

UNIwersytet WarMińsko-Mazurski w Olsztynie
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

Acta
Polono-
Ruthenica
XII
2007

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu WarMińsko-Mazurskiego
OLSZTYN 2007

Komitet Redakcyjny

Bazyli Białokozowicz (Olsztyn), Wiktor Choriew (Moskwa), Jan Czykwin (Białystok),
Andrzej Ksenicz (Zielona Góra), Czesław Lachur (Opole), Natalia Lichina (Kaliningrad),
Joanna Mianowska (Bydgoszcz), Leontij Mironiuk (Olsztyn), Iwona Anna Ndiaye (Olsztyn, sekretarz),
Walenty Piłat (Olsztyn, przewodniczący), Tatiana Rybalchenko (Tomsk), Michał Sarnowski (Wrocław),
Andrzej Sitarski (Poznań), Swietłana Waulina (Kaliningrad), Alicja Wołodźko-Butkiewicz (Warszawa)

Recenzenci

Joanna Mianowska, Czesław Lachur

Redaktor tomu

Walenty Piłat

Redaktor wydawniczy

Elżbieta Pietraszkiewicz

Projekt okładki

Barbara Lis-Romańczukowa

Adres redakcji

Instytut Neofilologii

ul. Kurta Orbitza 1, 10-725 Olsztyn

tel./fax. (0-89) 527-58-47, e-mail: rus.human@uwm.edu.pl

ISSN 1427–549 X

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego

Wydawnictwo UWM

ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn

tel. (0-89) 523 36 61, fax (0-89) 523 34 38

www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/

e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Ark. wyd. 18,9; ark. druk. 16

Druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. 707

Od Redaktora

Oddajemy pod osąd Szanownych Czytelników kolejny tom „Act Polono-Ruthenica”, który zawiera interesujące i – jak się nam wydaje – wręcz nowatorskie studia z zakresu polsko-wschodniosłowiańskich kontaktów kulturowych, językoznawczych i literaturoznawczych. Pewnym uzupełnieniem tej problematyki są teksty niejako odbiegające od profilu naukowego czasopisma, ale i one – mamy nadzieję – wzbogacają materiał, który jest przedmiotem badań wielu sławistów. Z satysfakcją też chcemy odnotować, że nasze czasopismo znajduje czytelników nie tylko w Polsce. Cieszy się także zainteresowaniem badaczy zachodnioeuropejskich, nie mówiąc już o odbiorcach rosyjskich, białoruskich i ukraińskich. Jesteśmy otwarci na publikacje autorów polskich i oczywiście rosyjskich, ukraińskich, białoruskich, litewskich, łotewskich, estońskich, zachodnioeuropejskich i amerykańskich. Serdecznie zapraszamy do zamieszczania artykułów w kolejnych rocznikach „Act Polono-Ruthenica”.

Walenty Piłat

Literaturoznawstwo

Tadeusz Zienkiewicz
Olsztyn

Rosyjskie życie kulturalno-literackie w Pińsku 1918–1939

Rosyjską mniejszość narodową w Polsce tworzyli mieszkający tu od dawna urzędnicy, ziemianie, ludzie wolnych zawodów. W latach 20. XX wieku utworzyli oni swoje pierwsze stowarzyszenia, m.in. Русское Народное Объединение (PHO), a w roku 1932 powołali Союз Русских Меньшинственных Организаций (CPMO)¹. Po roku 1917 przybyło do Polski wiele tysięcy emigrantów, wśród których niemały procent stanowiła inteligencja, w tym inteligencja twórcza. Osiedlili się tu także wojskowi, a niektórzy z nich walczyli z bolszewikami po stronie polskiej.

Emigracja rosyjska skupiała się w miastach na terenie całej Polski: od Torunia i Sosnowca po Wilno, Baranowicze i Ostróg. Do najważniejszych ośrodków należy zaliczyć Warszawę, Wilno, Brześć, Pińsk, Baranowicze, Grodno, Łuck, Równę, Sarny, Lwów, Łódź. Rosjanie osiedlali się głównie w województwach wschodnich, w pobliżu granic z ZSRR, myśląc wciąż o powrocie. Na ziemiach tych, stanowiących niegdyś gubernie zachodnie, mniejszość rosyjska mieszkała od dawna i byli też ziemianie, którym władze polskie zwróciły majątki².

Emigranci w wielu ośrodkach przejęli inicjatywę w zakresie organizowania życia kulturalnego (prasa, teatr, sekcje literacko-artystyczne, grupy literackie itp.). Na ziemiach północno-wschodnich głównym ośrodkiem życia społecznego i kulturalnego Rosjan było Wilno, w centralnej Polsce – Warszawa, na południu – Lwów. Warszawa, a także Wilno wywierały największy wpływ na środowiska rosyjskie w innych miastach, w których powstawały stowarzyszenia, będące nieraz oddziałami, filiami organizacji działających w wymienionych wyżej ośrodkach.

W wielu miejscowościach działalność rozpoczęto od tworzenia stowarzyszeń o charakterze opiekuńczym. W roku 1921 powstało ogólnopolskie Russkoje Błagotwornitelnoje Obszczestwo (RBO), przy którym powoływano różnorodne

---

¹ „Sprawy Narodowościowe” 1931, nr 1. CPMO wydał odezwę o kierunkach pracy, zob. „Sprawy Narodowościowe” 1932, nr 1, s. 71.

² Do Rosjan należało 9,3% majątków w woj. poleskim, zob. J. Tomaszewski, *Z dziejów Polesia 1921–39, Zarys stosunków społeczno-ekonomicznych*, Warszawa 1963, s. 43.

sekcje, w tym kulturalne. Była to tzw. organizacja mniejszościowa. Aktywność wykazywały też organizacje młodzieżowe, w latach 30. w kilku miastach działało Русское Общество Молодежи (ROM), które wyłoniło się ze stowarzyszeń studenckich. Wiktor Skrunda, analizując okoliczności powstania ROM-u, zwraca uwagę, że organizacja ta miała charakter mniejszościowy i że jej program wyrósł z konfliktu „ojców” (pierwszego pokolenia) i „dzieci” (trzeciego pokolenia). Studenci, absolwenci szkół i uniwersytetów, liczący wówczas 20–30 lat, kierowali się aktualnymi realiami polskiej rzeczywistości, odrzucając postawę tymczasowości pokolenia ojców. Zgodnie z przyjętymi założeniami programowymi, przedmiotem szczególnej troski miało być wychowanie dla sprawy narodowej, stąd akcentowanie problemów historii i kultury. ROM kładł nacisk na samokształcenie, w oddziałach organizowano m.in. regularne spotkania (tzw. *чашика чая*), wykłady, wieczory literackie³. Geneza i program ROM-u określały charakter, proponowane i upowszechniane formy działalności tej organizacji, a także poglądy jej członków, co znalazło swój wyraz w utworach literackich.

Aktywność środowiska rosyjskiego zależała nie tylko od liczebności Rosjan w danej miejscowości. W Warszawie w roku 1937 mieszkało około 7 tys. Rosjan, ale tylko około 400 należało do Rosyjskiego Towarzystwa Dobroczynności⁴. W Lidzie ludność rosyjska stanowiła kilkaset osób, w latach 1935–1936 zarówno RBO, jak i młodzieżowa organizacja ROM zaprzestały działalności z powodu braku członków⁵.

W okresie międzywojennym Pińsk był stolicą województwa poleskiego do pożaru, który zniszczył miasto w 1921 r. Od tego roku miastem wojewódzkim został Brześć nad Bugiem. W 1931 r. Pińsk liczył 33,5 tys. mieszkańców, z tego Żydzi stanowili 73%⁶ i być może 10% Rosjanie (w województwie poleskim mieszkało ich 16 tys.⁷, powiecie pińskim – 4 267). Urodzony w Pińsku Ryszard Kapuściński w powieści *Imperium* napisał, że w tym małym miasteczku Polacy stanowili zaledwie kilka procent mieszkańców i w większości byli elementem napływowym (wojskowi, urzędnicy, księża, nauczyciele) i że było to najbardziej żydowskie miasto na Kresach⁸. Rosjanie natomiast tworzyli całkiem dużą grupę

³ W. Skrunda, *Rosyjska „mniejszościowa” organizacja młodzieżowa w Polsce międzywojennej (ROM). Okoliczności powstania*, „Studia Rossica V”, Warszawa 1977, s. 163–177.

⁴ *Działalność RNO, Rosyjskie Towarzystwo Dobroczynności*, „Sprawy Narodowościowe” 1937, s. 197.

⁵ „Sprawy Narodowościowe” 1936, nr 1–2.

⁶ Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1932 r., woj. poleskie, „Statystyka Polski”, seria C, z. 87, Warszawa 1937.

⁷ J. Tomaszewski, op. cit., s. 29.

⁸ Zob. R. Kapuściński, *Imperium*, Warszawa 2006, rozdz. I: *Pierwsze spotkanie (1939–67)*. Pińsk, s. 39.

narodowościową. Byli to zarówno emigranci, jak i mieszkająca tu od lat mniejszość rosyjska (*местные*). Informator miasta Pińska, wydany w roku 1936, podaje nazwiska ludzi różnych profesji. Wśród adwokatów, lekarzy, inżynierów spotkać można nazwiska rosyjskie. Trudno stwierdzić, czy byli to dawniej mieszkający w Pińsku Rosjanie, czy też emigranci.

Pińsk w przeszłości, ale i w latach międzywojennych, był ważnym ośrodkiem prawosławnego życia religijnego. W XVI wieku w 15-tysięcznym Pińsku naliczono 14 cerkwi. Zbudowany w roku 1263 Leszczyński Święto-Uspienski Monastyr istniał na przedmieściu Pińska jeszcze do końca XIX wieku i uważany był za ostoję obrządku wschodniego na Polesiu⁹. W XIX wieku było w mieście kilka cerkwi prawosławnych i klasztorów, w tym dawnych kościołów rzymskokatolickich zamienionych na cerkwie. W słynnym kolegium jezuickim, w którym uczył się poeta i biskup Adam Naruszewicz, od 1800 r. mieścił się prawosławny monastyr Bogojawleński, w okresie dwudziestolecia międzywojennego zwrócony jezuitom (po wojnie umieszczono tu urzędy, galerię obrazów, Muzeum Polesia)¹⁰. Poza tym były jeszcze dwie świątynie: sobór przy ul. Dominikańskiej i cerkiew pw. św. Barbary (dawny kościół i klasztor pobernardyński) przy ul. Królowej Bony, działał także Konsystorz Duchowny Prawosławny i Urząd Parafialny Prawosławny¹¹. Miejscowy chór archirejski występował w Pińsku kilkakrotnie, m.in. uczestniczył w koncercie organizowanym przez RBO w roku 1935. W roku 1925 utworzono tu Prawosławny Bogosławski Oddział Uniwersytetu Warszawskiego (Православный Богославский Отдел Варшавского Университета).

Środowisko rosyjskie w okresie międzywojennym wykazywało dość dużą aktywność. Rosyjscy mieszkańcy Pińska współpracowali z prasą warszawską: „На рубеже”, „За свободу”, „Меч”, „Молва”, a także warszawsko-wileńską – „Русское слово” i „Наше время”, w których zamieszczali informacje (z adnotacją „od własnego korespondenta”), artykuły, utwory literackie. Najczęściej publikacje takie pojawiały się na łamach pisma „Меч” – tygodnika reprezentującego dość wysoki poziom i z pewnością czytanego w Pińsku, gdyż można było go na miejscu zaprenumerować¹². Najbardziej ścisłe kontakty miał Pińsk z Warszawą, i to nie tylko z prasą, ale i warszawskimi organizacjami, których członkowie odwiedzali Polesie, uczestniczyli w życiu kulturalnym środowiska rosyjskiego.

9 В. Мосейчук, *История Пинского Свято-Успенского Лецинского монастыря*, Сергиев 2002.

¹⁰ Zob. G. Rąkowski, *Ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Białorusi*, Warszawa 1997, s. 183–186.

¹¹ Wykazy i adresy kościołów, instytucji, organizacji itp. zawiera wydany w roku 1936 *Informator miasta Pińska*.

¹² Prenumeratę prowadził(a) Z. Sanukiewicz, Pińsk, ul. Kościuszki 155 (zob. „Меч” 1934, nr 5).

Trudno stwierdzić, czy w rosyjskim życiu kulturalnym, podobnie jak w innych miastach (np. w Wilnie), uczestniczyli Żydzi posługujący się na co dzień, także w okresie międzywojennym, językiem rosyjskim i zainteresowani kulturą rosyjską. Wydawanie druków rosyjskich w Pińsku możliwe było dzięki temu, że żydowscy drukarze zachowali czcionki rosyjskie i to u nich drukował swoje tomiki wierszy W. Korotyszewski.

Русское Благотворительное Общество powstało w Pińsku w 1923 r. Była to – jak już wspomniano – organizacja mniejszościowa, licząca 200 członków¹³. Funkcję przewodniczącego w roku 1934 pełnił inż. K. Piotrowski, a w latach następnych I.G. Dymicz. Organizacja ta udzielała pomocy materialnej, inicjowała wydarzenia kulturalne, a od listopada 1934 r. prowadziła bibliotekę, której jedno pomieszczenie przeznaczono na klub dla członków towarzystwa i młodzieżowej organizacji ROM¹⁴. Ważniejsze uroczystości odbywały się w sali Teatru Holcmanów przy ul. Krajowskiego. Działalność RBO ustała w roku 1938 bądź 1939.

Ogólną charakterystykę kultury emigracyjnej zawiera książka Marka Rajewa *Россия за рубежом...*¹⁵ Jego dewiza: *сохранить, развить и приумножить русскую культуру* odnosi się w pełni i do środowiska rosyjskiego w Pińsku, zarówno do postawy emigracyjnej, jak i mniejszościowej.

Przeglądając informacje o działalności RBO i ROM-u nie tylko w Pińsku, można stwierdzić, że najczęściej tematyką spotkań i wieczorów literackich była twórczość Puszkina. Istniał swoisty kult tego poety, a rocznicę jego śmierci w roku 1937 uczyniono największym świętem rosyjskiego środowiska na świecie¹⁶, także w wielu polskich miastach, szczególnie na ziemiach północno-wschodnich Rzeczypospolitej¹⁷.

W roku 1936 w Pińsku, podobnie jak w kilkunastu innych miastach, powołano Komitet Puszkiniowski. W przygotowaniach do obchodów rocznicy śmierci poety uczestniczyli również Polacy. Rocznicą przypadała 10 lutego 1937 r.,

¹³ Zob. „Русское слово” 1935, nr 24.

¹⁴ „Молва” 1934, nr 191.

¹⁵ M. Раев, *Россия за рубежом. История культуры русской эмиграции 1919–1939*, New York Oxford – Москва 1994, s.122. Szerzej: Г. Струве, *Русская литература в изгнании*, Париж – Москва 1996.

¹⁶ С. Лифар, *Моя зарубежная пушкиниана*, Париж 1966; M. Раев, op. cit., s. 124; zob. też informacje w pismach „Русское слово”, „Меч” z roku 1937.

¹⁷ T. Zienkiewicz, *Obchody setnej rocznicy śmierci Puszkina na ziemiach północno-wschodniej Rzeczypospolitej*, „Acta Polono-Ruthenica III”, Olsztyn 1998, s. 253–262. W roku 1937 na łamach pism „Меч” i „Русское Слово” zamieszczano informacje o Dniach Puszkiniowskich w wielu ośrodkach, także poza województwami północno-wschodnimi, m.in. w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Toruniu, Bydgoszczy, Łodzi, Lwowie, Łucku, Równem, Sarnach, Sosnowcu.

w Pińsku postanowiono jednak przenieść główne uroczystości na 7 marca ze względu na możliwość przyjazdu do miasta tenora mediolańskiej La Scali – M. Zabiejdy-Semickiego. Organizatorem uroczystości był I.G. Dymicz, autor portretu Puszkina, który umieszczono na scenie, a współpracował z nim inżynier architekt Grzegorz Merson. W dniu 7 marca z rana odprawiono w soborze liturgię (panichidę). Wieczorem w Teatrze Holcmanów odbyły się główne uroczystości, które rozpoczęto deklamacją wiersza poety *Pomnik*. Potem referat w języku rosyjskim wygłosił adwokat Paweł Kryżycki, a w języku polskim nauczyciel gimnazjum Jan Kraushar – autor szkicu *Dzieje miasta Pińska* zamieszczonego w *Informatorze miasta Pińska* z roku 1936. J. Kraushar mówił o wkładzie Puszkina do kultury europejskiej. Część artystyczną rozpoczęto od deklamacji wiersza M. Lermontowa *Śmierć poety*, a następnie recytowano fragmenty *Jeźdźca miedzianego* i *Połtawy*. Chór katedralny wykonał pieśń *Na śmierć Puszkina* do słów i muzyki M. Lisicyna, pieśni chóralne z oper *Rusalka* i *Eugeniusz Oniegin*, duety z *Eugeniusza Oniegina* i *Pikowej damy*. Zaproszony gość z La Scali odśpiewał arie z *Rusalki*, *Rusłana* i *Ludmiły* oraz z opery *Eugeniusz Oniegin*. Poza tym młodzież szkolna deklamowała wiersze w języku rosyjskim i polskim oraz przedstawiono sceny z dramatu *Borys Godunow*¹⁸.

W 1932 r. młodzi Rosjanie utworzyli kółko literackie. Na spotkaniu, o którym informuje „Молва”¹⁹, referat pt. *Поэты „звэна”* wygłosił Dmitrij Majkow, własne wiersze czytali Dmitrij Majkow i Wasilij Korotyszewski. Podobny wieczór zorganizowano 22 listopada, wówczas to były oficer Pał-Kiticz (niewątpliwie pseudonim) czytał kilka rozdziałów swojej książki, a własne wiersze deklamował W. Korotyszewski. We wrześniu tego roku obchodzono Dzień Studenta. Utworzono też sekcje dramatyczną i muzyczną.

Kółko literackie już w roku 1932 podlegało RBO i przybrało nazwę „Культурно-просветительный кружок”. Powołano zarząd w składzie: D. Majkow, G. Szpuddenko, W. Korotyszewski, J. Zajac, Z. Szczyrkowska. Spotkania odbywały się w bibliotece²⁰.

Z informacji zamieszczanych na łamach pisma „Меч” wynika, że w latach 1934–1936 w zebraniach uczestniczył gość z Warszawy – poeta Dmitrij Majkow, który kierował pracami ROM-u²¹. W 1934 r. do zarządu weszli: K. Piotrowski, J. Wasilewska, M. Olszewska, P. Kryżycki, P. Dymicz, Karpowicz, w roku 1936 – T. Wołoszko, D. Syrowatko, G. Majewski²². W spotkaniu ze

¹⁸ O przebiegu uroczystości ku czci Puszkina informuje „Русское слово” 1937, nr 28 i 54.

¹⁹ „Молва” 1932, nr 139.

²⁰ „Молва” 1932, nr 205.

²¹ Zob. „Меч” 1934, nr 29 i 30; 1936, nr 18; „Молва” 1932, nr 139 i 205.

²² „Меч” 1936, nr 18.

starostą Cedzińskim brali udział: kierownik ROM-u D. Majkow, Z. Szyrkowski, K. Niewiadomski²³.

24 listopada 1934 r. obchodzono, podobnie jak i w innych ośrodkach w Polsce i w świecie, Dzień Kultury Rosyjskiej. Na program uroczystości złożyły się wykłady: D. Majkova *Идеи Дня Русской Культуры*, A. Borysewicz *Пушкин и Петр Великий*, Z. Szyrkowskiego *Лермонтов и основные мотивы его творчества*, ponadto deklamowano I. Turgieniewa *Русский язык*, S. Jesienina *Песни* i A. Włoka *Россия* (w wykonaniu Majkowa). W wieczorze uczestniczył chór męski ROM-u kierowany przez A. Borysewicza. Powtórzono wystawiany już program *Сцены у фонтана*. Wieczór kończyła tradycyjna *чаюшка чая* i zabawa²⁴. W uroczystościach uczestniczyli członkowie zarządu RBO.

W 1934 r. sekcja literacka organizowała Wieczory Puszkiniowskie (*Еженедельник Пушкинские вечера*). Zazwyczaj na ich program składały się informacje bibliograficzne dotyczące życia i twórczości Puszkina, deklamacje, czytanie fragmentów utworów, wykłady. W grudniu tego roku odbył się piąty wieczór. Zorganizowano też konkurs na najlepszy *рассказ* utworu Puszkina.

W latach 1935–1936 na łamach mniejszościowego pisma warszawsko-wileńskiego „Русское слово” drukowano stroniczkę literacką pt. „Голос молодежи”, redagowaną przez grupę młodych poetów. W skład redakcji wchodził: L. Kowalenko, W.M. Korotyszewski, A. Subbotin, A. Surkow. Pismo to nosiło podtytuł: „Независимая литературная страница Русского О-ва Молодежи”. Dodatek ten ukazywał się raz w miesiącu. Do roku 1936, do momentu przeniesienia redakcji z Warszawy do Wilna, z pismem współpracował i na jego łamach publikował swoje wiersze wspomniany już poeta z Pińska Wasilij Korotyszewski. W grudniu tego roku przekształcono ten dodatek w czasopismo noszące tytuł „Газета РОМ-а – орган Русского Объединения Молодежи в Польше”, wydawane w roku 1937 w Warszawie. Publikował w nim Dmitrij Majkow. W skład redakcji wchodził członkowie tej organizacji z Warszawy, Wilna i Grodna. Pismo to drukowało w każdym numerze doniesienia *Из жизни РОМ-а*. W rubryce tej brak informacji o oddziale w Pińsku. Niewątpliwie działalność tej organizacji w latach 1937–1938 zanika, o czym donosi pismo „Sprawy Narodowościowe”²⁵.

W Pińsku przy ulicy Jasiołdowskiej 7 mieszkał poeta **Wasilij Korotyszewski**, autor dwóch tomików wierszy: *Чортова дюжина (Наброски)* i *Интимное. Стихи*²⁶. Prócz tego drukował swoje wiersze w prasie warszawskiej: „На

²³ Zob. „Меч” 1934, nr 5.

²⁴ „Меч” 1934, nr 29.

²⁵ Zob. „Sprawy Narodowościowe” 1938, nr 3.

²⁶ В. Коротышевский, *Чортова дюжина. Наброски*, Pińsk 1927, nakł. autora, druk Glauberman (dalej skrót: Ч.Д.); В. Коротышевский *Интимное. Стихи*, Pińsk 1932, nakł. autora, druk Dolinko (dalej skrót: И).

рубеже”, „За свободу” i w warszawsko-wileńskich pismach „Русское слово” i „Наше время” (w rubryce „Уголок поэтов”), w ukazującym się w Wilnie tygodniku „Искра”, w zbiorce *Антология русской поэзии в Польше*, wydanym w Warszawie w roku 1937. Swoje wiersze czytał też na zebraniach kółek literackich (Литературный кружок i Культурно-просветительный кружок) w roku 1932 w Pińsku. Należał do warszawskiego ugrupowania literackiego „Священная лира”. Nawiązał też kontakt z Wilnem. W roku 1937 wybrany został na sekretarza Koła Autorów (Кружок авторов), skupiającego twórców także spoza Wilna. Koło to, kierowane przez Dorofieja Bochana, działało przy sekcji literacko-artystycznej (Литературно-художественная секция) Wileńskiego Rosyjskiego Towarzystwa (Виленское Русское Общество). Bliższych informacji o tym poecie brak. Był emigrantem, na co wskazują słowa poety: „Мы преемьши чуждой земли”:

Я один. Никто не знает
 Что совсем я здесь один.
 [...]
 Я о грустном забываю,
 Снежный ветер грусть умчал.
 Я теперь уж не мечтаю
 Я о том... о чем мечтал.

(Ч. Д., s. 5)

Pesymizm, którym przepełnione są jego wiersze, ma niewątpliwie źródło w trudnych warunkach bytowania i w osamotnieniu. I w innych wierszach pisał:

В моей маленькой комнатке крашенный пол;
 На полу пожелтевший окурочек лежит,
 А над ним мой подержанный письменный стол,
 Над столом же горящая лампа висит.

[...]

И за ним как поэт вдохновленный творит.

(Ч.Д., s. 15)

Я сегодня повешусь в сарае,
 Неудачный и жалкий актер,
 Все контракты я с жизнью срываю
 И со смертью пишу договор.

(Ч.Д., s. 14)

Ten smutek, miejscami rozpacz, ma i inne źródło. W tomiku *Чортова дюжина* jest wiersz stanowiący jakby rozliczenie z niedawną, kultywowaną wciąż w środowisku emigracji przeszłością. W. Korotyszewski manifestuje w nim postawę „trzeciego pokolenia”, swój stosunek do owej tymczasowości ojców:

Я, своими словами несмелыми,
 За отверженных братьев борюсь,
 Гой, зеленые, красные, белые,
 Вы отняли у нас нашу Русь.
 Ваши возгласы, песни унылые
 Не вернут нам ея, не вернут
 И надежды заманчиво – милые
 Постепенно с годами замрут.
 Весь ваш подвиг – резня разудалая
 Обезславил гордый наш край –
 И великая стала – кровавая,
 А девизом ея умирай !
 Эх, зеленые , красные, белые...
 Мы, приемыши чуждой земли,
 Шлем упреки свои неумелые,
 И о тех, что за Русь умерли.

(Ч.Д. s. 13)

Tomik pt. *Интимное* zawiera przeważnie wiersze miłosne: wspomnienia chwil z ukochaną, ale i smutek po rozstaniu. Towarzyszą temu często obrazy przyrody (zima, jesienny deszcz, las), pojawiają się motywy ludowych pieśni (*Полна моя коробушка*). Jedyne utwór napisany prozą autor zatytułował *Сказка зимняя*:

Я живу в маленьком домике лесника, окруженном белыми березами, нечаянно затесавшимися в густую зеленую толпу елей и сосен. Сегодня, как вчера, под унылую мелодию ветра бушует мятель.
 [...] Я совсем один в маленьком домике. За окном неустанные жалобы ветра, злой хохот мятели, да грустна сказка зимняя. (И. s. 32)

Tomik ten zamyka wiersz refleksyjny pt. *Душа человеческая*, ukazujący walkę kłamstwa i prawdy w duszy człowieka.

Na łamach pisma „Русское слово” Korotyszewski zamieścił kilka wierszy²⁷ oraz artykuł *Мысли о русской литературе*²⁸, zaś w wileńskim piśmie „Искра”

²⁷ *Час подразсветный*, „Русское слово” 1935, nr 48; *Белая молитва*, ibidem, nr 258.

²⁸ „Русское слово” 1935, nr 128.

utwór oparty na motywach polskiej legendy pt. *Одержимый*²⁹. W cytowanej już *Antologii rosyjskiej poezji*³⁰ opublikował wiersz *Воробы*.

Poetą związanym ze środowiskiem warszawskim, ale także z Pińskiem był **Dmitrij Majkow**. Mieszkał on w Warszawie (na Saskiej Kępie przy ul. Szczu- czyńskiej) i był członkiem grupy poetyckiej „Священная лира”. Uczestniczył w pracach ugrupowania „Литературное содружество” i publikował na łamach prasy warszawskiej: „За свободу”, „На рубеже”, „Сегодня”, „Молва”, „Меч” (wymieniany jest jako stały współpracownik pisma), „Газета РОМ-а”, „Родное слово” oraz warszawsko-wileńskiej gazety „Русское слово”³¹. Jak można wnioskować z doniesień zamieszczanych w pismach „Меч” i „Молва”, był bardzo aktywnym członkiem ROM-u w Pińsku, a na zebraniach kółek literackich (Литературный кружок i Культурно-просветительный кружок) wygłaszał referaty i czytał swoje wiersze. Majkow kierował organizacją ROM-u i jego sekcją literacką, być może był inspiratorem powstania filii tej organizacji w Pińsku. Dokładnych informacji o nim brak. „Газета РОМ-а” zamieściła w numerze 3 z roku 1937 reklamę jego tomiku poezji *Бездарожье*, a w numerze 4 – adres zamieszkania i kilka informacji o tym poecie, podając roku urodzenia (1906) i wspominając o jego współpracy z prasą warszawską.

W atmosferze rozgoryczenia, utraty wiary w powrót do ojczyzny, w dawne ideały, wyrażanej w twórczości wielu poetów, następuje zwrot do religii³². Przeżycia religijne pojawiają się w utworach poety z Pińska **Stanisława Mackiewicza**. Drukował on wiersze w pismach warszawskich i wileńskich³³, czytał swoje utwory na zebraniu kółka literackiego w roku 1932. Należał do grupy poetyckiej „Священная лира”. Bliższych informacji o tym poecie brak.

W tomie *Антология русской поэзии* wydanej w roku 1937 zamieścił wiersz pt. *Ступени*:

Были дни, дни жадного искания,
Бросив пыль и шум земных дорог,
Я ушел в далекие скитания –
В те края, откуда светит Бог,

²⁹ „Искра” 1937, nr 17.

³⁰ *Антология русской поэзии в Польше*, изд. Союза русских писателей и журналистов в Польше, Варшава 1937.

³¹ Kilka jego wierszy, w tym *Нуба* w: *Антология поэзии rosyjskiej 1917–1945*, „Acta Rossica”, wyd. 2, Mochola 2002, [online] <www.rossica.toq.pl>.

³² Zob. szerzej: T. Zienkiewicz, „И нас изгнанников в молитвах помяни...”. *О поэзии эмиграции rosyjskiej в Polsce междувоенной*, „Acta Polono-Ruthenica VIII”, Olsztyn 2003, s. 124–126.

³³ Zob. „Родное слово” 1926, nr 13; „Меч” 1935, nr 13; 1936, nr 10; „Молва” 1932, nr 196; „Русское слово” 1938, nr 169, 229, 259; „Наш путь” 1937, nr 45.

Стихло все. Погасли зовы тела
 И ненужным стал родимый дом...
 Как свеча, душа моя горела...
 Перед Тем, к Кому я с верой шел...
 И возван к Нему я страсто: „Отче!”
 [...]

 Дай узреть очам Твое лицо!

И никто.никто мне не ответил,
 И никто завесы не поднял...
 И моя душа затосковала
 Человчьею, темной, злой тоской,
 И зложила крылья, и упала
 В тлен и мрак обители родной...
 И теперь, уже вдали от неба.
 Здесь, где Бог так страшно прост и груб,
 Оценил я вкус вина и хлеба
 Звон меча и радость женских губ...
 И уже- ни жалоб, ни сомнений...
 Мать – Земля, я – твой, я– только твой,
 Да святятся все твои ступени
 От зари до ночи гробовой.³⁴

Niektóre jego wiersze przyjmują formę modlitwy. W numerze wielkanocnym pisma „Меч” z roku 1936 zamieścił wiersz pt. *Наша насча*, będący modlitwą–prośbą do ukrzyżowanego Chrystusa.

Refleksje nad życiem zawierają i inne jego wiersze, m.in. *Крест у дороги* czy *Sic transit*:

Позади, как сон, как эхо –
 Трубы славы,громы битв,
 Дым кадилиц,брызги смеха,
 Шелест слез,огонь молитв.

Тише! ... Вечер недалече...
 Никуда уж не спеша,
 Жди спокойно срташной встречи,
 Примеренная душа.³⁵

Rosjanie w Pińsku utrzymywali przez pewien czas szkołę realną. Ponadto podjęli próbę wydawania pism. W przeszłości ukazywało się tu kilka tytułów.

³⁴ *Антология русской поэзии в Польше...*, s. 29.

³⁵ „Родное слово” 1926, nr 13, s. 9.

W latach 1910–1916 wydawano: „Пинский листок”, „Пинский голос”, „Телеграммы”, „Объединение”. O pismach rosyjskich ukazujących się w Pińsku w latach międzywojennych niewiele wiadomo. Tylko pojedyncze numery zachowały się w bibliotekach i archiwach Białorusi³⁶. Wydawany w roku 1932 „Пинский голос”, redagowany i wydawany przez N.I. Biereznickiego, był *церковно-общественным органом*. W latach 1931–1932 ukazywało się pismo „Под небом Полесья. Орган русской мысли на Полесье”, redagowane przez P. Ninicza, a także „Ключ” (powielane). *Informator miasta Pińska* z roku 1936 nie wymienia żadnego z tych pism, ogranicza się do prasy polskiej i żydowskiej.

W województwie poleskim bardziej prężnym ośrodkiem kultury rosyjskiej był Brześć. Znajdowało się tu gimnazjum rosyjskie, które w roku 1934 kształciło 180 uczniów. Dużą aktywność wykazywało RBO i młodzieżowe ROM, istniało Koło Literackie im. A. Puszkina (od 1934 r. – Puszkina i Mickiewicza), sekcja dramatyczna wystawiająca sztuki teatralne, głównie klasyków rosyjskich, chór rosyjski „Sława”. Wydawano też kilka pism.

W majątku Ruda w pobliżu Brześcia mieszkał prozaik, poeta, członek zarządu Związku Pisarzy i Dziennikarzy Rosyjskich w Warszawie (Союз русских писателей и журналистов), współpracujący z wieloma pismami warszawskimi – książkę Lew Łyszczyński-Trojekurow – autor kilku tomów poezji: *Сказки о кумаче* (1920), *Цепи жемчужные* (1924).

Резюме

Русская культурно-литературная жизнь в Пинске 1918–1939

Пинск в течении многих веков был одним из главных центров православной веры на Полесье. Такое значение имел тоже в годах 1918–1939. Пинск был городом, в котором жило в это время 11% русских (73% евреев, 16% остальные нации). Русская культурно-литературная жизнь была организована Русским Благотворительным Обществом и Русским Обществом Молодежи. В Пинске действовал литературный кружок, была русская библиотека, а также были организованы такие мероприятия, как День русской культуры, Пушкинские дни, Пушкинские вечера, День страны и др. Литературная среда была небольшая. Здесь жили поэты Василий Коротышевский и Станислав Мацкевич, в русской литературной жизни в Пинске проживающий в Варшаве поэт Дмитрий Майков.

36 Pisma „Под небом Полесья” 1931, nr 1–7; 1932, nr 1; „Пинский голос” 1932 z 25 września znajdują się w zbiorach archiwum w Brześciu (Дзяржаўны архів Брэсцкай вобласці).

Summary*The Russian cultural life in Pinsk 1918–1939*

For many centuries Pinsk was one of the most important Orthodox centers on Polesie; also in years 1919–1939. In that period, in city lived 11% of Russians (73% of Jews, 16% other nationalities). Russian cultural and literary life was organized by local NGO's like Russian Benevolent Society or Russian Youth Society. Also, in Pinsk functionated literary club and Russian library. Every year, many activities and cultural events were organized, f.e. Day of Russian Culture, Pushkin Day, Student's Day. Although the literary environment was small, in Pinsk lived many famous poets and writers, like Wasilij Korotyszewski, Stanisław Mackiewicz. Also the Pinsk cultural life was supported from Warsaw by Dimitri Majkow.

Irena Betko
Olsztyn – Kijów

Повість-притча Оксани Забужко *Казка про калинову сопілку*: проблема генетико-інтертекстуального підґрунтя мистецьких пошуків письменниці

За спостереженням Умберто Еко, феномен інтертекстуальності у художній культурі був присутній завжди. Але допіру в добу постмодернізму Юлія Кристева та інші дослідники возводять його в ранг одного з фундаментальних понять теорії тексту як множинності, мозаїко-поліфонічної сукупності інших текстів¹. У свою чергу аналіз художніх творів під кутом зору уявлення їх інтертекстуальних взаємозв'язків репрезентує одну з провідних тенденцій сучасного літературознавства².

---

¹ Див.: J. Kristeva, *Semèiotiké. Recherches pour une sémanalyse*, Paris 1969; Eadem (Ю. Кристева), *Бахтин, слово, диалог и роман*, [в:] *От структурализма к постструктурализму: Французская семиотика*, сост. Г.К. Косиков, Москва 2000; M. Foucault, *Słowa i rzeczy. Archeologia nauk humanistycznych*, przeł. T. Komendant, A. Tatarkiewicz, Gdańsk 2005; P. Барт, *S/Z*, Москва 1994; Ж. Жанетт, *Фигуры: Работы по поэтике*, в 2 т., Москва 1998; M. Głowiński, *O intertekstualności*, „Pamiętnik Literacki” 1986, z. 4; S. Balbus, *Intertekstualność a proces historycznoliteracki*, Kraków 1990; Н.А. Фатеева, *Интертекстуальность и ее функции в художественном дискурсе*, „Известия Академии наук. Серия литературы и языка” 1997, т. 56, № 5, с. 12–21; Eadem, *Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи*, „Известия Академии наук. Серия литературы и языка” 1998, т. 57, № 5, с. 25–38 та ін.

² Див., зокр.: Т. Гундорова, *Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн*, Київ 2005; Л. Бербенець, *Текст-пастиш у творчості Юрія Андруховича*, „Слово і час” 2007, № 2, с. 49–59; Ю. Безхутрий, *Митець і влада. Мотиви й інтертекст в оповіданні М. Хвильового „Лілюлі”*, „Слово і час” 2003, № 5, с. 47–56; М. Руденко, *Екстрадієгетичний дискурс „Вступної новели” М. Хвильового: інтертекстуальна стратегія*, „Слово і час” 2003, № 5, с. 57–63; Т. Остапчук, *Интертекстуальне прочитання роману Ю. Тарнавського „Три блондинки і смерть” на тлі роману Т. Манна „Чарівна гора”*, „Слово і час” 2003, № 11, с. 44–50; Э. Шульц, *Эпиграф в аспекте интертекстуальности (на материале „Трех повестей” Николая Филипповича Павлова)*, [в:] *Dialog, gra, intertekst w literaturach wschodniosłowiańskich*, pod red. H. Mazurek, Katowice 2004, с. 36–44; И.С. Скоропанова, *Русская постмодернистская литература: новая философия, новый язык*, изд. 2, дополненное, Санкт-Петербург 2002, с. 46–47, 101–102, 375–376 та ін.; Роман В. Пелевина *„Чапаев и Пустота” как объект интерпретаций: Пособие для студентов-филологов*, сост. и автор интерпретации И.С. Скоропанова, Минск 2004 та ін.

Повість-притча Оксани Забужко *Казка про калинову сопілку* (1999) утворює навколо себе надзвичайно широке поле міжтекстових зв'язків. Тут знайдемо усі п'ять типів взаємодії текстів, що їх окреслив Жерар Жанетт: власне інтертекстуальність, яка в розглядуваному творі уявлює значну кількість явних і прихованих цитат, а також численні алюзії; паратекстуальність та архітекстуальність, на які вказують відповідно промовистий заголовок твору та його специфічна жанрова ідентифікація; нарешті, метатекстуальність, що межує з гіпертекстуальністю й полягає на надзвичайно критичних (аж до непримиренного заперечення) нав'язаннях до ряду культових творів української і світової класики, а також до текстів фольклорних і сакральних тощо. Деякі з цих міжтекстових зв'язків відіграють особливо істотну роль у художній структурі твору, і тому до них варто придивитись уважніше.

Казка про калинову сопілку великою мірою може бути прочитана з позицій релігійного (і навіть ширше – загальнокультурософського) скептицизму. Один із символіко-понятійних полюсів параболічно-притчевого історизму цього твору утримують наступні промовисті мотиви *Святого Письма*³: не лише *Каїн і Авель* (1 М. 4: 1–16), але також шерег Божих Заповідей („Я – Господь, [...] що карає за провину батьків на синах, [...] Шануй свого батька та матір свою, [...] Не вбивай! Не чини перелюбу! Не кради! Не свідкуй неправдиво на свого ближнього! Не жадай [...] всього, що ближнього твого!” – 2 М. 20: 5, 12–17) тощо.

Разом з тим цілісний інтертекстуальний контекст *Казки про калинову сопілку* характеризується справді постмодерною широтою діапазону, на що звернули увагу вчені. „Інтелектуальна казка Забужко”, на думку Тамари Гундорової, являє собою „фольклорну готичну повість” [а точніше – її стилізацію – І. Б.]; аналізуючи ідею *вбогодухості*, одну з центральних у цьому творі, дослідниця зазначає її ніцшеанську генезу („християнський Бог – Бог слабких”), а сцену „у якій Ганна вбиває сестру Оленку”, вважає „сливе жіночим варіантом гонтівської цитати з Шевченка”⁴ [мається на увазі поема *Гайдамаки* – І. Б.]. Вадим Скуратівський вбачає в розглядуваній повісті емблематично-часове завершення народницької традиції націона-

³ Тут і далі посилання на *Святе Письмо* і цит. за: *Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту, із мови давньосврейської та грецької на українську наново перекладена*, Москва 1988.

⁴ Див.: Т. Гундорова, *Феміністичний постмодерн*, [в:] *Eadem, Післячорнобильська бібліотека...*, с. 132–134.

льної літератури – її своєрідне діалектичне „зняття”⁵. Віра Агеєва вказує на проблемний перегук даного твору з драматургією Лесі Українки (*Одержима, В катакомбах, Камінний господар*) й почасти з психологічною повістю Марка Вовчка *Три долі*, а також з романом самої Забужко *Польові дослідження з українського сексу*⁶. Ніла Зборовська наголошує такі інтригуючі координати інтертекстуальності розглядуваної повісті, як трагедії *Агамемнон* Есхіла і *Медея* Евріпіда, *Гамлет* Уільяма Шекспіра, а крім того роман Олеся Ульяненка *Дофін Сатани*⁷. У свою чергу, Агеєва розбудовує феміністичний, а Гундорова і Зборовська – фройдистсько-психоаналітичний дискурси цього багатопроблемного й багатовимірного тексту⁸.

Але передусім письменниця відштовхується від широковідомої української народної казки *Калинова сопілка*⁹. Оскільки цей фольклорний текст, правдоподібно, являє собою підсвідомо „відредагований” і достосований до засад патріархальної ідеології „уламок стародавнього міфу” (користуючись окресленням міфологічної школи), можна припустити, що літературна версія Забужко у певному сенсі апелює до загубленого у темряві століть (і захованого у глибинах колективного несвідомого) отого первісного, матриархального змісту автентичного міфу.

Тим часом у поширеному в наші дні „канонічному” варіанті казки ідеться про підступне вбивство смиренної й роботящої дідової дочки (що репрезентує патріархальний ідеал тотально „приборканої”, безпелаяційно саможертвовної жіночої натури) завидющою і лінивою бабиною дочкою (котра є породженням панічно-інфантильного страху чоловіка перед непогамовно-руйнівним, інфернально-стихійним жіночим началом) та про розкриття цього злочину чародійним способом. Саме цю версію покладено в основу ліро-епічного вірша Ліни Костенко *Калинова сопілка*, і саме з цією поетичною інтерпретацією так чи інакше полемізує Забужко.

⁵ Див.: В. Скуратівський, *Нельотна погода. Замість передмови та замість монографії*, [в:] О. Забужко, *Сестро, сестро: Повісті та оповідання*, передм. В. Скуратівський, Київ 2004, с. 17.

⁶ Див.: В. Агеєва, *Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму: Монографія*, Київ 2003, с. 297–298, 300–301.

⁷ Див.: Н. Зборовська, *Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури: Монографія*, Київ 2006, с. 457–461.

⁸ Необхідно підкреслити, що літературно-критичні статті та дослідження, викликані до життя певним художнім твором, становлять один із найістотніших аспектів його інтертекстуальності – див.: J. Sławiński, *Intertekstualność*, [w:] *Słownik terminów literackich*, pod red. J. Sławińskiego, wyd. 2, poszerzone i poprawione, Wrocław 1988, s. 201.

⁹ Див.: *Калинова сопілка*, [в:] *Українські народні казки*, Київ 1954.

Розвиваючи фольклорну колізію, Костенко наділяє *дідову дочку*, окрім традиційних „іконних” цнот, передусім неповторною самоусвідомленою індивідуальністю й украй оригінальним способом мислення з елементами стоїчного фаталізму (зокрема, непохитною вірою в остаточну перемогу вищої справедливості). Авторка глибоко, захоплено й співчутливо „вживається” в цей образ:

Ми з нею разом підем по гриби.
 Вона мене ненавидить, я знаю.
 Шумлять мені берези і дуби,
 Шумлять вітри Славутича й Дунаю.
     – Ой, стережися, дівчино, її!
 Вона той ніж взяла не для опеньків.
 Там чорнолісся, там глухі гаї,
 німі провалля і дощі сліпенькі.
 Вона ледача бабина дочка.
 А ти дочка ненависна, ти дідова.
 Вона того лиш тільки і чека,
 коли ви до гущавини підійдете.
     Гей, озирнись!.. А ніколи мені.
     Та й берегтись була б мені охота.
     Ненависть їй висотує всі дні,
     а в мене завжди є якась робота.
 Спокійна я. Аж міниться вона.
 Все між дерев скрадається у пущі.
 Ножа виймає, а того й не зна:
 такі, як я, беззахисні, – немрущі.¹⁰

У фіналі народної казки правду про злочин „вистіває” чародійна сопілка, яку один з мандрівних чумаків вирізав з гілки калини, що виросла над тілом замордованої дідової дочки. З цієї розв’язки Костенко робить універсально-надчасовий поетико-філософський висновок про людську кривду і Божу правду:

Коли ж мене в ялиннику густім
 таки уб’є ота брехлива дівка, –
 минуть віки... Калинова сопілка
 всю правду скаже голосом моїм.¹¹

¹⁰ Л. Костенко, *Неповторність*, Київ 1980, с. 90.

¹¹ *Ibidem*.

Натомість Забужко рішуче не погоджується з такою інтерпретацією. У фінальному фрагменті її повісті останнє слово належить саме бабиній, а не дідовій дочці, що її голосом „тонко, сливе по-дитячому жалібно” співає калинова сопілка: „помалу-малу, чумаче / батеньку / матінко, грай, не врази мого серденька вкрай, мене сестриця з світу згубила, в моє серденько гострий ніж устромила”. Вислухавши цього *одкровення* – пісні, „якої ніхто не мав споконвіку”, в якій сповнилася *слава* ошуканої дівчини в її *князеві*, Ганнуся „сказала найпритомнішим на світі голосом, показуючи на чумаків пальцем: а вони – всю неправду розкажуть, так і піде світом гуляти” (с. 121)¹². Власне, ідея неправди, що її тенденційно викриває письменниця, декларується вже в самому титулі твору за посередництва компоненту казка, котрий набуває в даному контексті негативних змістових конотацій (брехня, фікція тощо).

Тим часом правда у полемічно загостреній, з урахуванням „матріархальних” витоків версії Забужко виглядає наступним чином. Дошукуючись найглибших первнів міфу, авторка виводить не зведених, як у казці, але рідних сестер, що відіграє в її повісті надзвичайно важливу символіко-релігійну роль, при чому головною героїнею у неї стає власне „бабина”, тобто мамина дочка – старша Ганнуся. Саме в її образ „вживається” письменниця, наділяючи її справді багатою, складною, цікавою й неповторною індивідуальністю. Вона „ледь не з колиски показувала на красуню, і такою й зробилася вельми хутко” (с. 76), у неї „все в руках горіло-замилуєшся”, а з роками виявилось, що на додаток Ганна-панна посідає надприродні здібності – „чує під землею воду”, бачить феномени духовного світу тощо. Її яскрава індивідуальність, однак, виявляє амбівалентні властивості, від самого народження несучи на собі темну відмітину: „Вона вродилася з місяцем на лобі” (с. 71). Символіку цього таємничого знаку пізніше розтлумачує загадкова прочанка-паніматка: дівчину „Бог наділив силою, з якої велика спокуса може постати, не по тілу, а по духу”, і тому найкраще було б їй іще зараз, у підлітковому віці, піти з паніматкою (чи не самою Богородицею, котра, як співається в *Акафісті*, є „охорона дівам”, „дівичости підпора” та „дівичь виховниця чудова”¹³) „до монастиря [...] в черниці”, бо, – питає гостя, – „чим станеш

¹² Текст *Казки про калинову сопілку* цит. за: О. Забужко, *Сестро, сестро: Повісті та оповідання*, передм. В. Скуратівський, Київ 2004. Тут і далі сторінка вказується в тексті у дужках.

¹³ Див.: *Акафіст до Пресвятої Богородиці, Ікос 10-й*, [в:] *Хвалім Господа: Молитовник*, вид. 2, Рим 1960, с. 364.

боронитися, коли питиме з твоєї криниці хто захоче, а ти про те й не знатимеш” (с. 81). Це питання, однак, залишилося без відповіді, оскільки Ганна-панна воліла й далі бути дочкою своєї рідної „Мами Марії”, чекаючи коло неї на свою несамовито щасливу казкову долю, що й матері мала бути нарогодою за її змарнований у парі з нелюбом вік, і не приймаючи тієї рятівної перспективи, котру розкривала перед нею релігійна постава. Дану колізію Агеєва розглядає з феміністичних позицій: „Єдиним способом уникнути буденного жіночого приділу для Ганнусі міг би стати монастир. І вона не раз шкодувала, що цим шансом знехтувала. В ідеальній монастирській спільноті жінка мала шанси майже необмеженої реалізації своїх саме жіночих якостей [...] Але монастирська цнота означає зречення власної тілесності. Хоч якась жіноча свобода уможливилася лише через заперечення статі [...] і цим запропонованим долею шансом вирватися з буденщини ціною зречення статі й тілесності Ганна скористатися не насмілилася чи не змогла”¹⁴.

Постать старшої сестри, будучи центральною, втім, не має самодостатнього характеру. Важливе художньо-символічне навантаження несе на собі також образ молодшої сестри. Оскільки в розглядуваному творі виразно проступають рефлексії протоміфу близнюків-антагоністів, можна припустити, що чільна пара сестер, первістка Ганна-панна й мізиночка Оленка-зміночка, фактично репрезентує не дві особи, але одну психологічно скомпліковану й внутрішньо конфліктну індивідуальність. Відтак молодша Оленка – „дідова”, тобто татова дочка послідовно постає як тінь Ганнусі (в архетипально-юнгіанському сенсі¹⁵). Вона, „зростаючи в постійному затінку сестри”, була „кволенька змалку, і плаксунка”, а згодом з неї стала „посидюща дитина”, тобто ані надто бистра, ані спритна». Це зовні „по-своєму славне дівча” характеризують „приглушені, споловілі барви (на противагу пекучо-яскравій сестрі)” (с. 87). Підростаючи, Оленка-тінь ні на крок не відступає від сестри – „не пускає у її, Ганнусину, власну долю – ніби ревне пильнувала якоїсь межі, за котрою й мало починатися для Ганнусі щось своє, осібне, до чого зась думкою доскочити і Оленці, і всім взагалі дівчатам, і туй-туй сестра до цієї межі зближалася, як Оленка, повисаючи на ній усіма своїми докуками, тягла її назад, у непролазні хатні будні, як корову за налигач” (с. 97). Молодша сестра фактично живиться вітальною енергією старшої, вважаючи це за

¹⁴ В. Агеєва, *Жіночий простір...*, с. 299–300.

¹⁵ Див.: D. Sharp, *Сієй*, [w:] idem, *Leksykon pojęć i idei C.G. Junga*, tłum. J. Prokopiuk, Wrocław 1998, s. 43–46.

явище цілком природне й навіть трактуючи свою живительку з погордою. Зокрема, їй справляють посаг з грошей, зароблених Ганнусею „за воду”, вона навіть добивається від батьків дозволу розпочати дівування майже одночасно зі старшою сестрою, а згодом підступно наносить їй смертельної образи, заручуючись першою, і на додаток з тим парубком, який, будучи негідним Ганнусиною кохання, тяжко її скривдив.

З самого дитинства сестри „незгурт між собою любилися, і що більші підросли, то дужче давалося взнаки закладене між ними потаємне нап’яття” (с. 77). І хоча відповідальність за спровоковані малою взаємні сутички поносила саме Ганнуся як старша і тому „розумніша”, все-таки найбільшої психологічної шкоди їй завдавав не так сліпий гнів батьків, як те, що Оленка змалечку вміла провокувати неконтрольований вихід темних інстинктів з дна сестриної душі. З цих болісних конфронтацій з тінню Ганна-панна, однак, вміла виносити тяжкі істини самопізнання і внутрішнього досвіду, щоправда, куплені аж надто дорогою ціною, бо „зараз по таких хатніх заколотах вона переставала чути воду – ба й себе саму переставала чути, мов підмінена на час опосідаючою безликою, як хмара, обидою” (с. 88). Але „потім, у хвилини просвітлення” дівчина „думала собі, з тою прозірливістю, яку часом дає думкам розпука, що насправді єдине, чого Оленка домагається, – то побачити Ганнусину злість, як виходить назверх, тільки цього, й нічого більше, ніби та злість була гускою, котру Оленці доручили пасти [...] – от Оленка її й пасла, і гуска вигулювалася й напасалася – досхочу. І знай гладшала” (с. 78).

Таким чином, молодша сестра, персоніфікуючи в основному оті периферійні – слабкі, бліді, нікчемні й недолугі – тіньові прояви щодо старшої, істотно посприяла психологічно деструктивному процесу ототожнення індивідуальності Ганни-панни з іншою, насправді грізною тінню. Адже „гуска” Ганнусиної злості поступово виросла на тій „вбійниці”, що знищила обох сестер практично на всіх можливих рівнях буття – соціальному, психічному, духовному й навіть суто фізичному, бо й тіла дівчат по смерті кожної з них зникають безслідно. І тільки у „світі символів” історія їхньої ворожнечі закарбувалася як темна за змістом, амбівалентно неоднозначна притча.

Показово, що в міру того, як індивідуальність старшої сестри все глибше поглинається криваво-чорною тінню, на світло денне несподівано і переможно виходить соціально інтегрована Оленчина персона¹⁶. Ця

¹⁶ Див.: D. Sharp, *Persona*, [w:] ibidem, s. 124–126.

„чемна та добра дитина [...] трималася завжди рівно й погідно, мило всміхалася до старших і ще миліше – до парубків: сором'язливо опускаючи очі [...] почавши вчашати на вулицю, Оленка дуже скоро обросла товаришками, вони ходили в гурті” (с. 96, 98, 93). Вона, „вже що ж привітніша”, ніби була покликана компенсувати в очах людей гордовиту поставу високо піднесеної над оточенням Ганни-панни, яка в цілому справляє суперечливе враження – притягує, захоплює й навіть заворожує, але й одночасно відштовхує, ображає і понижує, викликає заздрість і підсвідому неприязнь: „Ганнусю ж загалом уважано за гордівницю й трактовано хоч і шанобливо, проте на віддалі, – сама її врода вирізняла її з-поміж будь-якого гурта”. Це соціально-психологічне відчуження дівчина переживала досить болісно – „почувала себе мов серед темного бору – точеною з маху вознесеним чагарником загальної безмовної неприязні, ніби товаришки разом з'єднували руки, утворюючи коло, в якому для неї не було місця, – достоту так, як завжди виходило на забаві: круг неї водили танок на гаївки, вибирали на Лелю й «тополю», вона незмінно несла і перший сніп, і обжинковий вінок, тобто була між дівчатами наче обрана напоказ, для похвальби, – найприкметніша, але від того мовби й не своя, а – осторонь від решти” (с. 93–94).

Найбільший же спротив у патріархальному соціумі викликало те, що, на загальну думку, „розгірштукана бабина дочка [...] гордує та мєнджує найкращими на селі парубками, як циган кіньми, невідь на кого чекаючи”. Але тим більше імпонувала односельцям та смиренна маска, за якою дбайливо й обачно ховалася „на людях” Оленка, „особливо виразно ніяковіючи при тих, котрі засилалися до Ганнусі й дістали одкоша: хто б подумав, чулася перед ними, за правом крєвності, винуватою й так делікатно прагнула загладити в імені родини завдану їм уразу – мов, за старим звичаєм, безчестя сплатити. В недовгїм часі це й помічено було” (с. 96, 98).

Осмислюючи чільний притчевий мотив сестровбивства, письменниця поєднує художньо-символічні первні української народної казки і біблійної оповіді про Каїна і Авеля. Цю моторошну історію, за психологічним сценарієм якої склалося і її власне життя, Ганнуса вперше почула від батька того пам'ятного дня, коли він неочікувано привіз їй „з ярмарку шовкових бинд, червоних і синїх, як справжній дівці”. Щаслива, „вже й не Ганнуса, а зовсім Ганна-панна, [...] понесла свою радість [...] до місяця”, і саме тоді зауважила на ньому загадкові плями. Василь витлумачив дочці, що „то брат брата підняв на вила, [...] от Бог їх і поставив угорі над землею, щоб люди бачили й не забували гріха”. Ця історія викликала у дівчинки

безліч недитячих питань („як може Бог вічно тримати їх там, на місяці, надто того, на вилах, – чи ж йому не болить? Чому їх не розрізнено [...] якщо їх виставлено там на кару, то чому обох скарано однаково?..”), відповіді на які її батько, звичайний, „як і всі”, гречкосій, не знав (с. 78–79).

З наступним роковим питанням: *чому зглянувсь Господь на Авелеву жертву, а на Каїнову не зглянувсь?* – Ганнуся пішла до панотця у найскрутнішу хвилину свого життя, коли щойно засватали її молодшу сестру, а вона в свої вісімнадцять років „зараз же, махом” опинилася „серед перестарків, перебірців, яким уже зась гребувати тим, що не до любови” (с. 106). Відповідь панотця, „що Бог бачив Каїна, який він є, ото й учинив спит його гордині, понизивши в очах брата його” (с. 110), однак, не задовольнила дівчини. Допіру з вуст диявола, якому стала за жінку, почувала те, що хотіла: „що тільки нікчемним своїм створінням Він і приє, тільки вбогі духом йому любі [пор.: „Блаженні убогі духом, бо їхнє Царство Небесне” – Мт. 5: 3 – І. Б.], а найліпших і найдужчих, найвиборніших, як діаманти в земній короні, – знай гонить, і понижує, і тавром проклінним назначує од малих своїх” (с. 116). Відтак індивідуальність героїні остаточно поглинається тінню біблійного першовбивці, і коли знавісніла Ганнуся по страті сестри повертається додому, на запитання батька („а Оленка ж де”) з її вуст падає Каїнова відповідь (“а звідки я знаю, [...] або я її сторожа?..” – с. 119, пор.: 1 М. 4: 9).

У загальнохудожньому контексті *Казки про калинову сопілку* виявляється, що індивідуальність головної героїні обтяжена численними конфліктами, починаючи від вузькопобутових, передусім родинно-соціальних (з сестрою й батьком, а також з односельцями), і кінчаючи на широко світоглядних (з патріархальною системою цінностей і навіть з самим Богом, котрий її освячує). Серед інших на особливу увагу заслуговує той внутрішній, психологічний конфлікт у душі героїні, що обумовлюється складним плетивом материнського й батьківського комплексів її патріархального роду. Воїстину, „вороги чоловікові – домашні його!” (Мт. 10: 36). Так, глибиннопсихологічне коріння трагедії сягає непростих стосунків матері Марії з її батьком, який мав свій погляд на те, що є добрим для його дочки, й не дозволив їй вийти заміж за того, з ким вона кохалася. Цієї образи Марія не вибачила батькові навіть по його смерті, що кинуло фатальну тінь не тільки на її власну змарновану долю, а й на життя її родини, збудованої з нелюбом на зло батькові – *щоб знав*. І тому кожен з членів цієї родини по-своєму став закладником: через те пекло розпачу й кривди, що його все життя носила в собі Марія, чоловік,

котрий щиро її кохав, не дочекався від неї ні любові, ані повної хати дітей, про яких пристрасно мріяв, тоді як друга дочка Оленка була „все́дно що кинута Василеві на відчипного” (с. 76).

Але найбільшу кару за гріхи Марії парадоксальним чином понесла саме її улюблена дочка Ганнуся, яка і об’єктивно, і суб’єктивно мала з лихвою компенсувати все, чого лиха доля позбавила її матір. Передусім невиразно піддається сумніву батьківство Василя, бо по невдалому сватанню Марія тайкома один лиш раз зійшла „з несудженим другом”, а Ганна-панна зростала „маминою дочкою, авжеж пак маминою, бо чий б бички не скакали, а телятко наше, й батько лиш тоді важить, коли мати на те дозволить” (с. 74–75). Втім, у своєму материнському егоцентризмі, що зовні був декларований як жертвна любов, Марія фактично стала жити доччиним життям, наче своїм власним. Про це виразно свідчить наступна її фантазія: „попереду в уяві стелилася горобіжна, мов по променю, сонячна стежка, аж у голові лоскотно паморочилося [...] по тій стежці ступала Ганнуся, й цілий світ заглядався на її вроду й княжу поставу, а хто ж то там такий притулився ззаду? – ба, чи не знаєте, та то ж її мати, – авжеж, статечно киває Марія, також уся в сріблі-злоті, павою випливаючи наперед” (с. 83–84). Втім, нещаслива мати не може виховати щасливої дочки, яких би чарівних казок їй не оповідала, бо разом з палкою любов’ю неодмінно передасть дитині й свої нерозв’язані проблеми (душевні й духовні) та неподолані конфлікти (внутрішні й зовнішні). І то власне „Мама Марія” несвідомо стала для своєї над життя коханої первістки одним із джерел отієї *великої спокуси* „не по тілу, а по духу”, перед якою свого часу застерігала прочанка, адже: „Що тільки зв’яжете на землі, зв’язане буде на небі, і що тільки розв’яжете на землі, розв’язане буде на небі” (Мт. 18: 18).

„Материнський” підтекст розглядуваного твору, здається, може мати ще принаймні одне вельми символічне прочитання, що сягає глибин психології творчості й уявнюється як прихована полеміка провідної представниці літератури нової хвилі з першорядною постаттю покоління шістдесятників, „яку за життя звано „геніальною”¹⁷. Так, постмодерна „інтелектуальна казка”, крім вищезгаданого вірша Костенко *Калинова сопілка*, у певний спосіб також контекстуалізується з її історичним романом у віршах *Маруся Чурай*, культовим текстом доби пізнього соцреалізму.

¹⁷ Див.: О. Забужко, *За що ми любимо Лесю? Українська жінка як культурний герой. Стать і тілесність*, [в:] *Гендерна перспектива*, упоряд. В. Агеєва, Київ 2004, с. 48.

Обидва твори воскрешають, почасти навіть стилістично, зближені в часі епохи історичного минулого України – відповідно період національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького й добу Гетьманщини; обидва сповнені палкого пафосу протиставлення вищої правди (так, як її розуміють авторки) людській кривді. Костенко „реставрує” сторінки документів неправедного суда над Марусею, які, не виключено, могли загинути влітку 1658 р. під час пожежі у Полтаві¹⁸, тоді як Забужко не менш принципово, послідовно й співчутливо відстоює позицію Ганнусі (великою мірою жертовну) на тому суді, що чинить над нею патріархальна традиція.

Паралелі між протагоністками обох творів також досить виразні: обидві є особистостями непересічними в усіх відношеннях, обом болісно докучає їх недолуге сільське оточення, зрештою, обоє стають убивцями: Ганнуса – своєї сестри, Маруся – коханого Гриця, котрий у дитинстві був їй як брат. Разом з тим героїня Забужко в багатьох відношеннях протиставлена героїні Костенко: якщо Маруся Чурай послідовно виправдовується, апологетизується, героїзується і навіть сакралізується¹⁹, то Ганна-панна змальовується як постать принципово амбівалентна. І власне ця амбівалентність так чи інакше збиває з пантелику дослідників, котрі несвідомо прагнуть інтерпретувати дану постать однозначно: або переважно позитивно (Агеєва, Скуратівський, Гундорова), або виключно негативно (Зборовська). Також на тлі архетипально-всеперемагаючого поетичного генія Марусі Чурай виразним дисонансом звучить пісня калинової сопілки, якої Ганна-панна „дочекалась” від свого „князя”, і так само в її принциповому небажанні, а пізніше в неможливості йти до монастиря віддунюють мотиви Марусиної прощі до Києво-Печерської Лаври.

Повість-притча Забужко є твором внутрішньо конфліктним. Мистецько-філософський аналіз показових парадигм патріархальної культури доконується письменницею в контексті відчайдушного опору специфічного художнього матеріалу, що втілюється способом взаємного накладання старо- й новозавітніх колізій на колізії українського казкового фольклору (з урахуванням деяких аспектів національного і світового красного письменства). Вже сам задум твору чреватий трагедією: можна

¹⁸ Див.: Л. Костенко, *Якби знайшлась неопалима книга. Розділ перший*, [в:] Еadem, *Маруся Чурай: Історичний роман у віршах*, Київ 1990, с. 5–28.

¹⁹ Звернімо увагу, зокрема, на символіку дарунку, що його Маруся під час прощі дістає від мандрівного дяка перед його зникненням: це не що інше, як „в червоні квіти хусточка тернова” (ibidem, с. 127) – своєрідний „жіночий” еквівалент тернового вінця.

сказати, послуговуючись промовистим окресленням класика, що на своїй дорозі до справжнього пекла протагоністка проходить через усі пекельні кола „ідіотизму сільського життя”. Докорінно переосмислюючи одно- площинну фольклорну фабулу, письменниця заглиблюється у найтемніші закамарки колективного несвідомого, уявляючи примхливе архетипальне сплетення добра і зла, сакрального і профанного, а також смислу й абсурду в царині людської душі.

Streszczenie

*Mikropowieść-parabola Oksany Zabuzko „Baśń o fujarce kalinowej”
– problem genetyczno-intertekstualnego tła artystycznych poszukiwań pisarki*

W artykule podjęto próbę określenia najważniejszych wskaźników genetyczno-intertekstualnego kontekstu rozpatrywanego utworu. W swoich poszukiwaniach artystycznych Oksana Zabuzko zwraca się do motywów znanych ze *Starego i Nowego Testamentu*, do wątków folkloru ukraińskiego itd. Centralne postacie tej filozoficznej baśni nawiązują także do archetypów cienia i osoby Jungowskiej psychologii głębi. Na szczególną uwagę zasługuje ukryta polemika Zabuzko z Lina Kostenko.

Summary

*The long short story parable by Oksana Zabuzhko „A fairy tale about the cranberry pipe”
– the problem of the genetic-intertextual fundament of the writer’s artistic search*

The article is devoted to the analysis of the genetic-intertextual context of this Zabuzhko’s tale, in which writer does her artistic search. Zabuzhko uses the motives of *Old and New Testament*, the subjects of Ukrainian folklore and so on. Also the protagonists of this philosophical tale may be interpreted as the archetypes of the Shadow and of the Person (in the context of the psychology of depth by Carl Gustav Jung). The particular importance has the hidden polemic between Zabuzhko and Lina Kostenko.

Agnieszka Gołębiowska-Suchorska
Bydgoszcz

Pająk w folklorze rosyjskim*

W wierzeniach tradycyjnych pająk (*мизгирь, паук*) kojarzony był z istotą łączącą w sobie właściwości kreacyjne, tzn. cechy prządki (wysnuwa nić z własnego ciała) i tkacza (wyplata sieć), oraz destrukcyjne (zabójca much). Jego wizerunek pojawiał się w folklorze rosyjskim raczej rzadko. W zbiorze bajek Aleksandra Afanasjewa zamieszczono tylko dwa takie utwory, przy czym za pierwowzór obu tekstów uznano żartobliwe pieśni¹. Dokładna interpretacja folklorystycznego wizerunku pająka wymaga odwołania się do innych przekazów twórczości ludowej związanych z tą postacią lub jej atrybutami.

Ludowe poglądy na temat pająka, jak twierdzi Aleksander Gura w monografii dotyczącej symboliki zwierząt w tradycji słowiańskiej², nie są jednorodne i łączą sprzeczne sądy. Teksty folklorystyczne o wtórnej chrześcijańskiej etiologii ukazywały pająka jako postać pozytywną, najczęściej obrońcę Świętej Rodziny, ukrywającego za swoją pajęczyną uciekinierów w drodze do Egiptu. Ale jednocześnie podobne teksty ludowe, również o genezie chrześcijańskiej, przedstawiały negatywny obraz pająka jako trikstera, który kłamliwie donosił Bogu, jakoby ludzie nie szanowali chleba³ albo występował przeciwko Matce Boskiej, oplatając ją pajęczyną i chwalać się, że przędzie cienie niż Bogurodzica. Opowieści takie były zapewne próbą znalezienia chrześcijańskich uzasadnień dla tradycyjnych nakazów bądź zakazów zabijania pajaków⁴. Jednym z takich nakazów było

---

* Niniejszy tekst stanowi fragment rozprawy doktorskiej na temat mitologemu nici w tradycyjnym folklorze rosyjskim, której obrona odbyła się w roku 2007 na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

¹ Tezę o takiej genezie przedstawiono w uwagach do tekstów bajek rosyjskich zebranych przez A. Afanasjewa: *Народные русские сказки А.Н. Афанасьева в трех томах*, podgot. Л.Г. Багар и Н.В. Новиков, т. I, Москва 1985, s. 458 (dalej skrót: Af.) Według katalogu bajek rosyjskich, opartego na systemie A. Aarnego, bajki o pająku pojawiają się tylko w zbiorze A. Afanasjewa. Zob. Н.И. Андреев, *Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне*, Ленинград 1929, nr 283.

² А.В. Гуря, *Символика животных в славянской народной традиции*, Москва 1997, s. 504–509. Por. także: P. Kowalski, *Leksykon: znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie*, Warszawa–Wrocław 1998, s. 412–414.

³ J.S. Wasilewski, *Tabu a paradygmaty etnologii*, Warszawa 1989, s. 190.

⁴ А.В. Гуря, op. cit., s. 504.

tepienie pajaków m.in. z powodu jadowitości wyrażającej się poprzez polowanie na muchy. Zabijając pająka, tkającego przeciwnika Boga, można było – wedle ludowego przysłowia – zyskać odpuszczenie 40 grzechów: „Мизгирия убьешь – сорок грехов избудешь”⁵. Ale w niektórych rejonach Słowiańszczyzny, na przykład na Polesiu, zakazywano zabijania pajaków, motywując to ich demiurgiczną funkcją⁶. I właśnie taka pozytywna przedchrześcijańska ocena przeważała w folklorze rosyjskim.

Popularną słowiańską ozdobą bożonarodzeniową były słomiane pająki podwieszane pod sufitem jako symbol Demiurga-Tkacza. Ozdoby te nazywano m.in. „światem”, co wskazywać mogło na kojarzenie pajęczyny ze strukturą kosmicznej tkaniny, a koncentrycznego układu pajęczych nici z centryczną budową Kosmosu. Szczęście zapewniać miały też pająki zawieszane pod sufitem w czasie wesela, pojmowanego w kulturze tradycyjnej jako początek nowego życia. Wykonywano je z nici ozdobionych kolorowymi słomkami i papierkami, przytwierdzano w centralnym punkcie sufitu, a w kierunku kątów przeciągano nici⁷. W ten sposób tworzono symboliczny nieboskłon nad nowo powstającym mikrokosmosem – rodziną. Nieprzypadkowo w rosyjskich zagadkach ludowych, wykorzystujących system tzw. słów podstawionych⁸, zamiennikiem pająka (poszukiwanej odpowiedzi), zastępującym bezpośrednio nazwanie zaszyfrowanej informacji, był tkacz pracujący bez warsztatu i rąk: „А кто ткёт без станка и рук?”⁹. Metaforycznym obrazem sieci pajęczej było w zagadkach sito uszyte również bez pomocy rąk i zawieszane pod sufitem: „На потолке, В уголке, Висит сито, Не руками шито” (Zag. nr 1773). W tym enigmatycznym opisie podkreślony został związek pająka i jego sieci z najwyższą w sensie topograficznym częścią pomieszczenia – sufitem, choć pajęcze sieci znaleźć można w każdym zakątku chaty, również nad podłogą. W innej zagadce o pająku, zbudowanej na metaforze wykorzystującej obraz zamiatającego starca, zaakcentowano związek poszukiwanej odpowiedzi z *горницей*: „Старик метет по горнице, Метлы стоят по окoliце” (Zag. nr 1772). *Горница* to pomieszczenie, które ze względu na właściwości zabudowy gospodarstw rosyjskich¹⁰ interpretować można jako miejsce

⁵ В. Даль, *Пословицы русского народа*, Москва 1957, s. 948 (dalej skrót: Posł.).

⁶ А.В. Гура, op. cit., s. 505.

⁷ Е.Н. Елеонская, *Сказка, заговор и колдовство в России*, Москва 1994, s. 201.

⁸ Określenie wprowadzone przez W. Anikina, patrz: В.П. Аникин, Ю.Г. Круглов, *Русское народное поэтическое творчество*, Ленинград 1983, s. 105.

⁹ *Загадки русского народа. Сборник загадок, притч, и задач*, сост. Д.Н. Садовников, Москва 1995, nr 1770 (dalej skrót: Zag.).

¹⁰ *Русский народ, его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия*, собр. М. Забылиным, Москва 1880, Репринтное воспроизведение: Симферополь 1992, s. 455.

najwyższe w sensie topograficznym, tzn. na piętrze, lub też najwyższe w sensie semantycznym, tzn. czysta, odświętna część izby, sakralne centrum domu, w którym dokonywały się najważniejsze wydarzenia rodzinne¹¹. Pająk w świadomości ludowej wiązany był więc ze strefą *sacrum* ze względu na kosmogoniczną specyfikę czynności tkania/przędzenia oraz lokalizację w najwyższej części domu – kopii świata¹². Zapewne z takich wyobrażeń zrodził się obyczaj przenoszenia do nowej chaty starej pajęczyny – symbolu mikrokosmosu, za jaki uważano rodzinę¹³. Nić, umożliwiającą pająkowi przemieszczanie się we wszystkich kierunkach, nadawała się także do pełnienia roli łącznika między strefami świata. W kołysankach na przykład po nitce/pajęczynie/sznurze schodziły do usypianego dziecka z zaświatów sen i drzemka:

**Баю-баюшки-баю,
Спи, как у бога в раю!**
Сон идет по лавоцке,
Дрема по луцкам,
По веревочкам.
Ты иди-кося, дрема,
Прямо Ване на глаза;

**Сон шел по нитке,
Дрема по паутинке,
Нитка урвалась,
Паутинка прорвалась.**
Сон да дрема
Пали Ване на глаза
Спи, Ваня, покрепче,
Покрепче спи,
Других не буди.¹⁴

W anegdotach ludowych sznur z pajęczyny był środkiem przemieszczania się z nieba na ziemię. Na przykład zaradny chłop, któremu udało się dojść do nieba dzięki gigantycznym pędom grochu, wykorzystał jako drogę powrotną sznur wypleciony z pajęczyny unoszącej się w powietrzu w okresie tzw. babiego lata:

Начал собирать паутину, что летает летом по воздуху; собрал паутину и свил веревочку; зацепил эту веревочку за край неба и стал спускаться (Af. nr 420).

¹¹ Л.Г. Невская, *Семантика дома и смежных представлений в погребальном фольклоре*, [w:] *Балто-славянские исследования 1981*, Москва 1982, s. 115.

¹² Znaczący jest także fakt, iż – jak podaje A. Gura – jedwabnika snującego nici, podobnie jak pająka, lud wyróżniał spośród innych robaków, uznając go za stworzenie czyste: A.B. Гура, op. cit., s. 347. We współczesnym folklorze polskim zachowały się wierzenia wskazujące na utożsamianie nici pajęczych i włókien lnu – w czasie wielkiego postu nie obmiatano pajęczyn, wierząc, że im są one dłuższe, tym wyższy urodzi się len. Szerzej patrz: S. Niebrzegowska, *Przestrach od przestרחу. Rośliny w ludowych przekazach ustnych*, Lublin 2000, s. 234.

¹³ Н.А. Криничная, *Нить жизни. Реминисценции образов божеств судьбы в мифологии и фольклоре, обрядах и верованиях*, Петрозаводск 1995, s. 26.

¹⁴ *Потешки. Считалки. Небылицы*, сост., вступ. статья и коммент. А.Н. Мартынова, Москва 1989, nr 18 i 20.

Przedstawione ludowe skojarzenia pozwalają określić genezę wizerunku pająka zachowanego w bajkach ludowych. Jeden z wariantów bajki *Pająk* ze zbioru Aleksandra Afanasjewa oparty został na motywie zwycięstwa pająka nad muchami i komarami. Pająk-tkacz pojawił się w chwili kryzysu, by podstępnie zwalczyć męczące ludzi owady:

В стары годы, в старопрежние, в красну вёсну, в теплые лета сделалась такая соморота, в мире тягота: стали проявляться комары да мошки, людей кусать, горячую кровь пропускать. Проявился мизгирь, удалой добрый молодец, стал ножками трясти да мерёжки плести, ставить на пути, на дорожки, куда летают комары да мошки (Af. t. I, nr 85).

Realistyczny obraz łowcy much posiadał w folklorze głębokie mitologiczne korzenie. Muchy i komary uznawano za stworzenia nieczyste, nękające ludzi i zwierzęta. Wszystkie owady, poza pszczołą i bożą krówką, postrzegane były jako istoty chtoniczne, a ich pochodzenie wiązano z przeciwnikiem Gromowładcy¹⁵. Na żądanie pająka jedna z bajkowych much zmusiła owady do ucieczki, wykorzystując formuły zaklęć-zamawiań odsyłających choroby poza ludzką ekumenę – pod zgniłe pnie czy kłody osiki¹⁶:

„Ой еси вы, комары и мошки! Убирайтесь под осиново корище: проявился мизгирь, стал ножками трясти, мерёжки плести, ставить на пути, на дорожки, куды летают комары да мошки; всех изловит!” Они полетели, забились под осиново корище, лежат яко мертвы (Af. nr 85);

Подите вы в темные леса, на гнилые колоды, и до сего раба Божьего (имя) вам дела нет¹⁷;

[...] в дремучие болота, в пенья, в колодья, в горьку осину¹⁸.

¹⁵ Б.А. Успенский, *Филологические разыскания в области славянских древностей*, Москва, 1982, s. 86.

W obrazach niektórych owadów związek z siłą nieczystą jest eksponowany w nazwie. Ważka, w przeciwieństwie do bożej krówki (*божья коровка*), określana jest jako wierzchowiec diabła – „koza czorta” lub „koń czorta”, jej rosyjskie określenie *стрекоза* łączone jest ze słowami *Стри* (*бог*) i *коза*, ang. *dragon-fly* oznacza dosłownie ‘muchy smoka’. *Мифы народов мира. Энциклопедия*, глав. ред. С.А. Токарев, т. I, Москва 1987.

¹⁶ Por. uwagi W. Korszunkowa o wpływie tekstów zamawiań na dziecięce rymowanki: В.А. Коршунков, *Мифоритуальные основы восточнославянского детского фольклора: Заговорная формула в потешке „Сорока”*, [online] <www.ruthenia.ru/folklore/korshunkov1.htm>.

¹⁷ *Великорусские заклинания*, сост. Т. Гороява, Москва 1998, s. 92.

¹⁸ Сут. за: Т.Н. Свешникова, *О некоторых типах заговорных формул*, [w:] *Малые формы фольклора. Сборник памяти Г.Л.Пермякова*, ред. Е.М.Мелетинский и др., Москва 1995, s. 127.

Por. także określenie wiedźmy *подколотная* w bajce *Віала кaczuszka: Погубила вас ведьма старая, Ведьма старая, змея лютая, Змея лютая, подколотная* (Af. nr 265).

Wpływ zamawiań na tekst bajki nie był przypadkowy. Pająk jako tkacz-wybawca, który wprowadza porządek, występuje tu w roli analogicznej do Demiurga-Tkacza i znachora, wypędzającego choroby na podobieństwo Stwórcy.

Owady z bajki o pająku podzielone zostały na dwie kategorie: przeciwników – wysłanników zaświatów (muchy i komary) i mimowolnych pomocników związanych z ludzkimi siedliskami (karaluch, świerszcz, pluskwa). Bajkowy tkacz zwabił muchy i komary do pułapki za pośrednictwem pomocników. Następnie powiadomione przez pluskwę o zniknięciu niebezpieczeństwa owady wyszły spod osinowych korzeni i wpadły prosto w pajęczynę. Insekty wykorzystane przez pająka do realizacji fortelu tępiono zwykle jako szkodniki, ale w wierzeniach kojarzono je także z dobrobytem i dostatkiem, którego patronem w mitologii wschodniosłowiańskiej był pierwotnie Weles. Dlatego w przepowiedniach ludowych ich pojawienie zapowiadało poprawę sytuacji: „Прусаки и тараканы размножаются – к добру” (Posł. s. 79); „Черные тараканы заводятся – к прибыли” (Posł. s. 78). Na związek owadów, przede wszystkim karaluchów i szczypawek, z Welesem wskazuje także ich metaforyczny zamiennik – bydło. Odnaleźć go można m.in. w bajkach:

Тут я, добрый молодец, трои сутки пролежал; никто меня не знал, не видал, только знала-видала меня рогатая скотина – таракан да жужелица (Af. nr 425)¹⁹;

w monologach weselnego drużby:

Пожалуй, сватушко и свахонька, к новобрачному князю хлеба кушать; у нас двор-от под окошком, а изба-то у ворот; у нас-то рогатые скотины – таракан да жужелица, а медные-то посуды – крест да пуговица; а хлеба-то у нас про вас три сусека (Af., t. III, s. 405);

oraz w zagadkach, np. o pchle:

Ни сесть на конька, Ни погладить конька (Zag. nr 1752a, por. nr 1752).

Wszy, jako pasożyty nierozzerwalnie związane z ciałem żywego człowieka, uznawano za symbol sił witalnych i bogactwa. W przepowiedniach i porzekadłach rosyjskich utożsamiano je z pieniędzmi i szczęśliwym trafem: „Есть

---

¹⁹ Por. także tekst: *Северные сказки. Сборник Н.Е. Ончукова: в 2 кн.*, Санкт-Петербург 1908, репринт Санкт-Петербург 1998, ks. 1, s. 134.

вошь, а будет и грош; По две вши на щепоть”²⁰. Te niezmiernie żywotne stworzenia, głównie pchły, karaluchy i szczypawki, łączyła – jak zauważyła Anna Brzozowska-Krajka – symbolika ruchu, odnowy życia²¹. Pająk, wykorzystujący przedstawicieli wrogiej mu kategorii do działań przeciwko sobie nawzajem, przedstawiony został jako pogromca sił chtonicznych posługujący się sprytem i tkackimi umiejętnościami.

Drugi wariant bajki *Pająk*, wzbogacony o motyw pogrzebu owadów, także opiewał zwycięstwo łowcy-tkacza nad owadami nękającymi ludzi:

В нынешние времена проявилась нова ромода: комары, мухи летали, в кринках молоко болтали. Мизгирь на то осердился, на спину ложился; наставил мерёжки на все пути-дорожки. Летит пестрая оса, честная вдова; сверху пала, в сеть попала. Мизгирь подскочил да голову отрубил. Собирались комары да мухи: кто попом, кто скудельником, а кто плакальщиком; отпели кости, положили в трошни, понесли те кости в село Комарово (Af. nr 86).

W tradycji ludowej znany był obyczaj nazywany *похороны насекомых*. Polegał on na symbolicznym tępieniu szkodników przez pogrzebanie w małym pojemniku jednego lub kilku z nich. Jak stwierdził Borys Uspienski, obyczaj ten był pogłosem pogrzebu mitycznego przeciwnika Gromowładcy – Welesa²². W omawianym tekście ofiarą pająka padła osa, owad ze względu na zdolność żądlenia zaliczany do tej samej grupy szkodników co komar.

Motywy pająka w twórczości ludowej pozwalają zinterpretować jego wizerunek jako transformację archetypu mitycznego Demiurga-Tkacza. Tkanie – czynność dystynktywną dla pająka – postrzegano jako akt tworzenia, ustalania struktury Kosmosu. Walkę pająka z insektami przedstawiano w bajkach na wzór działań Demiurga przywracającego prawidłowy porządek w świecie. O związku pająka ze sferą *sacrum* świadczą także ludowe wyobrażenia o pajęczej nici jako drodze z nieba na ziemię.

²⁰ В.И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, Москва 1956.

²¹ A. Brzozowska-Krajka, *Symbolika dobowego cyklu powszedniego w polskim folklorze tradycyjnym*, Lublin 1994, s. 109. Autorka przytacza jako ilustrację żartobliwe polskie pożegnania wieczorne, w których przywołanie pcheł, karaluchów czy szczypawek miało zapewnić zachowanie sił witalnych w czasie nocy, utożsamianej z czasową śmiercią, np.: „Dobranoc, pchły na noc, a szczypawki do zabawki”; „Dobranoc, wszystkie pchły na noc! A scypawki do zabawki, karaluchy pod poduchy, karakule na przytule”.

²² Б.А. Успенский, op. cit., s. 86

Резюме

Паук в русском фольклоре

Данная статья является попыткой обобщить опыт, полученный автором в процессе исследования изображений паука в русском фольклоре в контексте мифологемы нити. Анализ народного творчества обнаруживает постоянную связь паука со сферой *sacrum*. Паук, обладающий искусством тканья и способностью к передвижению во всех направлениях, выступает в сказках в роли спасителя. В результате его подвигов в мире возвращается порядок. Христианские этиологические легенды нередко изображают паука как трикстера, выступающего против Бога. В целом ряде фольклорных текстов паутина служит путеводной или спасительной нитью, соединяющей небо и землю. Фольклорные представления о пауке восходят к мифологическому образу Демиурга-Ткача.

Summary

A spider in Russian folklore

The article is a synthesis of the research on a spider creation in Russian folklore as far thread mythologem is concerned. As traditional oral folk composition genres analysis proves there are spider relations to a sphere of *sacrum*. The spider, able to weave and move in all directions, is seen in fairy-tales as a saviour. The result of its activities is restoring of order in the world. Christian legends of aethiology show the spider as a trickster acting against God. In many genres of folk literature its web functions as a guide, saviour or liason between earth and heaven. Folk ideas connected with the spider stored in traditional folklore are genetically connected with mythological weaving-cosmogony idea and demiurge-weaver creation.

Irena Rudziewicz
Olsztyn

Гоголевские традиции в прозе Сергея Залыгина

Развитие литературы связано как с особенностями литературного процесса данного периода, так и с изменениями общественных интересов и потребностей. Видно это в творчестве Сергея Залыгина (1913–2000), которое тяготеет к формам, близким классическому реализму, творчеству русских писателей-классиков¹, между прочим достижениям Николая Гоголя (1809–1852). Творчески используя так называемый фантастический реализм, Залыгин осваивает, развивает и продолжает традиции Гоголя, отталкиваясь от них, становится на путь их обновления.

В произведениях Залыгина последних лет очевидна литературная традиция, видны элементы следования классической прозе, особенно принципам Гоголя, который, по словам современного писателя, „угадал столько путей, столько возможностей, заложенных в литературе [...] угадал не теоретически, а реализуя каждую возможность в конкретном и опять-таки бессмертном произведении”².

При помощи фантастики, элементов реализма, выраженных в фантастическом обрамлении, Залыгин, подобно Гоголю, наиболее наглядно, убедительно и полно отражает и описывает окружающую действительность, людей конца XX века, показывает отрицательное и разрушительное воздействие на человечество индивидуализма, безответственного отношения к природной среде, эгоистических и безнравственных контактов с живой природой.

В прозе Залыгина последних лет наблюдается и потребность развития новых элементов условности, необходимость обновления и расширения эстетических возможностей, образования иных жанровых форм, благодаря

---

¹ См. и. др.: И. Рудзевич, *Залыгин и Чехов. Некоторые проблемы творческого следования классической традиции*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Filologia Rosyjska”, Rzeszów 1989, z. 7(68) с. 155–163; idem, *Традиции Максима Горького в творчестве Сергея Залыгина*, „Acta Polono-Ruthenica VIII”, Olsztyn 2003, с. 139–149; idem, *Некоторые аспекты творческого следования Толстовским традициям в прозе Сергея Залыгина*, [в:] *Lew Tolstoj i kultury słowiańskie*, pod red. В. Białokozowicza, Olsztyn 2005, с. 63–72.

² С. Залыгин, *Литературные заботы*, Москва 1979, с. 207.

обращению в сферу науки, фактов, документов, использованию особенностей эссе, очерка, публицистики, научных трудов и исследований.

Приближение Залыгина к истокам художественной и нравственной культуры произведений Гоголя сказывается в расширении сказочных образов, фантастических элементов, в развитии образного мышления, во всё более глубоком понимании истории, места человека в обществе и природном мире. Исследуя преемственность литературных традиций Гоголя в творчестве Залыгина, следует подчеркнуть использование традиционных формул сказки, сказочных форм для проявления аспектов реализма, для яркого, чёткого и правдивого представления окружающей людей обстановки.

Писатели, показывая настоящее, постоянно возвращались в прошлое и будущее, существовали „в двух орбитах: современной и исторической”. Они чувствовали „современность, её пульс, её проблемы, но в то же время, почти как историк, только своими средствами, но постоянно проводили параллели между настоящим и прошлым, пусть иногда недалёким, но всё-таки прошлым”³.

При анализе проблем преемственности в литературе, аналогий и текстуальных созвучий между отдельными произведениями и различными писателями очень важным, согласно теории А. Бушмина, является возможность выявления не только отдельных элементов сходства, а прежде всего открытие того, что „характеризует общность творческих замыслов, единство или близость идейно-эстетических принципов”⁴.

Залыгин уверен, что современные русские писатели, в том числе и он сам – это преемники творчества народного, выразители русского характера, русской народной души, а даже, считает писатель, „её классичности. Не знаю кто как, но я уверен в том, что наша классика существует и нынче. Что она – среди нас”⁵, воздействует как на современных писателей, так и на современного человека. Происходит это потому, что „человеческое сознание продолжает нуждаться в реализме, в нём оно видит выход из создавшегося положения”. Залыгин полагает, что „письмо Толстого или Чехова не должно повторяться нынче, реализм не был бы самим собой, если бы оказался глух к новым потребностям новых людей, но его дело – по-прежнему называть вещи своими именами и делать это ради жизни на Земле”⁶.

Залыгин многократно отмечал возрастание волны интереса среди современных писателей к творчеству Гоголя, подчёркивал внимание

³ Ibidem, с. 344.

⁴ А. Бушмин, *Наука о литературе*, Москва 1980, с. 117.

⁵ С. Залыгин, *Позиция*, Москва 1988, с. 278.

⁶ Ibidem, с. 280.

„которое современная литература проявляет к своим первоисточникам: очень многое в ней, нынешней, идёт от Гоголя”⁷. Он „создал таблицу человеческих образов и характеров”; „был предтечей если не всех так очень многих современных литературных направлений”; „он полностью умел подчинить сатире не только сарказм, но и целую гамму чувств и направлений”; открыл „разнообразие жанров и направлений” и в них выразил „до боли заостренное критическое отношение к действительности”⁸.

В своих высказываниях о Гоголе Залыгин многократно подчёркивал превосходное умение автора *Мёртвых душ* описывать природу. В этом видит взаимосвязь классического творчества Гоголя и современности. Пейзаж как для Гоголя, так и для самого Залыгина был необходим для раскрытия души героя, её сущности, глубины человеческой психики, отношения к жизни, духовного мира личности. Для обоих писателей пейзаж не был самоцелью. Использовали его для выделения своего героя из окружающего мира, среди других персонажей, ограничения места действия, его определения.

Вводя в действие героев произведения *Тарас Бульба*, Гоголь рисует место их пребывания, даёт подробный и образный утренний пейзаж степи, который подействовал на них оживляющее, разбудил энергию, силу, желание активности, поступков и действий.

Солнце выглянуло давно на расчищенном небе и живительным, теплотворным светом своим облило степь. Всё, что смутно и сонно было на душе у казаков, вмиг слетело; сердца их встрепенулись, как птицы. Степь чем далее, тем становилась прекраснее [...]. Ничего в природе не могло быть лучше. Вся поверхность земли представлялась зелено-золотым океаном, по которому брызнули миллионы разных цветов [...]. Воздух был наполнен тысячью разных птичьих свистов. В небе неподвижно стояли ястребы, распластав свои крылья и неподвижно устремив глаза свои в траву. Крик двигавшейся в стороне тучи диких гусей отдавался бог весть в каком дальнем озере. Из травы подымалась мёртвыми взмахами чайка и роскошно купалась в синих волнах воздуха [...]⁹.

Природный мир и у Залыгина выступает обычно как среда, как фон, определяющий действия и душевное состояние героев. Пейзажи уточняют обстановку действия, являются своеобразным предсказанием драматических

⁷ С. Залыгин, *Литературные...*, с. 206.

⁸ Ibidem, с. 206, 298, 209, 211.

⁹ Н. Гоголь, *Тарас Бульба*, [в:] idem, *Собрание сочинений в семи томах*, т. 2, Москва 1966, с. 52-53.

событий, острых сюжетных коллизий, выражают движение времени и столкновение характеров, идей и взглядов. Описания родной природы сливаются, трансформируются и естественным образом переходят в характеристику героев, подчёркивая их богатый душевный мир.

Стоял март месяц девятьсот тридцать первого года. Неделю буранило сильно, замело дороги, избы по самые крыши замело. После буран утишился [...]. Погода настала ясная, мужики говорили – это последний в нынешнюю зиму играл бурьян. Теперь ударить мог ещё морозец прощальный, либо сразу пойдёт к теплу [...].

До того хорош, до того прекрасен вольный мир, до того певуч и снежным хрустом, и ночной тишиной, а больше всего любит он молчать о судьбе твоей.¹⁰

Как видно, у обоих писателей особое место отведено пейзажу, который пронизывает их произведения, усиливает звучание размышлений героев, увеличивает их знания и понимание происходящего. Сочетание конкретно-пейзажных примет, живописных описаний явлений природы существует наряду с обобщенными раздумьями персонажей, навеянными чаще всего увиденными природными картинами, последствиями действий законов природы. Эти описания как у Гоголя, так и у Залыгина не только живописны, зрительны, лиричны и грандиозны, но ещё и удивительно красочны и озвучены. Писатели используют всю гамму ярких красок и разнообразных звуков. Их герои многократно черпают свою силу и значимость в изучении и наблюдении природы, описанной обычно живо, обаятельно, тепло, с точными деталями, эмоционально, лирично, поэтично, живописно и с широкой звуковой гаммой.

Для Гоголя в *Мёртвых душах* лиричен, чуден и грандиозен Днепр при тихой погоде, полный ослепительных красок, яркий картин, резкого света. Описание приводит в восторг, заставляет задуматься, всмотреться в окружающий мир, передать движение человеческой мысли, его эстетический подход и нравственность в конфликтах с людьми и природой.

Диалог Устинова с природой в романе Залыгина *Комиссия* опирается на мастерски написанные пейзажные картины, особенно весеннего поля, пахоты, видов Белого Бора. Образы увиденного природного мира, подробные красочные и озвученные описания пейзажей приводят к раздумьям о смысле жизни, о справедливости, к эмоциональной реакции

---

¹⁰ С. Залыгин, *На Иртыше*, [в:] idem, *Собрание сочинений в 4-х томах*, т. 1, Москва 1979, с. 477, 501.

героя, вызванной философскими раздумьями, психологическим состоянием души. Под влиянием природы Устинов размышляет над загадками жизни, ищет пути к их пониманию, бьётся над вечными вопросами жизни и смерти. В его наблюдениях над природным миром живёт и пульсирует напряжённая человеческая мысль в поисках истины, красоты, правды и справедливости, усиливается мечта, чтобы человеческую „жизнь на этой земле тоже ладно и хорошо устроить”.

Нынче время осеннее, заморозки уже были, иней были, снежок был, а вот зимы не было, не торопилась зима со своим приходом, и в обед солнышко грело землю аккуратно каждый день, пашня отходила от ночных заморозков и, усталая, принималась дышать, Устинов предполагал, что в эти часы он сможет её поухватить, сдвоить летний пар [...] и что главное, чем его собственное пашенное дело, Устинову не встречалось. Да и что может быть главное хлеба?¹¹

Обращение к оригинальному и своеобразному творчеству Залыгина даёт возможность говорить о восприятии писателем разнообразных традиций русской классической литературы, в том числе и Гоголя, которые сводятся к общности идейных и творческих задач, к общему эстетическому и нравственному отношению к действительности и человеческой личности, идут от сходства стилиевой манеры, эпического материала, нравственно-философских взглядов и художественных приёмов. Писатели пристально и постоянно вглядываются и исследуют нравственные основы личности героев, раскрывают противоречия внутри сознания своих разнообразных персонажей, обычно людей простых, обыкновенных, ведут поиски основ человеческого поведения.

В разных исторических, социальных, временных условиях, постоянно обновляя и используя различные жанровые возможности и художественные приёмы писатели непрерывно обращали внимание на исключительность и неповторимость характеров людей, утверждали необходимость борьбы за высокую нравственность человека, его духовность и слитность с миром природы. Изображая внутренний мир героев, их духовные сомнения, нравственные критерии поведения, писатели рисовали свою эпоху, вели поиски ответов на наиболее насущные и острые конфликты своего времени, стремились разрешить важнейшие национальные, нравственные, философские, исторические и общественные проблемы и противоречия, вопросы и споры.

¹¹ С. Залыгин, *Собрание...*, т. 4, Москва 1980, с. 112, 107.

Используя живописный язык, своеобразную образную систему, идейный подтекст и художественную точность, писатели поднимали общую для человечества всех времён тему борьбы светлого, доброго, гуманного мира с жестоким, несправедливым, мертвящим бытом, за нравственные законы и нормы, за справедливые и гуманные формы жизни. Залыгин, как и Гоголь „чувствует современный стиль, – стиль творческий и повседневный, стиль всей окружающей его жизни, он стремится их уловить наиболее точно и выразить наиболее полно, в то же время он всегда находится во власти творческой традиции [...]”¹².

Идеи моральной философии многих героев *Сибириады* Залыгина во многом сходны, соответствуют нравственному миру гоголевских *Петербургских повестей*. Описания главных героев становятся средством изображения их внутренней жизни, духовных переживаний и устремлений. Многоплановые параллели и сходства, принципы художественной образности возникают между подходом писателей к нравственности героев, их стремлениям к обновлению общества, мира, самого человека, выражаются в поисках гармонии человеческой жизни с обществом и миром природы.

Значительные и разнообразные связи между писателями относятся к философским и моральным концепциям жизни, к писательской эстетике, к близости и родственности творческих задач и подхода к миру окружающей среды, определяются поисками положительных и нравственных основ человеческой жизни, морали в каждой личности и позитивных сторон общественных отношений.

Залыгин в новом освещении, на новом этапе развития русского общества, в новое историческое время исследует и освещает многие образы и сюжетные ситуации характерные для Гоголя. Он, как и русский классик, создаёт свои произведения, „изучая общество, реальный быт, реальные ситуации”, а на основе знаний и фактов, реальных случаев и событий пытается объяснить „смысл жизни и все те нравственные устои, все те законы поведения людей, соблюдая которые [...] они будут и счастливы, и справедливы, и благородны”¹³.

Творцов сближает мысль о долге писателей перед народом, раздумья о необходимости представлять людей нравственных, размышляющих о добре и зле, красоте и искусстве, природе и обществе. Независимо от

¹² С. Залыгин, *Литературные...*, с. 345.

¹³ Ibidem, с. 224, 228.

литературных жанров, изображаемых характеров, героев, ситуаций, тем нравственность для обоих писателей была основана на морально-этической памяти поколений, особенно крестьянства, влияла на смысл, ценность, оправдание человеческой жизни, её существование. Невыдуманные жизненные ситуации, достоверные динамичные происшествия, разнообразны характеры, социально-бытовые подробности используют писатели для отражения правдивых отношений между людьми.

Очень характерное сочетание фантастического с реальным в поэме Гоголя *Мёртвые души* в представлении и характеристике дворян и помещиков русской провинции находим и в произведениях Залыгина. Исследовать русских помещиков начинает Гоголь с образа Коробочки. Через характеристику Ноздрева, реально-фантастическое описание Собакевича доходит до почти неправдоподобного, фантастического описания сказочно-заколдованного двора Плюшкина, который охраняется предельно скупым, бездуховным, внутренне пустым и мёртвым хозяином. Это сочетание реалистического, подробного описания отдельных героев со сказочно-гиперболическим обобщением характерно и для многих произведений Залыгина. Такой же приём создания одновременно и реального и фантастического, перехода из мира реального в мир фантазии и сказки использовал Залыгин в своём фантастическом повествовании *Оська – смешной мальчик*.

В этом произведении наиболее ярко проявился интерес Залыгина к сказке, в которой автор применяет „фантастический приём чаще всего к материалу современному, и даже – к наиболее злободневному”¹⁴. Обращаясь к художественной условности, творческому эксперименту, сказочным элементам, писатель остаётся верен жизненным обстоятельствам, формам реального быта, подробным наблюдениям. Сказочность и условность вырастают в реалистическую ткань произведения, служат углубленной, психологической, индивидуальной характеристике героев, становятся элементами художественной системы.

Повесть *Оська – смешной мальчик* – это философская аллегория, где наступило противопоставление реальности и фантастики на „внутреннем, идейно-философском уровне”. Для передачи всех черт в жизни личности и современного общества, принесенных эпохой НТР, Залыгин использует художественный эксперимент, прибегает к условной образности и условно-фантастическим приёмам, переплетая фантастику и реальность, сталкивая

¹⁴ Ibidem, с. 91.

стихию фантастики и реального искусства, что было характерно и для многих произведений Гоголя (*Миргород, Вечера на хуторе близ Диканьки, Тарас Бульба*).

Фантастические и реально-бытовые элементы, контрасты добра и зла, трагического и комического используют писатели для выражения внутренней психологии героев, для показа реальной действительности и обобщения типичных черт русского характера.

Связь сказочного мира и фантастики с реалистической трезвостью так характерной для неповторимого, особого мира гоголевских произведений видна и в творчестве Залыгина. В романе *Комиссия* (1975) и в некоторых последующих своих произведениях писатель использовал формы фантастической образности, художественную условность, фольклорно-сказочные сюжеты и элементы поэтической символики, подчёркивая духовно-нравственные поиски героев. Всех персонажей Залыгин проверяет и испытывает их отношением к традиционным ценностям: к труду, красоте и любви, природе, другому человеку и вообще жизни.

Сказки, легенды, притчи, выступающие в романе *Комиссия*, усиливают духовные ценности, нравственные истины, жизненный опыт и философию жителей села, формируют их память, заставляют вспоминать историю своего происхождения, утверждают народную мудрость, указывают на необходимость связи с природой и с другими людьми, что создаёт атмосферу единства и помогает „жить между собою дружно, семейно, не делать больших грехов один против другого”¹⁵.

Героев, существующих в настоящем, в реально-историческом пространстве и времени, писатель проверяет через сказочный мир преданий и легенд, в свете нравственного опыта народа, раскрывая их внутренний мир, духовные искания, стремления и мечты о будущем. Миф, сказки, легенды непосредственно входят в современную жизнь героев, для более глубокого её постижения и полного понимания; сказочное и реальное постоянно пересекаются, углубляя содержание характеров.

Актуальная проблематика сочетается с типами народного сознания, связанного с „формами народно-поэтического мышления, тяготеющего к символике, иносказанию, условности”¹⁶. Как и у Гоголя все драматические противоречия, конфликты жизни, трудности реального быта связаны с народными представлениями о нравственных нормах и законах

¹⁵ С. Залыгин, *Собрание...*, т. 4., Москва 1980, с. 93.

¹⁶ Т. Вахитова, *Русская литература и развитие прозы 60-70-х годов*, „Русская литература” 1979, № 2, с. 229.

человеческой жизни, с народными изображениями сущности добра и зла. В стремлении утверждать в жизни светлое, доброе, гармоническое и счастливое Залыгин, как и Гоголь, опирается и использует народные поэтические средства, обращается к фольклору, к сюжетным мотивам народного творчества.

В языковой и образной системе романа *Комиссия*, как и во многих произведениях Гоголя, сказки, фантастика занимают значительное место, усиливая их эпичность, фольклорность, эмоциональность, сказовость, подчёркивая роль символов, аллегорий, гротеска, иносказаний и подтекста, влияют на композиционный строй текста. *Комиссия* – это многослойное, гармоническое целое, состоящее из двух повествовательных пластов: конкретного, исторического, авторского и сказового, прочно сплавленных воедино для более полного и ёмкого раскрытия мироощущения персонажей, воссоздания динамики происходящего.

В последних произведениях Залыгин продолжает осваивать, развивать и обновлять литературные приёмы и принципы фантастического реализма Гоголя, сказочные элементы и формы его творчества. Используя фантастику, традиционную формулу сказки, следуя гоголевским принципам создания героев, Залыгин активно и органически включается в проблемы действительности, в споры и полемику послеперестроечной эпохи, доказывает необходимость сохранения всех нравственных норм и законов для гармонического развития человечества.

Опираясь на художественные приёмы гоголевского творчества сочетания реалистического содержания с элементами сказочной поэтики, Залыгин в последних своих рассказах (*Коровий век*, *Санний путь*, *Наши лошади*, *Фестиваль*, *Мой летаргированный папа и я сам*, *Анекдоты из жизни Кудашкина А.Я.* и другие) показывает отрицательные и разрушительные результаты воздействия индивидуализма, безответственности, безнравственности, чрезмерного увлечения техникой как на личность, так и на общество. В своих суждениях и позициях остаётся самостоятельным, оригинальным и требовательным в утверждении нравственного идеала в современном человеческом характере, в показе суровой и трудной правды времени, жестокой реальности окружающей действительности.

Как видно, воздействие Гоголя на творчество Залыгина было разнообразным. Писатель непосредственно выразил своё отношение к русскому классику в работе, анализирующей личность, художественные достижения и место автора *Мёртвых душ* в литературном процессе, обращая особое внимание на гениальность и трагедийность судьбы Гоголя.

„[...] Пониманию и ощущению гоголевской традиции, – утверждает Залыгин, – предстоит ещё дальнейшая эволюция, параллельная, а может быть, и слитая с предстоящей эволюцией и судьбой человечества”¹⁷, а вопрос об его образной системе, конкретной художественной традиции в современной литературе, о реальном влиянии на многих писателей остаётся актуальным.

“Да, традиции живы, – подчёркивает Залыгин, – они живы всегда, не было ещё случая, чтобы традиции, которые создали памятники мирового искусства, сами, созданные ими, исчезали бесследно.

Они живут, учат, приобретают и теряют и в наших глазах, и сами по себе, только мы не умеем как следует наблюдать за их жизнью, обнаруживать их существование и значение сегодня, в нашем быстротекущем времени”¹⁸.

Streszczenie

Tradycje gogolowskie w prozie Siergieja Zalygina

W artykule przedstawiono stosunek Siergieja Zalygina do twórczych dokonań Nikołaja Gogola. Porównując wybrane utwory obu pisarzy, pokazano formy oddziaływania i niektóre elementy wpływu poetyki Gogola na twórczość Zalygina. Skoncentrowano uwagę na widocznych zależnościach w podejściu do spraw moralnych i w stosunku bohaterów do otaczającej rzeczywistości. Szczególną uwagę zwrócono na fantastyczno-bajkowe aspekty występujące pod wpływem tradycji klasyka rosyjskiego w ostatnich utworach współczesnego pisarza.

Summary

Gogol's traditions in Sergey Zalygin's prose

In the article an attempt was made to present Sergey Zalygin's attitude to Gogol's literary output. On the basis of a comparative analysis of both writers' selected Works, relationships, form of effect and particular element of the influence of Gogol's poetic on Zalygin's output were show.

Special attention was paid to fantasy and fairy-like aspects manifesting themselves under the influence of tradition on the part of the Russian classic in the last works of the contemporary writer. Some relations and interrelationships between the two writers connected with moral matters and heroes' attitude to the surrounding reality were concentrated on.

¹⁷ С. Залыгин, *Литературные...*, с. 229.

¹⁸ *Ibidem*, с. 365.

Beata Trojanowska
Bydgoszcz

Об эволюции образа праведника в творчестве Николая Лескова и Ивана Шмелева

Читая произведения представителей двух разных литературных эпох – Николая Лескова (1831–1895) и Ивана Шмелева (1873–1950) нетрудно заметить многие аналогии, реализуемые ими в литературной практике. Они касаются сферы сюжета, языка, литературного стиля, жанра и способа конструкции литературного персонажа. Лесков и Шмелев – это бытописатели, изобразители „национально-характерного” в русской жизни. Им удалось воплотить в литературу суть русского быта, народный менталитет, типичную русскую культуру в момент важных для России нравственных, политических и социально-гражданских перемен с точки зрения простого русского человека.

Литературной иллюстрацией такого представления „простого русского человека” могут являться именно праведники. Ссылаясь на русскую культуру, это слово обозначает „святых пребывающих в мире, не в отшельничестве или монашестве, а в обычных условиях семейной и общественной жизни”¹.

Праведниками называли также лица, местно чтимые как святые, но еще не канонизированные Церковью. Слово *праведник* образовано от слова *правда*. Праведниками называем тех, которые или постигли высшую Божью правду-истину, или стремятся её достичь. Они образуют отдельную категорию как в поэтике прозы Лескова, так и Шмелева.

Цель статьи – охарактеризовать данную категорию, определить сходства и различия в представлении праведников в творчестве вышеназванных писателей, учитывая: 1) традицию темы праведника в литературной практике Лескова и Шмелева, 2) происхождение и профессии праведников, 3) их наружность, костюм, 4) облик жизни².

¹ *Энциклопедический словарь*, ред. Ф.А. Брокгауз, И. Я. Ефронь, С. Петербург 1898, т. XXIV^A, с. 850.

² Аспект ономапоэтики реализован в образе праведника был представлен автором данной статьи на XVIII Днях Русистов в Университете в Оломунце в сентябре 2005 года и вышел отдельной статьей: *Литературные связи: праведники в творчестве Николая Лескова и Ивана Шмелева*, „Rossica Olomucensia XLIV” 2005, 2. část, Olomouc 2006, с. 529–534.

Для анализа целесообразно выбрать несколько самых значимых по нашему мнению, произведений писателей. В случае Николая Лескова – это рассказ *Павлин* (1874), повести *Одному* (1879) и *Очарованный странник* (1889). Из литературной практики Ивана Шмелева сделана попытка охарактеризовать два произведения раннего периода его творчества: повесть *Человек из ресторана* (1911), рассказ *Гражданин Уклейкин* (1907), а также произведение значимое в эволюции образа праведника у Шмелева *Богомолье* (1930–1931).

Традиция темы праведника в творчестве Н. Лескова и И. Шмелева

Специфика русской культуры опирается на беспрестанном поиске идеала. Стремление к идеалу, создание литературного персонажа или мира наподобие идеала можно считать сугубо русской чертой литературы. У такого именно персонажа есть определенные функции. „Идеальный герой”, в этом и праведник, обычно сталкивается со злым окружающим миром и становится для всех людей образцом нравственных, гражданских или религиозных норм поведения.

У Лескова для примера, герой его повести, Александр Рыжов является носителем высоких нравственных качеств, среди „гадостей и мерзостей” тогдашней русской жизни, является опорой на будущее. Писатель искал образцов своих праведников в обыденности. Прототипом литературного персонажа Рыжова является русский кварталный из провинциального городка. И другой рассказ, *Павлин*, возник на основе материалов и впечатлений от поездки писателя летом 1872 года на Ваалам- монастырские острова на Ладожском озере, подобно как и его повесть *Очарованный странник*. Праведники Лескова показаны им как обычные люди, далеки от идиллических и схематических представлений, у них есть пороки и недуги, они также способны совершать грехи. В случае героя произведения *Очарованный странник* – Ивана Флягина допускается даже убийство цыганки Груши. Лесков, ссылаясь на жизненные прототипы своих литературных героев и воспользуясь элементами настоящих человеческих историй, делает своего праведника более реальным, более близким читателю и более понятным. У него возник целый „праведнический цикл” произведений с целью показать как добро, в облике хотя немногих праведных, может победить зло в окружающем мире. При этом, как

замечает исследователь творчества Лескова, Горелов³, писатель: „вводил понятие »праведник« в вольную сферу обыденной жизни, не ограниченную рамками церковноканонизированной святости”.

Его праведники – это люди, ищущие некую высшую истину человеческого бытия в обыденности и соединяющие в себе религиозные (праведник – святой) и народные связи (праведник – народно-мифологический персонаж)⁴. Нельзя забывать, что на целое творчество Лескова, а в этом и на художественную категорию постановки литературного героя имели влияние литературные достижения других русских писателей: Ивана Тургенева, Николая Гоголя, Федора Достоевского, Антона Чехова и Льва Толстого.

Их литературное наследство было также близко Ивану Шмелеву. В дореволюционный период творчества писателя в концепции постановки литературного персонажа явно ощутимы переключки с „маленьким человеком” Гоголя и героями произведений Достоевского. Главные персонажи раннего творчества Шмелева: гражданин Уклейкин из рассказа *Гражданин Уклейкин* и Яков Софроныч Скороходов, герой повести *Человек из ресторана*, являются примерами реализации концепции маленького человека – праведника в духе социально-гражданских перемен России начала XX века. Сапожник Уклейкин, живущий в материальной и духовной нищете „ждет облегчения от обещанных царским манифестом 17 октября 1905 года свобод и прав”⁵.

Он, как и многие русские люди разочаровался в „демократическом”, которое принесло безвластие народных депутатов. Образ Уклейкина продолжает по Михайлову⁶ гуманистическую традицию темы „маленького человека” обогащая её горьковским направлением героя-босняка. Однако с другой стороны, персонаж Уклейкина – плута, бродяги и наконец безумца и нищего, глубоко связан с русской духовной культурой и отражаемым в ней образом „юродивого во Христе”.

Концепция праведника у Лескова и у Шмелева иногда реализуется в сюжетном пространстве дороги, пути, паломничества и в этом отношении она близка „хождению” – жанру древнерусской литературы. Жизнь Ивана

³ А. А. Горелов, *Русская литература и фольклор. Конец XIX в.*, Ленинград 1987, с. 131.

⁴ Эта связь особо ощутима в характеристике героя рассказа Лескова *Несмертельный Голован* (1880), напоминающей в великорусских сказках несмертельного великана. Иван Флягин из повести *Очарованный странник* напоминает русского богатыря Илью Муромца.

⁵ О. Михайлов, *Об Иване Шмелеве*, [в:] *Сочинения, повести и рассказы*, т. I, Москва 1989, с. 15.

⁶ Ibidem.

Флягина в целом представляет жизненный путь героя, а его многие перипетии – это просто хождения по мукам. Праведника Лескова надо бы понимать как странника, который наконец находит свой смысл жизни.

В случае Шмелева, праведность героя его повести *Богомолье* – Михаила Панкратыча Горкина – раскрывается особо в момент хождения на богомолье из Замоскворечья в Троице-Сергиеву лавру. Мотив реального пути дан Шмелевым, в отличие от двух первых анализируемых произведений, в духе православной веры и это она создаёт специфический характер его праведника в роде паломника, духовного вождя и русского богатыря.

На данном этапе наблюдений обнаруживаются некие общие сходства в способе конструкции образа праведника как у Лескова, так и у Шмелева. Оба писателя ссылаются на древнерусские литературные традиции, русскую духовную культуру, учитывая христианские и национальные истоки. Они представляют своих героев на фоне существенных нравственных, социальных и политических конфликтов современной им эпохи, наделяя их положительными чертами и делая опорой на будущее. На характер образов литературных праведников у Лескова и Шмелева имели влияние и художественные достижения выдающихся русских творцов предыдущих времен, а также впечатления от путешествий по Ладожскому озеру, на Ваалам. Причём, общей чертой созданных писателями образов праведников является гуманистический подход к человеку, в этом и к праведнику, который становится несомненно центром создаваемого ими мира.

Обратимся к более конкретным примерам.

Просхождение и профессии

Создаваемые писателями литературные образы праведников, тяготеют к национальным истокам. Они простые люди, для примера, официанты: Павлин и Скороходов, крепостные: Иван Горкин, Иван Флягин, ремесленники: Уклеikin, чиновники: квартальный Рыжов. Праведники Лескова и Шмелева появляются как в „городском”, так и в „деревенском” пространствах, потому, что праведники как носители добра нужны везде. Они часто живут в близком контакте с натурой, являются представителями социальных низов. О матери квартального Рыжова сказано: „[...] дорого стоила: она была из тех русских женщин, которая в беде не сробеет, спасет; коня на скаку остановит, в горящую избу войдет”⁷.

⁷ Н. С. Лесков, *Собрание сочинений в одиннадцати томах*, Москва 1957, т. IV, с. 212.

В этой женской характеристике обнаруживаются самые значительные черты русского народа: простота, здоровье, трезвость, отвага, „способность любить горячо и верно”. Шмелевский герой, Горкин, предпочитает духовный мир человека над земным. И поэтому во время горячей рабочей поры идет на богомолье спасать свою душу. Горкин восприятие Бога и идею богомолья описывает простым языком: „дело-топуды, а она-туды!”. Шмелев, на примере Горкина показывает, как православие повлияло на мировоззрение простого народа. Религия вносит в жизнь шмелевского персонажа порядок и определенную систему ценностей, помогает при этом отличить добро от зла.

Именно, живя в этой среде праведники являются создателями нового национального самоопределения и являются обладателями самых высоких нравственных качеств. И Лесков, и Шмелев, замечая в свои эпохи распад старых общественных связей, пытаются создать новые типы праведников. Эти модели возникают на народной почве и основах духовной русской традиции.

Наружность. Костюм

Упомянутый выше Иван Флягин- главный персонаж повести *Очарованный странник*, внешне похож на русского богатыря, героя былинных эпосов, Илью Муромца. По славянской мифологии „именно он совершил наибольшее количество подвигов, что дает ему право представлять за все русское богатырство [...]”⁸. Иван Флягин при этом был огромного роста, крепкого телосложения, обладал могучей силой. Лесков представляет его следующим: „[...] он был в полном смысле слова богатырь, и притом типический, простодушный, добрый русский богатырь, напоминающий дедушку Илью Муромца в прекрасной картине Верещагина и в поэме графа А. К. Толстого. Он был одет в послушничьем подряснике с широким монастырским ремесленным поясом и в высоком черном суконном колпачке”⁹.

Простота и смешание элементов одежды присущих заодно светскому человеку и монаху, указывает на его сложную судьбу и стремление к аскетическому облику жизни.

⁸ *Славянская мифология. Словарь-справочник*, ред. Л. Вагурина, Москва 1998, с. 196.

⁹ Н. С. Лесков, *Собрание сочинений...*, т. IV, с. 386–387.

В этих отношениях интересным кажется и шмелевский герой повести *Богомолье*. Крепостной Горкин, готовясь к хождению на богомолье „пиджачок надел свежий и голову намаслил”¹⁰. Он в путь берет с собой рубаху, полотенце, холщовые портянки и большой привязной мешок. Горкин, надевая такой костюм, подчеркивает значимость не только встречи с Божьей Матерью в Троице-Сергиевой лавре, но показывает, что и само хождение обладает уже признаком сакральности и возвышенности. Притом, у него большой жизненный опыт, он знает всё Замоскворечье и во время пути возлагает на себя функцию духовного вождя. Горкин обладает народной „простой” мудростью, которая молодому хозяину-спутнику его путешествия помогает приблизиться к Богу. Здесь, как это бывало раньше у Лескова и шмелевского героя называют „чудаком” и не понимают его решения отправиться на богомолье.

Его наружность привлекательна. У Горкина борода, символизирующая жизненный опыт, мудрость, а лицо ясное и довольное.

Некие праведники Лескова и Шмелева надевают согласно своей профессии- форменную одежду. Лесковский Павлин появляется в пестрой ливреи, официант Скороходов в вечном служебном костюме с небритыми, по приказу заведующего рестораном, баками. Эта одежда индивидуализирует их и подчеркивает значимость работы в их жизни и зависимость от неё. У квартального Рыжова не было подходящего мундира и он оставался „в полосатом тиковом бешмете с крючками, в жёлтых нанковых штанах и в простой крестьянской шапке, а на зиму имел овчинный нагольный тулуп”¹¹. Его одежда простая и изношенная, а некие её элементы присущи крестьянам.

В целом подчёркивает она чужаковатость героя и его равнодушие к материальным ценностям. Притом Лесков на своего героя-праведника умеет посмотреть с некой иронией и шутливостью. Примером такого нестандартного подхода в представлении этого типа персонажа является сцена визита Ланского, когда на одолженном мундире Рыжова появляются полосатые пятна от свежевыкрашенного шлагбаума.

Странностью обладает также следующий шмелевский персонаж – Уклекин. У него „двойная” внешняя характеристика. Когда-то он „старательно расчесывал вихры медным гребешком и начищал скипучие сапоги до жару. Носил строченую косоворотку, по праздникам сморкался

¹⁰ И. С. Шмелев, *Сочинения*, Москва 1989, т. II, с. 196.

¹¹ Н. С. Лесков, *Собрание сочинений...*, т. VI, с. 220.

в красный платок и заходил в парикмахерскую «подровняться»¹². Со временем его наружность и одежда меняются. У Уклейкина отчетливо видны костлявые ноги, острые колени, впалая грудь и согнутая спина: „Он всегда грязный, с запахом лука, кислоты, винного перегара, сапожного вара и потной затхлости”¹³. Такой внешний метаморфоз героя-праведника у Шмелева указывает на динамизм персонажа, сложность его натуры: „[...] в Уклейкине были одно в другом таившиеся два существа. Одно- глубоко внутри, не сознаваемое, а лишь чувствуемое. Другое было явное, он сам, обыденный Уклеикин”¹⁴.

Переход героя „из чистоты в грязь” указывает также на социальную деградацию персонажа. Но, как это подчёркивает Шмелев, это и есть человек, созданный „по образу и подобию” Божьему. Потеряв надежду на улучшение облика своей жизни, он бродит по городу, „устраивает скандалы” и на просьбу собранных женщин говорит смешные поговорки вроде: „Весёлые барышни! [...] Не намните грудки, оставьте маненько для Мишутки!”¹⁵.

В целом, дефективная наружность Уклейкина, его безумие и аффектация имморализма тяготеют к модели русских юродивых во Христе¹⁶. Поведение Уклейкина как праведника – это способ защиты перед людьми, бессилием своей ничтожной жизни, попытка сказать правду другим путем.

Облик жизни

В литературных представлениях праведников у Лескова преобладают модели почти аскетического образа жизни. Многие герои-праведники живут практически монашеской жизнью. Швейцар Павлин Петров Певунов жил в одиночестве, „в небольшой, но очень чисто содержимой комнате, скрытой за коллонадой просторного парадного антре”¹⁷. Дальше автор рассказа, называя место жительства Павлина, пользуется также термином „клетка”, что указывает на её небольшие размеры. Притом она всегда заперта, что придаёт её властелину признак загадочности и таинственности. Палин был „умерен в пище” и не пил ничего кроме воды и молока. Свои обязанности

¹² И. С. Шмелев, *Сочинения...*, т. I, с. 37.

¹³ *Ibidem*, с.56.

¹⁴ *Ibidem*, с. 56.

¹⁵ *Ibidem*, с. 33.

¹⁶ О юродивых во Христе подробно пишет Г. Федотов в своей книге *Святые древней Руси*, Ростов-на-Дону 1999, с. 217–257.

¹⁷ Н. С. Лесков, *Собрание сочинений...*, т. V, с. 217–218.

швейцара выполнял всегда добросовестно. История его судьбы открывает настоящие черты характера: способность посвятить себя другим, бескорыстность в оказании помощи, сочувствие к несчастью ближнего, готовность лишиться себя всего во имя другого человека и наконец могучую волю. Павлин – бывший крепостной выкупил на волю свою мать и родных, снял им постоянный двор и обеспечивал материально до их внезапной смерти от холеры. Дальше он решил помочь сироте Любе. Женитьба на ней имела чисто формальный характер. Узнав о её страстной любви к Доде, он отдаёт свою жену и сам как бы „исчезает из мира”. Пишет бывшей жене трогательные письма вроде посланий философско-мистического характера с целью спасти её душу. Этим путем герой приближается к святым апостолам¹⁸. Павлин попадает в монастырь и становится человеком суровым и молчаливым. На глазах читателя Павлин проходит сложный путь от „светского” с сугубо религиозному облику жизни.

Зато герой повести *Одному* Лескова, Александр Рыжов, содержит в себе черты другого типа святых, бесребреников¹⁹. Он кварталный в небольшом городке Солигаличе, живёт как настоящий праведник. Рыжов славится своим бескорытием, отказом от материального благополучия ради своих убеждений. Он не принимает взяток как все, работает ретиво и исправно: „честно служил всем и особенно не угождал никому; в мыслях же своих отчитывался Единому, в кого неизменно и крепко верил, именуя его учредителем и хозяином всего сущего”²⁰.

Вера в Бога и учение Библии на всю жизнь определили его духовное направление. Притом Рыжов со своей женой живёт очень скромно и бедно: „Чаю они не пили и не содержали его в заводе, а мясо ели только по большим праздникам- в остальное же время питались хлебом и овощами”²¹. Его одежда и жильё также подчёркивают непривязанность героя к материальным ценностям.

Единомыслие, вытекающее из православия, свойственно и другому герою-праведнику – Михаилу Горкину. Он показан Шмелевым как человек всёзнающий, жизненно умный, хотя и необразованный. Его хозяин на

---

¹⁸ Павлин как бы призван Христом для того, чтобы возвещать Евангелие и изгонять бесов от любимой Любы. Термин „апостол” сформулирован по: В. М. Живов, *Святость*, Москва 1994, с. 15–17.

¹⁹ В новеллистике Николая Лескова есть рассказ озаглавлен *Инженеры-бесребреники* (1887) и представляет именно такой же тип праведника.

²⁰ Н. С. Лесков, *Собрание сочинений...*, т. VI, с. 226.

²¹ *Ibidem*, с. 225.

известие о намеренном хождении к Троице-Сергиевой лавре в разгар полевых работ, называет его „чудаком”.

„Чудаковатость” была выразительной чертой многих литературных представлений праведников Шмелева. Это пелегримство Горкина к святым местам исполняет роль искупления грехов героя, очищения перед Богом. Он обвиняет себя в смерти ученика.

Его домашняя усадьба напоминает размерами каморку и сразу же открывает свой религиозный характер, который Ваня описывает следующим: „И всё я знаю в его каморке; и картину Страшного суда на стенке [...] »и Хождения по мытарствам преподобной Феодоры« и найденный где-то на работах, на сгнившем гробе, медный, литой, очень старинный крест с »адамовой главой»²².

По нашему мнению, какие-то черты бессребреника и мученика характерны для героя „праведнического типа” в повести Шмелева *Человек из ресторана* – Якова Скороходова. Он честный и бескорыстный человек, когда нашёл большую сумму денег на работе – отдал их. Его личная судьба напоминает вереницу несчастных и горьких событий-страданий: проблемы с сыном, самоубийство соседа Кривого, болезнь и смерть жены, незаконная жизнь дочери с властелином магазина, забота о внучке, временная потеря работы, разлука с сыном. Сил к преодолению земных мук Скороходов ищет в православии. В разговоре с сыном Николаем отец произносит следующие слова: „[...] а если бы я религии не признавал, я бы давно отчаялся жизни и покончил бы, может быть, даже самоубийством!”²³. Жизнь Скороходова простая и честная, а его квартира, а точно говоря одна комната напоминает „ковчег Завета: куда ни войдешь- все постели”²⁴. Сын Николай какое-то время спит в проходе, а дочь за ширмочкой в уголке столовой. Две остальных комнаты снимают чужие люди.

Скороходов, встречающий в жизни многих людей на работе и испытавший многое в личной жизни, делается философом, психологом человеческих характеров, искателем правды. Когда он приехал в чужой городок поблагодарить незнакомого старичка за спасение сына, тот как бы вложил в него сияние правды: „И вот когда для меня осветилось всё. Сила от Господа. [...] Ах, как бы легко было жить, если бы все понимали это и хранили в себе”²⁵.

²² И. С. Шмелев, *Сочинения*, т. II, с. 50.

²³ Ibidem, с. 122.

²⁴ Ibidem, с. 177.

²⁵ Ibidem, с. 236.

Другой тип праведника представляет собой Иван Флягин – главный персонаж повести Лескова *Очарованный странник*. Его образ содержит в себе несколько разных культурно-литературных корней. Во-первых, связь со славянской мифологией – наружность и сила Ильи Муромца, вера в чудеса и связь с природным миром. Во-вторых, явные коннотации с авантурным типом персонажа вроде Дон Кихота Сааведра Сервантеса. В-третьих, национальный и духовный характер героя восстановлен на традиции агиографического жанра древнерусской литературы – жития. История детства Ивана Флягина напоминает жизнеописания многих святых, а сходные элементы этих житий это: ранее сиротство, моленный сын, обещанный сын. Герой произведения *Очарованный странник* пытается во что бы то ни стало избежать предназначения. Он как моленный сын должен отдаться Богу и стать монахом, но он выбирает сложную жизнь странника и искателя правды. Его облик жизни богат многими перипетиями, опытами и эмоциональными испытаниями. Этот тип праведника отличается от всех предыдущих и у Лескова, и у Шмелева. Как справедливо замечает исследовательница творчества автора *Очарованного странника* – Видуэцкая: „Флягин – не идеальный герой, а живой, полнокровый человек, воплощающий в себе русский национальный характер со всеми его достоинствами и недостатками. Это характер парадоксальный, импульсивный и непредсказуемый. Поведением Флягина руководит не рассудок, а эмоциональные порывы”²⁶.

Однако точка зрения героя на грех и праведность не всегда совпадает с церковной. Примером может быть убийство им цыганки Груши.

Подводя итоги, образ Ивана Флягина указывает на существенные черты многих лесковских праведников: близость к обыденной жизни, несовершенство героев, предрасположение к греху, абсурдность поведения, эмоциональность, уход от церковных канонов.

Алогизм жизненных решений свойствен и для праведника из рассказа Шмелева – Уклейкина. Его литературное представление в какой-то степени ссылается на традицию юродивых во Христе.

В литературных представлениях праведников Лескова и Шмелева много сходств и аналогий. В избранных для анализа произведениях явно ощутима линия эволюции литературного положительного персонажа-праведника от социально-политического пути к гнесеологическим и этическим истокам русского православия. Причем, Лесков пытается

---

²⁶ И. П. Видуэцкая, *Николай Семенович Лесков*, Москва 2000, с. 45.

создать праведника, очень часто опирается на древнюю славянскую мифологию, а его трактовка христианства имеет более инструментальный и выборочный характер, чем к примеру, у Шмелева.

В случае Шмелева православная вера является ключом к праведной русской жизни, она в состоянии соединить прошлое с настоящим и русским будущим, спасти русский народ.

У Лескова его праведники все способны к героическим действиям, в среде принимают автономное положение. У шмелевских героев эти два аспекта реализуются по-разному. Уклеikin только в момент крайней обездоленности, погружаясь в безумии, борется за свою автономность. Официант Скороходов – душа благородная, чистая и порядочная. Он резко осуждает лицемерие и хищничество людей, которым постоянно служит. Его независимость, как и в случае Уклеикина, реализуется не в социальном аспекте, а нравственно-этическом, духовном. Именно такая автономность характерна и для другого шмелевского персонажа – Горкина, который отправляется на богомолье в разгар полевых работ. Он верный хранитель православного уклада жизни и воспитатель автобиографического Вани. Имена и фамилии литературных персонажей – праведников, их наружность и одежда очень часто имеют знаковый характер и являются своего рода их „визитными карточками”. Они указывают на выполняемую ими профессию или аскетический облик жизни, социальный статус героя, мифо-христианские коннотации, открывают менталитет русского народа.

Стоит добавить, что в творческом сознании обоих писателей ощущается присутствие феномена Ваалама, который повлиял также на постановку поэтики их праведнических героев. Литературные представления избранных для анализа „положительных лиц” постепенно уходят от социальной жестокости будничного дня и приближаются к вечному, универсальному миру духовности.

Streszczenie

O ewolucji obrazu „świętobliwego” w twórczości Mikołaja Leskowa i Iwana Szmielowa

Artykuł traktuje o koncepcji „prawiednika” – świętobliwego w twórczości dwóch pisarzy rosyjskich: Mikołaja Leskowa i Iwana Szmielowa. Stanowi próbę prezentacji literackich postaci „mężów sprawiedliwych”, odzwierciedlonych w literackiej praktyce wymienionych twórców, z uwzględnieniem takich kategorii, jak: pochodzenie społeczne, zawód, wygląd zewnętrzny, ubranie, sposób życia oraz światopogląd religijny i moralny.

Na podstawie wybranych przykładów literackich autorka dochodzi do wniosku, że interesująca ją typ postaci świętobliwego zarówno w twórczości Leskova, jak i Szmielowa wykazuje wiele cech wspólnych, a przy tym wyróżnia się dynamicznością kreowanych bohaterów. Na ewolucję postaci początkowo miały wpływ warunki socjalne i historyczne, później zaś religijne i duchowe.

Summary

*The evolution of the image of *pravednik* in the literary output of Nicolay Leskov and Ivan Shmelev*

The article discusses the conception of *pravednik* (the pious one) in the literary output of two Russian writers – Nicolay Leskov (1831–1895) and Ivan Shmelev (1873–1950).

It is an attempt at presenting literary characters of „righteous men” reflected in the literary practice of the above-mentioned writers which takes into account the following categories: social background, occupation, appearance, clothes, life style, and moral and religious outlook.

Based on the chosen literary examples, the author comes to a conclusion that the type of the pious character in which she is interested shares a lot of common features in the literary output of both Leskov and Shmelev. Apart from this, it is characterized by the dynamics of created heroes. At first, the evolution of the characters was affected by social and historical conditions, and later by religious and spiritual ones.

Julia Czerniawska
Mińsk

К проблеме „Своего” и „Чужого” – образ еврея в белорусской сказке

1. Этнический самообраз – маркер идентичности

Одна из самых востребованных тем современного гуманитарного дискурса – тема этнической самоидентификации. Краеугольный вопрос, на который до сих пор не дали ответа ни этнопсихологи, ни этносоциологи, – ввиду чего она выстраивается? Ведь идентифицировать себя, особую человеческую реальность, с этносом – реальностью коллективной и в значительной степени „воображаемой” (термин Бенедикта Андерсона) можно лишь в том случае, если есть медиатор, посредник, который придает человекоразмерность общности – надличностной величине. Вероятно, одних лишь средств социологии и психологии для решения этой проблемы недостаточно: требуется включить в дискурс идентичности понятие культуры и то, в чем она выражается в жизни рядового этнофора. Поэтому в поисках ответа на этот вопрос мы сочли необходимым обратиться к культурологии, причем к „культурологии повседневности”: ведь идентичность возникает именно в пространстве повседневности да и впоследствии постоянно корректируется практиками бытового взаимодействия, общепринятыми моделями поведения и лежащими в их основе обыденными ценностно-нормативными представлениями.

Что бы могло быть отправной точкой идентификации? Представляется, что значимую роль здесь могут играть типологические характеристики „этнической личности”, отраженные в текстах культуры и способные к самовоспроизведению этого „габитуса” (термин Пьера Бурдьё) на новых витках развития общности. Устойчивость таких характеристик связана с тем, что они существуют в виде воображаемого человеческого типа, который мы назовем „этническим самообразом” (ЭС). Одна из первичных характеристик любого ЭС (образа „Мы”) – противопоставление, а затем и сопоставление с некими „Они” – Чужими и Другими. Особенно продуктив-

вной может стать попытка понимания того, как образ Чужого воспринимается в том случае, если „Чужак” живет в тех же условиях, что и „Мы”, но при этом исповедует иные нормы и поведенческие практики. Анализ этой проблемы, проведенный на материале белорусских социально-бытовых сказок рубежа XIX–XX веков, – цель настоящей статьи. Наибольшее число отвечающих нашей цели текстов содержится в трех сборниках Александра Сержпутовского и у Михала Федеровского.

2. Свои Чужие – кто они?

Чужой – не только внешняя характеристика. Чужой – это внутренняя категория, входящая в структуру самого ЭС: в ее отсутствие Мы-образ был бы невозможен¹. Это объясняется внутренним устройством культуры: „культура по самой своей природе подразумевает наличие принципиально различных и взаимонепереводимых языков”². Чужой изначален: он не „придуман” культурой, а „заложен” природой. Но по мере развития культуры этот образ меняется – по направлению к Другому, чья „инаковость” (термин Эмманюэля Левинаса) представляется ценной, взаимодополняющей по отношению к самобытности „Мы”.

По нашему предположению, промежуточной формой между Чужим и Другим являются „Свои Чужие” – те группы внутри собственного социума, которые, будучи хорошо знакомыми, все же остаются „не-освоенными”. Эти Чужие „вкраплены” в систему „нашего”, но отграничены от него в силу религиозного и/или этнического своеобразия, а также (что даже более важно) – конкретных, визуальных характеристик. Почему это более важно? Потому что ни развернутого понятия этнической принадлежности, ни глубинного представления о принципах, разделяющих религии (конфессии), взгляд носителя традиционной культуры не отмечает: он просто не владеет информацией о них³. Потому он фиксируется на зримых различиях

---

¹ Необходимость „Они” для „Мы”, еще в 70-х гг. XX в. отмеченная Б.Ф. Поршневым, является аксиоматичной для современных этнопсихологии, этносоциологии и этнокультурологии.

² Ю.М. Лотман, *Повторяемость и уникальность в механизме культуры*, [в:] *История и типология русской культуры*, Санкт-Петербург, 2002, с. 69.

³ Не случайно в народных представлениях восточных славян, как показала О. Белова в статье *О „жидах” и „жидовской вере”* [online] <www.ruthenia.ru/folklore/belova2.htm> образы „чужой” веры смешиваются: так, баптисты, хлысты, староверы, беспоповцы воспринимаются как почитатели „еврейского” Бога.

в поведении и обычаях. В то же время „Мы-этнос” и „Они-этнос” могут пересекаться в других характеристиках – в силу сходства быта, климата, ландшафта, типа хозяйствования, повседневных контактов и т.д.

Свой Чужой – это звено, отколовшееся от неких „Чужих”, но уже знакомое. При этом Свой Чужой не ассимилирован: поэтому в случае его описания тексты красноречиво подчеркивают именно отличие. Вероятно, элементы сходства предполагаются подспудно: так, например, в белорусских сказках часто упоминается бедность цыгана и еврея, но основная фиксация идет именно на дифференцирующих характеристиках (языке или акценте, религиозных обычаях, манере одеваться, моделях поведения и т.д.).

3. Еврей как Чужой

Наиболее яркий образ Своего Чужого в культуре белорусской деревни – Еврей⁴. Отметим исторически подтвержденный факт: отношения белорусов и евреев, живущих в Беларуси, практически не были омрачены конфликтностью⁵. Известно, что на территории Беларуси евреи начали заселяться со времен правления Ягайлы, после Кревской унии; в основном это были беженцы из Германии. С этого периода на белорусских землях начинается обширный культурный взаимообмен между двумя народами (в языковой, религиозной, поведенческой и др. сферах)⁶. В этом случае неизбежна та или иная степень взаимоуподобления этносов (что – в случае белорусских евреев – отмечает, например, Адам Киркор), так что можно говорить о „своем” компоненте в „чужом” этническом характере⁷ и наоборот. В то же время на фоне сходства быта, имущественного статуса и т.д. отчетливо выражаются различия, которые в сказках гиперболизируются – и в силу наглядности, и в соответствии с законами жанра.

Каков же образ сказочного Еврея? Первое, что бросается в глаза, – это книжность, носящая специфически религиозный характер. Как правило,

---

⁴ Несмотря на негативную коннотацию, которой обладает слово „жид” в современных белорусском и русском языках, мы вынужденно используем его в цитатах.

⁵ Прямое доказательство этого – большое количество среди белорусов т.н. „праведников мира” – людей, спасавших еврейские семьи в годы второй мировой войны.

⁶ Отсылаем читателя к классической статье Зм. Бядули *Жыды на Беларусі: бытавыя штрыхі* (Менск, друкарня Я. А. Грынבלата, 1918), где приведены многочисленные примеры такого взаимодействия в языке и фольклоре.

⁷ Несмотря на то, что термин „этнический (национальный) характер” представляется нам поверхностным (и не случайно он вызывает нарекания широкого круга исследователей), мы его употребляем в силу его давней общепризнанности и широкого использования.

это качество персонифицировано в образе раввина (впрочем, иногда это бывает просто „навучны” еврей) , к которому люди обращаются по любому поводу. Результат всегда один: „Рабін сядзеў над бубляю да мысляваў”⁸. Для Мужика обращение к священным книгам в поисках ответа на вопрос, который решается с помощью ума и трудового опыта, представляется достойным насмешки.

Так, молочник, коровы которого перестали давать молоко, идет за советом к раввину. „Той чытаў, чытаў Біблю да й кажэ: »Гэто еляк ссе твае каровы«. І радзіць рабін пахцяру ўзяць ат усіх кароў патроху таго, што дарам выліваецца, наліць у кашэрны гаршчок, у пятніцу зварыць, а ў шабас ужываць разам з гугелям, а што астанецца, дак тым вышмароваць у кароў вым’е. Падзякуваў пахцяр рабіну, зрабіў рыхтык так, як ён радзіў, але нічога не памагае”⁹. В итоге помогает деревенский пьяница, за три кварты самогона выследивший виновника. В роли детектива не случайно выступает пьянчужка: даже самый презренный „свой” более смышлен, чем самый образованный „чужой”. Более того, он умен *вопреки образованию*: это и призвана подчеркнуть оппозиция „Ученый Еврей – Мужик-пьяница”.

Обратим внимание и на гротескный характер предлагаемого средства – употребления того, „што дарам выліваецца” с праздничной пищей. Эта противоположность элементарным человеческим правилам призвана усугубить „чуждость” Еврея. На первый взгляд, использование экскрементов в пищу означает пренебрежительное отношение к обычаям Чужого. Однако такой предрассудок можно рассматривать глубже. Антипища – примета „потусторонности”. Не случайно дегегеры (демоны-людоеды в тунгусском фольклоре) питаются нечистотами¹⁰. Переворачивание обыденного – отчетливый признак не просто антитетичности Чужого, но и его связи с *запредельным миром*. Не случайно различные виды антипищи, „несъедобной еды” предлагают своим подопечным „ведзьмары” – люди, находящиеся на пограничье яви и нави¹¹. Чужой – живет ли он в „дивьих” землях, или в соседней покосившейся избе – *не от мира сего*.

О близости Чужого к „тому свету” свидетельствует ряд белорусских обычаев. Так, при ряжении (на Коляды, Пасху и т.д.) полесские крестьяне

⁸ А.К. Сержпутоўскі, *Казкі і апавяданні беларусаў Слуцкага павета*, Мінск 2000, с. 114.

⁹ Ibidem, с. 216.

¹⁰ Вспомним, что души покойников в *Сказании о Гильгамеше* едят глину – субстанцию, из которой был некогда создан человек.

¹¹ Также здесь можно вспомнить „кулинарию” заговоров. Во многом по тому же образцу строятся и средневековые цеховые магические рецепты.

надевали маски еврея, цыгана, татарина и др., причем маска цыгана была черной, а маска еврея – белой. И черный, и белый цвет в общеславянских поверьях устойчиво соотносятся с загробным миром. В некоторых районах этот смысл дополнялся кривизной маски еврея, а также горбом, „украшающим” фигуру: последнее было призвано показать близость еврея к черту. В свете этого совет раввина не просто смешон: в нем содержится намек на запретные, магические знания, которые являются прерогативой Чужого. Скорее смех призван амортизировать страх перед неизвестностью, опасностью, таящимися в глубинах его образа.

Однако Еврей – не просто Чужой. Он – давний знакомец, *Свой* Чужой: отсюда – проявленное сказочником знание еврейского быта (гугель, кошерная посуда) и религиозных обрядов (шаббат). Об этом промежуточном положении свидетельствует и речевая характеристика сказочных евреев. С одной стороны, сказка передает специфический акцент: „А цаму ви не привезали коней?”¹²; „Цуес..., я ведаю, сто ты добры цалавек, ведаю, сто ты лепс ат усіх знаесса”¹³. Отметим, однако, что еврей говорит по-белорусски, вкрапления идиш в его речи редки и связаны, в основном, с обрядовой терминологией.

Вот на этих-то воображаемых „весах” между запредельностью чуждости и бытовой близостью колеблется и образ Еврея в глазах белорусского крестьянства, и отношение к нему Мужика. Итак, Еврей образован и начитан. Этой черте оппонирует прослеживающееся в сказках недоверие книжному знанию со стороны Мужика. Книжное знание отдаляет от житейской мудрости, от опыта предков и – главное – от трудового этоса. Не случайно ученый сын Мужика в сказках, как правило, бездельник. Таким же бездельником предстает и ученый Еврей. Так, в сказках *Жыд* и *Як школу будавалі* он описан как человек, парящий в эмпиреях (что косвенно доказывает его принадлежность не к „миру сему”, а к некоему „иному”), и потому неприспособленный к здоровой и продуктивной жизни. Такова обязательная сторона автостереотипа: жизнь, которую проживает Мы-этнос, представляет собой наиболее (если не единственный) правильный из всех возможных вариантов. Особенно явственно это видно на примере Чужого или Своего Чужого.

Вот как рисуется он в сказке: „Жыў сабе жыд слаўны да гучны да вельмі навучны. Ён нічога не глядзеў, толькі на Біблі сядзеў, бо такі розум

¹² А.К. Сержпутоўскі, *Казкі і апавяданні беларусаў-палешукоў*, Мінск 1999, с. 35.

¹³ А.К. Сержпутоўскі, *Казкі і апавяданні беларусаў Слуцкага навета...*, с. 217.

маў, што й на свет не пазіраў; на зямлі і пад зямлёю ўсё знаў і нікога не пытаў”¹⁴. Тем не менее этот „мудрец” ни в малой степени не разбирается в повадках коров, что вызывает у сказочника иронию: „Ён такі пісьменны, такі навучны, такі разумны, што за розумам і свету не бачыць”¹⁵. Не меньший повод для юмора – беспрекословное почтение, выказываемое ребе со стороны его „паствы” и святая вера в ценность его советов. Напротив, крестьянин в сомнительных случаях не просит совета у Попа (Ксендза), а пытается справиться с проблемой самостоятельно. *Жизнь чужим умом* представляется ему нелепой.

При насмешливом отношении к чужой религии в ней всегда предполагается мистицизм. Так, в соответствии с полесскими верованиями, в ночь на Йом-Киппур („хапун”) Черт похищает Еврея и мучает его в лесу или на болоте. Предварительно он задувает поминальные свечи, чтобы похищение человека оставалось незамеченным. Потому евреи приглашают на молитву христианина с церковной свечой¹⁶. Доказательство этому мы встречаем и в сказках: „Тут якраз падышлі асеньніе свята. Сабралосо в тую карчму, дзе служыў удалы хлопец, вельмі много яўрэяў са ўсее акругі. Ведамо, баяцца, каб іх чорт не ўхапіў і заўжды наймаюць сабе хрыščонага чалавека на сьвята, каб ён абараняў іх ат чарцей. Сабраліса да й мыслююць, што цепер ім нема чаго баяцца чарцей, бо ў іх е хрыščоны чалавек”¹⁷.

Здесь возможны два вывода. Во-первых, отчетливо наблюдается *связь Еврея с Чертом*. Казалось бы, Черт в данном случае выступает недругом Еврея. Но есть предыстория, которая усложняет ситуацию¹⁸. Она связана с библейской притчей о золотом тельце. По преданию, Моисей разбил созданного евреями золотого тельца, истолок его в порошок и наказал всем его пить. Вероятно, этим он пытался увеличить силы евреев (дело происходит во время странствия по пустыне). Но колдовство не бывает безнаказанным: поэтому перед изумленными евреями вновь предстал разбитый телец (Черт), и евреи пошли за ним. Для того, чтобы собрать свой народ, Моисей заключил договор с Чертом: вместо того, чтобы забрать разом всех, он предложил Черту отдавать каждый год по два еврея. На ту

¹⁴ А.К. Сержпутоўскі, *Казкі і апавяданні беларусаў-палешукоў...*, с. 92–93.

¹⁵ *Ibidem*, с. 93.

¹⁶ М. Federowski, *Lud bialoruski na Rusi Litewskiej*, Kraków 1897, t. 1, с. 238.

¹⁷ А.К. Сержпутоўскі, *Казкі і апавяданні беларусаў Слуцкага навета...*, с. 178.

¹⁸ Это поверье можно встретить и у М. Федеровского (op. cit., с. 238), и у П. Демидовича (П. Демидович, *Из области верований и сказаний белорусов*, [в:] *Этнографическое обозрение*, Москва 1896, № 1, кн. 28, с.119-120.

же связь с нечистым указывает и представление о том, что Еврей носит шляпу для того, чтобы прятать под ней рожки. Что касается религиозности Еврея, то она вовсе не противоречит этому: резонно предположить, что здесь срабатывает то же убеждение, что и в устойчивом народном представлении о молитве Попа (он так много молится потому, что грешен и за ним черт ходит по пятам). В ситуации с еврейской религиозностью оно еще более усугубляется чуждостью веры.

Второй вывод проистекает из факта приглашения крещенного человека на сборище евреев. Это представление глубоко символично: оно означает *осознанную необходимость „Мы” для „Чужого”*. (Как мы увидим впоследствии, Чужой не менее нужен „Мы-этносу”). Уже из приведенного поверья очевидно, что еврейская вера не всегда действенна – вероятно, поскольку, по мнению Мужика, имеет в основе договор с Чертом. В сказках факт такого договора чреват: с одной стороны, он дает большие возможности, а с другой – востребует непосильной платы. В случае с иудаизмом ситуация еще более усугубляется в силу евангельских напластований на фольклорные тексты: так, например, в сказку проникают реминисценции, связанные с Голгофой и, по мнению крестьянина, доказывающие неправоту „яўрэйскай веры”.

Однако вернемся к смысловому соответствию „религиозное (книжное) знание – безделье – еврейство”. Широко известен факт, что в абсолютном большинстве европейских стран (царская Россия – не исключение) еврейская диаспора была лишена прав на владение и обработку земли. Во многом это явилось причиной того, что евреи осваивали городские профессии, либо же – профессии, не связанные с землей (торговля, шитье, выделка кож, содержание постоялого двора и т.д.). Отсюда – стереотип „еврейской лени”, распространенный в крестьянской среде. Однако, как отмечает Зм. Бядуля в работе *Жыды на Беларусі*, в некоторых белорусских губерниях евреи получили хоть и ограниченное, но право на крестьянский надел. Резонно предположить, что отношение к евреям в Беларуси строилось, одновременно исходя из двух „точек отсчета”: во-первых, из наличия религиозного образования (и *талмудически-интерпретативного характера „книжности”*) и, во-вторых, из *неумелости неопитов-евреев в крестьянской работе*.

Впрочем, насмешка над ленью и неумелостью Еврея, как правило, лишена злобы. Выраженная недоброжелательность и агрессивные призывы по отношению к нему в белорусской сказке встречаются сравнительно редко. Не случайно бродячий сюжет о распятии Христа евреями в сказках

не распространен, а „фокус” текстов, где упоминается Голгофа, смещен в сторону от еврейской темы. Так, в сказке *Ластаўкі* это событие, скорее, подано как проблема теодицеи. Задавая вопрос, почему ласточки высоко летают и кричат, сказочник отвечает на него так: птицы спорят с Богом. Когда распинали Христа, ласточки дважды воровали гвозди, которыми палачи пытались прибить Его руки к кресту. Но на третий раз Бог запретил им это делать. С тех пор ласточки, взлетая как можно выше, гневно „выговаривают” Богу за жестокость. Таким образом с исполнителей казни акцент перенесен на Бога. В чем причина такого сдвига? На наш взгляд, наиболее корректное объяснение здесь – *традиционный крестьянский фатализм*. С этой точки зрения, исполнитель может действовать лишь в том случае, если действие предначертано Богом. Так что „сдвиг”, о котором мы говорим, таит в себе более значимый пласт, связанный с верой и в целом с мировоззрением белоруса. В этом смысле даже те, кто распял Христа, несмотря на всю чудовищность своей функции, действовали с „разрешения” Бога: иначе Он дал бы ласточкам возможность спасти Иисуса. Однако этого не произошло, и единственное, чем можно объяснить такое поведение Всевышнего – популярной максимой „Бог ведае, што робіць”. В любом случае евангельская вина не переносится на соседа-еврея. Существует строгий водораздел между библейскими евреями, распявшими Христа, и Евреем-соседом, т.е. между абсолютно Чужим и Своим Чужим.

4. Еврей как Свой

В чем же состоит это „свое” в применении к Еврею? Во-первых, во многих сказках Еврей, как и сам Мужик, *беден*. Его работа (даже если он „карчмар”, „ландар”)¹⁹ приносит ему совсем не большие дивиденды: ведь его клиенты – крестьяне. Кроме того, по свидетельству Зм. Бядули (*Жыды на Беларусі: бытавыя штрыхі*), трактиры не принадлежали корчмарям: они арендовали их у пана.

Даже в сатирических описаниях Еврея часто подчеркивается его бедность. Так, в сказке *Хвароба над хваробамі* „трасца” (лихорадка) предстает в образе худой, изможденной еврейки. С одной стороны, сама

---

¹⁹ Часто этническая принадлежность сказочного Еврея даже не упоминается; его так и называют – „карчмар”, „ландар”. Это означает, что сама по себе этичность для белоруса гораздо менее значима, нежели социальный статус. Более того, по нашему убеждению, в общественном сознании белорусского крестьянина эти характеристики смешиваются.

ассоциация „трасцы” и еврейки вряд ли положительна: в белорусском языке слово „трасца” семантически связано с *назойливостью*, *надоедливостью* (*Прычাপілася трасца...*), и эти черты сказки устойчиво приписывают Еврею: „Прычাপіўся ка мне Янкель Чараваты да почаў кучыць, каб я атвёз у Петрыкаў. Што тут рабіць, нельга адкаснуцца ад жыда”²⁰.

С другой стороны, „трасца” вызывает сочувствие – „зелёная, худая, от бы тая жыдоўка, што анучы збірае. Дрыжыць бы асіна, і кажэ тоненькім, пісклявым галаском”²¹. Вряд ли реализм этого образа – плод таланта сказочника: логичнее предположить, что таких евреек белорусский крестьянин многократно встречал в действительности. Можно вспомнить и бедного Корчмаря из сказки *Прошча*, который в сотрудничестве с Попом придумал религиозное чудо – пустил по реке образок, уставленный свечами. Подобным же образом в некоторых сказках действует и Мужик (*Мужык, пан і ксёндз, Аб злодзею Кліну* и др.).

Если в образе „трасцы” семантическое ударение падает на знакомую Мужику бедность (еврейка, собирающая онучи, вполне соответствует типу бедной вдовы-белоруски, если, конечно, исключить момент иронии в отношении к Чужому), то в образе „бедного корчмаря” упор – на *хитрости*, причем, *аналогичной хитрости Мужика*, какой она предстает в большей части сказок.

Между этими качествами – хитростью и бедностью – существует своего рода пропорция. Она строится не изнутри (от персонажа сказки – Еврея), а извне, со стороны наблюдателя-Мужика. Если Еврей беден, то он, как правило, „по-мужичьи” хитер (*Прошча*), и отношение к нему позитивно. Это равносильное отношение бедняка к бедняку, исключая взаимные претензии и обман. В этом случае Мужик даже любит хитростью Еврея. Если же Корчмарь или Купец богат, то на него переносятся „чуждые” черты Богача и Пана.

Так, сказка *Мужык і жыд* строится на противостоянии „ландара” и парабка – богатого Еврея и бедного Мужика. „Ландар” бесконечно обманывает Парабка в денежных вопросах, что не столь уж трудно, поскольку последний – пьяница. Тем не менее, включив крестьянский талант хитрости, Мужик берет реванш: используя еврейский *культ семейственности*, вытягивает у богача лошадей и одежду – якобы для того, чтобы послать это добро его родителям на тот свет²². Что здесь важнее –

²⁰ А.К. Сержпутоўскі, *Прымкі і забабоны беларусаў-палешукоў*, Мінск 1998, с. 246.

²¹ А.К. Сержпутоўскі, *Казкі і апавяданні беларусаў-палешукоў...*, с. 38.

²² Ibidem, с. 72–73.

богатство или „еврейство”? Вероятно, первое. Это доказывается хотя бы тем, что аналогичным образом Мужик обходится с Паном (сказка *Брахня*). Скажем более: часто „карчмару” („ландару”) вовсе не приписывается никаких особых недостатков, кроме самого факта: это уже считается вполне резонным основанием для того, чтобы богатство приуменьшить. Здесь срабатывает популярный мотив, обычно относимый к Пану или Богачу: „Ён у нас пакраў, а мы свае дабро возьмем назад. Дак гэто ж не грэх”²³. Тогда ум и хитрость, присущие корчмарю в случае его бедности, исчезают: они становятся принадлежностью Мужика. Это доказывает, что *главный недостаток богатого Еврея – не „еврейство”, а богатство*. В этом случае Мужик включает испытанный сказочный механизм обмана и оставляет его в дураках²⁴. Так, в сказке *Завоцкіе коні* Мужик, счастливый обладатель хороших коней, объясняет горожанам, что кони заводские, поскольку он сам их „завел”, т.е. высидел, как курица, из яиц. В качестве яиц он предъявляет тыквы. Наконец, один из любопытствующих покупает „яйца” и принимается их высиживать, мечтая о том, „як ён будзе ездзіць на завоцкіх конях, як ён з іх зробіць добры »гішэфт«”²⁵. Процесс высиживания длится три недели и заканчивается позорным провалом.

Первым делом в этой сказке бросается в глаза то, что Еврей нигде не назван „евреем”. В одном месте он именуется купцом, в другом мужиком. Собственно „еврейство” отображается только в речевой характеристике, да и та набросана мелкими штрихами („ой, галубцікі”, „гішефт”, „уступіс”). Вся остальная речь Еврея передана по-белорусски. Это еще раз доказывает нашу мысль, что главное в Еврее – не этническая, а социальная характеристика. Именно его *обеспеченность вкупе с городским происхождением – непосредственная причина глупости*, которую он и проявляет. Другая черта купца, вокруг которой и разворачивается сказочное действие, – *некомпетентность в крестьянском хозяйстве*. Собственно, она-то и высмеивается. Подобные упреки белорус высказывает далеко не только Еврею, а всем, кто занят не сельскохозяйственными работами – начиная от Пана и Попа и кончая собственным сыном-разумником, т.е. лентяем.

В пресловутом спаивании народа Мужик (в отличие от некоторых исследователей) тоже не склонен винить Еврея, во всяком случае, не

²³ А.К. Сержпутоўскі, *Казкі і аповяданні беларусаў Слуцкага навета...*, с. 244.

²⁴ Можно резонно предположить, что богатому ум (и хитрость как его проявление) незачем: их в определенной мере заменяют деньги. Ум – орудие бедняка по принципу „голь на выдумку хитра”.

²⁵ А.К. Сержпутоўскі, *Казкі і аповяданні беларусаў Слуцкага навета...*, с. 116.

исключительно его. Несмотря на то, что факт „корчмарства” Еврея – общее место белорусской сказки (впрочем, и белорусской жизни в царской России), Мужик четко осознает возможность выбора. Так, в сказке *Палешукі й палевікі*, разумно и стройно вскрывающей причины общественных бедствий²⁶, когда люди благодаря своему эгоистическому поведению оказались в тупике и „стала ў іх жытка гарэй як пад панами”²⁷, появляются торговцы-евреи с задорной припевкой: „Мі купцы з места слаўнаго Брэста, маем тавары – па чарцы гары, розныя зёлкі, стужкі да голкі; што хто захочэ, возьме за клоччэ”. Сказочник подробно описывает покупной ажиотаж среди женщин и пьянство мужчин. „От с тае пары, – подводит он итог, – атаўбаваліса яўрэі ў кожнай вёсцы да й збудаваці сабе карчмы да кромкі... П’юць мужыкі да веселяцца, а пра работу й забылі”²⁸. Отметим, что до появления евреев герои сказки совершили революцию, после чего оказались рабами алчности, лени и воли к власти. В сказке отчетливо проводится мысль о том, что положение, в котором оказывается народ, заслужено им самим и что выбор – трудиться, затевать бунты или пить – каждый делает самостоятельно. Так, перед лицом Чужого (Еврея) проступают чрезвычайно значимые черты белорусского ЭС – *самокритичность и ответственность за происходящее вокруг*.

Лишь народ, обладающий этими качествами, может не просто отказаться от обвинения Чужих – а и воспитать свое отношение к ним как к Другим, и потому не случайно в белорусской сказке встречается немало положительных образов Еврея. Таковым оказывается назойливый Янкель, который щедро платит крестьянину, отвезшему его в Петриков: „Рад Янкель Чараваты, заплаціў умоўленыя дзесяць злотых да яшчэ апрыч таго даў мне добрую кватэрку”²⁹. Таков ландар из сказки *Жонка*, делящийся с доверчивым Мужиком полезной „мудростью” – не верить коню в дороге, а жене дома. Безусловно позитивен хитрый корчмарь из сказки *Проца* – во-первых, тем, что беден, во-вторых, тем, что находчив. Даже у нелепого купца, послушно высиживающего яйца, не отнять ни доброжелательности, ни доверчивости. К слову, *наивность, доверчивость* Еврея – пожалуй, одна из центральных его черт, освещенных в белорусской сказке (*Завоцкіе коні, Карчмар і мужык, Баязлівы, Мужык, цыган і яўрэй* и мн. др.). Казалось бы,

²⁶ Эти беды происходят оттого, что „кожын пнецца панаваць” и никто не идет на компромисс с другими.

²⁷ А.К. Сержпутоўскі, *Казкі і апавяданні беларусаў Слуцкага павета...*, с. 103.

²⁸ Ibidem.

²⁹ А.К. Сержпутоўскі, *Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў...*, с. 246–247.

это должно опрокинуть все наши представления о мифологизированном образе Еврея – хитром пройдохе. Однако этого не происходит: Свой Чужой (Еврей) умен и пройдошлив на фоне Чужих, но сказочный Мужик умнее Еврея, что он и доказывает делом (в том числе, обманом).

5. Еврей как реальность

Подытожив сказанное, можно обоснованно предположить: отношение к Своему Чужому в белорусской сказке колебательно, ситуативно. Оно зависит не столько от глубинных религиозных или этнических различий, сколько от конкретного поведения персонажа в определенном хронотопе. Именно поэтому мотив „библейской” вины евреев в белорусской сказке, да и в жизни, редуцирован по сравнению, например, с традиционной русской культурой. Социокультурные причины этого, думается, связаны с „чертой оседлости”, проходящей по Беларуси, благодаря чему белорусы и евреи исторически находились в плотной сети бытовых взаимодействий и узнавали друг друга не понаслышке, а в повседневной практике.

Известно, что чем более „дальним” оказывается Чужой, тем более мифологичен (и страшен) его облик: достаточно вспомнить „дивьих людей”, напоминающих загробных монстров. Отношение к „ближнему” Чужому более конкретно и реалистично. Несмотря на то, что на нем остается отпечаток „непонятности” и сама она востребует объяснения (первично такое объяснение имеет мифологическую компоненту и, следовательно, связывается с „магизмом чуждости”), ткань повседневного общения эту чуждость сглаживает, благодаря чему возможно даже использование определенной степени „нечистоты” Чужого себе во благо, о чем далее. В остальном же к Своему Чужому прилагаются те же требования, что и к Своему (в вопросах богатства, труда и т.д.). Отношение к нему варьируется с учетом соблюдения или несоблюдения этих требований.

Об этом же свидетельствует очевидец, реально живший в то время (конец XIX – начало XX вв.) и в том месте (белорусская деревня), которое мы реконструируем, исходя из текстов белорусских сказок: „...в сундуке был комплект выходившего в Харькове журнала »Мирный труд«. Это был реакционный, шовинистский журнал. Много внимания он отдавал евреям, которые убивали христианских детей, чтобы их кровь влить в мацу, и франкмасонству. Однажды у нас был в гостях дядькин зять, прежде дьяк, а ныне уже поп. »Мирный труд« этому попу как раз подходил по воззрениям,

видимо, и он считал, что [...] жида и франкмасоны – это самая страшная беда для человечества. Сев за стол с отцом, он завел разговор о франкмасонах, и отец мог продемонстрировать свою компетентность в этой проблеме. Однако в жизни у него не было никакой национальной враждебности и хорошим его приятелем был кузнец Абрам из Гричина, хотя пригласить к себе в гости Абрама ему, вероятно, никогда не приходило в голову”³⁰.

Таким образом, Чужой и Свой Чужой во многом различаются. Чужой – в силу территориальной дальности и/ или давности – не просто отличен от „Мы-этноса”, но нередко и „нечеловечен”³¹ (свидетельство этой античеловечности – мифическая кровь христианских младенцев, якобы добавляемая в мацу). Более того, представитель „Мы-этноса” не подвергает сомнению существование такой „нелюди” и даже имеет фактологические подтверждения этому (в виде устных преданий или журнала „Мирный труд”). На практическом же уровне все эти ужасы не имеют отношения к „Абраму из Гричина” и не могут привести к конфликту с ним.

6. Свой Чужой как необходимость

Однако не следует забывать, что наш персонаж является не Своим (поэтому крестьянину не приходит в голову пригласить Абрама в гости), а Своим Чужим. В этой чуждости и, главное, в ее сердцевине – „потусторонности”, „запредельности” – существует момент строгой функциональности Чужого по отношению к Своему. Потому-то сказки подчеркивают их различия (даже если нет прямого указания на этничность, в качестве маркера используются акцент, детали быта и обряда и т.д.).

В чем же состоит эта функциональность? Во-первых, в необходимости знаний. Отношение Мужика к знанию, прослеживающееся в сказках, колебательно: с одной стороны, оно граничит с нарушением традиционного трудового кодекса и в целом крестьянского этоса, а с другой востребовано с точки зрения развития культуры. Поскольку в традиционном сознании инновация изначально несет на себе отпечаток несправедности (даже везение в делах сказка связывает с нечистой силой),

---

³⁰ М. Улашчык, *3 сямейнай хронікі*, [в:] *Выбранае*, Мінск 2000, с. 275–276.

³¹ Хотя бы в качестве сноски вставим замечательную выдержку из сказки, доказывающую обоснованность наших выводов в отношении „не-людского” содержания дальнего Чужого: „белы руські цар заваяваў якоесь чужое царство, але там усе чорныя людзі, арапы ці што, а моо то й саўсім не людзі, а налпы, ці якое ліхо”.

то нововведение в традиционный обиход – особенно если оно было быстрым – часто осуществлялось Другими и даже Чужими: в отличие от Мужика, они в силу меньшей связанности нормой, имели возможность нарушать ход событий. Это мог быть Москаль, побывавший в дальних краях и привносящий новые пути в традиционный тип действия; это могли быть Сын крестьянина, отданный в науку, Цыган, Еврей или Немец. „Неправомерность” нового знания не означала его бесполезности. Более того, поскольку связь Чужого с потусторонними силами – аксиома народного сознания, то использовались не только новый артефакт или инновативное умение: использовались сама его особая природа. Свой Чужой является „законным” нарушителем привычного уклада. В силу того, что помимо черт, сближающих его с Мужиком, существуют и отдаляющие, и главная из них – потустороннее начало, он обладает даром магического воздействия. Оно может быть отрицательным: потому, например, дни еврейских праздников на Полесье считались неподходящими для многих работ: так, на Кущи не квасили капусту, ибо считалось, что она сгниет³². В *Прымхах і забабонах беларусаў-палешукоў* Сержпутовский приводит следующее поверье: если сеять рожь перед Йом-Киппур, когда евреи молятся в синагоге, то она не уродится. Тем не менее, вовсе не все колдовские действия Своего Чужого признавались вредоносными: например, в Столинском районе до недавнего времени считалось, что знахарь-еврей может победить ведьму. Тем самым признавалось, что „чужое” колдовство сильнее своего и может быть полезным. Вспомним обратный пример, как евреи из сказки *Ведзьмар* спасаются от Черта с помощью крещеного человека. Здесь можно говорить о „зеркальности” и взаимообразности: не случайно в случае тяжелого заболевания или при необходимости мести обидчику существовал „верный” способ добиться благоприятного исхода – пожертвовать деньги на „яўрэйскую школу” (синагогу)³³.

Итак, Свой Чужой необходим в структуре самосознания и этнического самообраза (ЭС): именно наличие этой фигуры в толще традиционной культуры позволяет сделать шаг от мистической, хаосомной фигуры Чужого к Другому – тому, чья роль не оппозиционна, а дополнительна по отношению к культуре „Мы-этноса”. Однако в образе Своего Чужого содержится тот важный компонент, который в образе Другого отсутствует. Если Другой проясняет позицию „Мы” в терминах сопоставления (как Чужой – в терминах противопоставления), то в случае Своего Чужого действуют обе

³² M. Federowski, op. cit., s. 381.

³³ Ibidem, s. 273, 276.

модели – и противопоставительная, и сопоставительная. Потому, по нашей мысли, образ Своего Чужого в некотором смысле продуктивнее каждого из этих двух образов, взятых в отдельности. Он дает возможность оценить своеобразие „Мы-этноса” с разных точек зрения; прояснить не только собственную систему обязательного и недопустимого, симпатий и антипатий (по Максусу Шелеру, „порядок любви и порядок ненависти”), так и промежуточные, более тонкие структуры и более мягкие оппозиции (например, „желательного – нежелательного”, „востребованного – невостребованного” и т.д.). Словом, благодаря образу Чужого в ЭС, как и в целом в традиционную культуру, привносится момент выбора – не в смысле всеобщего нормативного понятия об обязательности, но в смысле возможности самостоятельной оценки того или иного человека, той или иной ситуации со стороны этнофора. Этому служит амбивалентность Своего Чужого: она порождает простор для разномыслия, для интерпретации, для своеобразия личностных трактовок, существующих внутри единой этнической картины мира.

Streszczenie

Z problematyki „swój” i „obcy” – postać Żyda w białoruskiej bajce

Autorka tego artykułu prowadzi badania nad świadomością narodową Białorusinów ujawniającą się w folklorze. Integralne postacie baśni ludowych: Chłop, Baba, Pan, Cygan oraz Żyd składają się na etniczny samoobraz Białorusina. Niniejszy artykuł prezentuje Żyda jako bohatera wielu baśni oraz wyznacza jego miejsce w strukturze stworzonego przez badaczkę modelu etnicznej świadomości Białorusinów na przełomie XIX-XX wieku.

Summary

To the problem of „own” and „foreigner” – the image of Jew in in Belarusian tale

The article considers the character of the incomer as a constituent part of the ethnic self-image of the nation. The story is about the image of Jew as seen with eyes of Belarusian peasantry as imprinted in tales collected by folklorists on the verge of the 19th and 20th centuries. It is represented by „the Mine Foreigner” living in the same life and financial conditions as a Belarusian peasant, from one point, and different from a Belarusian due to another ethnic and confessional membership and the relevant customs, from another point. The character of Jew in Belarusian tale is defined through binary oppositions mine vs. foreigner, wealth vs. poverty, cunning vs. naivete, etc. Cultural necessity of foreigner inside his/her own nation is defined by two functions, the function of comparison (and relevant specification of own identity) and function of complementarity as soon as he/she possesses skills that aboriginals do not possess. Differences between the Mine Foreigner vs. Foreign or Another characters are stated.

Iwona Anna Ndiaye
Olsztyn

Misja literatury emigracyjnej („pierwsza fala” emigracji rosyjskiej)

Charakteryzując „pierwszą falę” emigracji rosyjskiej, należy podkreślić masowość zjawiska¹, długość jego trwania, wielopokoleniowość, zmienność adresów ośrodków odgrywających rolę centrów kulturalnych rosyjskiej diaspory w poszczególnych okresach. Władimir Kozlitin podkreśla, że była to najbardziej masowa, najbardziej upolityczniona i najbardziej elitarna emigracja: „Она была самая массовая (охватившая более 2 млн. человек), самая политизированная (большинство ее участников покидали родину не желая признавать большевистский режим, спасаясь от преследований политических противников), самая элитная (2/3 ее состава составляли лица со средним и высшим образованием, представлявшие интеллектуальную, хозяйственную, политическую и культурную элиту), самая значительная по своему вкладу в отечественную культуру”². Gieorgij Adamowicz także wiązał wyjątkowość emigracji rosyjskiej z faktem, że była „детищем русской интеллигенции,

---

¹ Emigracja porewolucyjna była zjawiskiem masowym, ale brakuje precyzyjnych danych. Janina Sałajczykowa pisze: „Emigracja rosyjska okresu porewolucyjnego była też zapewne najliczniejsza ze wszystkich dotychczasowych. Nie ma jednak zgodności, gdy chodzi o dane liczbowe podawane przez różne organizacje i instytucje. Mark Rajew przytacza następujące liczby: Amerykański Czerwony Krzyż w listopadzie 1920 roku podał cyfrę 1 965 500 osób; niemiecki historyk Hans von Rimscha podaje na rok 1921 liczbę 2 935 000. W roku 1930 Liga Narodów podała, że w Europie znajduje się 500 tysięcy uchodźców z Rosji, natomiast biura krajowe do spraw uchodźców podawały 829 tysięcy oraz 50 tysięcy na Dalekim Wschodzie” – zob. J. Sałajczykowa, *Prozaicy pierwszej fali emigracji rosyjskiej 1920–1940*, Gdańsk 2003, s. 14. Por. M. Раев, *Россия за рубежом. История культуры русской эмиграции 1919–1939*, Москва 1994, s. 38. Według Marka Słonima po roku 1917 Rosję opuściło ponad milion osób. (zob. M. Slonim, *Modern Russian Literature*, New York 1953, s. 397); Władimir Abdank-Kossowski twierdził, że w ciągu pięciu lat po rewolucji kraj opuściło około 3 mln Rosjan (zob. В. Абданк-Коссовский, *Русская эмиграция. Итоги за тридцать пять лет*, „Возрождение” 1956, t. 51, s. 127); z kolei J. Czetyrzew pisze: „За рубежом к началу 1920-х годов оказалось примерно от трех до четырех миллионов беженцев из России” (cyt. wg: Е. Чельшев, *Пролог*, [w:] *Литература русского зарубежья*, сост. и ответ. ред. О. Михайлов, Москва 1993, s. 32). Dla porównania *Wielka Encyklopedia Radziecka* z 1933 r. pod hasłem „biała emigracja” podaje liczbę 860 tys.

² В. Д. Козлитин, *Русская и украинская эмиграция в Югославию (1919–1945 гг.)*, Харьков 1996, s. 5.

исторического феномена тоже в своем роде единственного”³. Amerykański pisarz, który jako jeden z pierwszych wprowadził do obiegu czytelniczego sformułowanie „Rosja poza Rosją”, pisze: „Эта нация насчитывает около миллиона человек – самых, вероятно, культурных в мире... У этой нации нет правительства. Столица ее – Париж, ее дипломатический центр – Женева...”⁴. Z kolei Zinaida Gippius tak charakteryzowała w roku 1930 „Rosję Nr 2”:
„[...] jedna i ta sama Rosja, jeśli chodzi o skład, tak w ojczyźnie, jak i za granicą: rodowa szlachta, państwowi i innego rodzaju urzędnicy, kupcy, drobna i bogata burżuazja, duchowieństwo, inteligencja reprezentująca różne dziedziny działalności – polityczną, kulturalną, naukową, techniczną itd. – armia (od stopni wyższych do niższych), lud pracujący (od warsztatu i od ziemi) – przedstawiciele wszystkich klas, warstw, stanowisk i stanów posiadania, a także wszystkich trzech (lub nawet czterech) pokoleń – są obecni w rosyjskiej emigracji”⁵.

„Pierwsza fala” emigracji stworzyła podwaliny pod przyszłe pokolenia rosyjskiej diaspory i może się poszczycić wieloma talentami oraz znakomitymi odkryciami w różnorodnych dziedzinach nauki i techniki⁶. Na ten sam okres przypadają największe sukcesy rosyjskiej kultury emigracyjnej⁷. Wśród wielu dziedzin, które na emigracji osiągnęły najwyższy stopień rozwoju, istotne miejsce zajmuje literatura. Życie literackie emigracji rosyjskiej cechowało rozbieżności, niejednorodny charakter, w mniejszym stopniu podziały polityczne. Rosyjskie kolonie powstawały na pięciu kontynentach, a zatem w naturalny

³ Г. Адамович, *Вклад русской эмиграции в мировую культуру*, Париж 1961, s. 8.

⁴ W. Chapin-Huntington, *Russia – out of Russia*, Boston 1933. Cyt. wg: Т. Алексинская, *Русская эмиграция 1920–1939 года*, [w:] *Русский Париж*, s. 88. Por. idem, *Русская эмиграция 1920–1939 гг.*, „Возрождение” 1956, nr 60, s. 33–41.

⁵ Podaję w tłumaczeniu Janiny Sałajczykowej. Zob.: J. Sałajczykowa, op. cit., s. 14. Por. А. Агастасьев, *Неутоленная любовь*, „Москва” 1990, nr 7, s. 175–176.

⁶ Zob. m.in.: В. П. Борисов, *Истоки и формирование российского научного зарубежья*, [w:] *Культурное наследие российской эмиграции. 1917–1940*, под ред. Е. П. Чельшева и Д. М. Шаховского, t. 2, Москва 1994, s. 284–291; Г. И. Любина, *Формирование российской научной диаспоры в Париже*, [w:] ibidem, s. 301–309; В. А. Тесемников, *Белград как один из научных центров российского зарубежья*, [w:] ibidem, s. 325–331; Б. И. Козлов, *Творческое наследие российских ученых и инженеров за рубежом в контексте отечественной и мировой культуры*, [w:] ibidem, s. 411–421; *Российские ученые и инженеры в эмиграции*, под ред. В. П. Борисова, Москва 1993; *Российская научная эмиграция. Двадцать портретов*, сост. А. В. Бялко, Н. В. Успенская, под ред. Г. М. Бонгарда-Левина, В. Е. Захарова, Москва 2001; *Наука, культура и политика русской эмиграции. Сборник статей и материалов Всероссийской научной конференции. Санкт-Петербург, 24–26 июня 2002*, под ред. И. А. Шомракова, П. Н. Базанова, т. 162: *Санкт-Петербургский университет культуры и искусств. Труды*, Санкт-Петербург 2004.

⁷ Zob. m.in.: *Культура Российского зарубежья*, под ред. А. Квакин, Э. Шулепова, Москва 1995; А. Л. Гуревич, *Культурно-религиозная деятельность русской эмиграции. По материалам истории Русского студенческого движения*, Москва 2005.

sposób tworzyły złożone i różnorodne zjawiska w sensie kulturowym, literackim oraz geograficznym⁸. Najbardziej zróżnicowane rosyjskie szkoły artystyczne powstawały w Europie Zachodniej (Berlin, Paryż) oraz na Dalekim Wschodzie (Harbin, Szanghaj). Każde centrum emigracji rosyjskiej konsolidowało środowiska literackie w ramach lokalnych inicjatyw kulturalnych.

Przejawem dążności do instytucjonalizowania życia literackiego było powstawanie w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku grup poetyckich, stowarzyszeń i organizacji. W ten sposób emigracyjny ruch literacki – zrodzony spontanicznie, będący realizacją potrzeb psychicznych i narodowych, chociaż pozostający w rozproszeniu – zyskał ramy organizacyjne. Narodzinom emigracyjnego ruchu literackiego nie towarzyszyły jednak żadne manifesty twórcze czy jednolity program artystyczny. Spory o istotę sztuki, tak charakterystyczne w latach dwudziestych dla literatury w radzieckiej metropolii, na emigracji zyskały nowy wymiar. Ponadto, jak słusznie zauważa Andriej Mochola, literatura emigracyjna była zróżnicowana pod względem generacyjnym i ideologicznym. Twórców dzieliło również pojmowanie własnego statusu w historii literatury rosyjskiej i europejskiej oraz stosunek do literatury powstającej w sowieckiej metropolii⁹. Zasadniczo na ówczesne życie literackie składały się spotkania autorskie, wieczory poetyckie, dyskusje, prelekcje itp. Poeci skupiali się także wokół salonów literackich¹⁰. Powyższe formy aktywności twórczej wydają się naturalną konsekwencją izolacji kulturowej i językowej, cechującej rzeczywistość emigracyjną.

⁸ Opis poszczególnych centrów emigracji rosyjskiej doczekał się już wielu dogłębnych opracowań. Zob. m.in. książkę Gleba Struvego, *Русская литература в изгнании* (Paryż – Moskwa 1996), od której zaczęło się poznawanie literatury emigracyjnej w Rosji i w Polsce, a także opracowanie Lucjana Suchanka (*Emigracja rosyjska XX wieku*, [w:] *Rosjoznawstwo*, pod red. L. Suchanka, Kraków 2004) oraz najnowszą monografię Bronisława Kodzisa (*Литературные центры русского зарубежья 1918–1939. Писатели. Творческие объединения. Периодика. Книгопечатание*, München 2002), w której autor przedstawia szeroki obraz życia literackiego emigracji rosyjskiej w okresie międzywojennym, prezentuje dwanaście głównych ośrodków diaspory, najważniejszych twórców, stowarzyszenia literackie, wydawnictwa i pisma, a także zapoznaje z działalnością teatralną, kulturalno-oświatową, społeczno-polityczną i religijną. Zob. także: idem, *Процесс развития русской зарубежной литературы 1918–1939 годов. Предварительные итоги*, [w:] *Образ świata i człowieka w literaturze i myśli emigracji rosyjskiej*, pod red. A. Dudka, Kraków 2003. Na uwagę zasługuje ponadto opracowanie dotyczące rozważań metodologicznych nad dylematem Rosja – Zachód w kontekście emigrantologii, przygotowane dla uczczenia siedemdziesiątej rocznicy urodzin profesora Lucjana Suchanka, wybitnego uczonego, filologa, twórcy emigrantologii: *Kultura rosyjska w ojczyźnie i diasporze*, pod red. L. Luburskiej, Kraków 2007.

⁹ A. R. Mochola, *Życie literackie emigracji rosyjskiej w Czechosłowacji (1921–1945)*, [online] <www.mochola.narod.ru/ruslitcz1.htm>, s. 1; por. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historycznoliterackie”, pod red. W. Waleckiego, Kraków 2000.

¹⁰ Do najsłynniejszych w tym okresie należały spotkania literackie u Zinaidy Gippius (1869–1945) i Dumitra Merezkowskiego (1865–1941) w Paryżu („Зеленая лампа”), Tamary Wieliczekowskiej (1908–1990); u Lidii Wołyncewej (1890–1973) w Rownem, u Dumitra Fiłosofowa (1872–1940) w Warszawie („Домик в Коломне”) oraz u Jeleny Grot (1891–1968) w San Francisco.

Fenomen kultury rosyjskiej był tak samo unikatowy jak fenomen emigracji literackiej. Rosyjską emigrację od wszystkich pozostałych odróżnia nie tylko masowość i skala, ale także jej systemowość. To nie był zwyczajny „odłamek” Rosji, lecz jakby „cała” kultura rosyjska w zmniejszonej postaci przeniesiona w inną przestrzeń. Kultura rosyjska w takich miejscach, jak Paryż, Berlin, Harbin, kontynuowała swój autonomiczny żywot, ze wszystkimi swoimi cechami, ze wszystkimi swoimi przeciwieństwami, opozycjami, późniejszymi rozłamami i związkami. Dysponując samodzielnością, stosunkowo wyraźnie zaznaczyła swoje granice. O wiele bardziej znacząca okazywała się linia łącząca przedstawicieli „pierwszej fali” nie z nowym środowiskiem, lecz z tym pozostawionym w kraju. Początkowo rosyjska świadomość emigracyjna w znacznym stopniu była zorientowana na – jak się wydawało – niedaleką przyszłość, w której miał upaść reżim bolszewicki, a następnie, gdy rozwiały się wszelkie iluzje, nadal na tę samą przestrzeń, lecz już jako historię, pamięć.

Inną przyczyną konserwatywno-zachowawczej pozycji rosyjskich emigrantów była ich przynależność do innego, wschodnioeuropejskiego areału cywilizacyjnego, innej konfesji (prawosławie), innej przestrzeni lingwistyczno-kulturowej. W wypadku emigracji ponownie zadziałał mechanizm przyciągania-odpychania w stosunku do Europy Zachodniej, od zawsze cechujący kulturę rosyjską, i regulował on, często przesadnie, samoidentyfikującą zachowawczość. Przypomnijmy, że pierwsze wiersze napisane przez Marinę Cwietajewą na emigracji, odnotowały nie paradną fasadę Europy, lecz świat biedy i bezprawia, w którym „бъётся жизнь без чехла”¹¹. Dla wygnanych nie ma już oczarowania pejzażem, uroku „obcego” – temat ten przenika emigracyjną twórczość i powtarza się w artykułach krytycznych Georgija Iwanowa, Georgija Adamowicza, Borysa Popławskiego i wielu innych rosyjskich emigrantów. Ulegający zmianie kontekst polityczny, narodowa apokalipsa okazują się „duchową tragedią” twórczego i ludzkiego „ja”. O utracie Zachodu pisał w swoim czasie Fiodor Stiepun: „Изгнанием в Европу мы оказались изгнанниками и из Европы. Любя Европу, мы »русские европейцы«, очевидно любили ее только как прекрасный пейзаж в своем »Петровом окне«; ушел родной подоконник из-под локтей – ушло очарование пейзажа”¹².

¹¹ Rosyjska emigrantka przejmująco mówi o ludziach ciężko doświadczonych przez życie. Szczególnie w tym kontekście wyróżniają się antyburżuazyjne utwory: *Szczurołap* (Krysолов, 1925), *Poemat schodów* (Поэма лестницы, 1926).

¹² Myśl tę powtórzył inny „rosyjski Europejczyk”, poeta i krytyk Georgij Adamowicz: „Европа пленительна для русского сознания. Всегда так было. И все лучшие люди об этом говорили. Но только сквозь Россию она пленительна”. Cyt. wg: *Литература русского зарубежья...*, ред. О. Н. Михайлов, s. 226–227.

W ślad za rozczarowaniem Zachodem – „Здесь даже камни сонно устают. / Колокола, и те не очень голосисты”¹³ (*Matka Maria*) – wśród wielu emigrantów rośnie poczucie niezrozumienia, niemożności funkcjonowania w realiach kapitalistycznego uzależnienia od pieniądza, wyjaławiającego i niszczącego jednostkę ludzką, sprowadzającego człowieka do poziomu „niewolnika swoich rzeczy”, zaspokajającego zaledwie najbardziej elementarne potrzeby.

Я верю в Россию. Там жизнь идет,
Там бьются скрытые силы.
А здесь у нас темных дней хоровод,
Влекущих запах могилы.

Я верю в Россию. Не нам, не нам
Готовить ей дни иные.
Ведь все, что вершится, так только там,
В далекой Святой России.¹⁴

Tak oddawała nastroje wielu przedstawicieli rosyjskiej diaspory młoda poetka Irina Knorring, wywieziona z Rosji w wieku 14 lat, zmarła w 1943 r. w okupowanym przez Niemców Paryżu.

Przynależność środowiska pisarzy, ich sytuacja i miejsce w życiu społecznym epoki stawały się czynnikami decydującymi o charakterze uprawianej twórczości i stawianych jej celach. Dlatego też literatura emigracyjna uważała samą siebie za stróża i kontynuatora najlepszych tradycji literatury rosyjskiej końca XIX wieku. Na tej podstawie mówi się o transformacji tradycji, jak również prądów i kierunków literackich przełomu wieków, które na emigracji uzyskały nową wartość¹⁵. Ten bezprecedensowy w historii wzlot myśli twórczej trudno tłumaczyć jedynie czysto materialnymi czynnikami (ostrą konkurencją, koniecznością walki o elementarne środki przeżycia). Poprzez swoją działalność i postawę emigranci pragnęli udowodnić całemu światu, a nade wszystko sobie, że nie bacząc na ciężkie doświadczenia, które stały się jej udziałem, ich ojczyzna nie tylko nie zginęła, ale jak dawniej dysponowała ogromnym potencjałem moralnych sił twórczych i w tym skrywało się ziarno jej przyszłego odrodzenia. Uznając siebie za nieodłączną część Rosji, kontynuowali swoją aktywność dla przyszłości. Porównując pisarzy radzieckich z emigracyjnymi, Georgij Adamowicz

¹³ *Литература русского зарубежья. Антология: в 6-ти тт.*, т. 1: 1920–1925, вступительная статья и науч. ред. А. Л. Афанасьев, Москва 1990, s. 35.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ A. R. Mochola, *op. cit.*

przyznaje: „У нас, в эмиграции, талантов, конечно, не больше. Но у нас осталась неприкосновенной личная творческая ответственность – животворящее условие всякого духовного созидания, у нас осталось право выбора, сомнения и искания, и поэтому в некоторых областях нам в самом деле суждено было представлять ту Россию, голос которой на родной земле был в течение сорока с лишним лет заглушен”¹⁶.

Z kolei Edward Brown w książce *Literatura rosyjska po rewolucji* podaje następujące czynniki warunkujące osobliwości literatury emigracyjnej:

- konieczność umocnienia twórczości jako swojego rodzaju protestu,
- wolność od cenzury,
- brak bezpośrednich kontaktów z rosyjskim czytelnikiem i osiągnięciami literackimi w ojczyźnie,
- bezpośredni kontakt z nierosyjskim środowiskiem socjalnym i literackim,
- a jako czynnik najważniejszy wskazuje – doświadczenie literackie w warunkach życia na emigracji¹⁷.

Literatura ukształtowana w takich warunkach, pomimo rozproszenia na całej kuli ziemskiej, pozbawiona narodowej przestrzeni, zdołała zachować i rozwijać najcenniejsze tradycje kultury narodowej. Wraz z poszczególnymi etapami tej „drogi przez mękę” wykrystalizował się także kulturowy łańcuch: powstanie w diasporze rosyjskich centrów, organizacji społecznych, czasopism, gazet, kół literackich, wydawnictw¹⁸. Jednym słowem, określona atmosfera niezbędna do powstania dorobku literackiego. W stosunkowo krótkim czasie rosyjska diaspora stworzyła swoją odrębną historię, z kolejnymi okresami: próbą „przeciwstawienia” – rezygnacją – ucieczką – rozproszeniem – nostalgią – oceną przeszłości – uświadomieniem misji.

Aby emigracja nie przekształciła się w zwykłą ucieczkę do miejsc, gdzie żyje się łatwiej i bezpieczniej, powinna mieć swoje głębokie wytłumaczenie, zewnętrzne – w czynach, wewnętrzne – w świadomości. Sens własnego istnienia, uświadamiany przez samych emigrantów, przekształcił się w misję: „В русском исходе» – ушли со своих насиженных мест миллионы людей, [...] люди эти рассеялись по миру, неся с собой всюду элементы старой русской культуры, спасенной от катастрофического шквала. И потому, куда бы их ни заносило, они несли с собой аромат родины, который вытравлялся дома огнем и мечом,

¹⁶ Г. Адамович, *Вклад русской эмиграции в мировую культуру*, Париж 1961, s. 13.

¹⁷ E. Brown, *Russian Literature since the Revolution*, London 1982; podaje wg: A. A. Ионина, *Общая характеристика литературы русского зарубежья (первая волна) в оценке современной англо-язычной славистики*, Москва 1995, s. 22.

¹⁸ Zob. *Литература русского зарубежья...*, s. 30–31.

и казались не столько противниками власти, сколько хранителями национальной традиции”¹⁹ – pisał Władimir Dawatc.

Poczucie misyjności było zgodne z ogólną tendencją całej nowożytnej literatury rosyjskiej, która od *Proroka (Пророк)* Puszkina do autora *Ciężkiej liry (Тяжелая лира)* Władysława Chodasiewicza, jak przekonuje Igor Suchych, autor eseju zatytułowanego *Literatura rosyjska: świadectwo?, prorocтво?, prowokacja?*²⁰, rodziła się pod znakiem idei słowa rozumianego jako proroctwo, idei poety, pisarza jako mędrca, proroka, męczennika. Do wzorca proroka nawiązywano właśnie na emigracji: „prawdziwi prorocy, którzy na serio potraktowali uświęconą przez tradycję narodową misję pisarza [...] – znaleźli się w opozycji: w podziemiu, na emigracji. Rosyjska idea literatury, słowa jako napędu wszystkiego, stanowi – w przeświadczeniu petersburskiego literaturoznawcy – jeden z narodowych mitów kulturowych Rosji”²¹. A zatem misja rosyjskiej emigracji powstała nie dlatego, że emigranci zapragnęli ją stworzyć, lecz dlatego, że nie sposób było od niej uciec: „Без возвышенного сознания известной своей миссии, своего посланничества – нет эмиграции, есть толпа беженцев, ищущих родины там, где лучше”²² – pisał Władysław Chodasiewicz w maju 1933 r.

Misja literatury emigracyjnej zawierała się przede wszystkim w posłannictwie, które pojmowano jako przekaz tradycji kulturowych. Opuszczającym ojczyznę towarzyszyło przekonanie, że wkrótce do niej powrócą²³, dlatego szczególny nacisk kładli na zachowanie narodowej tożsamości²⁴. Emigranci rosyjscy chętnie porównywali się do dzieci Izraela, którzy „chronili” ojczyznę w samych sobie. Rosja to oni – emigranci. Jak podkreśla Anna Woźniak²⁵, spośród wielu pokoleń emigrantów różnych narodów, które także doświadczyły wygnania, tułactwa, pielgrzymstwa, jedynie emigracja rosyjska postrzegала siebie jako

¹⁹ В. Даватц, *Годы. Очерки пятилетней борьбы*, Белград 1926; cyt wg: Е. П. Чельшев, *Культурное наследие российской эмиграции*, [w:] *Литература русского зарубежья...*, ред. О. Н. Михайлов, s. 5.

²⁰ М. Сухих, *Русская литература: свидетельство?, пророчество?, провокация?*, „Звезда” 1998, nr 4.

²¹ К. Lis, *Topos poety-proroka w poezji rosyjskiej romantycznej*, „Studia Rusycystyczne Akademii Świętokrzyskiej”, pod red. А. Jankowskiego, t. 11, Kielce 2002, s. 40.

²² В. Ходасевич, *Литература в изгнании. Колеблемый треножник*, Москва 1991, s. 442.

²³ Zob. Б. Зайцев, *Изгнание*, [w:] *Русская литература в эмиграции*, под ред. Н. Полтарацкой, Питтсбург 1972, s. 3.

²⁴ П. Е. Ковалевский, *Зарубежная Россия. История и культурно-просветительская работа за полвека. 1920–1970*, Париж 1971; *Культурное наследие русской эмиграции, 1917–1940*, под ред. Е. П. Чельшева, Д. М. Шаховского, 1–2, Москва 1994; А. Г. Соколов, *Судьбы русской литературной эмиграции 1920-х гг.*, Москва 1991, s. 12–37.

²⁵ А. Woźniak, *Wstęp*, [w:] *Duchowość i sacrum w literaturze emigracyjnej Słowian Wschodnich*, pod red. А. Woźniak, М. Kaweckiej, Lublin 2002, s. 7.

„Nowy Izrael” w niewoli babilońskiej, jako „jeszcze jeden statek »myflower«, uwożący ze zbezczeszczonej ojczyzny ziarna przyszłego odrodzenia moralnego (tak w XVII w. purytanie zmierzali z Europy do brzegów Nowego Świata)”²⁶.

Na świadomość narodową składają się: historia, kultura, język, poczucie wspólnoty i wiara, a wspaniałym ich nośnikiem jest literatura²⁷. Dlatego też, jak zauważa Monika Żydek, pisarze „pierwszej fali” emigracji rosyjskiej kontynuowali przede wszystkim tradycje dziewiętnastowiecznej literatury rosyjskiej, ale duże znaczenie miał również przełom modernistyczny ze swoimi specyficznymi koncepcjami sztuki, filozofii i religii. W utworach emigracyjnych odnajdujemy także liczne nawiązania do literatury staroruskiej, która przechowuje archetypy spraw najcenniejszych dla Rosjanina, czyli to, co za Bogdanem Suchodolskim wolno nazwać „żywą tradycją”²⁸. Jednakże misję można rozumieć zgoła odmiennie, podkreślając, że – niezależnie od porażki w wojnie domowej – miliony Rosjan przejawiały nieprzejednaną wrogość wobec bolszewickiego reżimu i jego ideologii, udowadniając światu, że zaprzecza on rosyjskim wartościom, tradycjom, rosyjskiej świadomości. Była to zatem, po pierwsze, misja ratowania rosyjskiej godności, po drugie, misja walki z siłami zniszczenia (komunizmu). Z powyższych jednoznacznie wynikała i trzecia – misja poświadczająca istnienie zła (totalitaryzmu) grożącego całej ludzkości.

Właśnie w takich trzech aspektach widział sens istnienia rosyjskiej emigracji Iwan Bunin i zawarł to w swojej mowie *Misja emigracji rosyjskiej*, wygłoszonej 16 lutego 1924 r. w Paryżu: „[...] мы так или иначе не приняли жизни, воцарившейся с некоторых пор в России, были в том или ином несогласии, в той или иной борьбе с этой жизнью и, убедившись, что дальнейшее сопротивление наше грозит нам лишь бесплодной, бессмысленной гибелью, ушли на чужбину...

Миссия – это звучит возвышено. Но мы взяли и это слово вполне сознательно, памятуя его точный смысл... Нас, рассеянных по миру, около трех миллионов. Исключите из этого громадного числа десятки и даже сотни тысяч попавших в эмигрантский поток уже совсем несознательно, совсем случайно; исключите тех, которые, будучи противниками (вернее, соперниками) нынешних владык России, суть однако их кровные братья;

²⁶ Ж. Нива, *Русские изгнанники*, [w:] idem, *Возвращение в Европу. Статьи о русской литературе*, перевод с франц. Е. Э. Ляминой, Москва 1999, s. 265.

²⁷ Zob. hasło: „świadomość narodowa”, [w:] *Encyklopedia*, t. 18, pod red. J. Rawicza, Z. Bydlińskiej-Czernuszcyk, E. Maziarskiej, W. Ostrowskiej, E. Jewdokimowa, W. Gorlewskiego, M. Kossakowskiego, PWN, Warszawa 1996, s. 239–240.

²⁸ M. Żydek, *Wizerunek świętego w twórczości emigrantów rosyjskich „pierwszej fali”*, [w:] *Wielkie tematy w literaturach słowiańskich*, „Slavica Wratislaviensia” 2003, t. CXXII, s. 181.

исключите их пособников, в нашей среде пребывающих с целью покорить нас перед лицом чужеземцев и разлагать нас: останется все-таки нечто такое, что даже одной своей численностью говорит о страшной важности событий, русскую эмиграцию создавших, и дает полное право пользоваться высоким языком. Но численность наша далеко не все. Есть еще нечто, что присваивает нам некое значение. Ибо это *нечто* заключается в том, что поистине мы некий грозный знак миру и посильные борцы за вечные, божественные основы человеческого существования, ныне не только в России, но и повсюду пошатнувшиеся.

Если бы даже наш исход из России был только инстинктивным протестом против душегубства и разрушительства, воцарившегося там, то и тогда нужно было сказать: »Взгляни, мир, на этот великий исход и осмысли его значение. Вот перед тобой миллион из числа лучших русских душ, свидетельствующих, что не вся Россия приемлет власть, низость и злодеяния ее захватчиков; перед тобой миллион душ, облеченных в глубочайший траур, душ, коим было дано видеть гибель и срам одного из самых могущественных земных царств и знать, что это царство есть плоть и кровь их... «.

[...] Сотни тысяч из нашей среды восстали вполне *сознательно и действенно* против врага, ныне столицу свою имеющего в России, но притязającego на мировое владычество, сотни тысяч противоборствовали ему всячески, в полную меру своих сил, многими *смертями* запечатлели свое противоборство – и еще неизвестно, что было бы в Европе, если бы не было этого противоборства. [...]

Но тем не менее миссия русской эмиграции... миссия эта заключается ныне в продолжении этого неприятия врагов России и в ожидании дня, когда Ангел отвалит камень от гроба ее... Говорили – скорбно и трогательно – говорили на древней Руси: »Подождем, православные, когда Бог переменит орду«. Давайте подождем и мы. Подождем соглашаться на новый »похабный«мир с нынешней ордой»²⁹.

Iwan Bunin, jak i większość emigrantów, nie mógł wiedzieć, że oczekiwanie przeciągnie się na wiele dziesięcioleci. Misja, o której mówił rosyjski noblista, znalazła swoisty wyraz w umocnieniu się prawosławia. Tę misję Michał Nazarov określił mianem „misji ziarna” („если пшеничное зерно, падши в землю,

---

²⁹ И. Бунин, *Миссия русской эмиграции*, [w:] idem, *Публицистика 1918–1953 годов*, под ред. О. Н. Михайлова, Москва 1998, s. 148. Zob. także: idem, *Миссия русской эмиграции*, „Слово” 1990, nr 10. Por. М. Назаров, *Проблемы воспитания молодежи в эмиграции*, „Русская мысль” 26 września 1986.

не умрет, то останется одно; а если умрет, то принесет много плода”, Ин, XII, 24³⁰). Poeta i krytyk literacki Jurij Terapiano, jak wielu innych pisarzy emigracyjnych, misję literatury rosyjskiej widział w tym, ażeby w przyszłości, kiedy zmieniają się okoliczności, przekazać przedrewolucyjną kulturę nowym pokoleniom, chociaż w ograniczonym stopniu. Rozpatrując znaczenie emigracji dla samej Rosji, Michaił Nazarov wyróżnia trzy podstawowe funkcje: pierwsza – to zachowanie pamięci o przedrewolucyjnej Rosji i jej świadomości narodowej, pozostawanie w miarę możliwości swoistym „blokiem pamięci” swojej nacji, zachowanie poza granicami ojczyzny „małej Rosji”; druga – pomoc siłom antykomunistycznym w kraju; trzecia – uświadomienie znaczenia rewolucji w historii ogółnoświatowej.

Misję literatury emigracyjnej jej twórcy rozumieli w różny sposób, lecz wszyscy byli zgodni co do jednego: u jej podstaw leżało umocnienie zasady swobody twórczej jako przeciwwagi wobec sił zniewalających literaturę. Przypomnijmy interesującą w tym kontekście dyskusję wywołaną wystąpieniem Zinaidy Gippius *Literatura rosyjska na wygnaniu* (*Русская литература в изгнании*, referat wygłoszony w 1927 r. w ramach spotkań salonu literackiego „Зеленая лампа” w Paryżu). Rosyjska emigrantka odnotowywała umiejętność uczenia się absolutnej wolności słowa jako fakt szczególnej odmiany misji literatury rosyjskiej na wygnaniu: „Научиться свободе – что это значит?... Это значит найти для себя, для всех и для каждого максимум ее меры, соответствующий времени. А выучиться свободе – пожалуй, главная задача, заданная эмиграции”³¹. Z uczuciem wielkiej goryczki zauważyła ponadto: „Некогда хозяин земли русской, Петр, посылал молодых недорослей в Европу – на людей посмотреть, поучиться »наукам«. А что если и нас какой-то Хозяин послал туда же, тоже поучиться – между прочим и науке мало нам знакомой – Свободе? И недоросли плакались. И недорослям путь назад был заказан, пока своего не исполнят. Мы тут стонем с утра до вечера: »Россия, Россия«, к ней тянемся, да еще гордимся – мы стоим лицом к России. А что, если отдавая все наше время на это стояние, мы так и осуждены стоять и никакой России не получим”³².

³⁰ M. Nazarov, *Миссия русской эмиграции*, Ставрополь 1992, s. 6. Zob. także: Д. Константинов, *Миссия российской эмиграции*, [w:] *Культурное наследие российской эмиграции...*, t. 2, s. 221–226.

³¹ Ю. Терапиано, *Литературная жизнь русского Парижа за полвека (1924–1974): Эссе, воспоминания, статьи*, Париж – Нью-Йорк 1987, s. 52.

³² Ibidem, s. 69. Kontynuację rozważań Zinaidy Gippius stanowi artykuł wstępny pt. *Опыт свободы*, który poetka przygotowała do tomu *Литературный смотр*, wydanego w 1939 r. pod redakcją Dumitra Merezkowskiego. Autorka analizuje w nim, na ile zmieniały się historycznie warunki funkcjonowania twórcy w przed- i porewolucyjnej Rosji w aspekcie szeroko rozumianej kategorii wolności.

Wypowiedź Zinaidy Gippius to jeden z wielu głosów w powszechnej w tym środowisku dyskusji o stanie duchowym rosyjskiej emigracji³³. Zadaniem literatury było zatem zachowanie i odtworzenie poprzedniej spójności. Taką rolę zaczęło w owym czasie odgrywać czasopismo „Современные записки” (Paryż 1920–1940)³⁴. W kontekście wspomnianej dyskusji szczególne miejsce zajmował problem młodzieży literackiej. Nina Berberowa twardo broniła prawa młodzieży do nazywania się rosyjską i jednocześnie pisania nie o Rosji, lecz o swoim emigracyjnym życiu. Polemizowała z Zinaidą Gippius: „Можно всю жизнь писать о джас-банде, оставаясь русским писателем”. Młodzież – twierdziła początkująca pisarka – nie może dopuścić do tego, by „ее всерьез уверили, что она мертва, ибо живет в Европе, в которой все русские задыхаются. Она считает изгнание трагедией... И, сознательно относясь к этой трагедии, она жертвует своим пребыванием в России ради того глубокого дела, которого там сейчас делать нельзя”³⁵. Większość przedstawicieli „pierwszej fali” emigracji rosyjskiej tak właśnie pojmowało swoją misję, szczególnie na początkowym jej etapie. Tę funkcję literatura emigracyjna wypełniła w dostatecznym stopniu: w bogatej memuarystyce i utworach artystycznych, podobnie jak i niegdyś w literaturze klasycznej, odzwierciedliła, zachowując jej duchowe cenności, rosyjską cywilizację, która – jak się zdawało – w Rosji została utracona na zawsze...

Powyższe zadanie mogło być samozachowawczo realizowane dopóty, dopóki żyli i działali ludzie, którzy poprzednią Rosję pamiętali, którzy stali się spadkobiercami ogólnonarodowej pamięci. A takich stopniowo było coraz mniej. Kontynuowanie powyższej funkcji nie miało sensu bez kontaktów z Wielką Rosją. Dlatego też niezwykle istotna była też druga funkcja: pomoc tym siłom w ojczyźnie, które przeciwstawiały się komunistycznemu eksperymentowi. Najbardziej aktywnie wyrażała się ona w dążeniu przedstawicieli rosyjskiej diaspory wspólnie z siłami w Rosji do osiągnięcia zmian politycznych. W wypełnieniu tej funkcji można widzieć przejaw moralnego długu emigracji wobec Ojczyzny.

I wreszcie trzecia funkcja emigracji – twórcza: uświadomienie tragicznego doświadczenia rewolucji jako doświadczenia ogólnoswiatowego, zdanie sobie sprawy z tego, do czego jest zdolny człowiek w różnych systemach społecznych,

³³ Zob. m.in.: Н. А. Богомолов, *Об одной литературно-политической полемике 1927 г.*, [w:] *Культурное наследие российской эмиграции...*, t. 2, s. 25–33; И. В. Кондаков, *Русская эмиграция как феномен культуры*, [w:] *тепже, Введение в историю русской культуры*, Москва 1997, s. 419–422.

³⁴ Zob.: „Современные записки”, [w:] *Литературная энциклопедия русского зарубежья (1918–1940)*, под. ред. А. Н. Николюкина, т. 2, ч. III: *С-Я*, Москва 1998, s. 20–33.

³⁵ Cyt. za: В. В. Агеносов, *Литература русского зарубежья (1918–1996)*, Москва 1998, s. 32–33.

odkrycia nowego poziomu „idei rosyjskiej” jako syntezy doświadczenia ogólnoludzkiego. Właśnie na podstawie tego doświadczenia można określić duchowy stan całej ludzkości, zrozumieć grożące jej nowe niebezpieczeństwa w tragicznym XX wieku.

Podsumowanie takiego aspektu w doświadczeniach rosyjskiej emigracji możemy odnaleźć w pracach publicysty i historyka Cerkwi – Giorgija Fiedotowa: „С той горы, к которой прибыл наш ковчег, нам открылись грандиозные перспективы: воистину «все царства мира и слава их» – вернее, их позор [...] мы одни можем видеть оба склона – в Европу и в Россию: действительность, как она есть, без румян и прикрас”³⁶. Stanowisko Fiedotowa przywołujemy nieprzypadkowo. Wszak ogromną rolę w tym procesie odegrała prawosławna Cerkiew – właśnie ona stała się duchowym rdzeniem rosyjskiej emigracji, bez niej wypełnienie wymienionych wyżej funkcji byłoby trudne³⁷. Droga emigracyjnych rozterek nieuchronnie wiodła do Cerkwi, bo – jak pyta retorycznie bohaterka w filmie *Pokuta (Покаяние)* Tengiza Abuladze – „cóż to za droga, która nie wiodłaby do Cerkwi?”³⁸. Dlatego rosyjscy uchodźcy twierdzili, że najlepsze cechy inteligencji rosyjskiej wynikają z tradycji cerkiewnej³⁹. W chrześcijaństwie dostrzegali oni szczególną siłę, mogącą odrodzić Rosjan; wysunęli hasło ekumenizacji życia („воцерковление всей жизни”)⁴⁰.

„Мы не в изгнании, мы в послании”⁴¹ – pisała Nina Berberowa. Symboliczne słowa rosyjskiej poetki wielokrotnie powtarzali emigranci, którzy trakto-

³⁶ Г. Федотов, *Россия, Европа и мы*, „Новый град” 1932, nr 2.

³⁷ W dziele podejmowania misji, rozumianej jako zachowanie tradycji, duże znaczenie odegrała Cerkiew. W latach dwudziestych i trzydziestych Rosjanie przekonywali, że misją emigracji rosyjskiej „pierwszej fali” było posłannictwo religijne. Tezy te propagowano na łamach czasopism religijnych („Путь”, „Вестник Русского Христианского Движения”, „Новый град”). Zob. na ten temat: A. Woźniak, *Wstęp*, [w:] *Duchowość i sacrum...*, s. 7–8; Б. Емельянов, А. И. Новиков, *Русская философия серебряного века. Курс лекций*, Екатеринбург 1995; М. Раев, *Царство Божие внутри нас есть. Церковь и религия в диаспоре*, [w:] idem, *Россия за рубежом: история культуры русской эмиграции. 1919–1939*, Москва 1994.

³⁸ Tengiz Abuladze (1924–1994) – gruziński reżyser filmowy. Alegoryczny dramat polityczny *Pokuta* stanowi rozrachunek z epoką stalinowską. Zob. P. Przesmycki, *Trzy drogi*, „W Drodze” 2002, nr 4 (344).

³⁹ E. Kucharska, J. Mianowska, „Святая Русь” в творчестве писателей первой волны эмиграции, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria IX, Warszawa 1998, s. 180.

⁴⁰ *Русское религиозное сознание в изгнании (на материале театрологии Б. К. Зайцева „Путешествие Глеба”)*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria X: *Literaturoznawstwo. Kulturologia. Folklorystyka*, Warszawa 2003, s. 208. Zob. także: Н. Зернов, *Закатные годы*, „Сегодня” 22 lutego 1994, s. 9; idem, *Русское религиозное возрождение XX века*, Париж 1991; А.В. Попов, *Три завета: духовное наследие русской интеллигенции в эмиграции*, [w:] *Материалы конференции: Российская интеллигенция: критика исторического опыта*, Екатеринбург 2001.

⁴¹ Niezależnie od naszego przekonania, że autorką tych słów jest Nina Berberowa, w literaturze przedmiotu pojawiają się i inne sugestie. Zdaniem niektórych historyków literatury autorstwo

wali emigrację jako „посольство России в Европу и с другой стороны, – как прибежище национальной культуры и идейно-духовная основа будущего возрождения отечества”⁴². Sens poetyckiej formuły można interpretować także w nowym kontekście, wszak duchowe bogactwa, stworzone w warunkach owego „posłannictwa” na wygnaniu, stają się częścią kultury narodowej także czasów współczesnych. Wadim Krejtd, współczesny poeta i znawca rosyjskiej literatury na wychodźstwie, tak pisał o misji emigracji w przedmowie do tomu *Wspomnienia o srebrnym wieku*: „Artyści emigranci oderwani zostali od ojczystej gleby, zaś ci, co pozostali w Rosji, pozbawieni byli atmosfery wolności. Jednakże emigracja widziała swoją misję w zachowaniu duchowych wartości tak niedawno odrodzonej Rosji i w przekazaniu tego dziedzictwa wyzwolonej Rosji”⁴³. W wywiadzie, opublikowanym na łamach czasopisma „Звезда”, Igor Frojanow podkreśla: „Я вижу миссию русской эмиграции прежде всего в том, чтобы она по мере своих сил доносила до западной общественности правду о России и русском народе”⁴⁴. Wzięcie na siebie mesjańskiej roli skarbnicy narodowej tradycji literackiej stanowiło wybór trudny, ale konieczny. Dlatego też symboliczna „kotwica”, do której odwoływał się Gieorgij Adamowicz w przedmowie do jednej z pierwszych antologii poezji emigracyjnej, została podniesiona, a nie rzucona⁴⁵. A zatem zatonięcie na bezkresnych obcych wodach niebytu i tęsknoty nie miało miejsca.

Wypełnienie wielopłaszczyznowej misji wymagało spełnienia szczególnych warunków istnienia za granicą. Rosyjska emigracja stworzyła i rozwijała system szkolnictwa narodowego na wszystkich poziomach edukacji, od podstawowego do akademickiego. Powstawały także towarzystwa naukowe, regularnie odbywa-

---

tych wymownych słów należy przypisać Dymitrowi Merezkowskiemu, który miałby je wypowiedzieć w 1921 r. (zob. „Зеленая лампа”. *Беседа III*, „Новый корабль” 1927, nr 2, s. 41). Przywołuje je w swojej książce Roman Gul (zob. O. Коростелев, *Апология эмиграции Романа Гуля*, [w:] Р. Гуль, *Я унес Россию*, t. 1: *Россия в Германии*, Москва 2001, s. 9; por. А. Николюкин, „Не в изгнании, а в послании: миссия литературы”, [w:] *Культурное наследие российской эмиграции...*, s. 14). W literaturze przedmiotu odnajdujemy także zapewnienia, że autorką przytoczonych słów była Zinaida Gippius (por. T. Zienkiewicz, „I nas izgnannikow w molitwach pomiani...” (o poezji emigracji rosyjskiej w Polsce międzywojennej), „Studia Rossica”, t. 5, Warszawa 1997; *Культурная миссия Российского зарубежья. История и современность*, отв. ред. Т. А. Пархоменко, Москва 1999, s. 31 oraz Е. П. Чельшев, *Пролог*, [w:] *Литература русского зарубежья...*, ред. О. Н. Михайлов, s. 28).

⁴² *Культурная миссия Российского зарубежья...*, s. 31.

⁴³ Zob. *Воспоминания о серебряном веке*, сост. В. Крейд, Москва 1993, s. 7 (podaje w tłumaczeniu Jana Orłowskiego, zob.: tenże, *Wspomnienia literackie pisarzy „pierwszej fali” emigracji rosyjskiej*, [w:] *Literatura emigracyjna Rosjan, Ukraińców i Białorusinów*, pod red. А. Woźniak, L. Puszaka, Lublin 2001, s. 27).

⁴⁴ Wywiad przeprowadził Wiktor Olewicz – zob. [online] <<http://zvezda.ru/>>.

⁴⁵ *Якорь (Антология поэзии)*, сост. Г. В. Адамович, М. Л. Кантор, Берлин 1936.

ły się zjazdy akademickie, prowadzono dyskusje. Aktywnie wspierano i rozwijano tradycje narodowe we wszelkich dziedzinach sztuki (studia baletowe, trupy teatralne, towarzystwa muzyczne, rosyjskie konserwatoria, wytwórnie filmowe, wieczory literackie, a nawet tradycyjne spotkania „przy samowarze” itp.). Zagranica rosyjska posiadała własne rosyjskojęzyczne organy prasowe, wydawnictwa literackie. Działały liczne towarzystwa i stowarzyszenia polityczne, wojskowe, sportowe, kulturalne, zawodowe, charytatywne itd.

Podkreślmy: misja, którą wypełniła „pierwsza fala” emigracji, to uniwersum, które do dzisiaj stanowi zasadnicze wartości dla kolejnych pokoleń emigracyjnych. Cele służenia „idei rosyjskiej” były określane przez rosyjskich intelektualistów niezwykle szeroko i obejmowały wszystkie aspekty życia społecznego. Powyższe idee znalazły głębokie odzwierciedlenie w rosyjskiej poezji emigracyjnej, jej zaangażowaniu, poetyce, motywach wiodących, filozoficzności. Dlatego Giorgij Iwanow nazywa emigrantów „solą ziemi”, czym nawiązuje do Ewangelii Chrystusa i jego Apostołów:

...Узнает ли когда-нибудь она,
Моя невероятная страна,
Что было солью каторжной земли?

А впрочем, соли всюду грош цена.
Просыпали – метелкой подмели.⁴⁶

Iwanow mówi o tych, którzy wyszli cało z rewolucyjnej zawieruchy, ale jednocześnie stracili najważniejsze – prawo do życia i tworzenia w ojczyźnie. Mówi o tych „сокровищах духа, которых лишилась Россия, изгнав лучших из лучших своей художественной интеллигенции”⁴⁷. Dlatego też najważniejszym i decydującym dla rosyjskich emigrantów, uważających się za spadkobierców kultury narodowej, pozostawał moralny bodziec postępowania, uświadomienie sobie własnej, jeśli nie mesjańskiej, to bezsprzecznie wyjątkowej, misji historycznej.

W literaturze przedmiotu utrwalił się pojęciowy łańcuch: emigracja „pierwszej”, „drugiej”, „trzeciej fali”, w którym decydująca jest kwestia ram czaso-

⁴⁶ Г. Иванов, *Торжественно кончается весна...*, [w:] *„Мы жили тогда на планете другой...”*. Антология поэзии русского зарубежья. 1920–1990, сост. Е. В. Витковский, т. 2, Москва 1994, s. 26.

⁴⁷ Л. П. Моисеева, *„Мы жили тогда на планете другой...”*. Тема России в поэзии русского зарубежья первой волны эмиграции, *„Общественные науки и современность”* 1997, nr 3, s. 169.

wych. W takim ujęciu terminologicznym na marginesie pozostaje zatem ich tożsamość, a przecież emigracja w latach 1917–1922 z Rosji i emigracja ze Związku Radzieckiego w drugiej połowie XX wieku mają mało ze sobą wspólnego. Przy czym chodzi nie o odmienne warunki historyczne, lecz przede wszystkim o ich kulturowe znaczenie. Emigracja „pierwszej fali” wyróżnia się liczebnością i masowością, ale nie w tym zawierała się jej specyfika. Intelktualiści, którzy opuścili Rosję w wyniku rewolucji i wojny domowej, utworzyli unikatową społeczność, której wyjątkowość polegała na odrębnej historycznej misji. Jeden z emigrantów, Władimir Abdank-Kossowski, pisał w gazecie „Возрождение”: „Ни одна эмиграция... не получала столь повелительного наказа продолжать и развивать дело родной культуры, как зарубежная Русь”⁴⁸. Zachowanie i rozwój rosyjskiej kultury i tradycji „srebrnego wieku” wynosi emigrację „pierwszej fali” na pozycję kulturowego fenomenu. Wszak zarówno „druga”, jak i “trzecia” fala emigracji nie stawiały przed sobą ogólnych kulturowo-narodowych celów.

Pozostaje jeszcze kwestia oceny owej misji z dzisiejszej perspektywy. W prowadzonych na ten temat dyskusjach przeważa opinia, że misję zachowania kultury emigracja wypełniła jedynie częściowo. O ile bezsporny pozostaje fakt powrotu do kraju – chociaż w ograniczonym wymiarze – literatury, sztuki, muzyki, o tyle zachowanie przez kolejne pokolenia i przekazanie świątłych przedrewolucyjnych ideałów jest poddawane w wątpliwość. Odwołując się zatem do barwnego określenia Gieorgija Iwanowa, idee „pierwszej fali” powróciły „в Россию стихами”, ale moralny powrót nie nastąpił. „[...] Миссия эмиграции – подстрека Iwan Толстой – выполнена была в эмиграции, но для России это стало чем-то музейным. Эмиграция вернулась в виде музея”⁴⁹. Przyczyny? Zdaniem współczesnego historyka i teologa Andrieja Zubowa, cieniem kładzie się długich siedemdziesiąt radzieckich lat, które przyniosły radykalne duchowne zmiany rosyjskiego społeczeństwa: „Наше согласие на зло и ложь в советский период, а в сталинское время – согласие на убийство, все это не могло просто так быть и уйти, и мы, как человек, вышедший из бани, смыв всю грязь после дня тяжелой работы, стали бы чистенькими и готовыми к свободному восприятию и Бердяева, и того же Георгия Иванова,

⁴⁸ В. Абданк-Коссовский, „Возрождение”, [Париж] 1956, nr 52, s. 121. Cyt. wg: Л. Г. Березовая, *Культура русской эмиграции 1920–30-х гг.: культурная миссия пореволюционной эмиграции как наследие серебряного века*, „Новый исторический вестник” 2001, nr 3; zob. [online] <www.antibr.ru/index.html>.

⁴⁹ Rozmowę z Andriejem Zubowym na antenie radia „Свобода” przeprowadził Iwan Tolstoj – zob. *Культура и контр-культура. Гость программы – московский историк и теолог Андрей Zubov*, [online] <www.svoboda.org/programs/OTB/2001/OBT.120201.aspx>.

и того же Ильина, и тех же политических мыслителей да и общественных политических деятелей русского зарубежья. [...] А вот теперь приходит вновь вся эта иная Россия, эмигрантская Россия, но ее воспринимают-то люди с совершенно исковерканными душами. Главное, что исковерканными не кем-то извне, а добровольно коверковавшими сами себя, потому что иначе выжить было нельзя здесь, как им казалось. И вот эти люди с исковерканными душами, они оправдывают себя, они говорят, что это нормально, что они делали, что нельзя им было делать иначе. После этого и Бердяев, и отец Сергей Булгаков, и Ильин, и поздний Георгий Иванов, и вся русская эмиграция, кроме тех, кто шел на компромисс с большевизмом, типа части евразийства, вся русская эмиграция их обвиняет самым фактом своего существования: вот она, другая Россия. И чтобы это обвинение не разрушало постсоветского человека, он старается не принимать в себя. Формально ведь эмиграция вошла. Какой-нибудь Рушайло цитирует Бердяева, ему там написали его спичрайтеры. Сейчас это просто модно, что-то процитировать из того. Все – от Путина до человека среднего политического звена – просят подыскать им цитатку. А люди-то остались советские, и в этом причина того, что пока эмиграция свою созидательную роль, к которой она себя готовила, не сыграла”⁵⁰.

Przyznając moskiewskiemu historykowi rację, wyrażmy głębokie przekonanie, że nie wszystko jeszcze stracone. Przed nami przyszłość, zwłaszcza przed nowym pokoleniem, które nie jest moralnie związane z komunizmem i w większym stopniu otworzy się na emigrację. Tym bardziej że już teraz możemy odnotować jakościową zmianę. Praktycznie na wszystkich poziomach, poczynając od programów telewizyjnych, a na politycznych wystąpieniach kończąc, całe społeczeństwo rosyjskie zwraca się ku temu, co było przed rokiem 1917, oraz do tego, co po roku 1917 pozostawało w kontrkulturze, w tym i emigracji. Próby odbudowywania mostów obserwujemy na poziomie oficjalnym, kulturowym, językowym oraz bytowym. Powyższe fakty przekonują, że we współczesnej kulturze rosyjskiej dzieje się coś optymistycznego, obserwujemy bowiem dążenie wszystkich warstw społeczeństwa do powrotu i stopienia się z tym, co miało miejsce przed rokiem 1917. Do tradycji. Do historycznych korzeni.

⁵⁰ Ibidem.

Резюме

Миссия эмигрантской литературы („первая волна” русской эмиграции)

С первых лет существования перед послереволюционной эмиграцией („первая волна”) возникает вопрос особого мирочувствования. Участники и создатели эмигрантской литературы ее миссию понимали по-разному, но сходились в том, что в основе лежит утверждение принципа свободы творчества. Миссию эмигрантской литературы, по словам Нины Берберовой, считала себя не „в изгнании, а в послании”. Духовные ценности, созданные в том „послании” русской диаспоры в изгнание становятся частью национальной культуры нынешнего времени.

Summary

*The mission of the emigrants' literature
(„the first wave” of the Russian emigration)*

Since the first years before the post-revolutionary emigration („the first wave”), the problem of the special assignment given by history appeared. Authors of the emigration literature understood its mission differently, however, they did agree on this one point: the principle of artistic freedom is the underlying reason for the emigrants' literature. Alluding to Nina Berberowa's well-known formula, it is not about exile, but about the mission. Spiritual values of the „mission” of the Russian diaspora are becoming a part of the national culture in contemporary times.

Paweł Pietnoczka
Olsztyn

Procesy społeczno-polityczne zachodzące na Ukrainie w świetle publicystyki Mykoły Riabczuka

Jednym z najbardziej znanych współczesnych ukraińskich publicystów jest bez wątpienia Mykoła Riabczuk (ur. 1953). Swoją przygodę z pisarstwem zaczął jako poeta i prozaik, następnie zajął się krytyką literacką, a od kilkunastu lat jest przede wszystkim publicystą i eseistą. Opublikował zbiór tekstów krytycznoliterackich *Потреба слова* (1985), zbiorek poezji *Зима у Львові* (1989), a także tom *Деінде, тільки не тут*, wydany dopiero w 2002 r., choć zawierający opowiadania napisane w latach 1971–1984. Znaczna część tej twórczości publicystycznej i eseistycznej została zawarta w książkach: *Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення* (2000), *Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і „розбудова держави”* (2000), *Дві України: реальні межі, віртуальні війни* (2003), *Зона відчуження: українська олігархія між Сходом і Заходом* (2004).

Istotne miejsce w dorobku Mykoły Riabczuka zajmuje publicystyka o charakterze społeczno-politycznym, odnosząca się do zmian zachodzących na Ukrainie po odzyskaniu niepodległości w 1991 r. Tej problematyce w całości została poświęcona książka *Зона відчуження: українська олігархія між Сходом і Заходом*¹. Zamieszczone w niej teksty publicystyczne z lat 1994–2004 charakteryzują procesy zachodzące nad Dnieprem w czasie prezydentur Łeonida Krawczuka i Łeonida Kuczmy. Chociaż ta twórczość przepełniona jest ironią, to przede wszystkim autor wyraża zaniepokojenie sytuacją społeczno-polityczną w jego ojczyźnie. Wśród wielu nieprawidłowości zachodzących wówczas na Ukrainie publicysta wymienia m.in. wyobcowanie społeczeństwa, które zaszło, według jego oceny, na trzech płaszczyznach: etnokułturowej, zwanej także językowo-kułturową, politycznej i ekonomicznej.

Odnosząc się do pierwszej z tych płaszczyzn, Riabczuk dokonuje najpierw podziału społeczeństwa ukraińskiego na sowietofilów i ukrainofilów, a następnie wskazuje, że władza odizolowała się jednocześnie od obu tych grup. Dla sowie-

¹ М. Рябчук, *Зона відчуження: українська олігархія між Сходом і Заходом*, Київ 2004.

tofilów nie do przyjęcia było to, że ludzie władzy starali się mówić po ukraińsku i przyjęli symbole uważane przez nich za nacjonalistyczne. Ukrainofile widzieli zaś w tym udawaną ukraińskość, za którą stoi rzeczywista sowieckość.

Wyobcowanie polityczne publicysta dostrzega w tym, że władza przez cały okres niepodległości nie potrafiła wyjaśnić obywatelom, że to od nich zależy, kto będzie rządził krajem. Właściwiej byłoby jednak stwierdzić, że nie chciała, gdyż wyboru społeczeństwo dokonywało na podstawie informacji, które uzyskiwało za pośrednictwem mediów², a te – jak podkreśla autor na przykładzie telewizji – od rana do wieczora promowały osoby przyjazne autorytarnemu reżimowi, zaś nie dopuszczały do głosu tych, którzy mogliby mu zagrozić.

Ekonomiczne wyobcowanie miałoby zaś polegać na tym, że sytuacja finansowa danej osoby zależała nie od jej umiejętności czy pracowitości, lecz głównie od kontaktów z władzą. To właśnie dzięki dobrym układom szybko można było stać się majątnym. Dlatego też, zdaniem Riabczuka, ukraińscy oligarchowie nie chcieli dzielić się z ludnością wiedzą o metodach osiągnięcia bogactwa.

Publicysta dowodzi, że postsowiecki reżim na Ukrainie przypominał pod wieloma względami neokolonialną władzę, która pasożytuje na kontrolowanym przez siebie terenie. Ukraiński aparat władzy został porównany do tych funkcjonujących w państwach afrykańskich, azjatyckich i latynoamerykańskich. Wszystkie one wzbogacają się na eksporcie surowców i półproduktów, a pieniądze przechowują w zagranicznych bankach, zamiast inwestować u siebie w kraju. Przyczyny nieangażowania się ukraińskich elit w rozwój kraju najlepiej charakteryzują następujące słowa: „Вони не облаштовують курортів у Криму чи Карпатах, бо їздять відпочивати на Мальорку та в Канни. Вони не інвестують у школи й університети, бо їхні діти вже давно живуть і навчаються за кордоном. Вони не дбають про медицину, бо лікуються у Німеччині, Австрії чи, в найгіршому разі, у »цековській« лікарні при адміністрації президента. Вони не прагнуть виробляти якісні і дешеві авта, бо купують за кордоном найдорожчі. Вони навіть добрих доріг не потребують, бо подорожують за межі Києва, як правило, літаком, а тому й облаштовують лише Київ та дорогу до Борисполя”³.

Znaczny krytycyzm wobec ukraińskiej władzy widoczny jest w artykule *За єдину „Муґабію” або парадокси зїмбабївської демократії*, w którym Riabczuk porównuje swoją ojczyznę do Zimbabwe. W sposób niezwykle ironiczny

² O stanie wolności słowa na Ukrainie za prezydentury Ł. Kuczmy zob. np.: Є. Захаров, *Свобода слова по-українськи: хоч якась є...*, „Критика” 2001, nr 9, s. 4-7; О. Винников, „Ринок ідей” і цензура в Україні, „Критика” 2001, nr 9, s. 7-10.

³ М. Рябчук, *Зона відчуження*, [w:] idem, *Зона...*, s. 9.

zaznacza, że państwo ukraińskie, jako młodsze od państwa afrykańskiego, nie mogło cieszyć się wieloma „wolnościami” znanymi przez Zimbabwe. Do tych „wolności” zalicza możliwość wielokrotnego wybierania swojego Mugabe po uprzednim wyproszeniu z kraju „kłamliwych” zachodnich dziennikarzy i obserwatorów, którzy nie mogli zrozumieć „specyfiki miejscowych procesów państwowotwórczych”. Jednocześnie wskazuje także podobieństwa, a wśród nich imitacyjny charakter demokracji oraz brak możliwości demokratycznej zmiany istniejącego reżimu, gdyż rządzący mogli łamać prawo wyborcze w takiej mierze, jaka była niezbędna do utrzymania władzy.

Riabczuk zwraca uwagę na fakt, że ukraińskie elity autorytarne przedstawiały siebie na arenie międzynarodowej jako reprezentantów państwa demokratycznego. Z drugiej jednak strony, starały się ograniczać tę demokrację: „...вони просвердлюють дірку в полив'яному ведрі, яка мусить бути достатньо малою, щоб не помітили контролери, й одночас достатньо великою, щоб необхідна кількість води вилилась”⁴. Władza musiała więc znaleźć złoty środek w ograniczaniu demokracji, gdyż pomyłka w jedną lub drugą stronę pociągała za sobą nieprzyjemne konsekwencje: „...в одному випадку авторитарний режим може наразитись на міжнародні санкції та ізоляцію, як це трапилось з простодушним колгоспником Лукашенком, у другому – може просто втратити владу, як це трапилось з надмірним хитруном Мілошевічем”⁵. Dlatego też autor uważa, że demokratyczne wybory wiązały się dla ukraińskich elit z ogromnym niebezpieczeństwem, gdyż mogły doprowadzić do utraty przez nie władzy. Tylko umiejętne stosowanie represji wobec opozycji pozwoliłoby ją utrzymać. Charakter wyborów nad Dnieprem najlepiej oddają następujące słowa: „...кожні вибори, таким чином, перетворюються для української влади на таке собі ходіння по мінному полю, де кожен крок може виявитись останнім”⁶.

Ukraina ponownie zostaje porównana do Zimbabwe w artykule „Безлад” *заряди „злагоди” або ще раз про змбабівські парадокси*. Do powtórnego postawienia ojczyzny w jednym rządzie z tym afrykańskim państwem zmusił Riabczuka przebieg wyborów parlamentarnych w 2002 r., podczas których rządzący wielokrotnie dopuścili się łamania prawa wyborczego. Powyższy artykuł koncentruje się nie tylko na fałszerstwach wyborczych, ale także zwraca szczególną uwagę na ambiwalentność ukraińskiego społeczeństwa, na jego rozdarcie

⁴ М. Рябчук, *За єдину „Мугабію”, або Парадокси змбабівської демократії*, [w:] idem, *Зона...*, s. 13.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, s. 19.

między „dwoma światami”, „dwoma wariantami przyszłości”, które autor umownie nazywa europejskim i rosyjsko-turkmeńskim. Z jednej strony chwali naród za to, że pomimo nacisków administracyjnych oraz prania mózgu przez media państwowe i należące do oligarchów, poparł w wyborach proporcjonalnych partie opozycyjne. Z drugiej strony podkreśla, że ten sam naród nie potrafił się sprzeciwić kłamstwu, zastraszaniu administracyjnemu w wyborach większościowych.

Wskazując na dwie wyraźnie odmienne Ukrainy, których skrajnymi punktami są Donbas i Galicja, publicysta zaznacza także, że istnieje trzecia część – reprezentowana przez centralne regiony kraju. Dowodem na istnienie tej trzeciej Ukrainy mają być wyniki głosowania m.in. w obwodzie winnickim i połtawskim, gdzie kandydaci z ugrupowania proprezydenckiego otrzymali tylko kilka procent poparcia, zaś w okręgach jednomandatowych zdobyli niemal wszystkie miejsca. To właśnie centralne regiony są najbardziej ambiwalentne. To właśnie jest ta część kraju: „...яка вже навчилася складати дуль олігархічній владі, голосуючи за партійними списками, але ще не наважилася витягнути її з кишені, голосуючи за накинених владою мажоритарників”⁷.

Wyniki głosowania Riabczuk nazywa „polityczną schizofrenią”, a jej przyczyn doszukuje się w tym, że Ukraina nie stała się państwem prawa, więc obywatele nie mają zaufania do instytucji państwowych. Zaznacza, że zarówno na Ukrainie postsowieckiej, jak i sowieckiej najważniejsze było „prawo telefoniczne” oraz obowiązująca ideologia, wcześniej marksistowsko-leninowska, a później ideologia tzw. *злагоди*, czyli stabilności. Najpierw nielojalność obywateli była karana przez KGB, a następnie m.in. przez „податкових терористів”, czyli administrację podatkową. Jako istotną różnicę między sowieckim i postsowieckim autorytaryzmem na Ukrainie wymienia zintegrowanie z Zachodem, wynikające z tego, że postsowieckie elity pragną posiadać nieruchomości za granicą i zakładać tam rachunki bankowe. W związku z możliwością dostępu do zachodnioeuropejskich dóbr ukraińskie elity zostały zmuszone do zapłacenia pewnej ceny, m.in. imitowania praw opozycji. O ile I sekretarz KC KPU Wołodymyr Szczerbicki rozprawiał się z opozycją, nie oglądając się na OBWE, to prezydent niepodległej Ukrainy Leonid Kuczma już nie mógł pozwolić sobie na działania mogące zaniepokoić Zachód. Został on zmuszony: „...озиратися на всіх тих західних балакунів, котрі гедь уже забімбали бідолаху своїми порадами та повчаннями”⁸. Nie mogąc znieść wrażliwości

⁷ М. Рябчук, „Безлад” заради „злагоди” або ще раз про зібмабівські парадокси, [w:] idem, *Зона...*, s. 33.

⁸ Ibidem, s. 35.

Zachodu na łamanie prawa, prezydent niejednokrotnie wypowiadał się o prozachodniej orientacji w polityce zagranicznej jako pomyłce, którą należy poprawić poprzez silniejsze integrowanie się „...з Росією й іншими азіатськими побратимами...”⁹, którzy lepiej rozumieją sytuację na Ukrainie.

Gorzkich słów pod adresem kierujących państwem Mykoła Riabczuk nie szczędzi także w artykule *Третій шлях у третій світ*. Stwierdza w nim m.in., że ukraińska władza: „...зовсім не зацікавлена в чіткості й однозначності програм суспільного розвитку. Навпаки її стихією є хаос, розбалансованість, деградація всіх суспільних структур. Це саме та каламутна вода, в якій вона ловить свою досить тлушту рибку...”¹⁰.

Według publicysty, to właśnie w celu podtrzymania chaosu rządzący zwlekali z uchwaleniem konstytucji, likwidacją systemu sowieckiego, budową państwa prawa czy przyjęciem nowej ordynacji wyborczej, która zagwarantowałaby przedstawicielstwo w parlamencie odpowiadające nastrojom społecznym. Autor stwierdza, że rządząca oligarchia nie była zainteresowana powrotem do komunizmu, ale także prawdziwym kapitalizmem, gdyż właśnie pozostawanie „pomiedzy” pozwalało jej „ловить свою досить тлушту рибку”, czyli powiększać swoje majątki i pozostawać u sterów władzy. Riabczuk podkreślił, że rządzący nie tylko chcieli zachować ten stan rzeczy, ale i przekonać społeczeństwo, iż gwarantuje on „злагоду”, a jest to najlepsza droga rozwoju kraju. Ten kurs – ani komunistyczny, ani kapitalistyczny – preferowany przez władze ukraińskie, został określony jako trzecia droga, która: „...веде ніде інде, тільки простісінько в третій світ”¹¹.

Na jedną z głównych przyczyn wszystkich nieszczęść dotyczących Ukrainę, Riabczuk zwraca uwagę w artykule *Свобода як окрасць хліба*. Odnosząc się do historii XX wieku, wskazuje, że Ukraińców, którym zależało na niepodległości kraju, było zawsze mniej od tych, którym była ona niepotrzebna i ta sytuacja nie uległa zmianie także w 1991 r. Wyniki grudniowego referendum zaświadczyły bowiem nie o pragnieniu niepodległości, lecz o uleganiu większej części narodu nomenklaturze pozostającej przy władzy. Na dowód swojej tezy autor przypomina, że w marcu tegoż roku aż dwie trzecie głosujących, zgodnie z wolą władz, opowiedziało się za utrzymaniem ZSRR, a tylko jedna trzecia za niepodległością Ukrainy. Na podstawie wyników tych dwóch referendów Riabczuk dochodzi do niepokojących wniosków, a mianowicie stwierdza, że spośród głosujących w grudniu za niepodległością tylko co trzeci zawsze jej oczekiwał,

⁹ Ibidem.

¹⁰ М. Рябчук, *Третій шлях у третій світ*, [w:] idem, *Зона...*, s. 95.

¹¹ Ibidem, s. 98.

natomiast dwie trzecie nie wyraziło swojej woli, lecz wolę władz: „Натомість дві інші третини це голоси людей, які насправді не були ні »проти« ні »за«, які ніколи не мали виразних переконань, і тому завжди голосували так, як того хоче начальство: у березні – за Советський Союз, у грудні – за незалежність”¹².

Jednocześnie z grudniowym referendum odbyły się wybory prezydenckie, które potwierdziły istniejący podział społeczeństwa. Zdecydowana większość opowiedziała się nie za kandydatem niepodległościowej opozycji – Wiaczesławem Czornowilem, lecz za człowiekiem starej nomenklatury – Leonidem Krawczukiem. W ten sposób Ukraina znalazła się na rozdrożu „...між Європою й Азією, між демократією й диктатурою”¹³.

Chociaż Mykoła Riabczuk bez wątplenia jest euroentuzjastą, to jednak przestał przyjmować na poważnie deklaracje głoszone przez ukraińskie kierownictwo odnośnie europejskiego wyboru Ukrainy i daje temu wyraz w artykule *Ще раз про „нашу західну орієнтацію”*. Działalność rządzących zmierzającą w kierunku urzeczywistnienia europejskich aspiracji Kijowa publicysta nazywa „гротесковою блазенадою”, która doprowadziła do międzynarodowej izolacji Ukrainy. Jednak jest zarazem świadomy tego, że grupa obywateli, dla której priorytetem w polityce zagranicznej jest zacieśnienie współpracy z Zachodem, stanowi mniejszość. Pozycję zajęłą przez większość opowiadającą się za zbliżeniem głównie z Rosją, ale i Białorusią tłumaczy tym, że dla „переважної маси советизованого населення, яке все життя прожило в ізоляції від нормального світу і яке nadal в цій розумовій ізоляції перебуває (не без активної допомоги посткомуністичних володарів), питання інтеграції в західний світ (чи довічного від нього відлучення) взагалі не стоїть: ідеалом українського гомо советікуса є »порядок«, уособлений Сталінін-Путінін чи Лукашенком і на десять років вища зарплата, яку нібито отримують брати по розуму у сусідніх казармах”¹⁴.

W przytoczonym fragmencie zwraca uwagę fakt, że dla Riabczuka państwo sowieckie nie było normalnym krajem i ten brak normalności został również zauważony w niepodległej Ukrainie. Przyczyniła się do tego postkomunistyczna władza, która skutecznie utrzymywała znaczącą część społeczeństwa w izolacji od zachodniego świata. Zsowieetyzowani Ukraińcy nie pożądamy ładu zachodnioeuropejskiego, podoba im się taki, który istniał za Stalina lub też ład funkcjonujący obecnie w państwie rosyjskim czy białoruskim. Mykoła Riabczuk, jak i większość

¹² М. Рябчук, *Свобода як окрасць хліба*, [w:] idem, *Зона...*, s. 218.

¹³ Ibidem, s. 219.

¹⁴ М. Рябчук, *Ще раз про „нашу західну орієнтацію”*, [w:] idem, *Зона...*, s. 186.

ukraińskich euroentuzjastów, zdawał sobie sprawę z faktu, że Ukraina z taką władzą, a także takim społeczeństwem nie miała żadnych szans na wejście do struktur europejskich. Jednakże nie był przekonany, czy w przypadku gruntownych zmian, jakie zaszłyby nad Dnieprem, świat zachodni zechciałby przyjąć w swoje szeregi Ukrainę. Podkreśla przy tym, że gdy „дивілізований світ” mówi odnośnie integracji „nie” lub „nigdy”, to ukraińscy „західняки” nie mogą się obrażać na Zachód, gdyż to „...не Україна йому потрібна, а він – Україні”¹⁵.

Rozważając szanse przystąpienia ojczyzny do zachodnich struktur, Riabczuk zauważa, że pod wieloma względami, w tym pod względem poziomu życia, Ukraina przypomina Rumunię czy Albanie, a więc powinna mieć takie same szanse na zintegrowanie się z Zachodem jak te kraje. Przypomina też współobywatelom o kilku znaczących różnicach, które mają bardzo ważne znaczenie dla Zachodu: „...в жодному албанському чи румунському містечку нема пам’ятників Леніну та вулиць його імені, ніхто не святкує там на державному рівні ювілеїв якого небудь Ходжі, Чауческу чи річниці »возз’єднання« з Отоманською імперією, ніхто з офіційних осіб не пише захоплених передмов до книжок про героїв із місцевої штазі чи секуритате, і, звісно, місцеві президенти не літають щомісяця до Москви...”¹⁶. W ten sposób Riabczuk osądza przede wszystkim stosunek władz i współobywateli do historii. Rumunia i Albania zerwały z komunistyczną przeszłością, zaś nad Dnieprem pozostały nie tylko pomniki Lenina czy ulice noszące jego imię, ale także świętowano na szczeblu państwowym rocznicę zawarcia ugody perejasławskiej¹⁷ czy rocznicę urodzin Wołodymira Szerbickiego, nazywanego przez publicystę „останнім московським гауляйтером в УССР”, natomiast wysoki urzędnik państwowy napisał wstęp do książki przedstawiającej w pozytywnym świetle działalność sowieckich służb bezpieczeństwa (autor miał tu na myśli byłego szefa donieckiej obwodowej administracji państwowej, a późniejszego premiera – Wiktora Janukowicza). Krytyce został poddany także sposób uprawiania polityki zagranicznej przez prezydenta Łeonida Kuczme. Publicysta wręcz zasugerował, że najważniejsze dla Ukrainy decyzje zapadały nie w Kijowie, lecz nadal w Moskwie.

Do jubileuszu Szerbickiego Riabczuk odnosi się także w tekście *Знакування політичного простору*. Uznaje to na równi z obchodami rocznicy ugody perejasławskiej i ogłoszeniem Roku Rosji na Ukrainie za działania propa-

¹⁵ Ibidem, s. 187.

¹⁶ Ibidem, s. 187–188.

gandowe. Dzięki temu rządzący mogli umocnić swoje pozycje przed zbliżającymi się wyborami prezydenckimi w 2004 r. wśród tzw. ludności sowieckiej, a więc tej części elektoratu, którą autor identyfikuje nie z narodem ukraińskim, lecz z narodem sowieckim – „produktem” powstałym w wyniku zamierzonych działań władz ZSRR, mających na celu utworzenie nowego człowieka („паба”, „совка”, „гомо советікуса”) scharakteryzowanego jako: „...спраглого дешевої ковбаси, стабільності і священного права нічого не знати й ні за що не відповідати...”¹⁸. Dlatego też, zdaniem autora, ludzie ci nie będą mieli nic przeciwko jubileuszowi Szczerbickiego, pomnikom Lenina czy nawet cynicznym rozmowom „бандитських еліт” nagrany przez majora Mykołę Melnyczenkę – byłego ochroniarza Łeonida Kuczmy.

Mykoła Riabczuk dochodzi do wniosku, że może Ukraińcy zasługiwali na takich rządzących jakich mieli, ale jednocześnie podkreśla, że szkoda mu tej mniejszości, która pragnęła zmian w ojczyźnie: „Можливо, цей люд і заслуговує тих правителів, яких має, і тієї злиденної, занедбаной й усіма зневаженої країни, яку тільки й можна порівнювати з »братніми«, не менш »совковими« Росією та Білоруссю. Але мені щиро жаль тієї меншини, тих тридцять відсотків, котрі прагнуть іншої України і готові за неї боротись, а не гібїти все життя під щербицькими-кравчуками-кучмами та іншими персонажами малоросійського паноптикуму”¹⁹.

Do problemu sowieckości Ukrainy publicysta wrócił także w artykule *Що показали два „чорні вісторки”?* W lipcu 1995 r. milicja pobiła uczestników procesji pogrzebowej²⁰. Odnosząc się do tych zajść, autor zaznacza, że nie można tej milicji nazwać ukraińską, lecz reliktem sowieckiej władzy nieliczącej się z prawami obywateli. Podobne stanowisko zajął wobec armii, której też nie

¹⁷ Decyzja Ł. Kuczmy o uczczeniu na szczeblu państwowym rocznicy zawarcia ugody perejaślawskiej wywołała na Ukrainie ożywioną dyskusję. Zob. np.: С. Махун, *Ювілей Переяславської ради – відзначаємо чи святкуємо*, „День” 2002, nr 128, [online] <www.day.kiev.ua/69451/>; В. Лизанчук, *На яку „раду” кличуть Президента радники?*, ibidem, [online] <www.day.kiev.ua/69452/>; І. Гвань, *Україна відзначатиме свій „пропацій час”*, „День” 2002, nr 134, [online] <www.day.kiev.ua/69860/>; С Бовкун, *Тягар радянської ментальності*, „День” 2002, nr 139, [online] <www.day.kiev.ua/70183/>; Д. Мартинов, *„Не треба баламутити воду!..”*, ibidem, [online] <www.day.kiev.ua/70183/>.

¹⁸ М. Рябчук, *Знакування політичного простору*, [w:] idem, *Зона...*, s. 183.

¹⁹ Ibidem, s. 184.

²⁰ Do użycia siły przez milicję doszło podczas uroczystości pogrzebowej patriarchy prawosławnego Wołodumyга. Więcej: Митрополит Філарет, *Чорний вісторок: чому це сталося?*, [online] <<http://cerkva.info/2006/06/30/why.html>>; Я. Музиченко, *Минає 10 років з часу трагічних подій 18 липня на Софійському майдані*, „Україна молода” 14 липса 2005, [online] <www.umoloda.kiev.ua/number/467/163/16909/>; Ю. Дорошенко, *Чорний вісторок*, [online] <<http://cerkva.info/2006/07/14/black.html>>.

uważał za ukraińską, gdyż tylko kilkanaście procent kadry oficerskiej, według sondażu z 1994 r., deklarowało gotowość do obrony niepodległości kraju. Powyższe fakty skłoniły publicystę do stwierdzenia, że Ukraina, podobnie jak Białoruś, otrzymała w spadku „армію яничарів”, dla których ważniejsze są tradycje sowieckie, a nie ukraińskie. Chociaż „ukraińscy janczarzy” w przeciwieństwie do białoruskich nie zrezygnowali z symboli narodowych na rzecz sowieckich, to jednak – zauważa Riabczuk – nie można sądzić, że wybrali ukraińskość kosztem sowieckości. Zmiana samych nazw nie zmieniła sposobu działania i mentalności: „... хоч би скільки перейменовували ОМОН у »Беркут«, він залишиться советським ОМОНом – і за внутрішньою суттю, і за зовнішньою поведінкою. І хоч би скільки не називали Верховний Совет Верховною Радою, вона від того все одно не стане європейським парламентом”²¹. Drogę, którą musi pokonać Ukraina sowiecka, aby stać się Ukrainą ukraińską, Riabczuk określa jako długą. Zaznacza przy tym, że droga sowieckiej Białorusi do białoruskiej Białorusi jest jeszcze dłuższa, może nawet nie do pokonania.

Swój stosunek do środków masowego przekazu, a dokładniej rzecz ujmując – do większości ukraińskich gazet i wszystkich informacyjnych programów telewizyjnych, publicysta przedstawia w tekście *Наше місцеве Ватерлоо*. Zwraca uwagę na fakt, że umiejętność niszczenia zarodków społeczeństwa obywatelskiego polega m.in. na niedopuszczaniu do niezależności środków masowego przekazu. Tę umiejętność, według jego oceny, doskonale przyswoiła postkomunistyczna władza na Ukrainie, która była w stanie skutecznie zwalczać nielejalne wydawnictwa czy niezależny prywatny biznes. W tym celu wykorzystywała przede wszystkim kontrolę podatkową, a także milicję. Nadzorując środki masowego przekazu, władza mogła bez przeszkód manipulować społeczeństwem i utrzymywać je „...у негромадянському, недоінформованому, дезорієнтованому, роз’єднаному стані”²².

Opisując sytuację społeczno-polityczną na Ukrainie w okresie prezydentur Łeonida Krawczuka i Łeonida Kuczmy, Mykoła Riabczuk bardzo często negatywnie ocenia rządzące wówczas elity, określając je nawet jako „бандитські”, „кримінальні”. Podkreśla, że to one przyczyniły się do panującego nad Dnieprem chaosu w sferach społeczno-politycznej i gospodarczej. Niejednokrotnie daje do zrozumienia, że wymiana tych elit była niemalże niemożliwa, gdyż za pomocą środków masowego przekazu mogły one bez przeszkód manipulować opinią publiczną. Pomimo tylu gorzkich słów kierowanych pod adresem społeczeństwa

²¹ М. Рябчук, *Що показали два „чорні вівторки”?*, [w:] idem, *Зона...*, s. 101.

²² М. Рябчук, *Наше місцеве Ватерлоо*, [w:] idem, *Зона...*, s. 211.

czeństwa i władz, w tym także prezydentów, publicysta nie tracił do końca nadziei na to, że na Ukrainie mogą zajść istotne zmiany. Jak się miało okazać, ta wymiana elit – tak długo oczekiwana przez Riabczuka – rozpoczęła się wreszcie w 2004 r. w wyniku pomarańczowej rewolucji.

Резюме

Социально-политические процессы, происходящие на Украине в свете публицистики Николая Рябчука

Главная цель статьи – отношение Николая Рябчука к изменениям, происходящим на Украине после восстановления независимости в 1991. Публицист подвергнул острой критике украинскую власть за способ ведения внутренней и внешней политики. Обвинил её за коррупцию, хаос и бесправие, присутствующие в ежедневной жизни. Не щадил он также горьких слов в адрес общества, упрекая его за то, что оно не смогло заменить правящих элит.

Summary

Social and political processes in the Ukraine in the light of the publicism of Mykola Ryabchuk

The aim of the article is to show the attitude of Mykola Ryabchuk towards the transformations in the Ukraine after the regaining of the independence in 1991. The publicist expresses severe criticism of the Ukrainian authorities for the way of pursuing interior and exterior politics. He accused them of corruption, chaos and lawlessness present in the everyday life. He also doesn't spare the bitter words towards the society claiming that it couldn't bring about the substitution of the ruling elites.

Andriej Bazylewski
Moskwa

Literatura polska w słowiańskiej bibliotece wydawnictwa „Wahazar”

Od razu jasno postawię sprawę: autoreklama nie jest zwyczajem „Wahazara”. Jako że kiedyś wymyśliłem to wydawnictwo i nadal działam pod jego szyldem, pragnę podzielić się kilkoma spostrzeżeniami i przykładami z własnej praktyki – chociażby na zasadzie kolejnego przyczynku do odwiecznego apelu „o skuteczną walkę z wiatrakami”. Po piętnastu latach istnienia oficyny i wydaniu w przekładzie na rosyjski ponad dwóch tuzinów polskich książek czas już na pewne podsumowania. Nie podejmuję się oceny oferty wydawnictwa i analizy jej odbioru. Raczej wypada mi jako redaktorowi naczelnemu i jednocześnie dyrektorowi zamieścić tekst programowy lub coś w rodzaju teoretycznego autokomentarza¹.

Zanim dokładniej przedstawię pracę „Wahazara”, chciałbym nieco miejsca poświęcić uzasadnieniu racji jego bytu. Można by to nazwać manifestem *ex post* i to wyłącznie *ex post*, ponieważ – poza ukrytą konsekwencją – realizacji każdej idei zawsze towarzyszy szczypta niezaplanowanej przypadkowości.

Biorąc „na warsztat” tekst jako badacz, tłumacz czy edytor, zawsze kierowałem się przede wszystkim wrażeniem artystycznym. Refleksja co do przesłania dzieła rodzi się później, na początku jest zauroczenie. Działam pod wpływem formy wypowiedzi, a forma przecież jest sugestywna tylko wtedy, kiedy treść odpowiada naturalnej dialektyce bytu. Staram się unikać rzeczy tendencyjnych. Wyławiam z potoku literatury i przeszczepiam na grunt ojczysty to, w czym rozpoznaję istotną wartość, czasem – nutę nie dość słyszalną u nas. Przynajmniej „obce” – to, co jest pominięte albo niedookreślone przez moją rodzimą kulturę, i dzielę się tym z ludźmi swojego kręgu językowego. Zapoznanie się poprzez sztukę z optyką innego narodu pozwala wiele rzeczy widzieć jaśniej. Oto bodajże najważniejsza motywacja wszystkich moich zajęć interpretacyjnych, translatorskich i wydawni-

---

¹ W aneksie zob. bibliografię polskiej literatury opracowanej przez autora i wydanej głównie w „Wahazarze” oraz listę wywiadów z tymże (niekiedy kuriozalnych), opublikowanych w polskiej prasie.

czych. Nieodzownym efektem jest sprzężenie zwrotne: gdy poszerzają się duchowe granice innego kraju, jest go w świecie jakby więcej, niż było.

Polską poezją zająłem się kiedyś z pobudek idealistycznych, kierowany intuicyjnym przecuciem i bezinteresowną żądzą poznania. Podczas studiów na polonistyce Uniwersytetu Moskiewskiego – chociaż sam je świadomie wybrałem – wagarowałem bezwstydnie, za to namiętnie czytałem polskie książki. Już wówczas upatrzyłem sobie paru poetów, których wiersze pomału zacząłem przekładać. Zafascynowała mnie też twórczość Stanisława Ignacego Witkiewicza, która – z różnym stopniem natężenia – towarzyszyła mi przez wiele lat. Pierwsze przekłady były owocem młodzieńczej buty. Z czasem nieco się doksztaciłem, w sukurs przyszła nabyta wprawa, więc nie wykluczam, że w moim tzw. dorobku nazbierało się trochę rzeczy, które są coś warte. Przekładałem głównie poezję drugiej połowy XX wieku. Osobiste porachunki z poezją polską prawie skończyłem, ale nadal staram się ją śledzić i nie zrzekam się miana jej popularyzatora. Czegóż szukałem i co znalazłem w polskiej poezji?

Najpierw rzecz oczywista: Polska i Rosja to części wielkiej Slavii – wspólnego kilkunastu narodom terytorium duchowego. Pax Slavica nie jest żadną chimera, ma świetną historię – nie tę „znaczoną budowlami i spisana”, ale „złożoną w duchu” (że się posłużę słowami Mickiewicza). Zwłaszcza wobec dzisiejszego natarcia drapieżnej pustki i konsumpcji rośnie znaczenie wewnętrznego oporu narodów słowiańskich, niezależnie od tego, że zwalczają się nawzajem i od tego, w jakie tymczasowe układy zostały uwikłane ich kraje. Narody te są trawione samouwielbieniem, trwają we wzajemnych animozjach i cywilizacyjnym rozdzieleniu, ugrzęzły w serwilizmie wobec możnych tego świata. Jednak – chciałoby się wierzyć – nadchodzą czasy przymierza. Najwyższy czas na prawdziwą rozmowę. Razem na pewno zdołamy zmienić fałszywy kierunek, który chwilowo obrały dzieje. Swoją pracę rozpatruję jako część tworzenia konstruktywnej alternatywy w dobie agresywnej debilizacji i chaotyżacji świata.

Z wdzięcznością obserwuję pracę kolegów z Polski i innych krajów słowiańskich, którzy dużo robią dla krzewienia rosyjskiej kultury artystycznej na swoim terenie. Pragnąłbym, żeby i wydawnictwo „Wahazar” odegrało czynną rolę w przekraczaniu granic świadomości narodowych, budowaniu wspólnej przestrzeni odrodzenia. Gospodarczo bezsensowna działalność służy bowiem istotnej komunikacji i zwalczaniu destruktywnych ksenofobicznych mitów. Polska – chociaż często próbowano ją widzieć jako „przedmurze” – w rzeczywistości, dzięki swoim wielkim artystom, jest czułą membraną, retranslatorom wzajemnych wpływów między Wschodem a Zachodem – i na tym m.in. polega specyfika jej heterogenicznej kultury. Polska kultura jest przesiąknięta żywioło-

wą filozofią ruchu, czynu – nie kontemplacji, nie wyczekiwania. Być może ten ogólnoetniczny aktywizm jest kluczem do polskiego bytu narodowego. Mimo że są plusy i minusy takiej postawy, to mi w zasadzie imponuje. Pewnie zbiega się z moją własną przekorą.

Bliskie jest to zresztą ambiwalentnym preferencjom rosyjskiego czytelnika, który na równi z refleksyjną narracją i kontemplacyjną obrazowością lubi wartość metaforyczną psychodynamikę i nagą emocjonalną mowę. Popyt czytelniczy na polską literaturę jest w Rosji wysoki, książki są z ciekawością oczekiwane. Wśród dzieł literatury polskiej są takie, co mają albo potencjalnie mogłyby mieć u nas szeroki zakres oddziaływania. Nie chodzi o brukowe (czy ledwie ponadbrukowe) hity – te rozejdą się zawsze, gdziekolwiek i w każdym nakładzie. Polska ma coś do powiedzenia Rosji nie tylko w języku popularnych gatunków i doraźnej polityki. Wspólnota dotyczy rzeczy głębszych, o których się nie powie w paru słowach (dlatego nie poruszam tu szczegółowo tego tematu). Kultura polska odbierana jest u nas jako zjawisko samoistne i współmierne do kultury ojczystej, jako żywy nośnik treści integracyjnych, wartości wzajemnego zrozumienia.

Przekład i wydawanie literatur słowiańskich ma w Rosji bogatą tradycję. Mimo to pod koniec epoki radzieckiej liczne ważne dzieła pozostawały nam nieznanne – bądź to przez przypadek, bądź to z powodów pozaliterackich. Zresztą wówczas samozniewolona gwardia speców, klnąc reżim i usprawiedliwiając się brakiem wolności, za przyzwoite honoraria załatwiała własne interesy. Zakres uzależnienia od demitologizowanego dziś systemu bywał na szczęście różny. Zwłaszcza prezentacja poezji tzw. bratnich krajów nie była mocną stroną polityki wydawniczej. Tak czy inaczej „białych plam” – i to różnej proveniencji – było pod dostatkiem, co w pełni dotyczyło także literatury polskiej. Nie najlepiej się działo (obustronnie) na odcinku wymiany literackiej „Polska – Rosja”.

Czego brakowało Rosjanom? Nasz czytelnik u progu lat 90. znał przede wszystkim polskich romantyków (niektórych) i pozytywistów. Najmniej obecna była literatura staropolska: średniowiecze, odrodzenie, barok oraz oświecenie – i to jest zrozumiałe i wybaczone, gdyż przekład i edycja tekstów tamtych epok są najbardziej pracochłonne, wymagają najwyższych kwalifikacji. Autorów wieku XX dobierano dość ostrożnie. W sumie o literaturze polskiej tego okresu wiedziano niedużo. Stosunkowo najwięcej o prozie, o dramacie zaś najmniej. Zasadniczo przekłady pozwalały czytelnikowi się zorientować, czym jest dramatisarstwo polskie, jednak luk było (i pozostaje) sporo. Dramat nadal jest znany w ścisłym gronie nałogowych czytelników i teatromanów. Teatry złotym krokiem zabierają się np. za Witkiewicza (już prawie w całości u nas wydane).

Nieco szumu jest wokół Gombrowicza i Mrożka, ale bardzo rzadko wydawano i wystawiano Różewicza.

O poezji do niedawna było wiadomo niewiele więcej. Czym pod koniec lat 80. była dla czytelnika rosyjskiego polska poezja XX wieku? Kilka (zresztą nie najgorszych) nazwisk w różnych kombinacjach – to wszystko, co zazwyczaj proponowano w czasach wydawniczego państwowego monopolu. Bez przesady można powiedzieć: wszystko, co rosyjski czytelnik wiedział o polskiej poezji ostatnich dziesięcioleci, to fakt, że ona istnieje. Filozoficznie nasycona, społecznie czynna, niestandardowa formalnie poezja nie była faworyzowana. Artystyczną wartość przekładanych utworów uwzględniano bynajmniej nie w pierwszej kolejności (dobrze, jeżeli brano ją pod uwagę w ogóle). Ci zaś autorzy, którzy jednak byli wydawani, nierzadko docierali do czytelnika w postaci okrojonej, przyzłazanej. I cóż, że wśród tłumaczy zdarzali się dobrzy poeci... Dzieje wydawania poezji polskiej po rosyjsku ściśle odtwarzają klimat tamtych dziesięcioleci. Dzieje recepcji dobrze natomiast oddaje przysłowie: „jak się nie ma, co się lubi to się lubi, co się ma”. Cóż mieliśmy do dyspozycji?

Od 1946 do 1987 r. wydawano przeważnie książki lub dzieła zebrane tych autorów, którzy pod koniec drugiej wojny światowej albo już odeszli, albo mieli od 40 do 70 lat (Tuwim, Broniewski, Szenwald, Staff, Iwaszkiewicz, Gałczyński, Dobrowolski, Leśmian, Hłakowiczówna, Przyboś, Kasprowicz, Słobodnik, Pawlikowska-Jasnorzewska, Piechal). Najwięcej było Tuwima i Broniewskiego. Poczynając od roku 1954 (w różnych okresach – stąd dziwne sąsiedztwa) mniej lub bardziej szczegółowo przybliżano twórczość: Woroszyłskiego, Mandaliana (pierwsi debiutanci po wojnie), Różewicza, Ozgi-Michalskiego, Baczyńskiego (ci trzej mieli osobne książki) oraz Szymborskiej. „Pokolenie 56” rezentowały tomiki Grochowiaka, Harasymowicza, Poświatowskiej, Grześczaka (wspólny tom z roku 1979). I to wszystko, jeśli chodzi o mniej więcej obszerne wybory poezji (co prawda, trochę było znacznie krótszych zestawów w czasopiśmie).

Do listy osiągnięć należy dodać nieliczne antologie: retrospektywna dwutomowa *Polska poezja* (1963) obejmująca okres od Reja do połowy wieku XX, zbiory *Polskie pieśni – narodnyje i rewolucyonnyje* (1954), *Iz polskiej poeziji: stichi o mirie, družbie, Sowietom Sojuzie* (1959), *Polskie fraszki* (1964) i *Polskaja lirika w pieriewodach russkich poetów* (1969). Zresztą żadna z nich nie zawierała wierszy autorów młodszych od wyżej wymienionych weteranów pióra (z „rocznika 1920”). Po ukazaniu się w roku 1972 antologii *Sowriemiennaja polskaja poezija*, w której nareszcie garść takich wierszy się znalazła, rosyjski czytelnik w ogóle prawie nie miał możliwości chociażby powierzchownego poznania nowych nazwisk (pojedyncze publikacje w piśmie z rzadka się zdarzały,

ale to nie zmieniało ogólnego obrazu). Na tym czas dla nas stanął – właściwie ani jeden poeta debiutujący w Polsce po roku 1960 nie był przyzwoicie przedstawiony w rosyjskich przekładach. Lata 70. i 80. pod tym względem stanowiły jednolitą białą plamę, przeszytą przez złowieszczo wykropkowane linie „czarnych list” (indeksów), czyli – było jak było, choć bywało gorzej.

To sytuacja chyba unikatowa na tle audytorium światowego – tak długie trwanie w niewiedzy o współczesnych twórcach zyskujących sławę. No dobrze, jeżeli nie czytaliśmy najnowszej polskiej poezji, to w jaki sposób byliśmy jednak zorientowani? Czyżby dużo i ciekawie opowiadali nam o niej krytycy? Niestety, niedużo, a i niezbyt ciekawie – prac syntezujących prawie nie było, poza wstępami do paru książek i aluzjami do zbiorów w prasie niemal żaden z polskich poetów nie został zaszczycony odrębnym szkicem. Tzw. naukowe dociekania w nikłym stopniu dotyczyły rzeczy naprawdę ważnych dla odbiorcy spoza kręgu wtajemniczonych. W nie tak dawnych, już postradzieckich czasach nałożenie się wymuszonej przez wolny rynek gatunkowej degradacji wydawanych książek na obszerne zaległości minionego okresu stało się nie lada wyzwaniem dla zwolenników upowszechniania kultury polskiej w Rosji. Czy najnowsze edytorstwo zmieniło tę sytuację? Chyba tak, bo co nieco się w księgarniach pojawiło. Widoczny jest jednak snobistyczny przechyl w preferencjach wydawców, związany ze stymulowanym sukcesem niektórych autorów na światowym targowisku literackim.

Nowych, sensownych książek w ostatnim piętnastoleciu nie było dużo (zwłaszcza w porównaniu z przeklinanym okresem totalitarnym), a to, co się ukazywało, wyglądało dość skromnie na tle błyszczącej fasady noworuskich bibliowidziadełek a la Zachód. Pod liberalną katarynkę i wesołe ogniki palonego parlamentu we wszystkim serwowano nam poniżenie, zamęt i zgubę. To, z czym mamy do czynienia po zniszczeniu „realnego socjalizmu”, przypomina pobożewisko, gdzie od lat rej wodzą jawni i tajni maruderzy. Otóż do obowiązku ludzi kultury należy przeciwstawianie się nacierającej tępcie, zachłanności i cynizmowi. Polega to zwłaszcza na wiernym przedstawieniu tradycji kulturalnej. W sytuacji rozbitcia trzeba znajdować objawy całości. Komunikacja ponad nowo powstałymi zakazami, wbrew postępującej komercjalizacji i unifikacji życia kulturalnego, wbrew sterowanej dewaluacji tekstów i kultury jest domeną małych grup oporu. Taką jednostką może być krąg przyjaciół, rodzina, zespół artystów, również wydawnictwo. Częściowo korygujący wpływ na sytuację wywierały i wywierają właśnie niezależne małe oficyny.

W okresie rynkowej transformacji zarówno stare, jak i nowe wydawnictwa masowo rezygnowały z publikacji „nierentownych” dzieł pisarzy Europy Wschodniej.

Nowe czasy stanowczo nakazywały zająć się tanią wyprzedają fachowych umiejętności. W efekcie dużo ciekawych projektów ugrzęzło na bezdrożach „pieriestrojki”. Postanowiliśmy coś na ruinach zbudować. Zapowiedzią przyszłego wydawnictwa był nieduży tom utworów scenicznych Stanisława Ignacego Witkiewicza (1989), który zawierał m.in. dramat *Gyubal Wahazar, czyli na przełęczach bezsensu*. W roku 1990 z okazji prapremiery *Szewców* ukazała się jednodniówka teatralna, sygnowana przez Asocjację Działań Pokojowych im. G. Wahazara. Ten okazjonalny druk, jeszcze w pełni samizdatowy, uważam za pierwszą publikację oficyny. Rok później z planu wydawnictwa „Chudożestwiennaja literatura” – już po złamaniu tekstu, tuż przed oddaniem do drukarni – usunięto obszerną książkę Witkiewicza *Teatr*. Wówczas to powstał „Wahazar” i w ten sposób Witkacy został honorowym patronem wydawnictwa, które przybrało imię bohatera jego sztuki. Poczynając od 1992 r. wydajemy „Kolekcję literatury polskiej”, od 2003 r. – dwujęzyczną „Polsko-rosyjską bibliotekę poetycką”. Inicjatywa ta w ciągu 15 lat zaowocowała 28 książkami i obie serie są kontynuowane. Podstawowy zrąb wydanych tytułów to poezja i groteska – przede wszystkim dzieła XX-wieczne, ale i wcześniejsza klasyka – wszystko po raz pierwszy w przekładzie na rosyjski. Przekazano czytelnikowi utwory 30 autorów, najwięcej wydano wyborów współczesnych poetów.

Inicjatywy „Wahazara”, pomyślane jako konkretna „akcja ratownicza”, starają się wzbogacić rosyjską kulturę. Oficyna, założona w 1991 r. przez grupę entuzjastów, jest już – o dziwo – jednym z najstarszych prywatnych wydawnictw w Rosji. Literatura polska nie jest jedynym przedmiotem zainteresowań „Wahazara”, ale dominowała w jego produkcji w pierwszym dziesięcioleciu istnienia firmy i nadal jest systematycznie lansowana. Profil działalności edytorskiej obejmuje pełniejszą prezentację istotnych – często przemilczanych wcześniej – dzieł innych literatur słowiańskich na rosyjskim terenie językowym. Dobór tekstów odbywa się według badawczo-artystycznego i oświatowego programu, opartego na kryterium swoistości i uniwersalizmu wobec dzisiejszych wyzwań. Polskie serie stanowią integralną część biblioteki słowiańskiej, która ma na celu kreowanie wspólnego pola informacyjnego, przeciwdziałanie prymitywizacji i rozszerzenie dostępu rosyjskiego społeczeństwa do tych wybitnych zjawisk literackich, które nie są dostatecznie obecne w obiegu czytelnicznym.

Wśród naszych autorów są pisarze renomowani – także ci, którzy nie doczekali się gromkiego rozgłosu, ale cieszą się zasłużoną sławą, a ich miejsce w kulturze jest niekwestionowane: Stanisław Misakowski, Jan Rybowicz, Tomasz Gluziński, Andrzej Zaniewski. Właśnie wprowadzenie ich dzieł do obiegu czytelniczego w Rosji uważam za największe osiągnięcie wydawnictwa. Szczegól-

nym zadaniem była rehabilitacja Karola Wojtyły jako poety – nie jest bowiem tajemnicą, że w tzw. kręgach intelektualistów (nawet niekoniecznie wolnomyślicieli) do niedawna uchodziło za bon ton uważać go za grafomana. Zdołaliśmy poniekąd odkłamać wyobrażenia o spuściźnie pisarzy, a w kilku przypadkach – mniej więcej spójnie przedstawić utwory rozsiane w prasie i tomach zbiorowych. W antologii *Sdielano w Polsce* – nie wydanej na razie, ale podsumowującej moją przygodę kolekcjonera i tłumacza poezji polskiej XX wieku – znajdują się utwory wielu autorów, na których krytyka patrzyła z wysoka, świadomie nie zauważała lub po prostu przegapiła.

Daleki jestem od tego, żeby negować znaczenie tych odcieni, które wnieśli np. Miłosz czy Szymborska do duchowego autoportretu człowieka współczesnego (czego dowodem są wydane przez „Wahazar” wybory poezji). Niemniej w tym portrecie nie mało jest innych cech i barw – umykających pośpiesznej uwadze. Wbrew temu, co twierdzi grono tzw. znawców, także inni poeci, nie tylko ci „ze świecznika”, należą do ścisłej czołówki. Śmiem mniemać, że kilku takich udało mi się dostrzec. Moim zdaniem, istotne jest nie tylko twórcze wyrażanie własnej osobowości, ale i niekłamanej melodii czasu – bez prowincjonalnej małostkowości i egotycznych zapędów. Wiadomo – pycha rozpiera karłów, ci zaś, którzy naprawdę czują iskrę bożą, mogą nawet tego nie zauważać, bo służą słowu, a przede wszystkim – prawdzie. Chylę czoło przed tymi poetami i pragnę zachęcić do ich czytania. Także w oryginale – stąd m.in. dwujęzyczna seria poetycka „Wahazara”.

Powoli spełnia się nasze strategiczne zadanie – wydanie najważniejszych utworów Witkacego po rosyjsku (nazwa oficyny została usprawiedliwiona dopiero w dziewiątym roku jej istnienia). Koncentrujemy się na publikacji utworów tzw. trudnych (przeto życie wydawnictwa też nie jest łatwe, co zresztą krzepi). Kreujemy autonomiczną przestrzeń artystyczną, usiłujemy przeciwdziałać nieuniknionym smutom obecnych czasów, dać odtrutkę, środek przeciw uśmiercaniu poezji – tym, którzy tego potrzebują. Pulsujący niepokój o treść duchową życia, troskę o prawdziwe wartości, głęboką powagę wymowy na tle jaskrawej różnorodności i urzekającego humoru wypowiedzi – to, co kiedyś dostrzegłem w polskiej literaturze jako czytelnik – teraz jako badacz, tłumacz i wydawca próbuję przekazać ludziom mojego kraju. Promocji kolejnych tomów towarzyszą wieczory poetyckie, prezentacje w radiu i prasie.

Wydawnictwo stale zaopatruje biblioteki Rosji i krajów ościennych w dzieła literatury polskiej w przekładach na rosyjski. Drukowane w nakładach od jednego do dziesięciu tysięcy egzemplarzy książki są w większej części rozprowadzane nieodpłatnie (przekazywane sieci bibliotecznej, rozdawane podczas imprez literackich). W „Wahazarze” studenci sławistyki odbywają akademickie praktyki

translatorskie, będące elementem kształcenia sprawności komunikacyjnej i poznawania kultury i mentalności innych narodów. Ukoronowaniem działalności wydawnictwa stało się utworzenie w roku 2000 – po wielu mozolnych trudach – Funduszu Książkowego im. Józafata Ogryzki. Pod auspicjami tej szacownej instytucji, której zostałem prezesem z racji pełnionych obowiązków, słowiańska biblioteka stanęła wreszcie na nogach, zaczęto opracowywanie południowosłowiańskich serii: „Kolekcja Literatury Serbskiej” i „Serbsko-Rosyjska Biblioteka Poetycka”. Na równi z „Kolekcją Literatury Polskiej” i „Polsko-Rosyjską Biblioteką Poetycką” są to zasadnicze pozycje w ofercie „Wahazara”. W miarę możliwości biblioteka będzie poszerzana o inne literatury słowiańskie (przede wszystkim o białoruską).

Podstawowym celem „Wahazara” pozostaje wzbogacanie ogólnosłowiańskiego obszaru artystyczno-informacyjnego, stawienie oporu zalewowi banału i prymitywizmu. Chcielibyśmy przyczynić się do odtworzenia atmosfery bezinteresownego przyjaznego dialogu. Nade wszystko pragnąłbym, żeby tok wydarzeń zaprzeczył maksymie Misakowskiego, którego poezje wybrane pt. *Nie powiedziałem* otworzyły kiedyś polską kolekcję „Wahazara”: „Jeżeli masz coś do powiedzenia – zamknij usta. Na pewno cię usłyszą”. Cóż, bywało i tak. A jednak mamy do wyboru ciekawszą drogę. Usłyszmy się nawzajem – rozmawiając! Mówmy do siebie wbrew temu, co wyprawiają politycy – żeby zachować naszą wspólną przyszłość i wymiar naszego człowieczeństwa. To, co robimy, jest kroplą w morzu tego, co jest konieczne do zrobienia i znikomą częścią tego, co już teraz byłoby do zrobienia możliwe. Istnieje sporo inicjatyw – bardziej lub mniej zaawansowanych. Tych pomysłów jest naturalnie więcej niż szans na ich szybką realizację.

„Wahazar” pełni zadania poszukiwawcze i badawcze, dlatego jego preferencje i samo istnienie wywołują alergię u ludzi, przyzwyczajonych do innego obrazu literatury. *A propos*: ciekawa sprawa – mitologia „białych plam” do dziś całkiem sprawnie służy jako lokomotywa komercyjnego podkreślenia popytu, zaś likwidacja mitu – poprzez prezentację literackiego zjawiska takiego, jakim jest – uchodzi nawet za *faux pas*. Nie wiem, co na to inni proletariusze pracy umysłowej, ale jestem zdania, że programowe samoupokorzenie przez chałturę nadal jest, niestety, cechą wyróżniającą tzw. twórczą inteligencję. Odżegnywałem się zawsze od zawodowstwa – w sensie zarabiania na życie pracą twórczą. Nie zmieniłem zdania. Gdybym (przypuśćmy rzecz niemożliwą) w polskiej literaturze czasem nie znajdował tego, czego poszukuję w poezji w ogóle, nie zajmowałbym się nią wcale – tym się różnię od fachowców przekładu. W podobny sposób „Wahazar” różni się od wydawnictw komercyjnych.

„Mózgowe kory to wstrętne nowotwory” – zauważył kiedyś bohater Witkacego. Zupełnie słusznie. Zaiste dziwne są niekiedy tych nowotworów wytwory.

Oto proszę... Czyż nie łatwiej byłoby, idąc za przykładem wielu, zmienić profil i zająć wydawaniem efektownych baniek mydlanych? (Chociaż do tego nie każdy się nadaje, nawet przy szczerych chęciach. Zdarzają się tacy, co wbili sobie do głowy, że muszą wcielić w życie jakiś szalony pomysł, więc nic innego im nie pozostaje.) Trzeba być nieco szurniętym, żeby bez zaplecza finansowego uruchomić przedsiębiorstwo jawnie nieopłacalne. Kieruję wydawnictwem, ale to za dużo powiedziane. Poza mną na etacie jest tylko księgową. A i pojęcie etatu jest tu umowne, ponieważ pracownicy „Wahazara” nie są opłacani. Wszystkie funkcje administracyjne i edytorskie pełni się społecznie, a dochody zostają spożytkowane na produkcję kolejnych książek. Nikt tu nie otrzymuje żadnych dóbr materialnych (poza skromną rekompensatą wysiłku tłumaczy – najczęściej w formie egzemplarzy danej publikacji).

Uważam, że podejście do wydawnictwa artystycznego jak do firmy mogącej być finansowo samowystarczalną, z gruntu rzeczy zakrawa na profanację. Działalność podobnych komórek jest możliwa i ma perspektywę pod warunkiem stałego udziału mecenasów. Wychylenie się poza obręb koncepcji artystycznej niechybnie oznacza upadek. Zaczyna się transformacja sumienia w etaty, forszę, rozgłos... I nic już nie może stanąć na przeszkodzie tej radosnej i wciągającej grze próżności. „Wahazar” od początku jest na krawędzi zapaści finansowej, ale wbrew mało sprzyjającym okolicznościom wydawnictwo istnieje i działa. Powstanie i produktywna działalność tej utopii wydawniczej w latach najmniej sprzyjających bezinteresownym poczynaniom kulturotwórczym świadczy, na równi z mnóstwem innych faktów, o tym, że – wbrew natarciu dehumanizującej globalizacji – przybiera na sile tendencja do kształtowania otwartej wspólnoty kultur słowiańskich, nie ulegającej etnicznym szablonom, ideomitom, inercji zamierchłych waśni. Wystarcza niewygasła zdolność niektórych twórców do pracy dla idei. Zwycięża jak zawsze solidarność dziwaków, którzy nawet dziś nie potrafią żyć inaczej.

Na początku nie mieliśmy żadnych środków na działalność, a i teraz mamy ich mniej niż ci, co jęczą, że wszystko jest w rozsypce (i tkwią w bezruchu). Podobne inicjatywy albo kończą się fiaskiem, albo znajdują sobie opiekunów. Sporadycznie otrzymywałem niewielkie sumy od polskich instytucji kulturalnych. Te dotacje nieco łagodziły napięcia finansowe, zwłaszcza podczas druku pierwszych tomów. Systematyczne wydawanie polskiej kolekcji nikogo tak naprawdę nie obchodziło – wręcz przeciwnie, nieraz dawano mi do zrozumienia, iż to moja prywatna sprawa. Generalnie długo byłem zdany na własne siły we wszystkim, co dotyczyło poszukiwania pieniędzy, produkcji książek i ich dystrybucji. Umielibyśmy może nawet zarobić, gdyby znalazł się odpowiedni partner

w Polsce, niekoniecznie z branży wydawniczej. Ale takiego partnera w epoce dzikiego kapitalizmu nie spotkałem. Mało kto potrafi dostrzec imperatyw przyszłości, kiedy nie daje to natychmiastowego zysku. Wielu niby chciało nam jakoś pomóc... ale im się odechciało. Dzielili się okruciami zazwyczaj ci, którzy nie mieli nic – czyli tacy jak my. Nikt z tych, co mieli realne możliwości, z tą pomocą nie spieszył, chociaż słyszałem niejedną deklarację z ust „zachwyconych” niedoszłych dobroczyńców.

„Egocentryczna” i jedynie estetycznie motywowana na starcie działalność „Wahazara” po latach okazała się pożyteczna dla wielu, otrzymała wymiar społeczny. Nie można jednak było ciągle zabiegać o jałmużnę. Przed laty czułem się zobowiązany do wydania paru rzeczy i zostało to spełnione z nawiązką, tak że mogłem spokojnie uznać ten rozdział życia za zamknięty. Po kryjomu żywiłem nadzieję, że uda mi się jeszcze utorować drogę pewnym pomysłem, ale też myślałem, iż „Wahazar” – jako wydawnictwo mieszczące się w szufladzie mojego biurka – pozostanie efemerydą ostatniej dekady ubiegłego wieku. Jednak wiosną 1999 r., kiedy władze naszych krajów po raz kolejny zapomniały o interesach własnych narodów, folgując natowskiemu najazdowi na Jugosławię, wstrząsnęło mną uczucie wstydu. Zrozumiałem, że nie mam prawa przerywać swojej prywatnej „walki z wiatrakami”. Powiedziałem sobie: *хватит валять дурака*, trzeba poważnie zacząć się literaturą serbską, żeby choć trochę odpokutować grzech bezwstydnego okrucieństwa wobec naszych braci. Tak zaczęła powstawać trzutomowa „Antologia Poezji Serbskiej”. Jej pierwszy tom „Wahazar” wydał w 2004 r., jak również pierwszy dwujęzyczny serbsko-rosyjski zbiór wierszy *Svejesen* Radovana Karađzicia, któremu terrorystyczna międzynarodówka wyznaczyła rolę kozła ofiarnego za własne zbrodnie. Obecnie serbskie serie są intensywnie kontynuowane – ukazał się drugi tom „Antologii” (2006), dwujęzyczne wybory wierszy Vitomira Nikolicia (2005), Branislava Crnčevića (2006) i inne książki.

Równocześnie „Wahazar” jeszcze głębiej wszedł w tematykę polską. Nie na długo przedtem, wskutek samotności, braku pewnego gruntu finansowego oraz niemożliwości szerszej dystrybucji książek, zdecydowałem się na zawieszenie wszystkich polskich projektów poza rozpoczętą publikacją 7 tomów *Pism* Witkacego. Postanowiłem, że polska kolekcja będzie kontynuowana o tyle, o ile będę mógł działać w granicach zdrowego rozsądku, nie wpadając w fanatyzm (inaczej bowiem Witkacy, jako patron wydawnictwa, byłby oburzony – a nie chciałem przyciągać gniewu zaświatów). I właśnie w wigilię nowego tysiąclecia życie nagle podsunęło nowe rozwiązania i priorytety. Niespodziewanie spotkałem ludzi, na których mi tak zależało. Nie trzeba im było udowadniać, że działalność „Wahazara” jest godna poparcia. To fundacja „Slavica Orientalia”, z którą

założyliśmy „Polsko-Rosyjską Bibliotekę Poetycką”, i Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusku – koedytor ostatnich poetyckich tomów „Kolekcji Literatury Polskiej” (Norwid, Gałczyński, Leśmian). Poza tym zaczęliśmy ściśle współpracować z wydawnictwem Rosyjskiej Akademii Sztuki Teatralnej „GITIS”, z moskiewską oficyną „RIPOL Klassik” i toruńską „WAM”.

„Lepiej nic nie robić – niż robić nic” – powiedział kiedyś Norwid. Miał na myśli tych, co działają bez przekonania w sprawie, której nie są oddani, którą przez to pozbawiają perspektyw. Szanse na wzajemne zrozumienie Polaków i Rosjan są dobrze ugruntowane, a możliwości potencjalnie ogromne. Czy zostaną wykorzystane, czy zaprzepaszczone – zależy od tych, którzy pojmują sedno sprawy i ponoszą odpowiedzialność za przebieg wydarzeń (tzn. od tych, którzy zaliczają się do inteligencji, „sumienia narodu”). Wzajemne zainteresowanie i szacunek trzeba pielęgnować. Jako badacz literatury odczuwam silny niedosyt, kiedy zajmuję się tylko analizą obcojęzycznych tekstów. Powinno jej bowiem towarzyszyć przedstawienie utworu – bez wydawania dzieł obcej literatury filologiczne spekulacje wokół nazwisk, trendów, poetyki zakrawają na mistyfikacje podobne do politycznych. Po to, żeby obraz Polski był wyrazisty, jaskrawy i pociągający, konieczna jest stała i solidna jej obecność w rosyjskiej kulturze. Chodzi wcale nie o to, żeby literatura polska królowała na listach bestsellerów, lecz o to, żeby rosyjski czytelnik odbierał jej istnienie jako naturalny kontekst, a dostępna panorama była bliska rzeczywistości.

pozytywnej informacji zawsze jest za mało, szczególnie jeśli chodzi o stosunki Polska – Rosja, obciążone wielowiekowymi „sporami Słowian między sobą” (jak to kiedyś ujął Puszkina). Intrygi i rozgrywki trwają i nie ma co liczyć na nagłą zmianę i magiczne remedium dla oszołomów. Ale trzeba dążyć do tego, żeby nowe czasy stały się etapem konstruktywnych i istotnie przyjaznych kontaktów między naszymi narodami – bez pauz, przemilczeń i przeinaczeń; etapem stałego dopływu wieści o tym, co jest ważne i trwałe, a nie sztucznie promowane, marginesowe i przemijające, o tym prawdziwym, co może służyć pojednaniu – nie rozproszeniu. Trzeba nareszcie wydać i to, i owo... na nowo przedstawić tego i owego... Ale nie mówmy o tym, co dopiero ma czy może nastąpić, wszystko bowiem – jak zawsze – wisi na włosku. Wydaje się, że – jak wszędzie – największa rola w międzysłowiańskiej kulturalnej wymianie przypada prywatnym niezinstytucjonalizowanym inicjatywom i konkretnemu pozytywnemu działaniu poszczególnych ludzi. Żywię nadzieję, że przed nami jeszcze niejedna razem zdobyta wyżyna. Zawsze bowiem jesteśmy razem. *Ми смо увек zajedно. Ми всегда вместе.* Ofensywa trwa – to zapowiada niespodzianki.

Aneks

A. Wydania literatury polskiej, opracowane przez Andrieja Bazylewskiego (wybór i redakcja; wstępy, posłowania, komentarze, część przekładów):

1. St. I. Witkiewicz, *Sapoźniki: Dramy*, M.: Izwiestija, 1989, 192 s.
2. *Polskije poety: A. Świrszczyńska, T. Różewicz, M. Białoszewski, A. Bursa, E. Stachura*, M.: Raduga, 1990, 312 s.
3. St. I. Witkiewicz, *Sapoźniki: Nieperiodiczeskij zawisimyj organ*. M.: AND im. G. Wahazara, 1990, 16 s.
4. J. Rybowicz, *Wychođ iz c'my: Rasskazy*, ML: Raduga, 1990, 312 s.
5. S. Misakowski, *Ja nie skazał: Soczinienija w stichach i prozie*, M.: Wahazar, 1992, 400 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria poetycka, t. 1).
6. J. Rybowicz, *Strana naoborot: Stichotworienija i proza*, M.: Wahazar, 1992, 224 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria poetycka, t. 2).
7. D. Olbrychski, *Pominajja Władimira Wysockogo*, M.: Wahazar, 1992, 96 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria pamiętników, t. 1).
8. *Polskaja poezija: XX wiek. Antologija*, t. 1: *W. Szymborska, J. Twardowski, Z. Herbert, T. Karłowicz, T. Gluźniński*, M.: Wahazar, 1993, 344 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria poetycka, t. 3).
9. C. Miłosz, *„Tak mało” i drugije stichotworienija*, M.: Wahazar, 1993, 192 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria poetycka, t. 4).
10. S. Lem, *Skazki robotów*, M.: Wahazar, PAIMS, 1993, 240 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria prozy, t. 1).
11. K. Wojtyła, *Kripta: Izbrannaja poezija*, M.: Wahazar, 1994, 96 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria poetycka, t. 5).
12. *Polskaja poezija: XX wiek. Antologija*, t. 2: *E. Lipska, R. Wojaczek, J. Baran, L.A. Moczulski, S. Barańczak*, M.: Wahazar, 1995, 288 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria poetycka, t. 5).
13. S. Mrożek, *Kak ja srażalsia i drugije nie mienieje udiwitielnyje istoriji iz raznych knig i żurnalow*, M.: Wahazar, 1992, 400 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria prozy, t. 2).
14. St. I. Witkiewicz, *Gyubal Wahazar i drugije nieewklidowy dramy*, „Pisma”, t. 1, M.: Wahazar; GITIS 1999, 360 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria dramatu, t. 1).
15. *Polskaja poezija: XX wiek. Antologija*, t. 3: *W. Woroszyłski, S. Grochowiak, T. Nowak, E. Bryll, J.M. Rymkiewicz*, M.: Wahazar, 1999, 336 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria poetycka, t. 6).
16. St. J. Lec, *Nabrosok niebytija. Izbrannyje soczinienija: poezija, aforizmy, proza*, M.: Wahazar; RIPOL Klassik, 2000, 512 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria poetycka, t. 7).
17. St. I. Witkiewicz, *Metafizika dwuglawogo tielionka i proczije komediji s trupami*, „Pisma”, t. 2, M.: Wahazar; GITIS, 2000, 376 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria dramatu, t. 2).
18. S. Mrożek, *Testarium: Izbrannyje pjesy i proza*, M.: Wahazar; Art-Fleks, 2001, 832 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria dramatu, t. 3).
19. C.K. Norwid, *Piligrim, ili Poslednaja skazka (Poezija i proza)*, M.: Wahazar; RIPOL Klassik; Pułtusk: WSH, 2002, 432 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria poetycka, t. 8).
20. St. J. Lec, *Niepricziosannyje myśli (Aforizmy)*, M.: Wahazar; RIPOL Klassik, 2003, 380 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria poetycka, t. 9).
21. St. I. Witkiewicz, *Narkotiki; Jedinstwiennyj wychođ*, „Pisma”, t. 3, M.: Wahazar; RIPOL Klassik, 2003, 480 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria prozy, t. 3).
22. A. Zaniewski, *„Tylko tych kilka twarzy...” / „Tolko eti nieskolko lic...”*, M.: Wahazar; W.: Slavica Orientalia, 2003, 96 s. (Polsko-rosyjska biblioteka poetycka, t. 1).

23. St. I. Witkiewicz, *Nienasytymost*, „Pisma” t. 4, M.: Wahazar; RIPOL Klassik, 2003, 640 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria prozy, t. 4).
24. K.I. Gałczyński, *Farlandija, ili Putieszestwije w Tiemnograd (Poezija, proza, teatr)*, M.: Wahazar; RIPOL Klassik; Pułtusk: WSH, 2003, 880 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria poetycka, t. 10).
25. S. Misakowski, *Zmarznięta ziemia / Zamiorzszaja ziemia*, M.: Wahazar; Toruń: WAM, 2004, 112 s. (Polsko-rosyjska biblioteka poetycka, t. 2).
26. J. Rybowicz, *Dobra wiadomość. Choroszaja nowosc*, M.: Wahazar; Toruń: WAM, 2005, 132 s. (Polsko-rosyjska biblioteka poetycka, t. 3).
27. St. I. Witkiewicz, *Bezmyannoje diejanje i ostalnyje sfierczieskie tragediji*, „Pisma”, t. 5, M.: Wahazar; GITIS, 2005, 408 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria dramatu, t. 4).
28. St. I. Witkiewicz, *Proszczanie s osienju*, „Pisma”, t. 6, M.: Wahazar; RIPOL Klassik, 2005, 512 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria prozy, t. 5).
29. T. Gluziński, *Za co ginie / Za czto my gibniem*, M.: Wahazar; Toruń: WAM, 2005, 128 s. (Polsko-rosyjska biblioteka poetycka, t. 4).
30. A. Bursa, *Uśmiech podgardla / Ułybka gorłom*, M.: Wahazar; Toruń: WAM, 2006, 112 s. (Polsko-rosyjska biblioteka poetycka, t. 5).
31. E. Stachura, *Gdziekolwiek jesteś / Gdzie by ty ni był*, M.: Wahazar; Toruń: WAM, 2006, 128 s. (Polsko-rosyjska biblioteka poetycka, t. 6).
32. B. Leśmian, *Biezludnaja ballada, ili Słowa dla pieśni bez słów (Poezija, drama, proza)*, M.: Wahazar; RIPOL Klassik; Pułtusk: WSR 2006, 912 s. (Kolekcja literatury polskiej, Seria poetycka, t. 11).

B. Wywiady z Andriejem Bazylewskim w prasie polskiej:

1. *Mam słabość do groteski* (A. Baczewska), „Razem” 1985, nr 28.
2. *Andriej Bazylewski o sobie* (J. Baran), „Wieści” Kraków, 23 listopada 1986, nr 47.
3. *Wiersze, wierszyki, wierszydła* (A. Baczewska), „Życie Warszawy” 5–6 marca 1988, nr 54.
4. *Tłumacz to dłużnik* (K. Rozner), „Przyjaźń” 1988, nr 32.
5. *Wolny przekład* (J. Soroka), „Dziennik Pojezierza: Magazyn”, Olsztyn, 21–23 października 1988, nr 207.
6. *Witkacy – to nazwisko zawsze wiązało się z kryminałem...* (E. Konieczna), „Echo Krakowa” 13 grudnia 1989, nr 234.
7. *Dielat’ to, wo czto wierisz* (A. Grabarczyk), „Polsza” 1990, nr 3.
8. *Wprowadziłem Witkacego do... Moskwy* (A. Ziemianin), „Echo Krakowa” 6 listopada 1990, nr 215.
9. *Inwazji polskiej ciąg dalszy* (F. Bryzgin), „Życie Codzienne” 23 kwietnia 1993, nr 95.
10. *Wahazar czeka* (A. Baczewska), „Życie Warszawy” 19 maja 1993, nr 115.
11. *Zachwyił mnie Niemen śpiewający Norwida* (R. Bubnicki), „Rzeczpospolita” 10–11 lipca 1993, nr 159.
12. *Nie zanieczyszczaj środowiska kulturalnego!* (J. Baran), „Gazeta Krakowska” 4 listopada 1994, nr 255.
13. *Firma „Wahazar”* (I. Bołtuć), „Pokaz” 1995, nr 1.
14. *Dzielić sie Polską* (J. Strzałka), „Tygodnik Powszechny” 30 lipca 1995, nr 31.
15. *Trwać wysiłkiem woli* (J. Baran), „Dziennik Polski”, 15 maja 1998, nr 113.
16. *„Potajemne szczurów piski...”* (M. Owiak), „Kontrnatarcie” Żyrardów 1999, nr 4.
17. *Teraz Norwid...* (G. Wiśniewski), „Nowe Kontrasty” 2001, nr 6.
18. *Nietypowy* (P. Mitzner), „Rzeczpospolita” 24–25 listopada 2001, nr 275.
19. *Powinniśmy trzymać się razem...* (S. Stanik), „Nowa Myśl Polska” Warszawa 4–11 stycznia 2004, nr 1–2.
20. *Czytelnicy jeszcze nie wymarli* (J. Gizella), „Kraków” 2005, nr 6–7.

Резюме

Польская литература в славянской библиотеке издательства „Вахазар”

Издательство „Вахазар” с 1992 года выпускает в переводе на русский язык „Коллекцию польской литературы”, с 2003 – двуязычную „Польско-русскую поэтическую библиотеку”. Эти серии (наряду с „Коллекцией сербской литературы” и „Сербско-русской поэтической библиотекой”) составляют интегральную часть славянской библиотеки, цель которой – создание единого информационного поля, противодействие примитивизации общеславянского культурного пространства. Исследовательская, художественная и просветительская деятельность издательства является элементом конструктивной альтернативы в эпоху агрессивной хаотизации мира, служит общению над вновь возникающими запретами. Продуктивное существование этой издательской утопии свидетельствует, наравне с множеством иных фактов, о том, что – вопреки натиску дегуманизирующей глобализации, вопреки управляемой девальвации текстов культуры – нарастает тенденция к формированию открытой общности славянских (шире – восточноевропейских) культур, не подверженной этническим шаблонам, идеомифам, негативной инерции. Новое время может стать этапом поистине дружеских контактов между народами – без пауз, умолчаний и искажений, этапом постоянно приходящих вестей о том, что важно и прочно, а не искусственно выпячено, маргинально и эфемерно, о том истинном, что может помочь объединению – не распылению.

Summary

Polish literature in the slavonic library of „Wahazar” Publishers

„Wahazar” Publishers from 1992 issues in Russian translation „Collection of the Polish Literature” and from 2003 – bilingual „Polish-Russian Poetic Library”. These series (as well as „Collection of the Serbian Literature” and „Serbian-Russian Poetic Library”) form integral part of the Slavonic library, which’s aim is to make united information-field and to resist primitivization of the whole-Slavonic cultural space. Research, artistic and enlightening activity of the Publishers is the element of constructive alternative in the epoch of aggressive chaotization of the world, serves for communication upon new-arisen prohibitions. Productive existence of this publishing utopia shows, on a level with large number of other facts, that in spite of onset of dehumanizing globalization, in spite of guided devaluation of culture texts – nowadays increases the tendency to form open community of Slavonic (and wider – East-European) cultures, which is not subjected to ethnic patterns, ideomyths, negative inertia. New times could become the stage of really friendly contacts between the peoples – without pauses, conceals and distortions, the stage of continually coming news about things which are important and lasting, not artificially played up, marginal and ephemeral, about those true things which can help to consolidation – not frittering away.

Jarosław Strycharski
Olsztyn

Dramaturgia Nikołaja Kolady i jekaterynburgska bohema na łamach czasopisma *Didaskalia* w latach 2000-2003

Nazwisko Nikołaja Kolady, jak również pojęcie „współczesna dramaturgia rosyjska”, niewiele mówią polskim krytykom i miłośnikom teatru, nie wspominając już o przeciętnych zjadaczach chleba. Nie dziwi więc fakt, że czasopisma zajmujące się problemami teatru i szeroko rozumianej dramaturgii sporadycznie zamieszczają na swoich łamach recenzje i omówienia sztuk naszych wschodnich sąsiadów. A szkoda, bo sztuki Nikołaja Kolady, Wasilija Sigariewa, Iwana Wyrupajewa czy braci Presniakowych robią światową furorę, podbijają sceny teatrów, serca krytyków oraz widzów z Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych. Rosyjski teatr i młode pokolenie dramaturgów, godnych następców Wiktora Rozowa, Aleksandra Wampilowa, Ludmiły Pietruszewskiej, Niny Sadur, pomimo oskarżeń o tzw. czernuchę, niewybredną leksykę, tematykę dotyczącą egzystencji marginesu społecznego, ma do powiedzenia znacznie więcej, niż na pierwszy rzut oka może się nam wydawać¹.

Leżący na środkowym Uralu Jekaterynbrung, radziecki Swierdłowski, kojarzy się przede wszystkim z bestialskim mordem rodziny carskiej, Uralmaszem i produkowanym przezeń czołgiem T-34, którym nasi czterej pancerni z Szarikiem wpra-

¹ Na temat dramaturgii rosyjskiej końca XX i początku XXI wieku oraz współczesnych dramaturgów zob. prace Walentego Piłata: *Współczesna dramaturgia rosyjska. Lata osiemdziesiąte*, Olsztyn 1995; *Nikołaja Kolady ekstrawagancje w najnowszej dramaturgii rosyjskiej*, „Przegląd Rusycystyczny” 1995; *Na progu XXI wieku. Szkice o współczesnej dramaturgii rosyjskiej*, Olsztyn 2000; „Szkola” *Nikołaja Kolady. O dramaturgii Olega Bogajewa i Wasilija Sigariewa*, [w:] *Dawna a nowa Rosja*, red. R. Jurkowski, N. Kasperek, Warszawa 2002; a także prace Haliny Mazurek: *Znaleźć się w Lörrach. O bohaterach sztuk Nikołaja Kolady*, [w:] *Od symbolizmu do postmodernizmu*, red. P. Fast, B. Stepczyńska, Katowice 1999; *Teatr szczerości Nikołaja Kolady*, [w:] *Tradycja i nowatorstwo w literaturach słowiańskich*, red. E. Kucharska, I. Kowalska-Pasz, Szczecin 2002;

Teatr, życie, gra. Studia o piśmarstwie dramaturgicznym Nikołaja Kolady, Katowice 2002; *Najnowsza dramaturgia rosyjska. „Szkola” Nikołaja Kolady*, referat wygłoszony na sympozjum naukowym zorganizowanym przez Uniwersytet Zielonogórski 1–2 czerwca 2005 r., (przygotowany do druku w tomie: *Literatury i języki wschodniosłowiańskie z perspektywy początku XXI wieku II*); *Dramaturdzy z Jekaterynburga. „Szkola Nikołaja Kolady”*, Katowice 2007.

wiali w popłoch szeregi hitlerowców. Trudno uwierzyć, że to blisko dwumilionowe miasto stało się prężnym ośrodkiem dramaturgicznym, na dorobek którego pracują: Państwowy Instytut Teatralny, Centrum Sztuki Współczesnej, Uniwersytet Humanistyczny, Teatr Dramatyczny i Teatr Młodego Widza (TJUŻ), będący jednocześnie organizatorem „Teatru Realnego” – drugiego co do wielkości i prestiżu festiwalu teatralnego w Rosji po moskiewskiej „Złotej Masce”. To właśnie tutaj pracują takie sławy, jak Lew Szulman, choreografka, laureatka wielu międzynarodowych nagród Tatiana Baganowa, dramaturdzy Nikołaj Kolada, Wasilij Siagariew czy wreszcie Oleg Bogajew. Sztuki tych ostatnich wprowadziły spore zamieszanie w teatralnym życiu Rosji, nie schodząc z afiszy przez długi, długi czas.

Diana Poskuta-Włodek w artykule pt. *A w sercu czernucha* przybliżyła czytelnikom sylwetkę Nikołaja Kolady i pokrótce omawia tematykę niektórych jego sztuk (*Gramy w fanty, Proca, Beznadzieja, Martwa królowna, Kura czy A idź, a idź*)². Autorka koncentruje swoją uwagę na jednej z najbardziej znanych sztuk Kolady – *Merlin Mongol* – od lat nie schodzącej z afisza moskiewskiego Sowremiennika. Tytułowa bohaterka tej sztuki – Olga, mieszkanka prowincjonalnej, obskurnej „chruszczowki”, podobnie jak jej zdegenerowana, wiecznie pijana siostra Inna, marzy o porzuceniu rodzinnego miasteczka i ucieczce do Petersburga. W realizacji marzenia ma pomóc delikatny i wrażliwy Alosza – piszący „wielkie dzieło” młodzieniec, który wynajmuje pokój u matki sióstr. Niestety, lokator nie spełnia pokładanych w nim nadziei. W zderzeniu z prozą życia jego naiwna filozofia rozsypuje się niczym domek z kart. Po zaledwie dwóch tygodniach spędzonych w Szypiłowsku i zetknięciu z adoratorem Olgi – Miszą jego złudzenia legną w gruzach. Przed opuszczeniem miasta chłopak brutalnie gwałci Olę.

Diana Poskuta-Włodek recenzuje spektakl wyreżyserowany przez Izabelę Cywińską. Jej zdaniem scenografia sugestywnie oddaje atmosferę miejsca – akcja sztuki rozgrywa się w przeznaczonych do rozbiórki kamienicy. Zamierzony efekt wzmacniają stare, obskurne meble, zimne światła, nieprzyjemna kolorystyka zdjęć. W ocenie autorki artykułu na wyróżnienie zasługują wspaniałe kreacje czwórki aktorów: Agnieszki Krukówny (Merlin), Kingi Preis (Inna), Adama Woronowicza (Alosza) i Przemysława Bluszcza (Misza). Stworzone przez nich postacie są emocjonalnie rozbite, bezskutecznie próbujące poskładać okruchy swych marzeń w jedną całość. Liczne nieudane próby odwrócenia złego losu nie załamują bohaterów sztuki, wręcz przeciwnie – pozwalają dostrzec iskierkę nadziei tam, gdzie – jak się wydaje – być jej nie powinno. Grana przez Krukównę

² D. Poskuta-Włodek, *A w sercu czernucha*, „Didaskalia”, kwiecień 2002, nr 48, s. 116–117.

Merlin jest osobą roztargnioną i bezbronną, żyje nieustannie w cieniu i bez sprzeciwu poddaje się otaczającej jej brutalnej rzeczywistości. Jak każdy, pragnie być szczęśliwa, kochana, rozumiana. Właśnie dlatego maluje usta dla Aloszy, odsłania swe kobiece wdzięki, pije wódkę z „musztardówki”. Przeciwnieństwem Olgi jest Inna – skrzywdzona przez życie starsza siostra Merlin. Cierpienie tej postaci Kinga Preis odgrywa po mistrzowsku – jej kunszt aktorski sprawia, że niektóre sceny należą wyłącznie do niej. Według Poskuty-Włodek role męskie są ustawione na przeciwstawnych biegunach, przez co wydają się trochę schematyczne. Niejednoznaczna treść sztuki łagodzi w pewnym stopniu ten zabieg konstrukcyjny. Bydlę Miszka w finale sztuki z czułością przemawia do skrzywdzonej Merlin, natomiast nieśmiały Alosza, gwałcąc Olgę i tym samym zadając kłam swoim naiwnym ideałom, niszczy samego siebie. Diana Poskuta-Włodek zauważa, że spektakl byłby jeszcze lepszy, gdyby nie została w nim stłumiona metafizyka zawarta w tekście sztuki. W efekcie mało wiarygodne wydają się sceny z katastroficznymi obsesjami sióstr, a objawienia Merlin, w czasie których dziewczyna widzi brodatego Boga, mijają niezauważenie. W scenie finałowej spektaklu Cywińskiej stojąca na balkonie Merlin przywołuje imię Boga.

Toruński festiwal teatralny „Kontakt”, opisany przez Karolinę Maciejaszek w artykule *W obronie serwisu z porcelany*, nie po raz pierwszy zdominowały przedstawienia naszych sąsiadów z szeroko rozumianego Wschodu (od Rosji po Koreę)³. Absencja zachodnich dramaturgów, reprezentowanych na festiwalu tylko przez jeden szwajcarski teatr, nie wywołała więc u widzów i krytyków zbyt wielkiego zdziwienia. Utrzymująca się tendencja przeczy jednak założeniom, które przyświecały inicjatorce festiwalu Krystynie Meissner. Trudno bowiem w tej sytuacji mówić o jakimkolwiek kontakcie.

W czasie festiwalu zgromadzona publiczność mogła obejrzeć m.in. spektakle: *Eksperyment Czajka* Państwowego Teatru Narodowego z Moskwy, *Plastelina* moskiewskiego Centrum Dramaturgii i Reżyserii, *Samotny Zachód* toruńskiego Teatru im. Wilama Horzycy, *Przypadek Klary* wrocławskiego Teatru Polskiego, *Beczka prochu* gdańskiego Teatru Wybrzeże, *Arystokraci* Estońskiego Teatru Dramatycznego oraz *Sztuka, której nie ma* Teatru-Festiwalu „Bałtycki Dom”.

Plastelina autorstwa Wasilija Sigariewa, młodego, utalentowanego jekaterynburgskiego dramaturga, w reżyserii Kiriłła Sieriebriennikowa uznana została przez jury festiwalu, mimo zarzutów krytyków, za spektakl „najciekawiej przedstawiający problemy naszych czasów”. Przedstawienie to, zdaniem Maciejaszek, dzięki swobodnemu potraktowaniu tekstu Sigariewa balansuje między groteską

³ K. Maciejaszek, *W obronie serwisu z porcelany*, „Didaskalia”, czerwiec–lipiec 2002, nr 49/50, s. 37–41.

a poetycznymi, onirycznymi obrazami. Zabieg ten umożliwił reżyserowi uniknąć tendencyjności w przedstawieniu losów Maksa i nadać opowieści charakter wieloznaczności. Świat otaczający nastoletniego bohatera sztuki jest zarazem okrutny, jak i absurdalnie groteskowy. Przejaskrawione, oniryczne, surrealistyczne sceny nie tyle odzwierciedlają rzeczywistość, ile obrazują subiektywny sposób postrzegania świata przez parę nastolatków, w tym ludzkiej śmieszności czy głupoty. W spektaklu Sieriebriennikowa antyrealistyczna poetyka służy podważeniu wiarygodności tej rzeczywistości, w zderzeniu z którą chłopiec brutalnie ginie.

Katarzyny Osińska w artykule *Rosja: czas na zmiany* pokrótce recenzuje Festiwal Teatralny „Złota Maską”, stanowiący swoiste odbicie sytuacji panującej w teatrze oraz odzwierciedlenie trendów we współczesnej dramaturgii rosyjskiej⁴. Rywalizacja o „Złotą Maskę” toczy się w siedmiu sekcjach: teatru dramatycznego, opery, operetki, baletu, tańca nowoczesnego, teatrów lalkowych, a w kategorii „Innowacje” startują spektakle nie dające się jednoznacznie sklasyfikować. W 2002 r. w konkursie wzięły udział trzydzieści cztery spektakle, w tym dwanaście dramatycznych. Nagrody w kategorii teatru dramatycznego przyznano starym mistrzom, głównym faworytom festiwalu i ich spektaklom – *Mewie* w reżyserii Lwa Dodina oraz Piotrowi Fomience za reżyserię *Wojny i pokoju*. Podczas festiwalu widzowie mogli obejrzeć m.in. *Błazna Balakiriewa* w reżyserii Marka Zacharowa, jakucki epos *Oloncho* zaprezentowany przez Andrieja Borisowa i jego zespół z Jakucka czy *Romeo i Julię* w reżyserii Nikołaja Kolady w wykonaniu Teatru Dramatu w Jekatierynburgu. Taniec nowoczesny reprezentowały spektakle *Kinomania, albo Czy istnieje życie na Marsie* Teatru Tańca Współczesnego z Czelabińska, *Rozbicie* Rosyjskiego Baletu Kameralnego „Moskwa”, a także wyróżniające się, zdaniem autorki, wysokim poziomem *Spokojne życie wśród śledzi* zespołu Prowincjonalne Tańce z Jekaterynburga oraz odznaczający się „wysmakowanym pięknem i harmonią plastyki” *Głos Ekscentrik-Balet* Siergieja Smirnowa z Jekaterynburga. Operę w ramach „Złotej Maski” reprezentował Teatr Maryjski z *Legendą o niewidzialnym grodzie Kiteżu i o dziewicy Fiewronii*. Na uwagę zasługuje również projekt *Lilipucie Muzeum Idei Teatralnych* wymyślony przez Maję Krasnopolską i Ilję Eppelbauma, twórców teatru Cień.

W ramach festiwalu po raz trzeci, z myślą o zagranicznych obserwatorach, zorganizowano *Russian case* – przegląd spektakli uznanych za interesujące przez selekcyjnerów programu. W jego skład weszły zarówno sztuki rywalizujące o główną nagrodę, jak i nie biorące udziału w konkursie. Zadaniem *Russian case* jest promocja rosyjskiego teatru i jego twórców, a także nawiązanie kontak-

⁴ K. Osińska, *Rosja: czas na zmiany*, ibidem, s. 91–95.

tów z zachodnimi partnerami. Program przynosi zamierzone rezultaty – wiele ze spektakli prezentowanych na *Russian case* wystawiano na całym świecie. W 2002 r. w ramach tego programu pokazano publiczności *Plastelinę* Wasilija Sigariewa w reżyserii wspomnianego już Kirila Sieriebriennikowa. Zdaniem Osińskiej, powstały pod egidą Centrum Dramaturgii i Reżyserii spektakl, mimo iż jest wariantem scenicznym „nowego brutalizmu”, nie bulwersuje śmiałymi scenami. Drastyczną historię upokarzanego i wykorzystywanego chłopca Sieriebriennikow przedstawia w sposób metaforyczny, łagodząc tym samym fabułę dramatu oraz drastyczność poszczególnych scen.

„Teatralne Dni Kobiet” *Reminiscencje 2003* pokrótce omawia i charakteryzuje Beata Guetzalska w artykule *Feministki, raperki, babochłopy*⁵. Zmiana formuły festiwalu teatrów alternatywnych na cykle edycji tematycznych zdaniem autorki przyniosła wymierne korzyści, bowiem samo pojęcie „alternatywa”, wobec braku dynamiki i mnogości obecnych struktur teatralnych, nie oddaje jej pierwotnego sensu i traci na wyrazistości. Według Guetzalskiej o wartości festiwalu zadecydowała prezentacja różnorodnych form wypowiedzi w ramach jednego tematu: aktorskie czytania dramatu sąsiadowały z recitalem, koncertem klubowym, pokazem instalacji plastycznej. Tradycyjny aktorski i reżyserski warsztat mieszał się z nowoczesnością. W szranki stanęły produkcje znanych scen zawodowych z interwencyjnymi spektaklami grup offowych.

Jednym z najciekawszych spektakli zaprezentowanych publiczności podczas *Reminiscencji* była *Martwa królowna* Nikolaja Kolady w reżyserii Pawła Szkotaka. Tytuł sztuki, nawiązujący do wiersza Puszkina, jest swoistą metaforą. Główna bohaterka Rimma, podobnie jak puszkiniowska martwa królowna, czeka aż ukochany królewicz swoją miłością zbudzi ją ze snu. Baśniowa szklana trumna to gabinet weterynaryjny, azyl bohaterki, służący nie do leczenia chorych zwierząt, lecz do uśmiercania ich w bestialski sposób prądem. Ponadto w miejscu tym handluje się wódką i urządza libacje. Wiodąca pijane dyskusje z psem Rimma zamiast litości wzbudza wstręt z domieszką zaciekawienia. Nie dziwi więc fakt, że ludzie traktują ją z pogardą i ironiczną protekcjonalnością. Odrzucona przez świat, znajduje swoją przystań na dnie życia w obskurnej, odpychającej rakarni. Proces upadku bohaterki odbywa się częściowo za jej własną zgodą. Nieracjonalne działania Rimmy, skierowane na przekór innym ludziom albo samej sobie, są swoistą manifestacją jej zranionej wrażliwości. Miłość do zwierząt wiedzie bohaterkę do ich zabijania, nie znajdujące ujścia emocje prowadzą

---

⁵ B. Guetzalska, *Feministki, raperki, babochłopy*, „Didaskalia” kwiecień–czerwiec–sierpień 2003, nr 54/55/56, s. 85–87.

do fascynacji śmiercią i do samobójstwa. Niestety, historie pisane przez życie, w odróżnieniu od bajek, nie zawsze mają szczęśliwe zakończenia. Baśniowy król Maksym, przystojny dorobkiewicz, okazuje się niegodny uczucia zakochanej w nim nieszczęśliwej kobiety. W finałowej scenie, przemieniona pod wpływem miłości bohaterka, nie doczekawszy żadnej reakcji z jego strony, zadaje sobie śmierć.

Zdaniem Guzczalskiej, reżyser Paweł Szkotak, oscylując między realizmem a poetyckością, psychologią a groteską, zdołał uniknąć sentymentalizmu i przesadnej dosłowności. Na wzór Czechowa za pomocą pozbawionego patosu uczucia dostrzega wady i słabości bohaterów, w żaden sposób jednak ich nie osądając. Odtwórczyni głównej roli, Beacie Bandurskiej, udało się przedstawić postać Rimmy w podwójnej perspektywie: zewnętrznej – w jakiej postrzega ją otoczenie i wewnętrznej – ukrytej, niedostępnej, wrażliwej. Ta skomplikowana rola wymaga od aktora nieco subtelności, na miarę świadomości twórców spektaklu.

„Dziwi to, że sztuki Nikolaja Kolady (napisał ich około siedemdziesięciu), z powodzeniem grane w Rosji i na szerokim świecie, są tak słabo obecne w teatrze polskim. Autor potrafił bardzo trafnie uchwycić kontrast między zewnętrzną formą życia – nędzną, brzydką, ordynarną – a wewnętrzną czystością, pięknem marzeń. Jego bohaterowie żyją w ciasnych, śmierdzących mieszkaniach, w miastach, gdzie nie ma dokąd wyjść ani gdzie pracować. Piją, zapominają o ludzkiej godności. Są naprawdę odpychający, godni potępienia. Ale mają prawo do pragnień, nadziei, wiary w czyste uczucia. Zewnętrzna forma, poprzez którą ich postrzegamy, to nie wszystko, bo przynajmniej niektórym z nich udaje się ocalić cząstkę nieskażonego człowieczeństwa, na przekór napierającej zewsząd ohydzie. Dysproporcja pragnień i codzienności dotyczy przecież nie tylko wielkich obszarów rosyjskiego życia. Bliżej nam do rzeczywistości sztuk Kolady, do jego bohaterów, zapijaczonych i biernych, którym czasem coś świta pod czaszką, niż do wielu zachodnich dramatów wyrosłych z konsumpcyjnego przesytu”⁶.

O Międzynarodowym Festiwalu „Divadelna Nitra” pisze Katarzyna Dudek w artykule *Europejska babilonia*⁷. Odbywający się na przełomie października i września festiwal, dzięki nie narzuconej odgórnie linii tematycznej, doskonale godzi teatr tańca, spektakle dramatyczne oraz performance. W jego ramach zaprezentowano m.in. *Medeę* Hansa Hennego Jahna w reżyserii Sandora Zostera, *Bashę* Neila LaBute’a w reżyserii Jana Willema van den Bosha, *Franka* Nigela Charnocka, *Stastna Babilonia* Jose Montalvo, *Trzy siostry* Antoniego Czechowa

⁶ Ibidem, s. 86.

⁷ K. Dudek, *Europejska babilonia*, „Didaskalia” październik 2003, nr 57, s. 72.

w reżyserii Czecha Miroslava Krobota, i Słowaka Svetozara Sprusynsky'ego. Temat *Trzech siostr* w kompilacji z tekstem Wampiłowa *Starszy syn* zaprezentował publiczności rosyjski reżyser Jurij Pogrebniczek w sztuce *Puticini et husari*.

Jedynym polskim spektaklem na festiwalu w Nitrze była *Martwa królowna* Nikolaja Kolady w reżyserii Pawła Szkotaka. Zdaniem autorki przedstawienie udowodniło oryginalność inscenizacyjną oraz dobrą kondycję teatru polskiego. Na pochwałę zasługują aktorzy, w szczególności Beata Bandurska w roli Rimmy – tytułowej bohaterki dramatu jekaterynburgskiego dramaturga.

Artykuł *Odkrywanie Rosji: Jekaterynburg* Katarzyny Osińskiej poświęcony został odbywającemu się co dwa lata w tym mieście (6–13 września) swoistemu przeglądowi rosyjskiej sceny teatralnej⁸. Stworzony przed osiemnastu laty przez Olega Łojewskiego festiwal „Teatru Realnego” prezentuje spektakle nie tylko miejscowe ale również z Nowosybirska, Omska, Czelabinska, Kazania, Barnaulu, Minusińska, Woroneża czy Łyswy. W czasie festiwalu obok klasyków gatunku (Marivaux, Leskow, Czechow, Gorki czy Crommelynck) zgromadzonej publiczności przedstawiono *Evitę* Tabordy Raoula Damonte Copi, *Zimę* Jewgenija Griszkowca, *Bardzo prostą historię* Marii Łado, *Wyrąb bambusów* Teatru.doc, czy wreszcie *Perski bez* Nikolaja Kolady. Zdaniem Osińskiej jekaterynburgski przegląd obrazuje ogrom zainteresowań rosyjskich dramaturgów, różnorodność trendów i tematów oraz aktywność na teatralnej niwie wielu młodych zdolnych twórców.

Niestety, fatalne stosunki polsko-rosyjskie negatywnie wpływają nie tylko na wzajemne relacje na arenie międzynarodowej, odbijają się również czkawką w sferach – wydawać by się mogło – nie związanych z życiem politycznym obu krajów. Mowa o kulturze, nauce i sztuce. Niewystarczająca liczba publikacji poświęconych dramaturgii rosyjskiej, liczne krytyczne wypowiedzi na ten temat polskich literaturoznawców, teatralnych krytyków, teatrologów czy też zwykłych miłośników teatru są w tym przypadku najlepszym komentarzem.

Резюме

Драматургия Николая Коляды и екатеринбургская bohema на страницах журнала „Didaskalia” в 2000–2003 годах

В статье автор анализирует немногочисленные упоминания о современной российской драматургии, одним из центров которой является уральский город Екатеринбург. На основании публикаций можно подтвердить также тезис, что именно Н.Коляда, как драматург и режиссер, воспитавший целую плеяду талантливых молодых драматургов,

⁸ K. Osińska, *Odkrywanie Rosji: Jekaterynburg*, ibidem, s. 100–104.

несмотря на весьма своеобразный эстетический и поэтический способ представления проблематики, является наиболее известным современным драматургом не только в России, но и за рубежом.

Summary

The plays of Nikolaj Kolada and the Yekatirenborg Bohemians as presented in „Didaskalia” magazine in 2000–2003

In the article the author examines sparse mentions of the modern Russian drama which development has progressed much in Yekatirenborg. An analysis of the articles mentioning the modern drama proves the author's statement about N. Kolada, having educated a group of talented playwrights and being the most popular modern dramatist in Russia as well as abroad in spite of his peculiar aesthetic and poetic outlook.

Językoznawstwo

Joanna Korzeniewska-Berczyńska
Warszawa

Особенности польской и российской „дороги к храму”

В данной статье рассматривается вопрос о польской и российской религиозности. Основным материалом для анализа отобран на основе своеобразного ассоциативного эксперимента, посредством которого в 2004 году были опрошены польские и российские „вузовские группы” численностью по сто человек. Содержание вопроса-стимула, на который надо было прореагировать: Какие вербальные ассоциации вызывает слово *świątynia* / /храм?

В первую очередь, мы обратим внимание на польское восприятие богатой семантики номинации *świątynia*. Здесь полезно напомнить, что Польша считается традиционно религиозной, католической страной; верующими называют себя свыше 90% населения.

Польский католический костел подвергался сильным, а потом довольно сильным репрессиям лишь в годы 1946–1956, когда у нас свирепствовал, а со временем, – лишь прозябал, сталинизм. Однако начиная с оттепели 1956 года Костел стал пользоваться относительной свободой, а вероисповедание, по крайней мере, беспартийных, не подвергалось гонениям вплоть до бархатной революции 1989 года. Все это время Костел был духовным вдохновителем, также для неверующих и сомневающихся. Он стал центром оппозиционной интеллектуальной мысли и высшим моральным авторитетом.

Начиная с 1989 года, этот образ постепенно меняется; не вникая в подробности желательно напомнить, что один из самых крупных священников-интеллектуалов называет современный статус католического Костела „dyktaturą snotliwych” т.е. (диктатурой благонаправных)¹.

---

¹ J. Tischner, *Polski kształt dialogu*, Kraków 2002. И. Тишнер – философ, профессор и настоящий духовный отец. Его миропонимание крайне отличается от фундаменталистских установок части иерархов (и не только!) католического костела. Кстати, А. Мень называет носителей подобной идеологии инквизиторами. О названных авторах, см.: J. Korzeniewska-Berczyńska, *Z problematyki miłości do „człowieka niesłusznego” oczyma J. Tischnera i A. Mienia. Próba analizy antropolingwistycznej*, „Studia Rossica VI”, Warszawa 1998, с. 63-69.

Интересными могут быть результаты сопоставления сказанного с уровнем обыденного сознания в области отношения к религии, к универсальным ценностям, а значит, и к Костелу – их носителю.

Итак, согласно нашему исследованию, в польских вербальных ассоциациях на слово *świętynia* (их 120) можно обособить несколько тематических групп.

1. *Świątynia – to Kościół i moja religia* (44 вербальных реакции).

Следует отметить, что в анкетных листах *Kościół* явится как ‘моя религия’; католикам свойственна убежденность в том, что их вероучение – ‘самое правильное’. И только в шести случаях реакции в некотором смысле универсальны: *Kościół to ludzie, Kościół to wierzący, Kościół to religia*.

2. Вторая по количеству реакций группа объединяет вербальные ассоциации, связанные с внешними признаками храма, в том числе с обрядами (37 ответов). Примеры: *oltarz, kadzidło, komunія święta, ślub, bierzmowanie, pogrzeb*.

Можно предполагать, что для опрашиваемых религиозность теснейшим образом связана с обрядами и ритуалами, которые сопутствуют важнейшим моментам их земного существования. Магическая функция, которой они обладают позволяет погружаться в иной, более светлый мир.

3. В очередной группе отобраны ответы (35), связанные с символическим восприятием *świętyni* как воплощения религиозного культа. Кстати, их содержание близко оценке обрядов и ритуалов. Это например: *złoto i marmur, liturgia, krzyż, pielgrzymowanie, święte obrazy, świece, duchowni, niebo*, а также обобщающее определение – *święto duszy*.

4. Ассоциации типа: *modlitwa, uduchowanie, spotkanie z Bogiem* (24 реакции) можно отождествлять с внутренней атрибутикой, относящейся к высшим чувствам, к высшим духовным ценностям. Подобное восприятие определяется как *wszegarniająca cisza wewnętrzna, skupienie i rozmyślanie, spokój wewnętrzny, błogosławiony wpływ i pobudzenie do rozmyślań*. Анализируя подобные высказывания, можно лишний раз убедиться, что любому из нас необходим храм как магическое место, где можно отрешиться от ‘суеты сует’, и отказавшись от слепых гонок за миражами, остаться наедине с вопросом: кто я, и что со мной происходит?

5. Только пятая по количеству реакций группа (21) обособляет в контексте заданного вопроса номинацию *Bóg*, причем рядом нет никаких дополняющих определений. Обобщая: *Świątynia – to Bóg*.

Вышепредставленный материал подтверждает известное положение о традиционном характере польской религиозности, о привязанности

к обрядам, и только в последнюю очередь, об отождествлению символа *świętynia* с высшими духовными ценностями, с имманентной потребностью обогащения своего внутреннего мира.

Рассматривая вопрос современного российского восприятия храма, необходимо также учесть некоторые исторические, традиционные факторы. Это прежде всего период советского дикого и свирепого атеизма, который, естественно, оставил глубокий отпечаток в общественном сознании²; он проявлял себя не в нравственных поисках сомневающихся, а в исполненном пренебрежении и ненависти отношении к религиозной вере, а заодно, – и к ее дистинкциям. Неслучайно П. Гуревич говорит о безрелигиозном единомыслии, об эксцентрических ликах советского атеизма³. В современной же периодике имеются рефлексии типа: „В течение семидесяти лет выработывалась особенная ценностная система, которая в корне отличалась от христианской этики [...] Всё, даже 10 заведений, стало относительно” [„Независимая газета”, 13.01.94].

Конечный результат назойливой советской пропаганды ненависти, в перестроечное время определяется следующим образом: „сегодня [...] происходит массовое обращение к религии на почве любопытства, вызванного уже тем, что внезапно открыли давно и тщательно замурованное окошко” [„Независимая газета”, 15.06.91]. Но вместе с тем надо отдавать себе отчет в том, что „за несколько лет не переделаешься, хоть все население отправь в церковь, как раньше в »красные уголки«” [„Литературная газета”, 9.05.95].

Потерявший себя „просто человек”, с трудом избавляется от груза прошлого. Воспитываемый многими десятилетиями на религии марксизма-ленинизма, идеологии разрушения и поисков врага, он ищет свою дорогу к Храму, хотя она ухабиста, намного труднее польской.

Согласно отобраным здесь ассоциативным реакциям, в российском культурном пространстве понятие *храм* осмыслено посредством 180 ассоциаций, причем они (по сравнению с „польскими”), имеют более разнообразный характер.

Исходным пунктом для анализа надо принять ту классификацию, которая сопутствует описанию „польских ассоциаций”, причем уже на этом уровне наблюдаются некоторые различия не только количественного характера.

² О советском атеизме, и о дорогах, ведущих к Храму, см., например: И. Коженевска-Берчинска, *Образ человека в континууме публицистики*, Olsztyn 2001, passim.

³ П. Гуревич, *Философия культуры*, Москва 1995, passim.

1. В этой группе (25 ассоциаций) наблюдается соотношение храма не только с православной церковью, но и с другими конфессиями. Это, например: *церковь, православный храм, собор, христианство, Господь, Бог*, но и, чуждо польскому сознанию, „поликонфессиональное” восприятие типа: *католическая церковь, кирха, костел, мечеть*. Лишь одна ассоциация абстрагирует от религии: *храм – это высокое каменное здание*.

2. Много внимания (60 вербальных реакций) посвящается внешним признакам храма, причем внимание сосредоточено на таких атрибутах, как (в убывающем порядке): *орган, органная музыка, иконы, свечи, священник, богослужение*. В том же аспекте наблюдается образное и синтезирующее восприятие: *голубое небо, иконы, душа, молитва, покой*.

3. Символическое восприятие храма (35 реакций) почти лишено сугубо конфессионального элемента, причем интересной мне показалась ассоциация: *соборность всех в обращении к Богу*. На основе иных высказываний мы можем судить, что оно имеет довольно разнообразный характер, например: *мощь, торжественность, праздник, красота, тайна, молчание*. Тем не менее, здесь называются положительные эмоции и состояния, которые необходимы любому человеку, ибо его тоска по душевному празднику дает возможность отдохнуть от будничных забот.

4. Тематическая группа, объединенная понятиями *молитва, духовность, встреча с Богом*, включает в себе реакции, которые органически связаны с национальным менталитетом. Это подтверждается равно количеством (свыше 70), как и семантикой вербальных реакций. Заметно, что в названных рамках особое внимание уделяется феномену духовности. Ассоциации выражаются следующим образом: *нечто высокое, духовное, что надо беречь; высокая духовность; духовное возрождение; вместилище духовного в высшем его проявлении; преобразование и воскрешение души; чистота души; хранилище, вместилище духа; гармония; сакрум; величие; покой; тишина; отрешение от суеты мировой; погружение в себя; светлая вера в добро, во что-то светлое; надежда на просветленность*. И лишь в отдельных случаях замечаются ассоциации типа: *встреча с Богом, гармония и возвышенность*.

Небезынтересно сопоставить данный материал с семантикой отобранных „перестроечных словосочетаний” времен 1988–1989, выражающих осознание реальности советского наследия, проявляющего себя в духовной порочности. Примеры (из газетно-публицистической речи): *духовная несамостоятельность, лишение духовной опоры* (разрыв с Русской Православной Церковью), *духовное разрушение, духовный инфантилизм*,

духовное убожество, духовное угнетение (самое страшное для человека), духовный беспредел, духовное самоуничтожение личности, духовная односторонность, ампутирование христианской духовности, душевная опустошенность, духовное пепелище, духовно – нравственная деградация.

Сопоставляя этот материал с содержанием отображенных ассоциативных реакций, можно прийти к выводу о положительных результатах российских нравственных поисков, о некотором утолении аксиологического голода, который сопутствовал „российскому человеку” особо во время перестройки, а потом стал для части общества неотъемлемой составной нового мироощущения

Крайне скромный „российский ответный материал” не дает основ для выделения группы реакций, параллельных польской пятой группе (см., с. 130, пункт 5).

Можно, пожалуй, говорить об особенном российском восприятии проблематики храма. Имеется в виду не только количество, но и характер выражений со словом *храм*. Это можно понимать как одно из подтверждений извечного русского влечения к духовности⁴. Примеры: *храм науки, храм божий, храм премудрости Бога, храм любви, храм искусства, храм спорта, храм музыки, библиотека – храм, лес – храм, Ты мой храм* (из лирики Цветаевой, о любимой женщине).

Следует добавить, что богатая метафорика храма стала распространяться параллельно дистрибуции незабываемой кинокартины Абуладзе *Покаяние*. Она же стала стимулом для появления, уже в 1987 году, эссе И. Клямкина, *Какая улица ведет к Храму?*⁵. Пожалуй с тех пор, храм стал восприниматься как семантическое ядро метафорики поисков духовности, смысла жизни, ответа на многочисленные экзистенциальные вопросы. Эти кропотливые искания отображены в таких, например, метафорических выражениях: *смутный образ улицы не ведущей к храму; гнетущая мысль об улице, не ведущей к храму; в непохожести мы пытались угадать свою истину и правду, свою улицу, ведущую к храму; храм добра и правды; строительство храмов внутри себя*⁶ (как насущная необходимость).

⁴ Следует подчеркнуть, что концепт „духовность” (и производные) не имеет полного семантического эквивалента в польском языке, а согласно исследованиям А. Вежицкой, – также в других европейских языках: Anna Wierzbicka, *Dusza –Soul i Mind. Dowody językowe na rzecz etnopsychologii i historii kultury*, [в:] *Język – umysł – kultura*, pod red. J. Bartmińskiego, Warszawa 1999, с. 522–544.

⁵ И. Клямкин, *Какая улица ведет к храму?*, „Новый мир” 1987, № 7, с. 150–188.

⁶ Ibidem.

Культурная кинокартина Абуладзе сыграла функцию лакмусовой бумаги, выявляющей суть духовно-нравственных поисков, которые незадолго завершились криком больной, измученной, изнасилованной души: *Зачем же эта улица, если она не ведет к Храму?*

Систематическое исследование современной русскости в ее разных аспектах⁷, а также образ поисков Храма отображен в проведенном эксперименте, дают нам право предполагать, что тоска по Храму стала одним из ключевых элементов мирозерцания многих россиян. Новоприобретенное ощущение духовного вакуума, естественно, неравнозначно возрождению духовности. Тем не менее, само ощущение такого вакуума есть свидетельство духовной жажды, которую можно утолить лишь в процессе индивидуальных, самостоятельных поисков.

Помимо некоторых различий в восприятии концепта *świątynia/храм* надо отметить, что в обоих исследуемых группах самое большое количество ассоциаций связано с религиозными обрядами (РО).

Знания о функциях этих обрядов освобождает нас от суждения о поверхностной набожности⁸. Итак:

- Посредством РО совершается адаптация к жизни в коллективе.
- РО служат сплочению любой общественности, с их помощью совершается ее реафирмация.
- Интенсивность названных эмоций способствует укреплению межчеловеческих связей, ослабевающих в будничной жизни.
- РО – это заодно культивирование традиции, и таким образом, - обновление самых существенных составных общественного сознания.
- Особое значение имеет эйфорическая функция РО, т.е. поддержка в любой трудной, кризисной жизненной ситуации.

Результаты нашего скромного эксперимента дают, пожалуй, право говорить о религиозности, понимаемой независимо от национальной принадлежности, как своего рода панацей, который дарит человеку отдых от будничных забот и возможность освобождения от любых душевных и духовных невзгод. В крупном плане – она для многих из нас есть целеустремленность как фактор, решающий о смысле жизни.

---

⁷ Кроме множества статей, я имею в виду три свои монографии: *Новації в мовній картині світу російського чоловіка. На основі сучасних публіцистических текстів*; Olsztyń 1996; *Образ человека в континууме публицистики*, Olsztyń 2001; *Мости культуры. Диалог поляков и русских*, Минск 2006.

⁸ По Э. Дуркгейму, за: J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 2003, с. 390.

Парадокс состоит в том, что религиозному человеку свойственны терзания, связанные с одной стороны с осознанием совершенства Высшей Идеи, а с другой, – с осознанием своего несовершенства.

Streszczenie

Specyfika polskiej i rosyjskiej „drogi do świątyni”

Niniejszy tekst jest poświęcony problematyce polskiej i rosyjskiej religijności badanej w aspekcie porównawczym. Autorka przeprowadziła eksperyment asocjacyjny na populacji liczącej 100 osób. Dotyczył on momentalnych reakcji badanych na słowo (odpowiednio) *świątynia/ /храм*. Uzyskane odpowiedzi są przedmiotem analizy, która stanowi podstawę umożliwiającą sformułowanie wniosków co do nielicznych podobieństw oraz dość licznych różnic między polskim i rosyjskim przeżywaniem religijności.

Summary

The specificity of the Polish and Russian „way to the temple”

The following text is on the Polish and Russian religiousness from the comparative aspect. The authoress carried out the associative experiment on the population of 100 people. It concerned the examination of immediate reactions on the word (respectively) *temple/храм*. The acquired results are the subject of the analysis forming the basis for the conclusions concerning few similarities and many differences between attitude towards religiousness in Poland and Russia.

Andrzej Narloch
Poznań

Сравнительные конструкции с *белый* и *черный* в русском языке (в сопоставлении с польским *biały* и *czarny*)

Существование между отдельными объектами мира общего элемента качественной характеристики является отправной точкой для ментального сопоставления двух предметов действительности. Выявление общего признакового компонента позволяет в значительной мере определить сущность самого сравнения, как образного переноса одного признака на другой. Как правило, подавляющая часть внешней информации доходит до нас зрительным каналом, а человеческий мозг построен таким образом, что непрерывно и подсознательно сопоставляет, оценивает и сравнивает окружающую действительность. Привлекательность сравнительных конструкций заключается в их богатой выразительности и экспрессивности, кроме того являются носителями не только эстетических ценностей, но также этнических и культурных традиций. Сравнение является также экономным и образным средством наименования.

Характерной чертой колористических компаративных образований в обоих языках является использование в качестве цветовой базы основных названий цвета. Вторичные цветообозначения употребляются реже¹. Ввиду широты фактического материала в предлагаемой статье объектом анализа стали лишь сравнительные конструкции в русском и польском с двумя ахроматическими цветами – *белый*, *черный* / *biały*, *czarny*. Настоящее краткое изложение является попыткой представить семантическую дистрибуцию сравнительных колористических конструкций в обоих

---

¹ Сравнительных конструкций с компонентом – вторичным цветообозначением, значительно меньше, ср.: *алый*, как *кровь*; *алый*, как *мак*; *багровый*, как *индюк*; *багровый*, как *свекла*; *бурый*, как *пласт земли*; *рыжий*, как *апельсин*; *рыжий*, как *морковка*; *свинцовый*, как *море* – *rudy jak marchewka*; *rudy jak wiewiórka*; *różowy jak zorza*; *błękitny jak niebo*; *błękitny jak chabry*; *rumiany jak jabłuszko*. Следует отметить, что в настоящей статье не рассматривались индивидуально-авторские сравнительные конструкции, допускающие практически неограниченные комбинации сопоставления двух объектов на базе цвета.

языках. Избранный фактический материал был извлечен из *Словаря сравнений русского языка*², который фиксирует свыше 200 сравнительных оборотов с семантикой цвета, в том числе с прилагательным *белый* – 36, с *черный* – 31. В польском *Словаре сравнений* Мирослава Банько фиксируется всего 97 сравнительных конструкций со значением цвета, 15 компаративных оборотов с прилагательным *biały*, и 18 с *czarny*³.

Устойчивые сравнительные обороты являются издревле известным приемом сопоставления двух объектов на базе сходства, подобия, тождества внешних признаков предметов. По определению Валерия Мокиенко, „путем сравнения человек издавна постигал окружающий мир: сопоставление неизвестного или малоизвестного с известным и хорошо знакомым – один из древнейших и надежнейших способов наименования”⁴. Ценность сравнительных конструкций заключается и в том, что они одновременно отражают восприятие человеком окружающего мира. Цветовое сопоставление в русском и польском языках осуществляется чаще всего с помощью союзов *как / jak*⁵.

Референты, т. е. цветовые образцы, черпаются из традиционных представлений об окружающих человека предметах. Поэтому не удивительно, что в каждом языке существуют известные определенному этносу устойчивые сравнительные обороты с компонентом цвета. Компаративные образования, базирующиеся на самые типичные и закоренившиеся в языке ментальные представления, закреплены в языковой системе с многих веков. Опора на цвет объекта, как носителя определенного признака, легла у основ появления вторичных названий цвета, ср. *мышинный*, т.е. ‘цвета мыши; серый, как мышь’, *травянистый*, т.е. ‘цвета травы; зеленый, как трава’, *cytrynowy*, т.е. ‘цвета лимона; желтый, как лимон’.

Сравнительные цветовые конструкции широко употребляются как в русском, так и в польском языках. Правда, частотность некоторых – высока, других меньше, иные же используются в народной, устарелой или поэтической речи, напр.: *белый как алебастр* (устар., книж.), *белый как*

² В.М. Мокиенко, *Словарь сравнений русского языка*, Санкт-Петербург 2003.

³ М. Bańko, *Słownik porównań*, Warszawa 2004. Следует добавить, что словарный материал обоих источников опирается на сравнительные обороты, извлеченные из различных словарей и произведений классиков русской и польской литературы. Нами также использовались данные некоторых других толковых словарей.

⁴ В.М. Мокиенко, *Словарь сравнений русского языка*, Санкт-Петербург 2003, с. 3.

⁵ Сравнительное значение несут также другие союзы и союзные слова: *словно, как бы, вроде, вроде бы, jakby, jako, jakoby, niby, niczym* и др.

плат (народ.-поэт.), *черный как сапожное голенище* (народ.), *biały jak alabaster* (поэт.), *czarny jak aksamit* (поэт.).

Ядро колерных сравнительных оборотов образуют наиболее закрепившиеся в языке конструкции, которые отражают самые распространенные стереотипы о цвете окружающих нас объектов. Они закреплены в человеческом восприятии. Такое восприятие дифференцируется в зависимости от географического ареала, климатических условий, местности и культурно-бытовых показателей. Данные факторы детерминируют наличие в языке наименований возможных прототипов. По словам Ришарда Токарского, „языковое понимание цветообозначений – это восприятие цвета через культурно принятые объекты-образцы”⁶. К наиболее частотным относятся: *czarny jak smoła*; *czarny jak noc*; *czarny jak węgiel*; в русском: *черный, как ночь*; *черный, как уголь*; *черный, как сажа*. Белый цвет проявляет высокую активность в конструкциях: *biały jak śnieg*, *biały jak mleko*, *biały jak płótno*; в русском языке к самым распространенным компаративным оборотам принадлежат: *белый, как снег*; *белый, как молоко*; *белый, как мел*. Уже на первый взгляд наблюдаются значительные сходства в прототипической референции. По определению Кристины Вашаковой, „прототипическую референцию данного названия цвета определяют наиболее типичные, натуральные, наиболее распространенные соотношения этого цвета, т. е. некие типы вещей, наилучшие примеры, образцы, какие это название вызывает в сознании говорящих”⁷. Не удивительно затем, что эти образцы напрямую отражаются в сравнительных оборотах и тем самым отражают прототипическое представление цвета в языковом сознании определенного социума. Как утверждают лингвисты, для *белого* и *черного* в русском и польском языках прототипами стали *снег* и *ночь* (в русском возможно, что и *уголь*)⁸.

Сравнительные обороты различаются по объему семантической дистрибуции. Некоторые выражения закрепили за собой ограниченный набор объектов, на которые ссылается цвет, иные настолько семантически емки, что включают очень широкий диапазон возможных реализаций, охватывая различный круг семантических фактов.

По степени семантической дистрибуции компаративных конструкций можем выделить: 1) свободные, охватывающие широкую дистрибуцию,

⁶ R. Tokarski, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin 1995, с. 168.

⁷ K. Waszakowa, *Podstawowe nazwy barw i ich prototypowe odniesienia. Metodologia opisu porównawczego*, [в:] *Studia z semantyki porównawczej, nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, pod red. R. Grzegorzycykowej, K. Waszakowej, cz. I, Warszawa 2000, с. 22.

⁸ См. работы: R. Tokarski, op. cit., с. 35–56; K. Waszakowa, op. cit., с. 25.

- 2) частично связанные, включающие более ограниченный набор объектов,
- 3) связанные, объединяющие строго определенное семантическое окружение.

Группа свободных компаративных оборотов включает широкий семантический класс предметов. Класс объектов, включаемых в качестве предмета колористического сравнения, не имеет семантической ограниченности, например, *biały jak śnieg* – может определять почти любой предмет, характеризующийся признаком этого цвета. Как в русском, так и в польском языках можно отметить свободные компаративные обороты с *белый*, *biały*, *черный*, *czarny*. К ним относятся *белый как мука*; *белый, как облако*; *белый, как полотенце*; *белый, как полотно*; *белый, как сахар*; *белый, как снег*; *белый, как сыр*; *белый, как творог*; *белый, как фарфор*. В польском языке свободный набор объектов сравнения со словом *biały* меньше. Нами найдены образования *biały jak śnieg*, *biały jak kość*, *biały jak papier*, *biały jak mąka*. Зато компаративные сочетания со словом *черный* включают следующие сочетания: *черный как антрацит*; *черный, как асфальт*; *черный, как сапожное голенище*; *черный, как вакса*; *черный, как воронёная сталь*; *черный, как дёготь*; *черный, как копоть*; *черный, как ночь*; *черный, как сажа*; *черный, как смола (смоль)*; *черный, как уголь*. В польском языке мы отметили конструкции: *czarny jak smoła*, *czarny jak noc*, *czarny jak sadza*, *czarny jak węgiel*, *czarny jak kir*, *czarny jak aksamit*. Семантический набор прототипов, включаемых в качестве цветового образца, получает в обоих языках одинаковые прототипические референты, ср.: *уголь* – *węgiel*, *ночь* – *noc*, *копоть (сажа)* – *sadza*, *смола* – *smoła*. Имеются также отдельные референты, не имеющие своего эквивалента в другом языке, что подтверждает некоторые расхождения в ментальном восприятии цвета. В свободных компаративных оборотах объекты цветового сравнения принадлежат к наиболее распространенным цветовым прототипам, ввиду широты охватываемых ими явлений.

Вторая группа компаративных оборотов охватывает колористические конструкции с ограниченной дистрибуцией. Частичная связанность заключается в возможности вступать в связь не с потенциально неограниченным числом объектов, а с ограниченным семантическим классом. Экземплификационный материал включает следующие сравнительные обороты: *biały jak mleko* – при определении класса слов, включающего слова со значением явлений природы, т.е. „о тумане, мгле, туче”, *biały jak ser*, „прежде всего при характеристике лица или зубов”. В русском языке к частично связанным можно отнести: *белый как известь* „о беловатом налете, корке, едкой светлой пыли, или об очень бледном человеке”; *белый*

как *серебро* „прежде всего о светлой, блестяще белой поверхности (реке, озере, заледеневшей дороге) или о седой бороде, волосах”. Антоним белого – *черный*, также включает частично связанные компаративные конструкции. Приведем примеры: *черный, как нефть* „о густой и очень темной жидкости”; *черный, как таракан* „об очень черном животном или человеке”; *черный, как чернила* „о густо-черной воде, глади реки, озера и т.п.”; *czarny jak heban*, „о очень темных волосах и коже человека”, *czarny jak święta ziemia* „об очень грязном человеке, его теле или одежде”, *czarny jak diabeł* „об очень грязном человеке или об одетом в черное человеке” – в данных примерах круг семантических реализаций сводится к описанию разных фактов, в польском к характеристике самого человека и его одежды, следовательно, важное место отводится антропоцентрической характеристике. Вот, другие реализации одной из двух характеристик человека, во-первых, по цвету кожи (волос) и, во-вторых, по цвету одежды, ср.: *черный, как ворон* „об одетом в черное человеке” или „о черноволосом и темнолицем человеке”; *черный, как грач* „о черноволосом и смуглом человеке” или „об одетом в черную одежду человеке”; *черный, как жук (жучок)* „о маленьком смуглом и черноволосом человеке” или „об одетом в черное маленьком человеке (ребенке)”; *черный, как эфиоп* „о чернокожем, смуглом человеке” или „об очень грязном, испачкавшемся человеке”; *черный, как черт* „об очень сильно измазавшемся, грязном человеке” или „об очень черном, смуглом человеке”. В описываемой группе выявляются большие различия в прототипических объектах, на которые ссылается компаративная конструкция при установлении сходства цвета.

Характерной чертой связанных оборотов является их семантическая несвободность, прикрепленность к строго ограниченному набору лексем. Можно сказать, что тип связанных колористических сравнений оборотов в большинстве отражает антропоцентрическую ориентировку, что подтверждается соотношением компаративных оборотов исключительно с цветом кожи (лица, рук), глаз и волос человека. Большинство устойчивых компаративных оборотов характеризует цвет человека: его волос, глаз, кожи (лица, рук и т. д.). Ссылка на белый цвет кожи имеется в следующих выражениях: *белый, как алебастр*; *белый, как мрамор*; *белый, как сметана*; в польском: *biały jak alabaster*; *biały jak kość słoniowa*, *biały jak marmur*. Значение приведенных выражений сводится к указанию исключительно светлого оттенка кожи человека, его бледности. Обозначая цвет кожи, неоднократно *белый* используется в качестве элемента, передающего эмоциональное и физическое состояние человека, вызванное, прежде всего,

болезнью, страхом, неожиданной неприятностью и т. п., ср.: *белый, как бумага (лист бумаги)*; *белый, как воск*; *белый, как мел*; *белый, как платок (плат)*; *белый, как рубашка*; *белый, как скатерть*; *biały jak kreda*; *biały jak opłatek*; *biały jak papier*; *biały jak płótno*; *biały jak prześcieradło*.

Соотнесение с определенным предметом сопровождается дополнительными коннотациями, указывающими на неестественность, искусственность, причинность цвета, предельность эмоциональных переживаний человека, ср.: *белый, как привидение*; *белый, как призрак*; *белый, как смерть*; *белый, как стена (стенка)*. Такую семантику несет и прилагательное *бледный*, ср.: *бледный, как мертвец*; *бледный, как воск*; *бледный, как бумага*; *бледный, как смерть*. В польском языке рядом со словом *biały* используется при выражении эмоционального состояния человека конструкция с прилагательным *blady*, ср.: *blady (biały) jak ściana*, *blady jak trup*, *blady jak śmierć*, *blady (biały) jak płótno*, *blady (biały) jak papier* и т. д. У прилагательных *blady* и *бледный* в большей степени заложена семантика искусственности, неестественности цвета кожи, вызванная эмоциональным состоянием человека (страхом, удивлением, неожиданной неприятностью, болезнью и т. п.).

В устойчивых колористических конструкциях компаративного характера со словом *белый*, функциональная направленность сосредоточивается прежде всего на внутреннем состоянии человека, чаще всего отрицательного характера. Иную характеристику представляют конструкции с адъективом *черный*. Опора на черный цвет реализуется прежде всего для выражения пигментации кожи, ее темноты, вызванной воздействием солнца, или грязью и т. п., а не болезненностью, страхом, как у оборотов со словом *белый*. Приведем примеры: *черный, как аран*; *черный, как головешка*; *черный, как негр*; *черный, как черт*; *черный, как цыган (цыганка)*. Конструкции несут бинарную семантику: 1) природного признака – естественной пигментации кожи, и 2) приобретенного признака – изменение цвета кожи под воздействием солнца или по причине загрязненности. Ср., напр.: *черный, как эфиоп* „о чернокожем, очень смуглом человеке” или „об очень грязном, черном (от угольной пыли, сажи, копоти, нефти), испачкавшемся человеке”, *черный, как ворон* „об одетом в черное человеке” или „о черноволосом и темнолицем человеке”. Необходимо подчеркнуть, что конкретное значение компаративной конструкции актуализируется в зависимости от смыслового и содержательного замысла автора.

Словарь сравнений русского языка не фиксирует компаративные конструкции, определяющие человека по белому цвету одежды, нами

отмечены лишь обороты с прилагательным *черный*, ср.: *черный, как ворон* „об одетом в черное человеке”; *черный, как жук (жучок)* „об одетом в черное маленьком человеке (обычно ребенке)”; *черный, как грач* „об одетом в черную одежду человеке”.

Факт существования связанности колористических сравнений не исключает перемещения отдельных типов в другие группы, так как установление точных границ между ними явление очень трудное, их границы зыбки, особенно при свободном, индивидуально-авторском подходе к языковым фактам.

В заключение настоящего краткого изложения можно отметить, что компаративные колористические обороты характеризуются разной дистрибуцией. Часть из них включает очень широкий семантический диапазон лексем, которые характеризует сравнительная конструкция, другие ограничивают круг потенциальной дистрибуции к определенному классу объектов, иные допускают окружение строго нормированное. Большая часть колористических сравнений имеет антропоцентрическое направление, характеризуя человека по цветовому признаку, и реализуется во всех выделенных типах компаративных оборотов. В связанных колористических сравнениях выражается исключительно цветовая характеристика человека. Отдельного рассмотрения требует еще вопрос стилистической отнесенности и сферы употребления, а также аксиологической нагрузки сравнительных оборотов на базе цвета.

Streszczenie

*Konstrukcje porównawcze z белый i черный w języku rosyjskim
(w zestawieniu z polskim biały i czarny)*

Materiał do niniejszego artykułu został wyekscerpowany z najnowszych słowników porównawczych języka rosyjskiego i polskiego, a także z innych słowników, głównie objaśniających. Kolorystyczne konstrukcje porównawcze to interesujący przedmiot badań językoznawczych – z jednej strony są dogodnym narzędziem do badań nad kategoryzacją ludzkiego spostrzegania, z drugiej stanowią bogaty materiał kulturoznawczy i oceniająco-wartościujący. Niektóre z kolorystycznych wyrażen porównawczych są charakterystyczne tylko dla pewnego stylu języka.

W artykule przeprowadzono analizę dystrybucji semantycznej badanych konstrukcji w języku rosyjskim i polskim. Z tego względu materiał został podzielony na trzy grupy. Pierwszą tworzą konstrukcje posiadające nieograniczoną dystrybucję, mogące określać pod względem barwy dowolny przedmiot rzeczywistości pozajęzykowej. Druga grupa koncentruje wokół siebie konstrukcje z ograniczoną łączliwością, w których następuje zawężenie potencjalnych obiektów do pewnej klasy wyrazów. Do ostatniej zaliczono wyrażenia określające pod względem barwy tylko bardzo wąską semantycznie grupę wyrazów. Częstotliwość użycia tych czy innych wyrażen porównawczych nie jest bezpośrednio uzależniona od dystrybucji semantycznej omawianych konstrukcji.

Summary

*Comparative constructions with белый and черный in Russian language
(in comparison with Polish biały and czarny)*

The material to this article is based on the newest comparative dictionaries of Russian and Polish languages and also on other dictionaries, mostly explanatory dictionaries. Coloristic comparative constructions present a very interesting subject of linguistic research, from the one hand as a convenient instrument to research on human perception's categorization. On the other hand as a wide cultural and evaluative-estimating material. Some of the coloristic comparative expressions are characteristic for certain style of language only.

A particular place in the article is taken up by the analysis of the semantic distribution of the analysed constructions in Russian and Polish language. With regard for it, the research material is divided onto three groups. The first group is constituted by constructions having an unlimited distribution, which can define with regard for the color any subject of an extralinguistic reality. The second group is assembling the constructions with a limited cohesion, in which group comes to reducing the potential objects to some class of expressions only. To the last group, can be included coloristic colorful expressions, defining with regard for the color, a semantically very limited group of words only. A frequency of using these or other comparative expressions is not directly dependant on a semantic distribution of the discussed constructions.

Maciej Nawacki, Joanna Nawacka
Olsztyn

Z obserwacji nad kontekstowym rozumieniem tekstu prawnego jako podstawą translacji

Językoznawstwo dostarcza naukom prawnym użytecznych narzędzi rozumienia i interpretacji tekstu. Problematyka języków specjalistycznych, jakimi są język prawny i prawniczy, w tym zagadnienia przekładu tekstów prawa, tekstów prawniczych, zajmuje jednakże stosunkowo niewiele miejsca w pracach językoznawczych¹. W odróżnieniu od tekstów sporządzonych w innych językach specjalistycznych translacja tekstu prawa musi uwzględniać fakt, iż jego odbiór przez receptora dokonuje się w dwóch warstwach: deskryptywnej i dyrektywnej². Istnienie dwóch poziomów recepcji tekstu prawnego stanowi o stopniu trudności jego translacji, zagadnienia przekładu tekstu prawnego czyni zaś ciekawym polem badań dla językoznawcy.

W obrocie prawnym przekraczającym granice kraju dominują teksty prawa sporządzane w językach państw sąsiednich. O ile przekład z języków obowiązujących w Unii Europejskiej na język polski jest ułatwiony i uproszczony dzięki równoważności konwencjonalnej terminów³ – narzucanej z racji funkcjonowania w jednym systemie prawa europejskiego, to przekład z języków państw pozostających poza wskazanym systemem z tego ułatwienia nie korzysta. Prezentowany artykuł przedstawia zarys problematyki związanej z translacją tekstu prawa, korzysta przy tym z przekładów tekstów prawnych z języka prawnego rosyjskiego na język polski. Opisuje również metodę kontekstualnego rozumienia tekstu prawnego i doboru terminów języka ogólnonarodowego jako równoważnych bądź ekwiwalentnych terminom tłumaczonym. Metodę istotną z racji odbioru tekstu prawnego przez tłumacza na poziomie deskryptywnym.

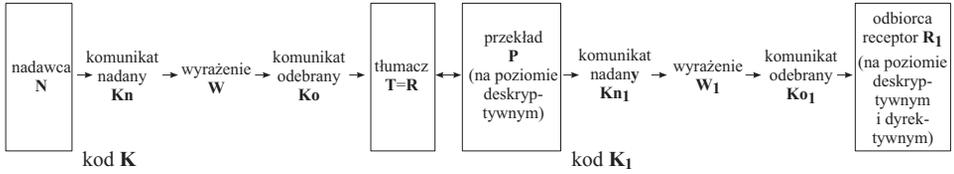
---

¹ Tak też J. Pieńkos, *Podstawy juryslingwistyki. Język w prawie – prawo w języku*, Warszawa 1999, s. 19–20, 35. Badania języka prawnego prowadzone były dotychczas głównie przez logików w ramach semiotyki logicznej i prawników przy wykorzystaniu metod logicznych. Por. A. Malinowski, *Polski język prawny. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2006, s. 38–43.

² Por. M. Zieliński, *Wykładnia prawa. Zasady. Reguły. Wskazówki*, Warszawa 2002, s. 85.

³ Por. J. Pieńkos, op. cit., s. 39, 187–198.

Proces przekładu tekstu prawnego można przedstawić według następującego schematu:

Droga, jaką przechodzi tekst prawny od nadawcy N do receptora R, została zbudowana w oparciu o ogólny schemat komunikacji językowej⁴. Dla przejrzystości zrezygnowano z zamieszczenia na rysunku kanału językowego, którym z racji materii podlegającej przekładowi jest nośnik pisemny komunikatu. Element pisemności dominuje bowiem w komunikacji językowej, jaką jest przekaz tekstu prawa, marginalizując cechy ustne.

Nadawcą N w schemacie jest ustawodawca, szerzej prawodawca obcy – wysyłający komunikat językowy Kn przy wykorzystaniu kodu K, którym jest język narodowy nadawcy. Komunikat nadany jest redagowany w wyrażeniu W, które następnie podlega recepcji jako komunikat odebrany Ko. Specyfiką tekstu prawnego jest to, iż na przesyłany komunikat językowy Kn składają się normy prawne odczytywane następnie w drodze wykładni. Normy prawne w dużym uproszczeniu to wypowiedzi dyrektywne, określające w swej treści adresata, skierowany do adresata nakaz bądź zakaz zachowania się w danych okolicznościach. Odbiór tekstu prawnego na poziomie deskryptywnym, tj. na poziomie językowym, poziomie przepisów prawnych⁵, poprzedza recepcję na poziomie znaczeniowo głębszym – dyrektywnym, na którym wymagane jest dla oznaczenia norm prawnych zastosowanie swoistych reguł wykładni, reguł walidacyjnych, gdzie treść odbieranej normy częstokroć odbiega od znaczenia językowego wyrażen W, w których przekazywany jest komunikat nadany⁶.

⁴ Por. J. Pieńkos, op. cit., s. 83; M. Zieliński, op. cit., s. 49.

⁵ Dla potrzeb pracy przyjęto, iż przepis prawny to najmniejsza jednostka redakcyjna aktu prawnego.

⁶ W doktrynie prawniczej rozróżniane są dwa języki składające się na język prawny: język przepisów prawnych i język norm prawnych (por. M. Malinowski, op. cit., s. 19). Nie sposób jednakże zgodzić się z tego rodzaju rozróżnieniem. Prawodawca nadaje bowiem jeden komunikat przy zastosowaniu jednego kodu, którym jest język prawny. Nie nadaje dwóch i więcej komunikatów, w dwóch językach. Dopiero odbiór następuje na dwóch poziomach. Odbiór na poziomie dyrektywnym jest wynikiem złożonego procesu wykładni, która obejmuje również wnioskowania prawnicze z norm o normach: *a fortiori*, *a contrario*, *analogia*. Odbiór na poziomie dyrektywnym jest jednakże odbiorem tego samego komunikatu nadanego w tym samym kodzie, co na poziomie deskryptywnym, jedynie przy zastosowaniu reguł wykraczających poza reguły rozumienia języko-

Odbiorcą tekstu prawnego jest zatem z założenia adresat normy prawnej posługujący się tym samym kodem, co nadawca, aczkolwiek zwykle nie dysponujący tożsamą kompetencją socjolingwistyczną⁷. Sytuacja, w której odbiorca nie rozumie nadanego komunikatu, nie przypisuje treści wyrażeniu W, skutkowałaby bowiem nieskutecznością prawa, czyniłaby prawo martwym. Posługiwanie się odmiennym kodem przez nadawcę niż właściwy odbiorca stanowiłoby również naruszenie aktualnych standardów państwa prawnego, byłoby sprzeczne z założeniem racjonalnego prawodawcy. Prawodawca racjonalny posiada zaś wiedzę obejmującą wszystkie reguły języka, w którym formułuje przepisy⁸.

W sytuacji przekładu receptorem jest jednakże tłumacz T, który nie jestem adresatem normy prawnej. Można pokusić się o stwierdzenie, iż tłumacz jest odbiorcą zastępczym. Rozwiązaniem idealnym z punktu widzenia skuteczności przekładu byłaby zatem postawa tłumacza wyrażająca się w zrozumieniu wyrażenia W, tak jak właściwy receptor [T=R]. Postawa ta zakładałaby jednakże konieczność posiadania przez tłumacza kompetencji nie tylko językoznawczych, sprowadzających się do odbioru tekstu na poziomie deskryptywnym, ale również kompetencji prawniczych pozwalających na odbiór na poziomie dyrektywnym. Inaczej mówiąc, tłumacz musiałby być prawnikiem lub posiadać umiejętności z danej, częstokroć wąskiej dziedziny prawa, pozwalające na prawidłową rekonstrukcję normy prawnej. W rzeczywistości nawet odbiorca właściwy częstokroć jest zmuszony do korzystania z pomocy prawnika w odbiorze skierowanego do niego komunikatu, jego odbiór jest ograniczony do poziomu deskryptywnego.

Tłumacz dokonuje przekładu określonego aktu prawnego, jego części bądź co najwyżej jednocześnie kilku aktów. Również z tej przyczyny odbiór przez niego komunikatu ograniczony jest do poziomu deskryptywnego. Prawidłowe odczytanie normy prawnej zakłada bowiem stosowanie reguł walidacyjnych, tj. dyrektyw obowiązywania normy prawnej w odniesieniu do innych aktów prawnych wyższej lub niższej rangi, aktów wcześniejszych bądź późniejszych, tj. aktów, które z uwagi na istniejące między nimi a aktem tłumaczonym zależności wyznaczone tożsamymi albo przynajmniej częściowo pokrywającymi się zakresami regulacji, mogą ograniczać zakres znaczeniowy określonych wyrażeń

---

wego. Normy są nadawane w tym samym komunikacie, przy zastosowaniu tych samych wyrażeń, co przepisy. Rekonstrukcja norm, przy zastosowaniu swoistej składni, odbywa się natomiast nie w języku prawnym, rozumianym jako język aktów prawnych, ale w języku prawniczym. W tym ujęciu język norm prawnych jest metajęzykiem w stosunku do języka prawnego.

⁷ Por. J. Pieńkos, op. cit., s. 84.

⁸ Przyjęte dla potrzeb artykułu założenie racjonalnego prawodawcy ogranicza się wyłącznie do jego kompetencji socjolingwistycznej, nie jest równoznaczne z konstruktem tzw. prawodawcy idealnego bądź doskonałego. Por. M. Zieliński, op. cit., s. 83.

składających się na komunikat nadany w stosunku do ich ekstensji w języku ogólnonarodowym bądź nadawać znaczenie zgoła odmienne. Mogą również czynić tłumaczenie danego aktu, jego części dla potrzeb stosowania zbędnym z uwagi na jego uchylenie.

Normy prawne mogą być syntaktycznie rozczłonkowane w przepisach aktu prawnego, ale także zawarte w przepisach rozsianych po różnych aktach prawnych, co charakterystyczne jest m.in. dla norm o charakterze kompetencyjnym⁹. Także stosowanie reguł wykładni systemowej, funkcjonalnej, celowościowej prowadzi do przełamania znaczenia językowego wyrażenia, wymaga zaś znajomości aktów prawnych, w tym nie podlegających tłumaczeniu, a nawet aktów spoza danej dziedziny prawa. Tłumacz nie przekłada systemu prawnego na system prawny w innym kodzie językowym, tym samym ze wykazanych przyczyn jego recepcja będzie ograniczona do warstwy deskryptywnej aktu prawnego podlegającego przekładowi.

Odbiór dokonany przez tłumacza w warstwie deskryptywnej skutkuje dokonaniem przekładu również w warstwie deskryptywnej. Tłumacz nie dokonuje przekładu normy prawnej z kodu K na kod K. Przekładowi podlegają przepisy o różnej postaci syntaktycznej z kodu K na przepisy w odpowiadającej im postaci syntaktycznej w kodzie K_1 . Przekład tekstu prawnego musi jednakże uwzględniać, iż odbiór komunikatu nadanego przez tłumacza Kn_1 będzie dokonany przez odbiorcę właściwego R_1 , który już odbioru będzie dokonywał zarówno na poziomie deskryptywnym, jak też głębszym znaczeniowo dyrektywnym. Prowadzi to do ciekawej konstatacji, iż komunikat nadany przez tłumacza Kn_1 , zawierający te same wyrażenia W_1 , nie będzie równoznaczny komunikatowi odebranemu Ko_1 . Nie oznacza to sytuacji niezrozumienia komunikatu nadanego przez receptora; odbiorca prawidłowo będzie identyfikował treść komunikatu nadanego z komunikatem przez niego odebranym, będzie jednakże tę treść identyfikował na poziomie deskryptywnym. Treść zaś na poziomie dyrektywnym komunikatu odebranego Ko_1 winna być adekwatnie identyfikowana z treścią komunikatu nadanego Kn od pierwotnego nadawcy, którym jest prawodawca obcy. Znajduje to uzasadnienie chociażby w nakazie stosowania reguły wykładni mówiącej, by nadawać znaczenie określonym odbieranym terminom obowiązujące w danej dziedzinie prawa.

Sprowadzając wskazaną regułę do sytuacji przekładu, receptor dla odbioru tekstu prawnego w warstwie dyrektywnej obowiązany jest nadawać odbieranym

---

⁹ Problematykę syntaktycznego rozczłonkowania norm w przepisach prawnych przedstawia M. Zieliński, op. cit., s. 103–114.

terminom nie takie znaczenie, jakie obowiązuje w dziedzinie prawa wchodzącej w skład systemu prawa rodzimego odbiorcy, ale takie, jakie obowiązuje w dziedzinie prawa wchodzącej w skład systemu prawa rodzimego nadawcy. Skutkuje to częstokroć koniecznością nadawania terminom znaczenia odmiennego niż wynikające z odbioru w warstwie deskryptywnej, wbrew intuicjom prawniczym. Dotyczyć to będzie w szczególności terminów języka ogólnonarodowego, których się nie definiuje, a ich rozumienie może być odmienne w kręgu danych kultur prawnych. Nie podlegają zaś temu terminy specjalistyczne składające się na daną nomenklaturę, gdyż terminy te zwykle są definiowane przez prawodawcę, dotyczą ich również konwencje terminologiczne.

Opisane granice procesu tłumaczenia tekstu prawnego nie dają jednakże podstaw do twierdzenia, iż przekład nie jest w ogóle możliwy, ani nie wskazują na ograniczenie roli tłumacza. Dokonując odbioru komunikatu w warstwie deskryptywnej, tłumacz tym bardziej musi dopełnić staranności przekładu w warstwie deskryptywnej, by umożliwić zrozumienie komunikatu na dwóch poziomach – deskryptywnym i dyrektywnym. Rola tłumacza ulega również rozszerzeniu o pomoc, jaką musi udzielić odbiorcy, który w celu odbioru tekstu prawnego w warstwie dyrektywnej potrzebuje częstokroć dodatkowych informacji odnośnie do kultury i języka, tj. do kodu, w jakim nadano pierwotnie komunikat. Do zrozumienia tekstu nadanego konieczne bywa rozszerzenie zakresu tłumaczeń o inne akty prawne czy też orzeczenia sądowe odnoszące się do aktu, teksty doktryny prawniczej.

Nadawca komunikatu, jak było to już wyżej wspomniane, posługuje się kodem, którym jest język narodowy i jego gramatyka, a ściślej – odmianą języka ogólnonarodowego, jaką jest język prawny. Takie zjawiska językowe, jak polisemia, dwu- lub wieloznaczność, są w przypadku języka prawnego absolutnie niepożądane. Język prawny z założenia jest bowiem językiem ostrym, w którym dochodzi do eliminacji wieloznaczności w celu uzyskania klarowności przekazu, aczkolwiek eliminacja całkowita nie jest możliwa, a w niektórych sytuacjach nawet nie jest wskazana. Nieostrość słownictwa prawnego wynika również ze zmienności, płynności pojęć prawnych w ewoluującym, żywym systemie prawa. Tłumacz zmuszony jest tym samym zmierzyć się z polisemią terminów prawnych występującą w dwóch kodach K i K_1 . Użytecznym narzędziem pozwalającym zmierzyć się z problemem polisemii jest kontekstowy odbiór komunikatu¹⁰.

Nadawca komunikatu, aby wyeliminować wieloznaczność tekstu prawnego, wykorzystuje kontekst zarówno językowy, jak i kontekst szerszy – tekstowy. Dla

¹⁰ Metodę kontekstowej analizy zdania przybliży J.D. Apresjan, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1995, s. 29–31.

odbiorcy kontekst tekstowy, ujmujący wyrazy w ramach szerszych jednostek redakcyjnych aktu prawnego – w ramach rozdziału, działu, księgi, a nawet całego aktu prawnego bądź aktów prawnych kluczowych dla danej dziedziny prawa, będzie miał istotne znaczenie w procesie wykładni prawa, przy odbiorze w warstwie dyrektywnej. Dla tłumacza, który musi się zmierzyć z właściwym znaczeniem poszczególnych jednostek leksykalnych, większe znaczenie będzie miał kontekst wewnątrzdzaniowy – obejmujący wyraz dopełniający do zwrotu, zdanie, w którym znajduje się tłumaczona jednostka leksykalna, oraz kontekst okolicznościowy – obejmujący najbliższe sąsiadujące zdania, w szczególności stanowiące wraz ze zdaniem tłumaczonym jedną jednostkę redakcyjną aktu prawnego¹¹. Kontekst wewnątrzdzaniowy w równej mierze dotyczy terminów specjalistycznych właściwych dla regulowanej materii, jak też słownictwa wspierającego. Odbiór komunikatu z wykorzystaniem kontekstu poprzedzać będzie zastosowanie przez tłumacza procedur przekładowych: zapożyczenia, kalki, przekładu dosłownego, transpozycji, modulacji, ekwiwalencji, adaptacji¹². Wskazane procedury będą bowiem służyły nadaniu komunikatu K_{n1}.

W pierwszej kolejności zastosowanie będzie miał kontekst wewnątrzdzaniowy obejmujący wyraz dopełniający do zwrotu.

Przykład 1.

Федеральный закон о несостоятельности (банкротстве)

„Prawo federalne o niewypłacalności (bankructwie)”

Статья 6. Рассмотрение дел о банкротстве

„Artykuł 6. Rozpoznanie spraw o bankructwo”

2. [...] *дело о банкротстве может быть возбуждено арбитражным судом при условии, что **требования к должнику** – юридическому лицу в совокупности составляют не менее ста тысяч рублей, к должнику – гражданину – не менее десяти тысяч рублей, а также **имеются признаки банкротства**, установленные статьей 3 настоящего Федерального закона.*

„2. [...] Sprawa o bankructwo może być wszczęta przez sąd arbitrażowy pod warunkiem, że **roszczenia w stosunku do dłużnika** – osoby prawnej w całości stanowią nie mniej niż sto tysięcy rubli, do dłużnika – obywatela – nie mniej niż dziesięć tysięcy rubli, a także **istnieją przesłanki bankructwa**, wprowadzone artykułem 3 niniejszego Federalnego prawa”.

¹¹ Por. M. Zieliński, op. cit., s. 144–145.

¹² Ж.-П. Вине, Ж. Дарбельне, *Технические способы перевода*, [w:] *Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике*, Moskwa 1978, s. 157–167.

Dojście do wskazanego rezultatu wymaga wcześniejszego ustalenia zwrotów wieloznacznych występujących w cytowanym przepisie prawnym. Niewątpliwie wieloznaczny jest leksem *требование* (znaczenia podane w słowniku¹³ – 1. żądanie, 2. żądanie, domaganie się, roszczenie, pretensja, 3. wymagania, wymogi, 4. potrzeby, 5. zapotrzebowanie, 6. kwit, zapotrzebowanie, zamówienie). Przyjęcie właściwego znaczenia wyrazu *требования* jest możliwe tylko po uwzględnieniu po pierwsze – kontekstu całego zwrotu, po drugie – całego zdania, i wreszcie całego języka prawnego. Dopełnieniem zwrotu jest jednoznaczny leksem *должник* (dłużnik). Wyklucza to użycie leksemu *требование* w znaczeniach wymagania, wymogi, potrzeby, zapotrzebowania. Kontekst wewnątrzzdaniowy obejmujący wyraz dopełniający do zwrotu pozwala zatem w znacznym stopniu zawęzić pole znaczeniowe analizowanego leksemu do znaczeń „żądanie/roszczenie”.

W języku ogólnonarodowym używa się zamiennie słów „żądanie” i „roszczenie”. Zadanie tłumacza właściwie kończy się w momencie dojścia do znaczenia językowego leksemu *требование*. Kontekst obejmujący całe zdanie, kontekst okółzdaniowy, nie wymusza wyboru znaczenia językowego między „roszczeniem” a „żądaniem”. Na dobór konkretnego leksemu pozwala kontekst polskiego języka prawnego. Roszczenie w prawie cywilnym to uprawnienie do żądania określonego świadczenia lub zaniechania działania¹⁴. Kodeks cywilny, Prawo upadłościowe i naprawcze posługują się leksemem „roszczenie”, tym samym leksem *требование* tłumacz przełoży na leksem „roszczenie”.

Kolejny zwrot *имеются признаки банкротства* został przetłumaczony na „istnieją przesłanki bankructwa”.

Wieloznaczny leksem *признак* może być tłumaczony jako¹⁵: 1. (*основание допущений*) znak, 2. (*проявление, примета*) oznaka, 3. (*отличительное свойство предметов, лиц*) cecha, 4. (*симптом*) objaw, 5. (*проявление*) przejaw. Jednoznaczny leksem *банкротство* (bankructwo) pozwala na dopasowanie odpowiedniego określenia. Wyrazem dopełniającym do zwrotu byłby leksem „cecha”. Jednostkę leksykalną *имеются* można tłumaczyć „są, istnieją, znajdują się”¹⁶; wynikiem tłumaczenia byłoby zatem zdanie „istnieją cechy bankructwa”, które oddaje znaczenie tłumaczonego zdania z uwzględnieniem kontekstu wewnątrzzdaniowego obejmującego wyraz dopełniający do zwrotu. Leksem „ce-

¹³ A. Mirowicz, I. Dulewiczowa, I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, *Wielki słownik rosyjsko-polski*, Moskwa – Warszawa 1986, t. 2, s. 599–600.

¹⁴ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod. red. S. Dubisza, Warszawa 2003, t. 3, s. 973.

¹⁵ *Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*, pod red. J. Wawrzyńczyka, Warszawa 2004, s. 614.

¹⁶ A. Mirowicz, I. Dulewiczowa, I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, op. cit., t. 1, s. 424.

cha” – rozumiana jako element odróżniający określony stan – dopełnia bankructwo, pozwala na właściwe oddanie komunikatu nadanego Kn w kodzie językowym K_1 . Wskazuje, iż konieczne jest zaistnienie elementów składających się na bankructwo, cech immanentnych, a nie tylko jakiegoś przejawu, objawu, symptomu. Poprzestanie na tym wyniku tłumaczenia nie stanowiłoby błędu, pozwalałoby na prawidłową wykładnię przepisu.

Zaistnienie cech bankructwa stanowi podstawę wszczęcia sprawy o bankructwo. Część 1 art. 6 stanowi właściwość sądu arbitrażowego do rozpoznania sprawy o bankructwo¹⁷. Odwołanie się do kontekstu okołozdaniowego pozwala na zastąpienie leksemu „cecha” leksemem „przesłanka”. W znaczeniu prawnym przesłanka to bowiem okoliczność, fakt mający znaczenie dla danego postępowania¹⁸. Użycie leksemu „przesłanka” uwzględnia zatem procesowy charakter instytucji bankructwa.

Przykład 2.

Уголовный Кодекс Российской Федерации

„Kodeks karny Federacji Rosyjskiej”

Статья 8. Основание уголовной ответственности

„Artykuł 8. Podstawa odpowiedzialności karnej”

[...] *Основанием уголовной ответственности является совершение деяния, содержащего все признаки состава преступления, предусмотренного настоящим Кодексом.*

„[...] Podstawą odpowiedzialności karnej jest dokonanie czynu, zawierającego wszystkie znamiona składu przestępstwa, przewidzianego niniejszym Kodeksem”.

Zwrot *состав преступления* jest wymieniony w słowniku¹⁹ jako „cechy przestępstwa/ znamiona przestępstwa”. We wcześniejszym przykładzie zostały przytoczone możliwe znaczenia leksemu *признак*. Wbrew wskazaniom słownika leksem *состав* tłumaczyć będziemy zgodnie ze znaczeniem językowym jako „skład”, zaś leksem *признак* jako „znamie”, gdyż wskazuje na to bezpośrednio kontekst wewnątrzdzaniowy, obejmujący wyraz dopełniający do zwrotu. Także w innych przepisach *Уголовного кодекса Российской Федерации* prawodawca

¹⁷ Artykuły w rosyjskich aktach prawnych dzielą się na części, części zaś na numerowane punkty, podpunkty bądź nienumerowane akapity. Por. *Методические рекомендации по юридико-техническому оформлению законопроектов*, Аппарат Государственной Думы, Правовое управление, [b.m.w.] 2004.

¹⁸ Por. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 3, s. 731.

¹⁹ *Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*, s. 761.

posługuje się zwrotem *признаки преступления* bądź *признак преступления* z pominięciem leksemu *состав*, co potwierdza trafność dokonanego przekładu.

Przykład 3.

Гражданский кодекс российской федерации

„Kodeks cywilny Federacji Rosyjskiej”

Статья 20. Переработка

„Artykuł 20. Przetworzenie”

1. Если иное не предусмотрено договором, право собственности на новую движимую вещь, изготовленную лицом путем переработки не принадлежащих ему материалов, приобретает собственником материалов.

„1. Jeśli odmiennie nie zastrzeżono umową, prawo własności nowej rzeczy ruchomej, wykonanej przez osobę **drogą przetworzenia** z materiałów nie należących do niej, nabywa właściciel materiałów”.

Wyraz *путем* to narzędnik rzeczownika *нуть*, co oznacza „drogą”. Leksem *переработка* posiada kilka znaczeń²⁰: 1. przetwarzanie, 2. (*продуктов питания*) przetwórstwo, 3. (*напр. нефти*) przerób, 4. (*переделка*) przerobienie, 5. (*результат переделки*) przeróbka, 6. (*результат производственного процесса*) przetwórc, 7. (*работа сверх нормы*) praca ponad normę /godziny ponadliczbowe. Kontekst wewnątrzdzaniowy pozwala na wybranie odpowiedniego tłumaczenia nr 5. Jednak w polskim systemie prawnym używa się terminu „przetworzenie”.

Dalej cytowany artykuł brzmi:

Однако если стоимость переработки существенно превышает стоимость материалов, право собственности на новую вещь приобретает лицо, которое, действуя добросовестно, осуществило переработку для себя.

„Jednakże jeśli wartość przetworzenia istotnie przewyższa wartość materiałów, prawo własności nowej rzeczy nabywa osoba, która **działając w dobrej wierze**, dokonała przetworzenia dla siebie”.

Słowo *добросовестный* w słowniku PWN²¹ posiada jedno znaczenie – „sumienny”. W *Wielkim słowniku rosyjsko-polskim*²² występuje hasło *добросовестно* z polskimi odpowiednikami „sumiennie, rzetelnie”. Przetłumaczenie tego zwrotu

²⁰ Ibidem, s. 535.

²¹ Ibidem, s. 179.

²² A. Mirowicz, I. Dulewiczowa, I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, op. cit., t. 1, s. 269.

jako „działając sumiennie” czy też „działając rzetelnie” nie oddaje jego istotnego znaczenia w języku polskim, a ściślej w polskim języku prawnym. Należy uwzględnić w przekładzie kontekst tekstowy, ujmujący wyrazy w ramach szerszych jednostek redakcyjnych aktu prawnego, polski język prawny i jego stałe wyrażenia.

Przykład 4.

Уголовный Кодекс Российской Федерации

„Kodeks karny Federacji Rosyjskiej”

Статья 39. Крайняя необходимость

„Artykuł 39. Wyższa konieczność”

1. *Не является преступлением причинение вреда охраняемым уголовным законом интересам в состоянии крайней необходимости, то есть для устранения опасности [...].*

„1. Nie stanowi przestępstwa wyrządzenie szkody chronionym kodeksem karnym interesom **w stanie wyższej konieczności**, to znaczy dla usunięcia niebezpieczeństwa [...]”.

Крайняя необходимость to według słownika²³ „ostateczna konieczność”. Także znaczenia poszczególnych leksemów wchodzących w skład tego wyrażenia nie pozwalają na jego prawidłowe przetłumaczenie. *Крайний*²⁴ – 1. skrajny, 2. końcowy, krańcowy, 3. ostateczny, 4. ostateczny, krańcowy, 5. skrajny, krańcowy; *необходимость*²⁵ – niezbędność, konieczność, nieodzowność. Przyjmując jednakże leksem „konieczność” jako odpowiednik wyrazu *необходимость*, uzyskujemy zwrot „ostateczna konieczność”, wyrazem logicznie dopełniającym jest bowiem leksem „ostateczna”, adekwatnie oddający wyjątkowość normowanej sytuacji. Uwzględniając jednakże polski język prawny, zwrot *в состоянии крайней необходимости* będzie tłumaczony „w stanie wyższej konieczności”.

Zastosowanie kontekstu zdaniowego obejmującego całe zdanie, nie tylko wyraz dopełniający do zwrotu, podczas translacji określonej jednostki leksykalnej najłatwiejsze jest do uchwycenia w przypadku wyszczególniania w zdaniu terminów, między którymi występuje stosunek wykluczania się zakresów.

²³ Ibidem, t. 1, s. 507.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, t. 1, s. 704.

Przykład 5.

*Федеральный закон о высшем и **послевузовском профессиональном образовании***

„Prawo federalne o wykształceniu wyższym i **podyplomowym zawodowym**”

Статья 20. Работники высших учебных заведений

„Artykuł 20. Pracownicy uczelni wyższych”

*1. В высших учебных заведениях предусматриваются должности научно-педагогического (профессорско-преподавательский состав, научные работники), инженерно-технического, **административно-хозяйственного**, производственного, **учебно-вспомогательного** и иного персонала.*

„1. W wyższych uczelniach przewiduje się stanowiska naukowo-pedagogicznego (profesorsko-nauczycielskie grono, pracownicy naukowcy), inżyniersko-technicznego, **administracyjno-gospodarczego**, produkcyjnego, **naukowo-pomocniczego** i innego personelu”.

W tytule przykładowego prawa zachodzi trudność w określeniu wykształcenia. Przyjęcie właściwego znaczenia możliwe jest tylko w odniesieniu do znaczenia całego zdania, tj. informacji o wykształceniu. Kontekst wewnątrzdanowy pozwala na rozumienie zwrotu *послевузовском профессиональном образовании* jako określającego odmienny typ wykształcenia niż wykształcenie wyższe, o którym mówi drugi zwrot zawarty w tytule aktu – *высшем образовании*.

Jeśli *вуз* to „wyższa uczelnia”²⁶, a *вузовский* to przymiotnik utworzony od rzeczownika *вуз*, określenie *послевузовский* (nie występuje w wymienianych słownikach) powinno oznaczać „po uczelni wyższej”. Nie jest to jednak określenie funkcjonujące w polskim systemie szkolnictwa wyższego. W Rosji istnieje odmienny system kształcenia, sformułowanie „podyplomowe” będzie więc najbardziej adekwatne, aczkolwiek nie będzie oznaczało dokładnie tego samego co w języku polskim, gdyż obejmie również studia doktoranckie. Przymiotnik *профессиональный* posiada trzy polskie odpowiedniki²⁷: „zawodowy, profesjonalny, fachowy”. Jako dopełnienie do zwrotu kwalifikuje się jedynie leksem „zawodowy”, pozostałe bowiem wyrazy stanowią określenie stopnia doskonałości danej działalności. Wykształcenie podyplomowe zawodowe, jako odmienne od wyższego, nie będzie równoznaczne z wykształceniem wyższym zawodowym, które można osiągnąć w polskim systemie.

²⁶ Ibidem, t. 1, s. 163.

²⁷ Ibidem, t. 2, s. 286.

Podobną trudność translacyjną w przytoczonym przykładzie sprawiają wymienione stanowiska pracy. Między zakresami znaczeniowymi użytych leksemów nie zachodzą jednakże wyłącznie stosunki wykluczania się. Aczkolwiek stanowisko naukowo-pedagogiczne jest znaczeniowo odmienne od stanowiska administracyjno-gospodarczego, to stanowisko administracyjno-gospodarcze może być tożsame ze stanowiskiem np. produkcyjnym. Dla zachowania jednoznaczności komunikatu nadanego Kn_1 nie jest dopuszczalne skrócenie nazwy do odpowiednika w języku ogólnonarodowym polskim. Administracyjno-gospodarcze stanowiska w prawie polskim to po prostu stanowiska administracyjne. Jednakże skrócenie podanej nazwy mogłoby być sprzeczne z komunikatem nadanym Kn , skutkować odmiennym zrozumieniem przez receptora R_1 . W polskim systemie szkolnictwa wyższego funkcjonuje pomocniczy personel naukowy, np. laboranci, stojący wyżej do pracowników inżyniersko-technicznych. W tym wypadku przestawienie przydawek nie zmienia jednakże treści nadanego kodu.

Przykład 6.

Семейный кодекс российской федерации

„Kodeks rodzinny Federacji Rosyjskiej”

Статья 35. Владение, пользование и распоряжение общим имуществом супругов

„Artykuł 35. Posiadanie, korzystanie i rozporządzanie majątkiem wspólnym małżonków”

1. Владение, пользование и распоряжение общим имуществом супругов осуществляются по обоюдному согласию супругов.

„1. Posiadanie, korzystanie i rozporządzanie majątkiem wspólnym małżonków **realizuje się** za obopólną zgodą małżonków”.

Leksem *осуществляться* posiada następujące znaczenia²⁸: „urzeczywistniać się, realizować się, spełniać się, dokonywać się”. Każdy z wymienionych leksemów w języku polskim oddaje wymagane znaczenie. Kontekst wewnętrzny nie może być jedynym kryterium doboru odpowiednika znaczeniowego. Wybór właściwego znaczenia motywuje dopiero szerszy kontekst prawno-językowy.

Odwołanie się do kontekstu okołodaniowego pozwala na zrozumienie tłumaczonych terminów, a także dopełnienie o leksem, którego odpowiednik znaczeniowy nie został ujęty w komunikacie nadanym, a który jest konieczny lub użyteczny w tłumaczeniu.

²⁸ Ibidem, t. 1, s. 820.

Przykład 7.

Семейный кодекс российской федерации

„Kodeks rodzinny Federacji Rosyjskiej”

Статья 80. Обязанности родителей по содержанию несовершеннолетних детей

„Artykuł 80. Obowiązki rodziców utrzymania niepełnoletnich dzieci”

1. *Родители обязаны содержать своих несовершеннолетних детей. Порядок и форма предоставления содержания несовершеннолетним детям определяются родителями самостоятельно.*

„1. Rodzice są zobowiązani utrzymywać niepełnoletnie dzieci. Porządek i forma **udzielania [środków]** utrzymania niepełnoletnim dzieciom jest określana samodzielnie przez rodziców”.

W języku rosyjskim *содержание* to: 1. utrzymywanie, trzymanie, 2. utrzymanie, 3. pensja, pobory, 4. zawartość, 5. treść, 6. spis treści²⁹. Wybór znaczenia nr 2 motywuje dopełnienie zwrotu *содержание несовершеннолетних детей* „utrzymanie niepełnoletnich dzieci”. Dodanie leksemu „środków” wynika zaś z zastosowania kontekstu okolicznościowego. W części drugiej artykułu 80 występuje bowiem zwrot *средства на содержание* – „środki utrzymania”. Poprzestanie jedynie na sformułowaniu „udzielania utrzymania” z pominięciem leksemu „środków” mogłoby skutkować błędnym zrozumieniem tłumaczonego przepisu.

Wnioski

1. Wewnątrzdaninowy kontekst obejmujący wyraz dopełniający do zwrotu pozwala na trafny dobór znaczeniowych odpowiedników tłumaczonych leksemów. Znaczenie językowe ustalone przy zastosowaniu kontekstu wewnątrzdaninowego winno być jednakże oddane poprzez leksemy języka prawnego. Inaczej mówiąc, wyrazami dopełniającymi do zwrotu winny być leksemy pochodzące z języka prawnego. Poprzestanie na wyrazach zaczerpniętych z języka ogólnonarodowego, przy funkcjonujących w języku prawnym leksemach o polach znaczeniowych pokrywających się ze znaczeniami terminów wziętych z języka ogólnonarodowego, a używanych w celu uzyskania jednoznaczności, może prowadzić do odmiennego rozumienia terminów i zwrotów tłumaczonych niż terminy, zwroty danego języka prawnego.

²⁹ Ibidem, t. 2, s. 491.

2. Kontekst wewnątrzdzaniowy wykraczający poza kontekst wyrazu dopełniającego do zwrotu, jak również kontekst okołozdaniowy i szerzej – kontekst języka prawnego częstokroć pozwalają na zawężenie pola znaczeniowego tłumaczonego leksemu w stosunku do pola znaczeniowego wynikającego z kontekstu wyrazu dopełniającego do zwrotu. Pozwalają na dobór odpowiednika znaczeniowego odmiennego niż wynikający z zastosowania wyłącznie kontekstu wyrazu dopełniającego do zwrotu. Kontekst okołozdaniowy pozwala również na dopełnienie tłumaczonego zwrotu o leksem konieczny lub użyteczny dla zrozumienia tłumaczonego zwrotu.

3. Kontekstowy odbiór komunikatu, odczytanie jego znaczenia przy zastosowaniu leksemów języka prawnego, nie wyklucza jego nadania w nowym kodzie językowym przy zastosowaniu odmiennych wyrażen niż zastosowane do jego odbioru. Techniki przekładu mogą bowiem prowadzić do zastosowania innych leksemów, stworzenia neologizmów, do zapożyczenia, translacji dosłownej.

4. Kontekstowe rozumienie terminów języka prawnego pozwala również na skonstruowanie jednoznaczeniowego słownika języka prawnego przy zastosowaniu kwalifikatorów terminologicznych odnoszących się do konkretnych wąskich dziedzin i gałęzi prawa.

Резюме

*Из наблюдений над контекстным пониманием юридического текста
как основой перевода*

В статье авторы обращают внимание на некоторые проблемы перевода юридического текста. При переводе юридического текста должен учитываться тот факт, что восприятие текста осуществляется на двух уровнях: переведенный текст подвергается последующему толкованию. Переводчик, переводя юридический текст с русского языка на польский, испытывает трудности при отборе соответствующих лексем. Русско-польские толковые словари не всегда отмечают все значения данной лексемы, и прежде всего не учитывают юридического языка. Переводчик должен самостоятельно оценивать контекст предложения, который всегда бывает шире контекста слова с его дистрибуцией, затем принимать во внимание весь переводимый текст и юридический дискурс в целом, что позволяет сузить круг значений лексемы в контексте словосочетания.

Summary

The observation of the context understanding of the legal text as the basis of the translation

The present article attempts to take note of some existing problems with the legal texts translation. The legal texts translation has to take into consideration the fact, that the text is experienced in two ways – translated text is the subject to further interpretation. A translator translating the legal text from Russian into Polish faces difficulties with choosing the proper lexems. Russian-Polish translating dictionaries do not always present all the meanings of the given lexems and first and foremost they do not always consider language of the law. A translator himself has to use in a translation a inner sentence context, which exceeds the context of a word which is complete to a phrase, as well as a translator has to use a surround sentence context and in comprehensiveness a legal language context which often allows to reduce the meaning of translated lexeme in relation to semantic field, resulting from the context of a word which is complete to a phrase.

Olga Makarowska
Poznań

Концептная, культурная, этническая, национальная, языковая картины мира – к вопросу о соотношении понятий

Общеизвестно, что в ряде наук в качестве фундаментального („инвариантного”, „рамочного”, „общего” и проч.) используется понятие *картина мира* (КМ), определяемое в зависимости от области исследования, а также обще- и частнонаучных потребностей-целей-задач-установок-ориентиров. В результате чего понятие КМ представляет собой некое терминологическое „маревое” ввиду его обрастания разнообразными научными, а нередко и околонуучными смыслами вследствие употребления в различных контекстах, и „по-прежнему остается метафорой”¹.

Подобное положение дел отмечаем в связи с использованием в гуманитарных науках его конкретизированных вариантов, как-то: *концептуальная*², *культурная*, *этническая*, *национальная*, *языковая КМ*, чьи дефиниционные смысловые уровни пополняются все новыми толкованиями, поддерживая тем самым понятийный «разнобой» в терминологических инвентарях этих наук.

Конечно, в рамках одной статьи невозможно рассмотреть все аспекты данного вопроса, поэтому попытаемся приблизиться к детализации указанных понятий применительно к наукам, изучающим взаимоотношения на линии *язык–культура–этнос–национальный менталитет*. С этой целью воспользуемся сквозным понятием *концепт*, поскольку он, будучи по своей структуре КМ в миниатюре³, является „выражением существенно общего содержания, характерным для *всех объектов*” рассмотрения⁴, следовательно, поможет объяснить их сущность.

¹ О. А. Корнилов, *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*, Москва 2003, с. 3.

² Выступаем за размежевание и неотождествление определений *концептуальный* (от *концепция*) и *концептный/концептивный* (от *концепт*).

³ О. Макаровска, *Концепты русской народной и национальной песни*, Poznań 2004, с. 19.

⁴ А. Крушанов, *Язык науки в ситуациях предстандарта*, Москва 1997, [online] <<http://krushanov.narod.ru/mono/alan05.html>>.

Кроме того, концепт есть принадлежность языковой, культурной, этнической и ментальной сфер одновременно, поскольку: а) концепт – это „сложнейшая единица человеческого сознания” (сознание в свою очередь – „одна из манифестаций этноса”⁵), ментальная репрезентация предмета/явления, содержанием которой является некая „смысловая комбинация” представлений о нем”⁶; б) концепт может материализоваться в языке, причем не только в слове, но и словосочетании, выражении, высказывании, в вербализованной идее, теории, директиве, предположении, установке, тексте, напр., песенном, в обряде, традиции и проч.; в) „наполнители” концепта – смыслы, т. е. культурные значимости, если исходить из утверждения „культура – это мир смыслов”⁷.

Становление ментальной репрезентации в человеческом сознании – суть наделение смыслами предмета/явления любой реальности (объективной, субъективной, виртуальной и др.) с последующими закреплением-репродукцией, сохранением-забыванием, аннулированием-актуализацией, модификацией-трансформацией, пополнением-оскудением, извлечением-восстановлением-обновлением и проч., а также вербализацией.

В концепте фокусируются знания и мнения субъекта⁸ о фрагменте действительности, получаемые в процессе его жизнедеятельности-психоактивности. Часть из них, т. е. понятийные смыслы, принадлежность ментально-рефлексивной сферы сознания и результат категоризации-классификации в процессе активного/пассивного познания-постижения, отличается относительной устойчивостью и однозначностью. Другая часть, т. е. собственно концептивные смыслы, принадлежность эмотивно-чувственной сферы и результат концептуализации, оценки, интерпретации, – большей подвижностью и изменяемостью.

Каждая из частей-ступеней имеет свое ядро и периферию: в понятийной сфере *ядро* = категориальный признак + архисема + видовые семы (понятия-уточнения), *периферия* = контекстуальные семы. На концептном уровне *ядро* = „смысловая архисема” (общее мнение, формирующее общую установку

---

⁵ В. В. Морковкин, А. В. Морковкина, *Язык как проводник и носитель знания*, „Русский язык за рубежом” 1997, № 1–2, с. 27–31.

⁶ О. Макаровска, *op. cit.*, с. 11.

⁷ А. С. Кармин, *Культурология*, Санкт-Петербург – Москва – Краснодар 2003, с. 16.

⁸ Вспомним, что субъект, в широком понимании, – все человечество, общество/-ва, этнокультурная общность, социогруппа/-ы, индивид, альянсы, кланы, группировки, касты и проч. (В. В. Юрчук, *Современный словарь по психологии*, Минск 1998, с. 362), „а также автономно взятая, в макроконтексте социума, та или иная личность” (Р. Х. Хайруллина, *Фразеологическая картина мира: от мировидения к миропониманию*, Уфа 2000, с. 7–8).

на предмет/явление и отличающееся высокой степенью категоричности), *периферия* = все остальные позитивные, негативные, нейтральные смыслы (оценки, отношения и др.)⁹.

Ментально-языковые репрезентации могут: 1) обладать собственной более или менее разветвленной концептосферой; 2) входить в состав иных концепт-пространств; 3) занимать там разные иерархические позиции. Сказанное касается *всех* составляющих концептосферы конкретной репрезентации, из чего вытекает способность концептов коррелировать со сколь угодно большим количеством „собратьев”. Благодаря подобному смысловому (взаимо)действию, (взаимо)проникновению между репрезентациями устанавливаются разные связи: тесные (канонические) $\Leftrightarrow$ далекие (неканонические), прямые $\Leftrightarrow$ опосредованные $\Leftrightarrow$ ассоциативные, явные $\Leftrightarrow$ неявные и др.¹⁰

Итак, смыслы „обволакивают” предметы/явления „концептивной сетью”, которая, несмотря на то, что для отдельно взятого представителя определенного этнокультурного социума строго индивидуальна, выстраивается, однако, на общем концептном фундаменте – **национальной концептосфере**.

Она представляет собой совокупность ментально-языковых репрезентаций, т. е. сложное молярное построение, „организованное пересечениями и переплетениями многочисленных и разнообразных [...] концептов”¹¹. Национальная концептосфера – продукт и принадлежность коллективного сознания, на которой, как говорилось, фундируются частные групповые (возрастные, гендерные, локусные, профессиональные и др.) и индивидуальные концептосферы.

Важно, что национальная концептосфера фиксирует знания, их интерпретацию и мнения человека об окружающей действительности, но не влияет на направление его деятельности-активности, поэтому является упорядоченной информационной базой, пользуясь словами Александры Александровны Залевской.

Эта база располагает концептивной надстройкой, состоящей из отстоявшихся во времени понятийных и концептных ядер объективи-

⁹ Подробнее см.: О. Макаровска, *op. cit.*, с. 16.

¹⁰ Эти связи, как и смыслы, активизируются и „работают” в различных режимах, т. е. не одновременно и не одинаково, что обусловлено рядом факторов, напр., психическим складом субъекта, спецификой ситуации общения, активизацией конкретного вида концепта, способа его объективации и проч.

¹¹ В. И. Убийко, *Концептосфера внутреннего мира человека в русском языке*, Уфа 1998, с. 3.

рованных репрезентаций и более крупных концептов или, если угодно, концепт-образований, являющих собой ценности, аксиологические ориентиры и установки, образцы-программы поведения и действий, знания, выходящие за рамки обычной идентификации предметов/явлений, „нормативно-аксиологические и директивные убеждения”¹², социокультурные регулятивы¹³ и т.д., доминирующие и обязывающие в данном этносоциуме, облегчающие ориентацию и функционирование человека в окружающем мире, бытийствование в нем, а также помогающие ему найти свое место в жизни, занять соответствующую нишу.

Сказанное наводит на мысль о том, что эта концепт-надстройка – реальность, осознанная, модифицированная, сынтерпретированная групповым этносубъектом, иначе – определенное видение мира и ценностное отношение к нему; общий/-ая для всех его представителей образ-модель-картина мира (что не означает его/ее обязательной акцептабельности всеми и вся), отличающийся/-аяся от первообраза ввиду насыщения понятийным содержанием и обогащения характеристиками чувственно-эмотивного и ментально-рефлексивного плана, хотя „содержит в себе те же закономерности, что и сам мир, и структурирован/-а по тем же самым законам”¹⁴. Короче, то же, что и мировоззрение¹⁵.

Итак, **национальная картина мира**, глобально, – мировоззрение¹⁶ соответствующего коллективного этносубъекта, концептная основа его мировидения-миропонимания, детерминирующая „характер деятельности-активности или же пассивности субъекта” в наличной реальности¹⁷. На базе национальной КМ выстраиваются другие КМ: индивидуальные, сборные, профессиональные, научные и т. д. Поскольку все они – суть специфическим образом организованные смыслы (смыслы же = атрибут концептов и культуры, а концепт = принадлежность культуры), то любая КМ есть и *концептная*, и *культурная*, причем эти понятия в данном случае синонимичны.

---

¹² Вл. Возьневич, *Постижение языковой картины иноэтнического мира в процессе овладения иностранным языком*, [в:] *Актуальные вопросы преподавания русского языка. Материалы Международной научной конференции, посвященной памяти Владзимежа Галэцкого, 20-22 IV 1998*, под ред. Я. Генцеля, Kraków 1999, с. 22.

¹³ Подробнее см.: А. С. Кармаин, *op. cit.*, с. 274–315.

¹⁴ Г. В. Колшанский, *Объективная картина мира в познании и языке*, Москва 1990, с. 12.

¹⁵ На тему см.: В. В. Юрчук, *op. cit.*, с. 362–365.

¹⁶ Справедливости ради, следует заметить, что с этим выводом согласны далеко не все ученые.

¹⁷ В. В. Юрчук, *op. cit.*, с. 363.

Добавление *культурная* считаем излишним потому, что сочетание *культурная КМ* вызывает сомнения: не слишком ли претенциозно и малокорректно? Определение же *концептная КМ* в качестве „рабочего”, уточняющего, считаем более обоснованным, хотя оно нередко употребляется неуместно, скажем, для красного словца или дублирует, реже – подменяет другие понятия.

В более узком понимании **картина мира** – смысловое образование-построение, присущее *конкретизированному* субъекту и обычно получающее в трудах ученых детализированное название, напр., цветовая, ритуальная, религиозная, антропоцентрическая, квантово-полевая, КМ „здорового смысла”, мифологическая КМ Федора Достоевского, КМ менеджера, метафизическая и т. п.

Национальная КМ формируется, развивается и изменяется в сознании сборного *этносубъекта*, отсюда, среди прочего, ее этноспецифичность¹⁸. Интересно, что даже при сильных трансформациях КМ способна сохранять „этноотметины”, если можно так выразиться, т. е. следы, отголоски соответствующих *этнических* черт, свойств, качеств. Почему же тогда название *национальная КМ* предпочтительнее, чем *этническая*?

Дело в том, что согласно мнению некоторых ученых, напр., Ивана Александровича Бодуэна де Куртенэ¹⁹, *этническое* = *культурно-социальное*, унаследованное, но не принудительное, хотя и задаваемое субъекту (напр., семьей), тем не менее, безболезненно им воспринимаемое и/или наследуемое. *Национальное* = *социокультурное*, т. е. „впитываемое” естественным путем, как и этническое, или намеренно предпочитаемое этническому в силу каких-либо обстоятельств (миграция, смена конфессии и др.), или предварительно выбираемое (к сожалению, его могут навязывать вплоть до насаждения) в качестве параллельно существующей значимости, дополнительного компонента сознания, скажем, при изучении иностранного языка или в ситуации пребывания в билингвальном/многолингвальном окружении. Как видим, в основе национального всегда

---

¹⁸ Более проблематично обстоит дело с научной КМ, однако рискнем сказать, что в *какой-то* степени, косвенно ли, опосредованно ли, научная КМ также этноспецифична, т. к. разрабатывается учеными, чье становление как личностей происходит в конкретном этносоциуме под первичным влиянием на их сознание наивно-научной КМ, обязывающей в нем.

¹⁹ И. А. Бодуэн де Куртенэ, *Возможно ли мирное сожительство разных народностей в России?*, [в:] *Отечество: Пути и достижения национальных литератур России: Национальный вопрос*, под ред. И. А. Бодуэна де Куртенэ, Н. А. Гредескула, Б. А. Гуревича, П. Д. Долгорукова, В. И. Сперанского, Петроград 1916, т. 1, с. 19–31.

лежит этническое, свое исконное или чужеродное, а любой иноэтнический субъект (чаще всего индивид) в праве, если скаламбурить, „удочерить” национальное. Следовательно, понятие *национальный* более широкое и универсальное, а потому – и более предпочтительное.

Смыслы, наполняющие национальные КМ или концептосферу, и их комбинации могут материализоваться в языке, как отмечалось выше. В результате процесса вербализации формируется **национальная языковая картина мира**, которая определяется как „системное, целостное отображение действительности с помощью [...] языковых средств» «различных уровней (лексических, грамматических, стилистических)”²⁰. Языковая картина мира (ЯКМ), конечно, „скромнее” концептной КМ, являющейся продуктом взаимодействия различных типов мышления, а не только языкового²¹, с одной стороны. С другой – за языковой оболочкой концепта всегда кроется не один смысл, а соотносятся они, образно говоря, как носик простой воронки (языковое воплощение) и ее конический корпус (смысловое наполнение).

Немаловажно, что каждую КМ „обслуживает” собственная ЯКМ, „заземляющаяся” в национальной ЯКМ, поэтому, вслед за Олегом Александровичем Корниловым²², считаем необходимым детализировать это понятие, напр., научная ЯКМ, ЯКМ школьников, музыкантов, физиков и т. д.

Общую иерархию и корреляцию картин мира и концептосфер схематично можно представить следующим образом:

национальная ЯКМ →	частные сборные ЯКМ →	индивидуальные ЯКМ
национальная КМ →	частные сборные КМ →	индивидуальные КМ
национальная концептосфера →	частные сборные концептосферы →	индивидуальные концептосферы

Данное изображение не есть полное и исчерпывающее, ибо мы не затронули такие понятия, как понятийная, когнитивная, эмоциональная, общая, универсальная и некоторые другие картины мира, поэтому в дальнейшем схему следовало бы дополнить. Небезынтересно также было

²⁰ Р. Х. Хайруллина, *op. cit.*, с. 6, 10; см. также: J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006, s. 11–21.

²¹ J. Maćkiewicz, *Kategoryzacja a językowy obraz świata*, [в:] *Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1999, с. 53–54.

²² О. А. Корнилов, *op. cit.*, с. 4.

бы внимательнее присмотреться к каждому из уровней, которые, как известно, отличаются неоднородностью структурного построения, являясь „единством разнообразностей” или мультимоделями, включающими универсальное и специфическое, общее и частное, устойчивое и преходящее и проч., но это уже отдельный разговор.

В заключение отметим, что наша попытка систематизировать соотношение указанных КМ и концептосфер и в какой-то степени нивелировать терминологическую разногласию касательно этих понятий – всего лишь голос в дискуссии, ни в коей мере не претендующий на аксиоматичность. Надеемся также, что в ходе дальнейших обсуждений все же удастся преодолеть понятийный разнобой и привести к общему знаменателю терминологический инвентарь ряда гуманитарных наук.

Streszczenie

Konceptualny, kulturowy, narodowy, językowy obraz świata – z zagadnień terminologii

Niniejszy artykuł stanowi próbę uporządkowania terminów nawiązujących do pojęcia obrazu świata, np. *językowy, kulturowy, etniczny czy konceptualny obraz świata, conceptosfera*. Są one bardzo różnie definiowane przez naukowców, którzy zajmują się badaniami nad wzajemnym powiązaniem języka, kultury, etnosu oraz mentalności narodowej. Autorka posłużyła się pojęciem konceptu, m.in. dlatego, że jego budowa odzwierciedla strukturę obrazu świata. Ogólna hierarchia i korelacja rozpatrywanych pojęć została przedstawiona w postaci otwartego schematu, który może zostać uzupełniony przez inne terminy, np. *pojęciowy, uniwersalny, kognitywny obraz świata*.

Summary

*Conceptual, cultural, ethnic, national and linguistic view of the world
– an attempt to organize the terms*

The present article contains a trial of setting in order, terms connected with world's representation notion for example: *language, cultural, ethnical or conceptual world's view notion, conceptosphere*, but are also defined in various ways by research workers, who took up research of mutual language, culture, ethos, and national mentality connection. To this end the author of the article has used the term of concept, mainly because of the fact, that it shows the structure of world's representation. The general hierarchy and correlation of examined terms, were described in opened schema, which can be refilled with other terms like: *notional, universal, cognitive the world's view*.

Maria Czetyrba
Poznań

Архаїзми серед споконвічної богословської фразеології

Біблія увійшла до числа тих богослужбових книг, які перекладалися перш за все з грецької мови на старослов'янську в часи творення слов'янської писемності у 860 роки та найближчі десятиліття. У перші роки християнства церковнослов'янська мова, принесена в Київську Русь Кирилом і Мефодієм, була набагато ближчою слов'янам, ніж грецька й тому стала вона мовою духовного життя цілої Русі. Отже, саме старослов'янською мовою користувалися перекладачі церковних текстів.

Євангеліє, як одна з перших богослужбових книг, перекладена була на Русі церковнослов'янською мовою, письмо якої будувалося на кириличному алфавіті. Повні біблійні кодекси, до складу яких входили всі Книги *Старого й Нового Заповіту*, за тих часів були і для Візантії великою рідкістю. На Русі, як відомо, повне зведення постає лише в кінці XV століття, коли в Новгороді починає створюватися повний біблійний канон у перекладі церковнослов'янською мовою. Однак, останнім часом з'явилися статті, в яких автори критично оцінюють переклад *Біблії* церковнослов'янською мовою¹.

Сучасна українська та російська біблійна термінологія глибоко закорінена у родовідному дереві церковнослов'янської мови. Саме від цих древніх коренів, за словами Лілії Петрович, „вона зродилася, від них живиться й донині, зберігаючи духовно витончені й усталені церковнослов'янські форми”² в сучасній мовній системі.

Праслов'янські, церковнослов'янські корені витворили настільки глибокі, влучні богословсько-філософські словесні форми, що увібрали в себе духовну силу багатьох поколінь, яка збереглася поза філологічними законами. Вона чудово росте в систему сучасної мови, збагачує

¹ Л.Н. Лутковский, *Библейские переводы в контексте истории культуры*, [в:] *Язык и культура*, Киев 1993, с.10-12.

² Л. Петрович, *До питання церковнослов'янізмів в українській богословській термінології*, [в:] *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій*, Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Львів 1998, с. 97.

її стилеві можливості й залишає одночасно понятійну точність біблійного терміну³.

Церковнослов'янські мовні елементи донині залишилися в перекладах *Святого Письма*. Серед багатьох фразеологічних зворотів біблійного походження, які увійшли до системи мови (української і російської), виступає багато старослов'янських елементів, які кваліфікуються як архаїчні. Але, як зауважує Михайло Лесів, в новій українській мові, якої розвиток розпочався від видання *Енеїди* Івана Котляревського у 1798 році, церковнослов'янізмів залишилося порівняльно мало, набагато менше, ніж в сучасній російській літературній мові⁴. Це явище пов'язане з фактом, що сучасна українська мова розвинулась на основі живої української мови. Але роль і значення книжної спадщини староукраїнської доби для збагачення виражальних засобів мови гостро відчувається в мовній системі українського народу.

Архаїзми, як відомо, це застарілі для певної епохи мовні елементи (звороти, вислови, форми слів, афікси), що вийшли з активного вжитку⁵.

Отже, біблійні архаїзми це за словами Бетехтиної „наиболее древняя часть корпуса библеизмов современного языка, которая первоначально проникла в него в церковнославянской форме, что не могло не отразиться на языковом статусе этих единиц: фразеологизмы библейского происхождения нередко сохраняют в своей структуре архаизмы”⁶. Саме в біблійних зворотах „происходит консервация старого”.

В сучасній українській та російській мовах церковнослов'янізмам-біблеїзмам притаманні деякі звукові ознаки. Це група лексико-фонетичних архаїзмів. Сюди входять:

По-перше, слова з неповноголосними звукосполученнями *-ра-*, *-ре-*, *-ла-*, яким в сучасній українській й російській мовах відповідають слова з повноголоссям, тобто слова зі звукосполученнями *-оро-*, *-ере-*, *-оло-*, наприклад:

укр.: *златий телець* (золотий), *глас вопіючого в пустині* (голос), *прах*, *що його несе вітер у пустині* (порох), *отрясти прах* (порох), *во главу угла* (голову) тощо;

³ Ibidem, с. 99.

⁴ М. Лесів, *Церковнослов'янізми в сучасній українській літературній мові*, [в:] *Греко-католицький церковний календар*, Варшава 1988, с. 83-84.

⁵ Д.І. Ганич, І.С. Олійник, *Словник лінгвістичних термінів*, Київ 1985, с. 20.

⁶ Е.Н. Бетехтина, *Фразеологические единицы с антропонимическим компонентом библейского происхождения в русском и английском языках*, [в:] *Библия и возрождение духовной культуры русского и других славянских народов*, Санкт-Петербург 1995, с. 24.

рос.: *вкушать от древа познания добра и зла (дерева), кипеть молоком и медом (молоком), посыпать пеплом главу (голову), тридцать серебряников (серебреник)* та інші.

По-друге, про старослов'янське походження слова може свідчити початкове *є-* в українській і російській мовах, замість сучасного *о-* в слов'янських мовах, наприклад:

рос.: *горе тому, кто соблазнит единого из малых сих (одного), не хлебом единым жив человек (одним), не добро быти человеку единому (одному)* тощо.

Серед українських біблеїзмів, зафіксованих у нашому словнику, не знаходимо прикладів, де позначена була б оця прикмета, хоча у словниках української мови реєструються слова, що стосуються релігійної термінології, де залишилося початкове *є-*, наприклад: *елей* (рослина переважно маслинова, що використовувалася для церковних обрядів), *елейний*, *елейність*. Але у відомому біблійному вислові *олійна (маслинова) гілка* вживається українське за походженням слово *олій*, *олійний*. Також у звороті *не одним хлібом живе людина* застарілий компонент *єдиний* замінюється новим *одним*.

По-третє, церковнослов'янізми характеризуються також початковим *ю-* замість сучасного *у-*. Ця архаїчна форма наявна лише в одному біблійному звороті *юдоль плачу* (рос. *юдоль плачевная*), що пояснюється як „життя з його турботами і печалями; гірка доля, страждання”. Слово *юдоль* мало свою староруську форму *удоль*. У російській мові архаїзм *юдоль* має свою паралель *юдолья*, яка набула лише іншого закінчення⁷.

По-четверте, за церковнослов'янську рису можна вважати *-щ-* замість східнослов'янського, в тому числі й українського й російського, *-ч-*.

Такі форми знаходимо і серед наших біблійних одиниць, наприклад:

укр.: *яко тать в ноці, хліб насущний, алчуці і жаждуці*;

рос.: *взыскующие града, имеющий уши слышат да слышит, чающие движения* тощо.

По-п'яте, архаїчною рисою є також початкове *а-* замість українського чи російського *я-* в деяких словах, наприклад:

укр.: *агнець божий* (ягня, ягнятко);

рос.: *вкушая вкусих мало меду и се аз умираю* (я).

Крім чисто фонетичних ознак, на старослов'янське походження може вказувати також присутність деяких морфем – суфіксів чи префіксів. До таких елементів зараховуємо:

⁷ Л.С. Ковтун, *Юдоль плачевная*, [в:] *Библия и возрождение духовной культуры русского и других славянских народов*, Санкт-Петербург 1995, с. 77.

а) префікс *воз-*(*вос-*), наприклад:

укр.: *возсіяло світло, воскресіння Лазаря, Вознесіння Господне;*

рос.: *возвращается ветер на круги своя, камни возопиют, воскресения Лазаря;*

б) суфікс у формі *-іє, -ніє, -ствіє*, наприклад:

укр.: *євангеліє, на отмещеніє язикам, на землі мир і в чловецєх благоволеніє;*

рос.: *Вознесение Господне, знамение времени, избиение младенцев, царствие небесное.*

Афікс цей здавна побутував у слов'ян як формант на позначення іменників середнього роду⁸.

Численну групу архаїзмів творять також біблеїзми з характерною для церковнослов'янської мови основою *благо-*, пор.:

укр.: *благовіщення, всяке даяння благо, блажен іже і скоти милує, блаженні вбогі духом;*

рос.: *благо ростворение воздухов, ангел благовещення, блаженны миротворцы* тощо.

Серед морфологічних архаїзмів, які залишилися в біблійні термінології, велику групу становлять дієслова, які вказують на форми старого минулого часу або інфінітива, наприклад:

укр.: *своя своїх не познаша* (аорист);

рос.: *вкушая вкусих мало меду и се аз умираю* (аорист), *прильпе язык к гортани своей* (аорист), *не добро быти человеку одному* (інфінітив).

Численими є також біблеїзми, що мають форми старого теперішнього часу, наприклад:

укр.: *нічтоже сумяшєся* (*сумяся*), *нині отпуцаєши, камо грядєши; земля єси й одійдєш у землю;*

рос.: *предел, его же не преїдєши, ныне отпуцаєши.*

Крім того, наяві й архаїчні форми місцевого відмінка множини, наприклад:

укр.: *притча во язицєх* (язиках), *на землі мир і в чловецєх благоволеніє* (чоловіках);

рос.: *темна вода во облацєх* (облаках), *притча во язицєх* (язиках), *на земле мир, во чловецєх благоволение* (чоловеках) та старі форми займенників, наприклад:

⁸ В. Задорожний, *До проблеми української мовної адаптації церковнослов'янських іменників на позначення абстрактних понять із суфіксом -ніє*, „Єдиними устами”, Львів 1999, № 3, с. 28.

укр.: *повертається вітер на круги своя* (свої), *своя своїх не познаша* (свої);

рос.: *возвращается ветер на круги своя* (свои), *своя своих не познаша*.

Основна група архаїзмів, які увійшли до складу біблієзмів української й російської мов, без характерних звукових чи морфологічних ознак це лексичні архаїзми, яким відповідають сьогодні слова-синоніми.

Лексичними архаїзмами називаються слова, які у словниках мають зафіксовані, окрім основних, й застарілі значення⁹.

Серед багатьох біблійних одиниць наявні лексичні архаїзми. Це перш за все найменування людського тіла - так звані соматизми, наприклад:

укр.: *плоть і кров* (тіло), *берегти, як зіницю ока* (зіниця); *Авраамове лоно* (грудь);

рос.: *плоть от плоти* (тело), *око за око* (глаз), *вложить персты в язвы*.

Другу групу творять архаїчні найменування тварин й комах, меріологізми й інсектологізми, наприклад:

укр.: *agneць божий* (ягня, ягнятко), *златий телець* (теля, бичок);

рос.: *питаються медом и акридами* (саранча), *agneц божий* (ягненок).

Розповсюджені в останні роки в Україні та Росії численні переклади *Святого Письма* сприяють осучасненню біблієзмів і „очищенню” їх з архаїчних компонентів та форм. Наприклад, засвоєний українською літературною мовою біблійний фразеологізм *плоть і кров* не виступає у новітніх перекладах *Біблії*, пор.: *А Ісус відповів і до нього промовив: „Блаженний ти, Симоне, сину Йонин, бо не тіло і кров тобі оце виявили, але Мій Небесний Отець”* (Мт., 16,17).

Як бачимо, архаїзм *плоть* перекладачі замінили сучасним *тіло*. Така заміна цього застарілого слова новим наявна й в інших фрагментах перекладу, де лексема *плоть* не входить до фразеологічного звороту, наприклад: *І слово сталося тілом, і перебувало між нами, повне благодаті та правди, і ми побачили славу Його, славу як Однородного від Отця* (Ів., 1,14); *Тому то, виходячи в світ, Він говорить: „Жертви й приношення Ти не хотів, але тіло Мені приготував”* (Євр., 10,5).

Отже, архаїзм *плоть* вже не використовується сучасними перекладачами в українських перевиданнях *Біблії*. Все ж таки він входить разом зі своїм мовним еквівалентом *тіло* до реєстру 11-томного *Словника української мови*, у якому подаються ось такі пояснення названих термінів:

⁹ Д.І. Ганич, І.С. Олійник, *Словник лінгвістичних термінів*, Київ 1985, с. 20.

тіло – 1. матеріал, речевина, що так чи інакше обмежена в просторі; окремих предмет в просторі; 2. організм людини або тварини з його зовнішніми і внутрішніми проявами; 3. тулуб людини або тварини; 4. шкірно-м'язовий покрив людини або тварини; м'язи, м'ясо; 5. основна, наймасивніша частина чого-небудь; корпус чого-небудь¹⁰;

плоть – тіло людини (рідше тварини) на протигагу психіці, духовному началу¹¹.

За спостереженнями Михайла Петровича, сучасне слово *тіло* вживається рідше в грецькому оригіналі і відноситься радше до зовнішнього вигляду та структури. Коли, однак, у *Святому Письмі* згадується про одну з центральних тайн християнської віри – про Сина Божого, який прийшов на землю, став людиною для нашого спасіння – грецькій оригінал подає переважно слово, що відповідає нашому сучасному *плоть*¹². Сучасні українські перекладачі біблійних книг не зважають, однак, на це вагоме розрізнення і всюди в текстах вживають слово *тіло*.

У російських новомовних перекладах натомість зберігається лише застарілий еквівалент *плоть*, пор.: *Тогда Иисус сказал ему в ответ: „Блажен ты, Симон, сын Ионин, потому что не **плоть** и кровь открыли тебе это, но Отец мой, суций на небесах”* (Мт., 16,17); *Как закон ослабленный **плотию**, был бессилен, то Бог послал Сына Своего в подобии **плоти** греховной в жертву за грех и осудил грех во **плоти**...* (Рим., 8,3).

Як бачимо, в українській та російській мовах наявні багато архаїчних форм. Церковнослов'янська мова, шляхом запозичення або калькування, увібрала в себе величезні скарби давньогрецької абстрактно-філософської й богословської мови. У цьому і є головна внутрішня причина тяжіння сучасної мови до церковнослов'янізмів, вічного відродження їх¹³.

Наш перегляд архаїчних елементів біблійного походження в українській та російській мовах варто закінчити словами сучасного мовознавця „церковнослов'янізми особливо поширені були в мові церкви, яка аж до нашого сторіччя була в своїй основі скрізь церковнослов'янська [...]. Через часте вживання в мові канцеляристів, бурсаків, дяків тощо деякі церковнослов'янізми набули комічного забарвлення. Отже, як і взагалі синонімічні архаїзми, в сучасній літературній мові церковнослов'янізми

¹⁰ *Словник сучасної української мови в 11-томах*, Київ 1970–1980, т. 10, с. 138.

¹¹ *Ibidem*, т. 6, с. 593.

¹² М. Петрович, *Христове воплочення чи втілення? (До методології усталення богословської термінології)*, [в:] *Сучасна українська богословська термінологія...*, с. 236.

¹³ Ю.Шерех, *Невіддільна спадщина*, „Єдиними устами”, Львів 1998, № 2, с. 3.

найчастіше використовуються для створення урочистого стилю, або для створення комічного ефекту”¹⁴.

Проведений нами аналіз показав, що в сучасних українських та російських перекладах *Біблії* виступають численні церковнослов’янські мовні елементи, себто архаїзми. Однак, слід підкреслити, що в українській мові залишилося набагато менше таких застарілих слів й словосполучень, ніж в російській.

У сучасній мовній системі мов, які ми обрали для аналізу, присутні перш за все лексико-фонетичні, лексико-морфологічні та лексичні архаїзми. Численну групу становлять лексичні архаїзми, для яких характерне паралельне, синонімічне вживання застарілих й сучасних літературних форм.

Streszczenie

Archaizmy wśród biblijnych frazeologii

W artykule fragmentarycznie zaprezentowano badania dotyczące archaicznych komponentów wchodzących w skład biblijnych jednostek leksykalnych zachowanych we współczesnym języku ukraińskim i rosyjskim. Wspomniane języki od wieków współistniały i rozwijały się w bezpośrednim kontakcie z językiem staro-cerkiewno-słowiańskim. Z tego źródła wywodzi się też ich cała spuścizna biblijna. Jednakże w historycznym procesie przetransformowywania biblizmów do języka ogólnego obu narodów ich związek ze źródłem uległ w wielu wypadkach znacznemu zatarciu. Język staro-cerkiewno-słowiański pozostawił we współczesnych biblizmach archaiczne cechy fonetyczne, morfologiczne i leksykalne, dzięki którym wspomniane jednostki zachowały właściwe stylowi biblijnemu poważne, uroczyste zabarwienie znaczeniowe.

Summary

Archaisms in biblical phraseology

The article presents some fragments of the studies concerning archaic components, included in biblical lexis, still existing in contemporary Ukrainian and Russian languages. These two languages have coexisted and developed in close contact with Church Slavonic language for eges. This resulted in the creation of the whole biblical heritage. However, in the historic process of transforming biblical lexical items into the everyday language of both nations, their relationship with the source has considerably faded away. Church Slavonic language has provided contemporary biblical lexical items with archaic phonetic, morphological and lexical features and due to this they maintained solemn, ceremonious character which is typical of biblical style.

¹⁴ М. Лесів, *op. cit.*, с. 89.

Roza Alimpijewa, Swietłana Babulewicz
Kaliningrad

Специфика перекодирования лексико-цветовой парадигмы лирики Сергея Есенина в польской языковой системе

Процесс межъязыковой коммуникации с каждым годом приобретает все большую лингвокультурологическую значимость, способствуя установлению связей между отдельными нациями и их культурами, при этом сталкивая и сопоставляя различные национальные концептосферы. В этом плане чрезвычайно важной представляется проблема межъязыковой эквивалентности различных языковых уровней, в том числе лексико-семантического. При исследовании данной проблемы необходимо прежде всего принять во внимание следующий постулат: каждый из сопоставляемых языков служит своей цели – „быть логосом космоса и мышления”¹. „Радуга языков, – как отмечает Сергей Булгаков, – представляющая собой разложение белого луча [...] подлинного языка мира, для каждого языка имеет в своем спектре луч определенной окраски и значения”². И это получает непосредственную отраженность в структуре художественного текста.

По мнению Эдуарда Сепира, „литература, отлитая по форме и субстанции данного языка, отвечает свойствам и строению своей матрицы. Писатель может вовсе не осознавать, в какой мере он ограничивается, или стимулируется, или вообще зависит от этой матрицы, но, как только ставится вопрос о переводе его произведений на другой язык, природа оригинальной матрицы сразу дает себя почувствовать”³. Поэтому-то перевод с одного языка на другой – это, по сути, „перевод с Космоса на Космос. И не только на другой – словесный, что уже есть целое иное мирозерцание, но и на иное отношение ума к миру”⁴. Действительно,

---

¹ С.Н. Булгаков, *Философия имени*, Санкт-Петербург 1998, с. 58.

² Ibidem.

³ Э. Сепир, *Избранные труды по языкознанию и культурологии*, Москва 1993, с. 169.

⁴ Г. Гачев, *Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос*, Москва 1995, с. 438.

перевод является единственной интерпретацией текста в условиях межъязыковой и межкультурной коммуникации. Основной целью его, безусловно, является создание всех необходимых условий для того, чтобы реакция иноязычного рецептора во всех существенных чертах была адекватна реакции рецептора исходной языковой системы. Как отмечает польский литературовед Валенты Пилат, „...такой перевод – необычайно сложное искусство”⁵, но именно в этом случае носитель иного языка и иной культуры может в идеальной форме получить то, что переводимый поэт (писатель) „хотел выразить в своем произведении”⁶.

С учетом значимости цвета как одной из культурологических категорий, тесно соотнесенной с психологическим состоянием человека и его эстетическим потенциалом, исследование поставленной проблемы осуществляется нами на материале цветописни Сергея Есенина при ее трансформировании в процессе перевода в польскую языковую систему.

Непосредственным объектом рассмотрения стали языковые репрезентанты красного цвета как приоритетного не только для русской, но и для мировой культуры в целом; цвета, который в своей ассоциативной соотнесенности с солнцем, огнем, здоровым румянцем кожи, кровью эксплицируется в качестве символа самой жизни, причем в последнем случае с ориентацией на христианские ценности может индуцировать устойчивое представление о невинно пролитой крови Христа, символизирующей преобразование и очищение через страдание. Среди соответствующих репрезентаций, число которых от общего количества есенинских цветообозначений составляет 17%, отмечаются как отдельные лексемы различной грамматической принадлежности (ср.: *красный, покраснеть; розовый, розоватый, розовость; алый, алость; багряный, багрянец, багрец; румяный, румянец, румянить* и др.), так и целостные поэтические образы (ср.: *костер рябины красной; кровь – заря вишневая; с алым соком ягоды на коже, красной розой поцелуи рдеют* и др.). Кроме того при создании соответствующих поэтических контекстов могут использоваться и не собственно цветковые лексемы, с которыми на денотативном уровне связано представление о красном цвете: *малиновый, вишневый, маковый (мак), кровавый (кровь), кумачный, калина, рябина* и др. При этом у некоторые из них вторичное, цветковое значение

---

⁵ В. Пилат, *Чтобы камни могли плакать...*, [в:] Адам Мицкевич, *Слышу жизни зов*, Калининград 1998, с. 15.

⁶ Ibidem.

фиксируется словарями русского языка. Однако, если к поэтической парадигме относиться не как к случайному набору соответствующих языковых единиц, а как к строго организованной эстетической системе, характеризующей творчество того или иного поэта, необходимо отметить, что в центре есенинского концептуального пространства, репрезентирующего красный цвет, находятся две лексемы: *красный* и *алый*, своими истоками восходящие к устному народному творчеству (ср.: нар.-поэт. *красный* – ‘прекрасный’, а также словосочетания *губы алые*, *щечки алые*, *лента алая* и др.). На языковом уровне данные лексемы выступают как близкие синонимы, ср.: *красный* – ‘имеющий окраску одного из основных цветов спектра, идущего перед оранжевым, цвета крови’ (БАС, МАС, БТС); *алый* – ‘(светло-) ярко-красный’ (Сл. Даля, БАС, МАС, БТС). И это не могло не получить отраженности в есенинских поэтических текстах, где рассматриваемые лексемы в целом ряде случаев реализуются в близких по смыслу и эстетической заданности контекстах. Наибольшим количеством примеров такие употребления фиксируются по отношению к зоне „солнце” (диск солнца, утренняя, вечерняя зори), при этом в есенинской картине мира особую эстетическую значимость выявляют цветообразы, соотносенные с цветом утренней зари. Ср.: „Из-за леса, леса темного, Подымалась *красна* зорюшка... А кругом роса жемчужная Отливала блески *алые*” (*Лебедушка*); „Выткался на озере *алый* свет зари... Плачет где-то иволга, схоронясь в дупло. Только мне не плачется – на душе светло” (*Выткался на озере алый свет зари...*)⁷; „Загорелась зорька *красная* В небе темно-голубом...” (*Восход солнца*).

В условиях приведенных контекстов цветовые лексемы *алый*, *красный*, несмотря на определенные различия их словарных дефиниций, оказываются семантически сближенными не только общностью передаваемых ими цветовых ощущений, но также и единством индуцируемых по отношению к их семантике коннотативных признаков, объединенных представлением о чем-то ясном, светлом, добром.

В качестве близких синонимов лексемы *алый*, *красный* (также при интенсивном индуцировании коннотатов положительной эмоциональной направленности) могут реализовываться и в соответствии с красками вечерней зари. Ср.: „*Алый* мрак в небесной черни Начертил пожаром грань. Я пришел к твоей вечерне, Полевая глухомань” (*Алый мрак в небесной*

---

⁷ Здесь и далее в скобках указывается название стихотворения Есенина в издании: С. Есенин, *Собрание сочинений в 5-ти томах*, Москва 1961–1962.

черни...), „Не заря оседлала вечер аксамитником *алым* расшитым” (*Не пора ль перед новым посеьем...*), „Вот оно, глупое счастье с белыми окнами в сад! По пруду лебедем *красным* Плавает тихий закат” (*Вот оно, глупое счастье...*), „*Красный* вечер за куканом Расстелил кудрявый бредень. Чей-то мягкий лик за лесом...” (*Даль подернулась туманом...*).

Близость к истокам устного народного творчества обуславливает смысловую и эстетическую соположенность доминирующих лексем *красный*, *алый* и по отношению к зоне «человек» (цвет кожи, детали праздничной одежды) при активной реализации имплицитно присутствующих в их семантических структурах коннотатов, соотнесенных с представлением о красоте, молодости, здоровье. Ср.: „Ты поила коня из горстей в поводу, отражаясь березы ломались в пруду... Мне хотелось в мерцании пенистых струй. С *алых* губ твоих с болью сорвать поцелуй” (*Подражанье песне*); „Белая свитка и *алый* кушак, Рву я по грядкам зардевшийся мак. Маком влюбленное сердце цветет...” (*Белая свитка и алый кушак...*); „Хороша была Танюша, краше не было в селе, *Красной* рюшкой по белу сарафан на подоле” (*Хороша была Танюша, краше не было в селе...*).

Однако для поэтической системы Есенина более значимыми являются не случаи текстовой сопоставленности лексем *алый* и *красный*, а их последовательно реализующаяся семантическая и эстетическая противопоставленность. Это в определенной степени связано с отмеченной выше спецификой их предметно-понятийного содержания, ср.: *алый* – ‘(ярко-) светло-красный’; *красный* – ‘цвета крови’. Таким образом, сам факт словарной закрепленности за лексемой *красный* (по сравнению с лексемой *алый*) особо насыщенных (а следовательно, и более темных) оттенков соответствующего тона определяет ей в поэтической системе С. Есенина статус экспликатора именно таких окрасок, что прежде всего выявляется в особой частотности ее реализаций при цветовом номинировании вечерних зорь, которые в народном сознании оказываются четко противопоставленными зорям утренним (ср. „Утренняя заря краше вечерней”, Сл. Даля). При этом конструируемые с участием лексемы *красный* наглядно-чувственные образы (и не только по отношению к зоне „солнце”) в силу своей специфики, а также общей эмоционально-экспрессивной направленности контекста обуславливают усиленное индуцирование по отношению к ее семантической структуре коннотативного ореола с доминирующим признаком „тревожный” (при возможной его трансформации в „зловещий”). Ср.: „О *красном* вечере задумалась дорога, Кусты рябин туманней глубины” (*О красном вечере задумалась дорога...*); „Гаснут

красные крылья заката, Тихо дремлют в тумане плетни. Не тоскуй, моя белая хата, Что опять мы одни и одни” (*Гаснут красные крылья заката...*); „Близок твой кому-то *красный* вечер, Да не нужен ты” (*Проплясал, проплакал дождь весенний...*).

Поэтому вполне закономерно, что именно лексема *красный* в поэтической системе С. Есенина выступает доминантой микропарадигмы, состав которой определяют лексемы с корнем *-багр* и лексемы, восходящие к наглядно-чувственному образу „кровь”, также способствующие реализации комплекса коннотатов отрицательного эмоционального плана, структурное ядро которого составляют коннотаты „тревожный”, „зло-вещий”. Ср.: „О *красная* вечерняя заря! Прости мне крик мой!” (*Сельский часослов*) – „Подымается заря *кровавая*” (*Богатырский посвист*) – „*Окровавленный* веник зари...” (*Сорокоуст*); „Октябрь! Октябрь! Мне страшно жаль Те *красные* цветы, что пали” (*Цветы*) – „И на рябине есть цветы, Цветы предшественники ягод, Они на землю градом лягут, *Багрец* свергая с высоты” (там же).

В свою очередь, именно лексема *алый* как компонент рассматриваемой парадигмы в соответствии со своей семантической спецификой и ходом определенного исторического развития⁸ становится преимущественным выразителем цвета утренних зорь (такие примеры от общего количества ее реализаций составляют 70%). И это представляется вполне закономерным, поскольку соответствует специфике народного осознания данного природного явления как главного источника жизни на земле. Поэтому не случайно, что номинируемый лексемой *алый* цвет в поэтической системе С. Есенина становится символом чистоты и сопричастности высокому божественному началу, обуславливая тем самым ощущение органического единства земли и неба. Ср.: „Я молюсь на *алы* зори, причащаюсь у ручья...” (*Я пастух, мои палаты...*); „Белый храм... Я стоял, как инок, в блеске *алом*” (*Мечта*). Не случайно именно с использованием данной лексемы конструируется образ самой Руси, которая в поэтическом сознании Сергея Есенина предстает облаченной в яркие *алые* одежды. Ср.: „Ты ли Русь, тропой-дорогой разметала *ал* наряд” (*На плетнях висят баранки...*).

В качестве наиболее близкого синонима слова *алый* в соответствующих контекстах реализуется лексема *малиновый*, которая, как и лексема *алый*, может входить в структуру поэтических образов, отражающих самую суть

⁸ См.: Р.В. Алимпиева, *Этнокультурный компонент текста как средство выражения русского национального самосознания*, [в:] *Семантические единицы русского языка в диахронии и синхронии*, Калининград 2000, с. 3–13.

Руси. Ср.: „О Русь – малиновое поле И синь, упавшая в реку, Люблю до радости и боли твою озерную тоску...” (*Запели тесаные дороги...*). При этом лексема *малиновый* благодаря своей внутренней форме, ассоциируясь в народном сознании, со светлым, жизнеутверждающим началом (ср. из русской народной песни: „В роще малина, все стало видно, соловушки поют”), становится стержневым компонентом целого ряда неповторимых поэтических образов. Ср.: „Уже давно мне стала сниться полей *малиновая ширь*” (*Опять раскинулся узорно...*); „Синее небо, цветная дуга, Тихо степные бегут берега, Тянется дым у *малиновых сел*”; „За перепаханною нивой *малиновая* лебеда. На ветке облака, как слива, златится спелая звезда” (*О край дождей и непогоды...*).

В плане реализации соответствующих эмоциональных ощущений с лексемами *альпий, малиновый* предельно сближенной оказывается лексема *розовый*, с помощью которой также создаются уникальные есенинские образы, исполненные чувством высокой духовности. Ср.: „Льетса дней моих *розовый купол*. В сердце снов золотых сума...” (*Пой же, пой. На проклятой гитаре...*); „Милая, мне скоро стукнет тридцать, И земля милей мне с каждым днем. Оттого и сердцу стало сниться, что горю я *розовым* огнем” (*Видно, так заведено навеки...*); „Я теперь скупее стал в желаньях, жизнь моя? иль ты приснилась мне? Словно я весенней гулкой ранью Проскакал на *розовом* коне” (*Не жалею, не зову, не плачу...*). При этом эстетическим фоном для таких реализаций, безусловно, являются соответствующие цветообразы, соотносенные с представлением о дорогой сердцу поэта русской природе. Ср.: „Закружилась листва золотая В *розовой* воде на пруду” (*Закружилась листва золотая*); „Мир осинам, что, раскинув ветви, загляделись в *розовую* водь” (*Мы теперь уходим понемногу...*); „Далеко сияют *розовые* степи, Широко синее тихая река” (*Я иду долиной...*).

Трансформация данного фрагмента есенинской поэтической системы, репрезентирующего концептуальное пространство красного цветового тона, с ее уникальной эстетической организацией в условия иной, польской языковой культуры и соответствующих ей аксиологических приоритетов, является сложным процессом, предполагающим прежде всего поиск эквивалентных языковых средств. Анализ имеющихся в нашем распоряжении польских переводов⁹, позволяет установить, что в качестве эквивалентных в них используется целый ряд цветообозначений, в основном прина-

⁹ S. Jesienin, *Poezje*, przełożył T. Nowak, Kraków 1984; idem, *Poezje*, wybór Z. Fedeckiego, Warszawa 1975.

длежащих к лексико-семантической парадигме красного тона. Ее ядерным компонентом является лексема *czzerwony*, группирующая вокруг себя цветовые лексемы, соотнесенные с различными оттенками красного тона и характеризующиеся различной стилевой и грамматической принадлежностью, среди них: *różowy, różany, różowość; purpurowy, purpura; szkarłatny; amarantowy; krasny (kraśny); rudy*, а также *krwawy, krwawo, malinowy, makowy, rdzawy, płomienisty* при реализации их цветового значения.

Эквивалентность данных лексем лексемам со значением красного тона, реализующимся в есенинских поэтических текстах, устанавливается в соответствии с их системной значимостью и спецификой номинируемого ими оттенка красного тона. Поэтому вполне мотивированно, что в подавляющем большинстве случаев в польских переводах в качестве эквивалента лексемы-доминанты *красный* реализуется имеющая тот же системный статус лексема *czzerwony*. Ср.: „Красный вечер за куканом расстелил кудрявый бредень” (*Даль подернулась туманом...*) – „Нос *czzerwona* zarzuciła sieć dzierganą nad sitowiem” (пер. Новака), „Там, где капустные грядки *красной* водой поливает восход” (*Там, где капустные грядки...*) – „Gdzie na kapusty zagony *czerwoną* wodą zachód płynie” (пер. Каменской), „Октябрь! Октябрь! Мне страшно жаль те *красные* цветы, что пали” (*Цветы*) – „O październiku! Mnie bardzo żal *czerwonych* kwiatów, które padły” (пер. Новака).

В силу своей смысловой и коннотативной заданности (способность к индуцированию в тексте высокой интонации) в качестве эквивалента лексемы *красный* используется и лексема *purpurowy*. Ср.: „О верю, верю, счастье есть! Еще и солнце не погасло. Заря молитвенником *красным* Пророчит благодстную весть...” (*О верю, верю, счастье есть!...*) – „O, wierzę, wierzę, szczęście jest! Jeszcze i słońce nie szerniało. Z *purpurowego* zorza mszału zaranna, prorokuje wieść” (пер. Новака); „И целует на рябиновом кусту Язвы *красные* незримоу Христу” (*Осень*) – „I całuje krzak jarzębiny rozchwiany – Niewidzialnego Chrysta *purpurowe* rany” (пер. Левина). В последнем из приведенных примеров употребление лексемы *purpurowy* мотивировано и тем, что „в польском народном сознании существует устойчивая ассоциация между образом Христа и пурпурным цветом как цветом его одежды”¹⁰.

В качестве эквивалента русской лексемы *красный* удачно, на наш взгляд, используется польская лексема *płomienisty*, индуцирующая не

¹⁰ A. Zaręba, *Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego*, Wrocław 1954, s. 138.

только цветное, но и особо значимое для образной динамики стихотворения световое впечатление. Ср., следующий есенинский текст и его польский вариант в переводе Новака: „Тучи с ожереба Ржут, как сто кобыл. Плещет надо мною Пламя *красных* крыл” (*Тучи с ожереба...*) – „Chmury z ózrebienia jak sto kobył rżą. Ponade mną skrzydła *plamieniste* drżą”. Особого внимания заслуживает и перевод Монгирда, где с целью усиления цветовой яркости при передаче тревожно-взволнованной интонации в качестве эквивалента лексемы *красный* используется лексема, восходящая к корню - *krw-*. Ср., например: „В саду горит костер рябины *красной*, Но никого не может он согреть” (*Отговорила роуца золотая...*) – „Pali się *krwawo* żagiew jarzębiny, Ale nie parzy i ciepła nie daje”.

По своей эстетической значимости и количеству реализаций в есенинских текстах особо выделяется лексема *розовый*, в качестве эквивалента которой, как правило, реализуется этимологически родственная ей лексема *ryżowy* (из лат. *rosa*, Сл. Брюкнера). Ср.: „Мир осинам, что, раскинув ветви, Загляделись в *розовую* водь” (*Мы теперь уходим понемногу...*) – „Pokój osikom, one przecie patrzą w *różową* topliel wód” (пер. Новака); „Льется дней моих *розовый* купол...” (*Москва кабацкая*) – „Dni *różowa* kupała spływa” (пер. Поллака).

Другие варианты перевода русской лексемы *розовый* в исследованных текстах фиксируются крайне редко. Так, в одном из них в качестве эквивалента русской лексемы *розовый* выступает польская лексема *krańpu*, что при учете специфики отраженного в контексте цветного ощущения, характеризующегося высокой степенью яркости и насыщенности, представляется вполне мотивированным. Ср.: „Ярче *розовой* рубахи Зори вешние горят” (*Вечер*) – „Jaśniej od koszuli *kraśnej* płonie zórz wiosennych ras” (пер. Новака).

Не вызывает сомнений правомерность реализации в польских переводах семантической и эстетической специфики русских лексем *малиновый*, *маковый* через этимологически родственные польские лексемы *malinowy*, *takowy*. Ср.: „О Русь – *малиновое* поле...” (*Запели тесаные дороги...*) – „O, Rusi!, *malinowe* pole...” (пер. Новака); „Уведу тебя под склоны Вплоть до *маковой* зари” (*Темна ноченька, не спитя...*) – „Przez pagórków nieboskłony aż do zórz *takowych* wiódł” (пер. Новака).

Однако, устанавливая степень адекватности польских переводов оригинальным есенинским текстам, следует иметь в виду, что при соответствующей трансформации языковая система переводимого языка не может быть воспроизведена без существенного ущерба или изменения, что

прежде всего обуславливается различием концептуальных сфер языка и культуры¹¹. Поэтому естественно, что специфика перемещения рассматриваемых есенинских цветообразов в условия иного концептуального пространства не всегда соответствует эстетическим принципам оригинального текста. Так, по нашему мнению, очевидным творческим просчетом переводчика является трансформация романтически приподнятого, исполненного нежной грусти есенинского поэтического образа розового коня (стихотворение *Не жалею, не зову, не плачу...*) в польскую языковую систему через явно не соответствующий оригиналу образ, выраженный словосочетанием „czerwoną kobyłą” (Ср.: „Przecwałował czerwoną kobyłą”, пер. Новака), где одинаково неприемлемы как определяемое, так и определяющее.

В ряде случаев немотивированным представляется поиск эквивалентов соответствующих эквивалентов в лексико-семантических парадигмах иной цветовой ориентации. Сравним, например, глубоко поэтичный, как бы пронизанный духом своего времени, вызывающий ассоциации с картиной Петрова-Водкина *Купанье красного коня* – образ есенинского красногривого жеребенка, безуспешно стремящегося догнать поезд (*Сорокоуст*), и мало убедительный его эквивалент – „bułanogrzywy źrebaczek” [буланогривый жеребенок – Р.А., С.Б.], или исполненный тревожного, даже трагического звучания образ зари – „красношерстной верблюдицы” (*Пугачев*) и употребленный в качестве его эквивалента в переводе Броневского образ зари – „wielbłądźicy gniadej”. И в первом, и во втором случае путем изменения состава сложных лексем исчезает ощущение красного цвета, вследствие чего заметно нейтрализуется и обусловленное им взволнованно-тревожное звучание соответствующих поэтических контекстов.

Определенные трудности вызывает перевод на польский язык лексемы *багряный*, хотя, на первый взгляд, представляется, что ее безусловными эквивалентами являются лексемы *purpurowy* и *szkarłatny* (ср. их отраженность в русско-польском и польско-русском словарях: *багряный* ‘*purpurowy, szkarłatny*’, SRP; *purpurowy* ‘пурпурный, пурпуровый, багряный, багровый’; *szkarłatny* ‘ярко-красный, пурпурный’, БПС). Однако, устанавливая данные смысловые параллели, необходимо учитывать, что в соответствии с известными пушкинскими новациями (ср.: „...в *багрец*

¹¹ См.: G. Ojcewicz, *O przekładalności–nieprzekładalności tekstu artystycznego uwag parę*, [w:] *Z badań nad językiem i współczesną literaturą rosyjską*, Olsztyn 1990, s. 163–172.

и *золото* одетые леса”, *Роняет лес багряный свой убор...*) в русском языке появилась тенденция к особой закреплённости лексемы *багряный* за зоной „осень”, что обуславливает реализацию по отношению к ее семантической структуре не только коннотативных признаков „нарядный”, „праздничный”, „торжественный”, одинаково свойственных и польским эквивалентам данной лексемы, но и коннотатов „печальный”, „тоскливый”, вероятность реализации которых по отношению к лексемам *purpurowy*, *szkarłatny* крайне низка (по данным эксперимента, соответственно 2% и 0,5%¹²).

Более сложные проблемы возникают у переводчика, если в тексте оригинала реализуются лексемы, которые, в силу уникальности их семантических структур, должны быть отнесены к разряду безэквивалентной лексики. И это прежде всего относится к лексеме *алый*, которая, будучи заимствована из тюркской языковой системы (татарск. *ал* – ‘ярко-красный, светло-красный’, Сл. Шанского), „довольно скоро стала достоянием русской культуры, выразителем сущности русского менталитета”¹³, что обуславливает органичность ее реализации в произведениях русского фольклора. Именно поэтому все польские переводы соответствующих есенинских текстов представляются нам недостаточно убедительными. К их числу, например, относится выполненный Монгирдом перевод стихотворения *Выткался на озере алый свет зари...*, где в качестве эквивалента лексемы *алый* употреблена польская лексема *amarantowy*, противопоставленная *русской* лексеме как стилистически (является средством поэтической книжной речи), так и семантически (ср.: *amarantowy* – ‘czernony z odcieniem fioletowym’, MSP).

Однако отмеченные выше издержки польских переводов не являются главным фактором при оценке их адекватности оригинальным есенинским текстам. Суть проблемы, на наш взгляд, состоит в том, что при переводе соответствующих текстов с русского языка на польский оказалась нарушенной структура авторской эстетической парадигмы. Действительно, если в исходной поэтической системе цветообразы „алые зори”, „алый свет зари”, „алые губы”, румянец, напоминающий „алый сок ягоды”, „алые ризы Спаса”, обобщенные бесконечно близким для Есенина образом

¹² Данный эксперимент был проведен на кафедре истории русского языка Калининградского государственного университета, его информантами были студенты Варминско-Мазурского университета (г. Ольштын, Польша).

¹³ Р.В. Алимбиева, *Этнокультурный компонент текста...*, с. 6.

разметавшей свой „ал наряд” Руси, – составляют единую, уникальную парадигму, реализующуюся в структурно-значимой для поэта противопоставленности цветообразам, конструируемым при посредстве лексемы *красный* (ср.: „красная вечерняя заря”, „красный вечер”, пригвожденные к древу „красные уста”, „красные раны” Христа и др.), то в соответствующих польских переводах данная парадигма теряет свою целостность, распадаясь на отдельные фрагменты. В результате „алый свет зари” трансформируется в вытканый закатом солнца „wzór amarantowy”, а „алые зори”, на которые молится лирический герой, или нежный румянец, переданный через наглядно-чувственный образ алого сока ягоды, номинируются посредством лексемы *czerwony*.

Устанавливая степень адекватности семантически соотнесенных лексем, принадлежащих двум различным (пусть близкородственным) языковым системам, необходимо прежде всего исходить из того, что эти системы, в сущности, несоизмеримы, как несоизмеримы и семантические структуры лексических единиц их составляющих, где каждая единица приобретает эстетическое звучание в соответствии со спецификой порождающей ее языковой культуры. И это, безусловно, должен учитывать переводчик в своей сложной творческой работе, определяемой стремлением к сближению не слов, а миров, отражением которых они – эти слова – являются.

Список сокращений

- БАС – *Словарь современного русского литературного языка*, Москва – Ленинград 1948–1965.
- БПС – *Большой польско-русский словарь*, под ред. Д. Гессена, Р. Стыпулы, Москва – Варшава 1980.
- БТС – *Большой толковый словарь русского языка*, под ред. А.С. Кузнецова, Москва 1998.
- MSP – *Mały słownik języka polskiego*, pod. red. S. Skorupki, Warszawa 1972.
- SRP – *Podręczny słownik rosyjsko-polski*, pod red. J. Dworeckiego, Warszawa 1980.
- Сл. Брюкнера – А. Вгьскнер, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1977.
- Сл. Даля – В.И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, Москва 1991.
- Сл. Шанского – И.М. Шанский, И.В. Иванов, *Краткий этимологический словарь русского языка*, Москва 1971.

Streszczenie*Specyfika przekodowania paradygmatu oznaczeń kolorów z liryki Sergiusza Jesienina do systemu języka polskiego*

Autorki artykułu na materiale tekstów poetyckich Sergiusza Jesienina określiły specyfikę przekładu jednego z paradygmatów leksykalno-semantycznych jako części autorskiej struktury poetyckiej. Stwierdziły, iż przekodowania wymaga polska przestrzeń językowa ukształtowana pod wpływem innych tradycji kulturowych i komunikatywnych. W artykule określono składniki paradygmatu. Zachowanie ich całkowitej właściwości decyduje o adekwatności przekładu literackiego.

Summary*Specific peculiarities of decoding lexico-colour paradigm in Polish (based on the texts by Sergey Yesenin)*

In the article, basing the poetic texts by S. Yesenin and their Polish translations, specific peculiarities of decoding one of the lexico-semantic paradigms as a component part of the author's poetic structure in the process of its translation into a language conceptual space formed by some other communicative and cultural traditions are disclosed. The key components of the paradigm are stated; the preservation of their systemic peculiarity stipulates the adequate artistic translation.

Swietłana Waulina, Irina Ostrowierchaja
Kaliningrad

Модальные средства экспликации „мысли семейной” в романе Льва Толстого *Анна Каренина*

Творческий замысел автора произведения, характер отображаемой действительности, индивидуально-авторские мировоззренческие установки, особенности художественного мышления автора текста, а также осознанное или неосознанное отношение к языку, его потенциалу, нормам определяют принципы отбора языковых единиц и организации речевой структуры литературно-художественного произведения. Употребление языковых средств в тексте: фонетических, грамматических (морфологических и синтаксических), лексических – полностью зависит от воли автора, его индивидуального стиля¹. Для современного этапа развития филологической науки, по меткому выражению Николая Шанского, характерен анализ языковых средств „под лингвистическим микроскопом”² с целью выявления их роли и функций в идейно-тематическом содержании текста. Слово в художественном тексте „обладает наибольшей структурной, конструктивной, смыслонакопительной и кумулятивной силой”³, „в слове объективируется ценностная мысль писателя о его мире, его чувства, оценки”⁴. „В любом художественном произведении большого писателя, — отмечал Рубен Будагов, — важно и что он хочет выразить, и как он хочет выразить”⁵. Творчество великого русского национального писателя Льва Толстого показательны в плане изображения личности, ее духовного мира. Своеобразие идиостиля писателя, как известно, состоит в том, что он дает свою оценку изображаемому с точки зрения соответствия — несоответствия

¹ См., например: Л.Г. Бабенко, И.Е. Васильев, Ю.В. Казарин, *Лингвистический анализ художественного текста*, Екатеринбург 2000.

² Н.М. Шанский, *Художественный текст под лингвистическим микроскопом*, Москва 1986.

³ Л.Г. Бабенко, И.Е. Васильев, Ю.В. Казарин, *op. cit.*, с. 325.

⁴ Д.М. Пощеня, *Образ мира в слове писателя*, Санкт-Петербург 1995, с. 69.

⁵ Р.А. Будагов, *Писатели о языке и язык писателей*, Москва 2001, с. 334.

его представлениям об идеале. Роман *Анна Каренина* особо значим в плане выявления взглядов Толстого на идеал семейной жизни, в плане показа губительных для семейного счастья сил, в плане выражения ценностных аспектов жизни человека. Указанные аспекты жизни человека, его видение семейного счастья и несчастья в немалой степени реализуются в романе *Анна Каренина* через модальные средства, наделенные способностью выражать такие важные жизненные представления литературных героев, как „могу”, „хочу”, „должен”, „могу и хочу”, „могу и должен”, „и могу, и хочу, и должен”.

Толстой, как отмечает Роза Алимпиева, показывает „с одной стороны, семью, любовь, долг, с другой, — не различающую границ между добром и злом страсть, концентрирующую в себе заряд огромной разрушительной силы, сметающей все на своем пути”⁶. И носителем этой разрушительной силы является прежде всего главная героиня романа — Анна Каренина.

Целью данной статьи является установление функциональной роли экспликаторов модального значения возможности в раскрытии связанных с „мыслью семейной” взглядов Анны Карениной, трагически действующих как на окружающих ее людей, так и на себя саму. Выявление текстовой значимости экспликаторов модального значения возможности применительно к образу Анны Карениной рассматривается нами через отношение Анны к мужу, к Вронскому, к детям.

Отношение Анны к мужу. С помощью глагола *сознать*, имплицитно выражающего инвариантную интрасубъектную возможность, Толстой показывает, что исходными позициями семейного союза Анны и Каренина являются притворство и отсутствие любви. Причем использование при глаголе *сознать* эмоционально-оценочных наречий *ясно* и *больно*, служащих контекстными детерминаторами обозначенной модальной семантики, позволяет Толстому наиболее адекватно передать полноту ощущения Анной связывающей ее и мужа лжи. Ср.: „Чувство то было давнишнее, знакомое чувство, похожее на состояние притворства, которое она испытывала в отношениях к мужу; но прежде она не замечала этого чувства, теперь она ясно и больно *сознала* его” (117)⁷.

---

⁶ Р.В. Алимпиева, *Концепты „семья”, „любовь”, „долг” в романе Л.Н. Толстого „Анна Каренина”*, [в:] *Lew Tolstoj i kultury słowiańskie. Polsko-wschodniosłowiańskie dziedzictwo kulturowe*, Olsztyn 2005, s. 193.

⁷ Здесь и далее в скобках указывается страница текста романа *Анна Каренина*, на которой зафиксирован приводимый пример.

На способность Анны сохранять ложь, наиболее ярко проявившуюся в сцене объяснения Анны с Карениным после ее фривольного поведения в салоне у Бетси, вызвавшего негативное мнение света, указывает отрицательное местоимение *ничего*, актуализирующее частное значение экстрасубъектной возможности ‘(не) иметь возможность выполнить действие (в связи с наличием объективных обстоятельств)’, а также реализующий инвариантную интрасубъектную возможность тройной дистантный повтор глагола *(не) понимать*. Ср.: „Решительно ничего *не понимаю* [...]. Ничего *не понимаю*. Ах, боже мой, и как мне на беду спать хочется!” (164); „Алексей Александрович, право, *я не понимаю*, – сказала она. Определи, что ты находишь...” (164); „*Мне ничего говорить*. Да и... – вдруг быстро сказала она, с трудом удерживая улыбку, – право, пора спать” (165).

Полисемантический модификатор *мочь* и репрезентирующий модальное значение интра-экстра-субъектной комбинаторности модификатор *успеть* раскрывают эволюцию чувств Анны к мужу, заключающуюся в переходе от притворства к ненависти, страху, раздражению и физическому отвращению. Ср.: „Я слушаю вас [Каренина – С.В., И.О.] и думаю о нем [о Вронском – С.В., И.О.]. Я люблю его, я его любовница, *я не могу переносить*, я боюсь, я ненавижу вас...” (235–236); „Анна боялась его [Каренина – С.В., И.О.], тяготилась им и *не могла смотреть* ему прямо в глаза” [462–463]; „Да уж я сказала, так что же повторять? – вдруг перебила его Анна с раздражением, которое *она не успела удержать*” (467); „Она тревожно играла кистями халата, взглядывая на него с тем мучительным чувством физического отвращения к нему, за которое *она* упрекала себя, но которого *не могла преодолеть*” (468); „Я ненавижу его за его добродетель. *Я не могу жить* с ним. Ты пойми, его вид физически действует на меня, я выхожу из себя. *Я не могу, не могу жить* с ним” (470).

То, что Анна, чудом выжившая после родильной горячки, прощенная Карениным и получившая от него освобождение, вспоминает о чувстве долга перед мужем, Толстой передает с помощью модификаторов *мочь* и *хотеть*, реализующих семантическую сращенность ‘возможность + желательность + необходимость’, а также посредством глагола *страдать*, имплицитно актуализирующего указанную семантику. Ср.: „Стива говорит, что он [муж Анны – С.В., И.О.] на все согласен, но *я не могу принять* его великодушие...” (480); „Я неизбежно сделала несчастье этого человека, – думала она, – но *я не хочу пользоваться* этим несчастьем; *я* тоже страдаю и *буду страдать*: я лишаюсь того, чем я более всего дорожила, – я лишаюсь

честного имени и сына. *Я* сделала дурно и потому не хочу счастья, не хочу развода и *буду страдать* позором и разлукой с сыном” (510). Вуалированность представления глаголами *мочь*, *хотеть*, *страдать* семы „долг” свидетельствует, на наш взгляд, о вуалированности осознания Анной своего долга перед мужем. Глагольная словоформа *не страдать*, выступающая в оппозиции к обозначенным средствам и имплицитно актуализирующая значение ‘не быть в состоянии выполнить действие’, подчеркивает фальшивость ощущения Анной чувства долга перед Карениным. Ср.: „Но, как ни искренно хотела Анна страдать, *она не страдала*” (510).

Отношение Анны к Вронскому. Используя глаголы *мочь* и *забывать*, выражающие частное значение интрасубъектной возможности ‘(не) быть в состоянии выполнить действие’, а также глагол *успеть*, актуализирующий внутрисубъективное совмещенное значение интра-экстрасубъектной комбинаторности, Толстой показывает, что Анна испытывает к Вронскому всепоглощающую, лишаящую разума страсть, а не любовь в созидательном смысле этого слова. Ср.: „Страсть, связывавшая их, была так сильна, что *они* оба *забывали* обо всем другом, кроме своей любви” (204); „Анна готовилась к этому свиданию, думала о том, что она скажет ему, но *она* ничего из этого *не успела сказать*: его страсть охватила ее. [...] Его чувство сообщилось ей. Губы ее дрожали так, что долго *она не могла* ничего *говорить*” (479).

Экспликатеры модального значения возможности „сигнализируют” также о том, что страсть, существующая между Анной и Вронским, не подкреплена взаимопониманием. Так, например, уже в сценах, описывающих время, предшествующее совместной жизни героев, с помощью глаголов *мочь* и *догадываться*, эксплицирующих частное значение интрасубъектной возможности ‘(не) быть в состоянии выполнить действие’, Толстой обнажает отсутствие понимания между героями, главной причиной которого является сын Анны. Ср.: „*Она* опять хотела сказать: сына, но *не могла выговорить* этого слова. [...] *Он* [Вронский – С.В., И.О.] *не догадывался*, что главная причина этого было то слово сын, которого *она не могла выговорить*” (210).

Глаголы *мочь* и *хотеть*, репрезентирующие совмещенную модальную семантику ‘возможность + желательность’, а также глагольно-именное сочетание *быть в силах* и глагол *скрывать*, актуализирующие частное значение интрасубъектной возможности ‘(не) быть в состоянии выполнить действие’, используемые Толстым для описания размышлений Анны по

поводу свидания с сыном по приезде в Петербург из Италии, раскрывают отсутствие у Анны доверия к Вронскому, ее одиночество в союзе с ним, подчеркивают пропасть непонимания, лежащую между героями. Ср.: „Горе ее было тем сильнее, что оно было одиноко. *Она не могла и не хотела поделиться* им с Вронским. [...] Она знала, что никогда *он не будет в силах понять* всей глубины ее страдания; она знала, что за его холодный тон при упоминании об этом она возненавидит его. И *она* боялась этого больше всего на свете и потому *скрывала* от него все, что касалось сына” (586).

Способность и желание Анны быть в союзе с Вронским только любовницей подчеркивают употребленный в словах автора в сцене описания жизни Анны и Вронского в деревне модификатор *мочь*, репрезентирующий семантику инвариантной интрасубъектной возможности, а также эксплицирующие совмещенное значение полей возможности и желательности модификаторы *мочь* и *хотеть*, входящие во внутренний предсмертный монолог Анны. Ср.: „Но главная забота ее все-таки была она сама – она сама, насколько она дорога Вронскому, насколько *она может заменить* для него все, что он оставил” (709); „Если б я могла быть чем-нибудь, кроме любовницы, страстно любящей одни его ласки; но *я не могу и не хочу быть ничем другим*. И я этим желанием возбуждаю в нем отвращение, а он во мне злобу, и это не может быть иначе” (839–840).

Употребленный Вронским в разговоре с приехавшей в Воздвиженское Долли Облонской глагол *понимать*, имплицитно актуализирующий частное значение интрасубъектной возможности ‘(не) быть в состоянии выполнить действие’, передает неосознанность Анной необходимости юридического оформления брака с Вронским, подчеркивает отсутствие у нее чувства долга перед семьей. Ср.: „И завтра родится сын, мой сын, и он по закону – Каренин, он не наследник ни моего имени, ни моего состояния [...]. Я пробовал говорить про это Анне. Это раздражает ее. *Она не понимает*, и я не могу ей высказать все” (691).

Толстой прибегает к помощи полифункционального глагола *мочь*, а также глагола *решиться*, репрезентирующего частное значение интрасубъектной возможности ‘(не) быть в состоянии выполнить действие’, чтобы подчеркнуть, что согласие Анны на получение развода у Каренина, продиктовано не чувством долга перед семьей, а ее эгоистическим желанием удержать Вронского. Ср.: „Точно так же как прежде, одною любовью и привлекательностью *она могла удержать* его. И так же как прежде, занятиями днем и морфином по ночам *она могла заглушить* страшные мысли о том, что будет, если он разлюбит ее. Правда,

было еще одно средство: не удерживать его, – для этого она не хотела ничего другого, кроме его любви, – но сблизиться с ним, быть в таком положении, чтоб он не покидал ее. Это средство было развод и брак. И она стала желать этого и *решилась согласиться* в первый же раз, как он или Стива заговорят ей об этом” (734).

На ощущение Анной ненависти к Вронскому указывает модификатор *мочь*, эксплицирующий значение ‘(не) быть в состоянии выполнить действие’ Ср.: „Вчерашние чувства с новой болью защемили больное сердце. Она не могла понять теперь, как она могла унизиться до того, чтобы пробыть целый день с ним в его доме” (828). Глагол *хотеть*, реализующий двуполовое совмещенное значение ‘возможность + желательность’, содержащийся в авторской оценке поведения Анны во время ее разговора с Вронским и Яшвиным после одной из очередных ссор с Вронским, передает силу ненависти Анны. Ср.: „Она хотела сказать *Гельсингфорс*; но не хотела сказать слово, сказанное Вронским” (825).

Предикативы *нужно* и *надо*, эксплицирующие трехполюсное совмещенное значение ‘возможность + желательность + необходимость’, и имплицитно актуализирующие указанную семантику глаголы *доказать*, *скрыть*, *сказать* подчеркивают то, что Анна и в состоянии, и способна, и дает себе право, и хочет, и ощущает потребность отомстить за свои страдания Вронскому. Ср.: „[...] *Нужно было* одно – *наказать* его” (827); „[...] Как он будет горд и доволен, получив мою записку! Но я *докажу* ему...” (833); „Ужасно то, что нельзя вырвать с корнем прошедшего. Нельзя вырвать, но можно скрыть память о нем. И я *скрою*” (833); „Я сама поеду к нему. Прежде чем навсегда уехать, я *скажу* ему все” (837); „Да, *надо ехать* на станцию железной дороги, а если нет, то *поехать* туда и *уличить* его” (838).

Посредством введенных Толстым во внутренний предсмертный монолог Анны предикатива *надо*, безмодификаторного риторического вопроса, глаголов *наказать* и *избавиться*, реализующих сращенное значение полей возможности, желательности и необходимости, Толстой показывает, что самоубийство избирается Анной как способ мести Вронскому. Ср.: „И на то дан разум, чтоб *избавиться*; стало быть, *надо избавиться*. *Отчего же не потушить свечу, когда смотреть больше не на что, когда гадко смотреть на все это*” (843); „И я *накажу* его и *избавлюсь* от всех и от себя” (845).

Отношение Анны к детям. Имплицитно реализующие инвариантную интрасубъектную возможность глагольные лексемы *жить*, *променять*, *жаловаться* и *удовлетворяться*, введенные Толстым в отличающийся беспощадной правдивостью внутренний предсмертный монолог Анны,

одновременно показывают и переживаемое Анной горе от потери сына, и ее эгоистическую любовь к нему. Ср.: „Я тоже думала, что любила его [сына – С.В., И.О.], и умилялась над своею нежностью. А жила же я без него, *променяла* же его на другую любовь и *не жаловалась* на этот промен, пока *удовлетворялась* той любовью” (840).

„Промен” Анной сына на страсть к Вронскому ярко выражается через оппозицию всего лишь одного экспликатора положительной возможности совершить действие (а именно бросить сына ради любовника) и семи экспликаторов отрицательной возможности выполнить указанное действие в сценах, описывающих внутреннее состояние и размышления Анны перед разговором с Вронским в саду у Вреде. Экспликатор положительной возможности представлен реализующей значение интра-экстрасубъектной комбинаторности главной частью сложноподчиненного предложения с придаточным условным. Ср.: „Если он [Вронский – С.В., И.О.] при этом известии [о сообщении Анной мужу о беременности – С.В., И.О.] решительно, страстно, без минуты колебания скажет ей: » Брось все и беги со мной!« – *она бросит сына* и уйдет с ним” (348–349). Экспликаторы отрицательной возможности выражены глаголами *мочь*, *бросить* и глагольно-именным сочетанием *быть не в силах*, актуализирующими значение ‘не быть в состоянии выполнить действие’, а также глаголом *мочь*, репрезентирующим двуполевою совмещенность ‘возможность + желательность’. Ср.: „В какое бы положение она ни стала, *она не может покинуть* сына. [...] *Она не может оставить сына*. У ней есть цель жизни” (320); „Я не знаю законов и потому не знаю, с кем из родителей должен быть сын; но я беру его с собой, потому что без него *я не могу жить*” (322); „*Я не брошу сына, не могу бросить сына* [...] бросив сына и убежав от него, я поступлю, как самая позорная, гадкая женщина [...] *я не в силах буду сделать* этого” (324); „*Она не в силах будет пренебречь* своим положением, *бросить сына* и соединиться с любовником” (348).

Прибегая к помощи экспликаторов интрасубъектной возможности, автор концентрирует внимание не на чувствах ребенка во время свидания с бросившей его матерью, а на страданиях самой Анны, что чрезвычайно наглядно указывает на эгоистическую любовь Анны к сыну. Ср.: „*Она не приготовила* только тех слов, которые она скажет сыну. Сколько она ни думала об этом, *она ничего не могла придумать*” (586); „*Она не слышала* его слов [помощника швейцара – С.В., И.О.] и *ничего не отвечала*” (587); „*Она [...] не могла ничего говорить*; слезы душили ее” (589); „Как ты одеваешься без меня? Как...« – хотела *она начать говорить* просто и весело, но *не могла* и опять отвернулась” (589); „*Она не могла сказать*

прощай, но выражение ее лица сказало это [...] »Ты не забудешь меня? Ты...« – но больше *она не могла говорить*. Сколько потом она придумывала слов, которые она могла сказать ему! А теперь *она ничего не умела и не могла сказать*» (591).

Модификатор *успеть*, эксплицирующий значение интра-экстра субъектной комбинаторности, также подчеркивает эгоистическую сосредоточенность Анны на собственных чувствах, а не на внимании к чувствам сына. Ср.: „*Она не успела и вынуть* и так и привезла домой те игрушки, которые она с такою любовью и грустью выбирала вчера в лавке» (592).

Полифункциональный модификатор *мочь*, используемый в авторской характеристике Анны, указывает на отсутствие у нее любви к дочери, на неспособность Анны быть для своей дочери матерью в полном смысле этого слова. Ср.: „Как она ни старалась, *она не могла любить* эту девочку, а *притворяться* в любви *она не могла*» (734); „*Анна хотела достать девочке ее игрушки и не могла найти ее*» (682).

Глагол *мочь*, риторические вопросы как экспликатеры двуполевого совмещенного значения ‘возможность + желательность’, введенные Толстым в прямую речь Анны, передают осознание ею ответственности и долга лишь перед будущими возможными детьми, тогда как об ответственности за дочь нет и слова. Ср.: „*Как я могу желать детей?* [...] Подумай, кто будут мои дети? Несчастные дети, которые будут носить чужое имя» (703); „Зачем же мне дан разум, если я не употреблю его на то, чтобы не производить на свет несчастных?» (704); „Для тебя вопрос: желаешь ли ты [Долли – С.В., И.О.] не иметь более детей, а для меня: желаю ли иметь я их. И это большая разница. Понимаешь, что *я не могу* этого *желать* в моем положении» (704).

Итак, проведенный анализ показывает, что экспликатеры модального значения возможности, являясь одним из системообразующих средств авторской модальности, во многом способствуют раскрытию негативных, разрушающих сил, противоречащих христианским и общечеловеческим представлениям о семье и семейном счастье: ложь, нелюбовь, безграничное подчинение страсти, ненависть, потребность мести, отсутствие чувства долга, бессердечность к детям, эгоизм, месть и наконец смерть. Будучи носителем указанных разрушительных сил, Анна Каренина несетя в пропасть к своему трагическому концу, где ее ждет Верховный Суд „всевластной руки Господа”⁸: „Мне отмщение, и аз воздам”.

⁸ Новый завет. Восстановительный перевод. Служение „Живой поток” и Уитнесс Ли, Анахайм 1998, с. 688.

Streszczenie

Środki modalne eksplicacji „myśli rodzinnej” w powieści Lwa Tolstoja „Anna Karenina”

W artykule rozpatrywane są funkcje tekstowe określonych środków językowych, które w powieści *Anna Karenina* Lwa Tolstoja służą do wyrażania modalnego znaczenia możliwości (znaczenie to jest jednym z eksplikatorów modalności autorskiej). Podjęto także próbę ustalenia specyfiki funkcjonalnej tych środków, stanowiących o systemie wartości zarówno tytułowej bohaterki, jak też jej bliskich (dzieci, męża, Wrońskiego). Oddzielnie rozważa się rolę środków modalnych w dynamice kształtowania się negatywnych zmian w psychice bohaterki – jej poglądy na życie w sposób istotny odbiegają od tzw. myśli rodzinnej, promowanej przez autora powieści i akceptowanej przez czytelnika.

Summary

Modal means expressing „family ideas” in Leo Tolstoy’s novel „Anna Karenina”

Text function of multi-leveled language means expressing the modal meaning of possibility as one of the explicators of the author’s modality in Leo Tolstoy’s novel *Anna Karenina* is considered in the article.

The authors determine functional specificity of the given means in revealing the valuable aspects of the heroes of the novel *Anna Karenina*, ruining the main heroine and influencing severely the people close to her: children, husband and Vronsky. The article traces the role of the modal means in showing the dynamics of formation and spiritual negative transformation of vital views of the heroine contrasting to the „family ideas” of the author of the novel and accepted by his readers.

Teresa Pluskota
Bydgoszcz

Nazwy etniczne i nazwy służebne w nazwach miejscowych Ukrainy i pogranicza polsko-ukraińskiego od XVI do XVIII wieku

Toponimia Ukrainy i pogranicza polsko-ukraińskiego ze względu na złożoną historię jej obszarów i skomplikowaną sytuację językową jest zawsze interesującym obiektem badań. Toponimia XVI wieku (częściowo też XVII) odzwierciedla nie tylko zapisy nowych miast, miasteczek, wsi, przysiółków, ale jest kontynuacją licznych procesów staroruskich, a nawet ogólnosłowiańskich. Procesom tym towarzyszy pewna polonizacja zapisów w XVII i XVIII wieku. Notowane są liczne dublety językowe. W artykule wymienione zjawiska analizowane są w nazwach odslużebnych i odetnonimicznych (plemiennych, etnonimach, nazwach mieszkańców ze względu na cechę zamieszkiwanego miejsca czy nazwach wychodźców z miast i wsi). Badane grupy zachowały stare nazwy, por. plemienne: *Torki*, *Печенеку/Печенюгу* i służebne: *Borthnyky/Barthnyky*, *Garczary*, *Koniuchy* i wiele innych. W artykule omówię rozwój grup w kolejnych wiekach i obszary występowania poszczególnych toponimów.

Zebrany materiał pochodzi z różnych polskich i ukraińskich, publikowanych i niepublikowanych źródeł: spisy podatków (podymnego, czopowego, pogłównego i in.), podziały ziem, opisy kupna i sprzedaży miejscowości, spisy parafii, królewszczyzn. Wykorzystuję również wcześniejsze zbiory materiałów toponimii Ukrainy¹, uzupełnione w kolejnych latach. Szczegółowy ich wykaz i odniesienie każdej formy do źródła znajdzie się w przygotowywanym słowniku nazw i wariantów z badanego obszaru. Na końcu artykułu podaję więc tylko najważniejsze z nich, odsyłając do wskazanego wykazu źródeł w monografii.

Złożona sytuacja kulturowa na badanym obszarze, który wielokrotnie zmienił swą przynależność polityczną, spowodowała, że wiele kwestii, które nie znalazły się w monografii i późniejszych opracowaniach, wymaga bardziej

---

¹ T. Pluskota, *Nazwy miejscowe ziem ruskich Rzeczypospolitej XVI–XVIII. Toponimia Ukrainy i pogranicza polsko-ukraińskiego*, Bydgoszcz 1998, s. 327–328.

szczegółowego omówienia. Ze względu na liczne warianty zapisu i niejednorodną pisownię XVI wieku zachowuję źródłowy zapis toponimu, pozostawiając tam, gdzie nie ma jednoznaczności, również formę przypadków zależnych. Toponimy analizuję w granicach województw, które zostały utworzone do XVI wieku (woj. ruskie ma podział na ziemie) i przyłączone do Korony, w XVII wieku uwzględniam woj. czernihowskie, które weszło (na krótko) w skład Rzeczypospolitej.

Nazwy odetnonimiczne i odsłużebne należą według przyjętej klasyfikacji Witolda Taszyckiego do grupy nazw, które oznaczały pierwotnie mieszkańców danego obszaru i zostały przeniesione na nazwy miejscowe². Wydzielanie w nich formantów ma tylko charakter formalny, służy do porównania podgrup semantycznych w poszczególnych wiekach i obszarach.

Zmiany zachodzące w nazwach badanych grup w XVII i XVIII wieku nie wpływają na system nazewniczy, dlatego nie rozpatruję grup w każdym stuleciu oddzielnie, pokazując jednak pewne nowe formy i procesy językowe.

Nazwy odetnonimiczne

W niniejszym artykule wyróżniam ogólnie przyjęte podgrupy nazw:

- 1) nazwy plemienne;
- 2) etnonimy;
- 3) nazwy mieszkańców wydzielone ze względu na cechy zamieszkiwanego obszaru (cechę terenu i obiekt);
- 4) nazwy mieszkańców-wychodźców z innej miejscowości.

Ad 1. Nazwy **plemienne** są nieliczne w toponimii wszystkich ziem (od pojedynczej nazwy, np. w pow. krzemienieckim na Wołyniu do sześciu nazw na Podolu). Nie zauważa się istotnych zmian w kolejnych stuleciach, ponadto nazwy zapisane dopiero w XVII wieku mogły występować wcześniej. Odnotowane zostały w toponimii na całym obszarze. *Duliby* występują w nazewnictwie Podola, Kijowszczyzny, ziemi lwowskiej i Wołynia; *Derewlanie* mają odzwierciedlenie w nazewnictwie ziemi bełskiej i lwowskiej, gdzie zanotowałam oba warianty językowe zapisu; *Połowce* występują na Podolu i ziemi przemyskiej; *Polanie* – w nazewnictwie ziemi lwowskiej i na Wołyniu; *Pieczeniegi* w polskim wariantcie notowałam w toponimii ziemi lwowskiej, ruskim – w woj. czernihowskim, por.: Błś.: *Drewlani/ Derewlany*; Lw.: *Pyeczanyagy, Derewlany/Drewlany*; Pod.: *Duleby/Dulibi, Połowcze*; Prz.: *Duliby, Jatwięgi, Torki*; Woł.: *Buzany, Driwicze*,

² W. Taszycki, *Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału)*, Kraków 1946.

Dulieby, Kiwierecz G., Polian G.; XVII w.: Hal.: *Połowce*; Lw.: *Duliby, Polanie*; Prz.: *Połowce*; Kij.: *Dulib G.*; Cz.: *Печенєку/Печенюгу, Торки*.

Ad 2. Drugą grupę stanowią **etnonimy** utworzone od nazwy narodu, związane z historią osadnictwa, niektóre z nich mogą być odprzezwiskowymi lub mogą pochodzić od nazwisk. W toponimii kilku ziem notowane są *Czechy* (ziemia lwowska, Podole, Wołyń, Kijowszczyzna), *Tatary* (ziemia przemyska, Podole), *Kozary* (ziemia kijowska, ziemia lwowska w XVIII wieku). Inne etnonimy występują sporadycznie w nazewnictwie jednej (rzadko dwóch) ziemi czy województwa: Hal.: *Vhernyky*; Lw.: *Uherce*³; Pod.: *Ormyany*; Woł.: *Wołochowow G.*; XVII w.: Hal.: *Wolochy*; Kij.: *Makedoncy*; odprzezwiskowymi mogą być: Ch.: *Prussy*; Woł.: *Zydy, Zydki, Lachy*.

Ad 3. Nazwy mieszkańców ze względu na miejsce osiedlenia na badanym obszarze występują z formantem *-ci, -any*, rzadziej notowane są nazwy z formantem *-yči*. W podstawie mają rdzeń topograficzny, który wskazuje na miejsce zamieszkania, cechę danego terenu, przy czym podstawy są zapisywane przeważnie w obu wariantach językowych: *bereh/brzeg, berest/brzost, bereza/brzoza, bołoto/błoto, dubrova, haj/gaj, hora/gora, łopux/łopuch, łoża, moch/mech, ozeroljeziuro*.

Ze względu na pewne różnice w strukturze nazw, typie ich podstaw oraz liczebności grup – nazwy z każdym sufiksem omówię oddzielnie.

A. Toponimy z suf. *-any* nie są liczne, nie przekraczają 10 przykładów, tylko w ziemi lwowskiej i na Wołyniu notowałam liczniejsze formy (ponad 20 nazw).

Grupę nazw z suf. *-any* zilustrować można wybranymi przykładami:

a) z rzeczownikiem apelatywnym w podstawie: *Berest, bereza/brzoza, dubrova, hłyna/glina, olcha, ozeroljeziuro*⁴ to najczęściej występujące podstawy: Ch.: *Beresczanie*; Hal.: *Dubrowliany, Jezierzany*; Lw.: *Gliniani, Olszany*; Prz.: *Dubrowlany, Olschany*; Pod.: *Berezany, Brzezany, Dubrowlany, Jezierzany*; Woł.: *Bereściany, Berezany, Ozerany*; Kij.: *Berezany*; Br.: *Jezierzany*; Cz.: *Глиняны, Олшаны*. Inne rzeczowniki (ukr. *krynycja*, ukr. i pol. *łopuch*, pol. *popiół, potik/potok*, ukr. i pol. *ruda*, pol. *rzeka*, ukr. *verba*/pol. *wierzba*, ukr. *smerek, uhoł* ‘kął’ i in.) i przymiotniki (pol. *mokry*, ukr. *vyšnyj* ‘górný’) występują w jednej lub dwóch nazwach miejscowych: Błś.: *Łopuszany, Wierzblany*; Ch.: *Leczany*; Hal.: *Popielani*; Lw.: *Popielani, Pomorzany* (wieś w dorzeczu Dniestru), *Potoczany, Rzecziczany*,

³ Władysław Makarski podaje, że dana nazwa oznaczała przybyszów zza węgierskiej granicy (W. Makarski, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi sanockiej*, Lublin 1986, s. 171).

⁴ Podają oba warianty rdzenia, jeśli występują one w toponimii.

Wyszniany (ukr. *vyšnyj* ‘górný’ o końcu wsi); Prz.: *Mokrzany, Rypiany* (ukr. *rypa* ‘skała’ Hrin.), *Horczańy, Smereczany*, Pod.: *Bilany, Kryniczany* (ukr. *krynycja* ‘źródło’ Hrin.) als *Krynyczyszczca*; Woł.: *Liplany, Mohylany* (w pobliżu liczne mogiły); Kij.: *Rudany, Угляне*.

– z wyrażeniem przyimkowym: rzeczownik apelatywny + przyimek *po* i *za*:

Ch.: *Pobrzezani, Zamschany, Zhorany*; Lw.: *Nagorzani, Nahorzani, Zagurzany*;

b) z nazwą własną w podstawie: Błś.: *Buzany*; Hal.: *Bogorodzany/ Bohorodzany* (od cerkwi Bogurodzicy⁵), *Lukwiany* (od n. rz. Łukwi SG); Prz.: *Zasanie* (rz. *San*); Lw.: *Podnyestrzany* (rz. *Dniestr*); Woł.: *Turyczany* (rz. *Turyja* SG); Kij.: *Зайуане* (rz. *Usz* SG); sporadycznie też z suf. *-nyky*: Woł.: *Serniki* (wieś nad rz. *Serną* SG).

B. Nazwy z suf. *-ci* zostały utworzone od wyrażen przyimkowych. Typowym modelem nazewniczym jest przyimek *pod* i *za* (rzadko *na-*, *pri-*, *u-*) + jeden z wymienionych już rzeczowników topograficznych. Pewną ciekawostką jest fakt występowania w zapisach niektórych rdzeni (*dub, haj, hora, horod, dubrowa*) tylko w wersji ukraińskiej, co może, ale nie musi świadczyć o dawności zapisu. Wiele z nich, ze względu na powszechność desygnatów i określających ich apelatywów, będących podstawą nazwy, powtarza się w toponimii kilku ziem: *Podborcze* w ziemi halickiej, na Podolu, *Poddubce* – w woj. bełskim, na Wołyniu, woj. kijowskim; *Podhajce* w woj. bełskim, ziemi chełmskiej, lwowskiej, w woj. wołyńskim; *Podhorce* notowane są w woj. bełskim, ziemi chełmskiej, lwowskiej, przemyskiej, pow. łuckim na Wołyniu, woj. kijowskim. Por. też z innymi rdzeniami: Ch.: *Podwerbce*; Lw.: *Podholcze, Podkamycze, Podlipcze*; Woł.: *Podleszcze, Podłoszcze/ Podłozcy, Podlescy*; Kij.: *Подльбець* G. Drugą grupę tworzą nazwy z przyimkiem *za*. *Zadubce* zapisano w woj. bełskim i kijowskim; *Zalesc(cz)e* – w ziemi lwowskiej, na Wołyniu i Podolu; *Zablote/ Zabolote(y)* mamy w nazewnictwie ziemi lwowskiej, przemyskiej i na Wołyniu; a *Zarudcze* – w ziemi lwowskiej, chełmskiej, na Wołyniu. Inne notowane są w toponimii jednej lub dwóch ziem (województw), por.: *Zaborce* – Błś., Ch.; *Zahalce* – Kij.; *Zaborce* – Woł.; *Zadubrowce* – Hal.; *Zahajce* – Woł.; *Zaloscze* – Lw., Pod.; *Zarudincze* – Pod.; *Zaszczinowce* (por. pol. *ściana* ‘wał, spiętrzony mur; boczna ściana skały i in.’ SW) – Hal.; *Zayreczkowce* – Woł.

Jak już wspomniałam wyżej, mogą występować też inne przyimki, ale nie są to częste formy, por.: Błś.: *Nahoraice* alias *Goraiee*; Ch.: *Międzyborce*; Prz.:

⁵ Д.Г. Бучко, *Походження назв населених пунктів Покуття*, Львів 1990, s. 53.

Porudence, Rozhorcze; Lw.: *Nahorcze*; Woł.: *Ubielcze* (*bill/biel* m. in. ‘mokradło, błoto’ SW), *Przywałowcze*; Kij.: *Priborce*.

Niewielka grupa nazw występuje bez przyimka, ma w podstawie rzeczownik topograficzny i określa zbiorowość: Lw.: *Trzcince, Trosciance*; Woł.: *Berestowce, Ozerecz G./Ozercza N., Jezierzec G.*; Pod.: *Bereszcze⁶, Nieteczincze* (ukr. *neteča* ‘stojąca woda, błoto’ Hrin.), *Pomorcze* (nad rz. Olchowiec SG), *Uholce*; Br.: *Kolibañce* (ukr. gw. *kołybań* ‘głęboka jama z wodą, większe błoto’); *Dąbrowińce, Seredynce*; Kij.: *Wereszczy* (ukr. *veres* ‘wrzos’ Hrin), *Дубровицы, Троицины* (ukr. *trošča* ‘trzcina’ Hrin.); XVII w.: Kij.: *Dębińce, Хижины* (ukr. *chyža* m.in. ‘chata’ Hrin.); Ch.: *Kotlińce, Lesczance, Olchowce, Wierzchowce, Zielince*; XVIII w.: Pod.: *Łanowce, Olchowce*; niekiedy bazą słowotwórczą jest złożona nazwa topograficzna: Ch.: *Srodopolce*; Woł.: *Petehirce, Tiemnohajecz G.*; Pod.: *Czarnokoncze, Czarniłowce, Liszohorcze*; Kij.: *Белобережцы*.

Na miejsce osiedlenia może wskazywać (rzadko) nazwa własna: Wł. – *Zaturcz G.* (rz. *Turyja* SG), XVII w.: Pod. – *Zaianowiec G.*; Kij. – *Jolcze* (rz. *Jola Hydr.U*).

Sporadycznie notowane są nazwy utworzone od rzeczownika lub wyrażenia przyimkowego o charakterze kulturowym: *przystań, młyn, staw, ujezd*. Tylko *staw* w znaczeniu osady w połączeniu z przymiotnikiem *nowy* występuje w kilku województwach, wskazując na nowe osiedlenia: Ch., Kij., Lw., Woł.: *Nowostawcz(c)e*; inne rzeczowniki notowane są sporadycznie: Lw.: z suf. *-ivci*: *Młynowcze*; Lw.: *Zadworce*; Prz.: *Podhorodce*; Woł.: *Ujezdce* (por. pol. *ujazd* ‘objazd sądowy dla ustalenia granic’ SłBr); XVII w.: Błs.: *Przystańce*. Na uwagę zasługuje nazwa *Warwazyńce* (*Varvara*) w toponimii ziemi halickiej, oznaczająca wieś, w której znajdowała się cerkiew pod wezwaniem św. Barbary, podobnie *Pokrowcze* (Lw.) od cerkwi *Św. Pokrowa*.

C. Nazwy z suf. *-yči/-ice* – ten typowo patronimiczny formant mógł łączyć się z innymi podstawami, tworząc nazwy mieszkańców danej osady. Sufiks występował w tej grupie m.in. z elementem *horod, siolo*, podkreślając przymiotnikiem, np. nowe (stare) osiedlenie: Woł.: *Nowhorodczycz G./Nowogrodzcic G., Nowosielicz G.*; Prz., Pod.: *Podhorodicze*; Kij.: *Starosielicz G., Zakornicz G.*; Prz.: *Trojczyce* ‘mieszkańcy wsi, w której była cerkiew św. Trójcy’; Woł.: *Knie-*

⁶ W formach typu *Bereszcze/Brzeszcze, Werescze* ze względu na mieszanie *c* i *cz* w XVI wieku trudno wydzielić sufiks. Mogą to być nazwy rodzaju nijakiego.

hynice – od żony kniazia lub oznaczające ludność zależną od kniahyńni ‘przełożonej klasztoru’⁷.

Równie rzadkie były rzeczowniki topograficzne (ukr.: *plavnja* ‘zarośla z trzciny i sitowia, częściowo zatopione lub zatapiane wiosną’ Hrin., *prud* ‘bystry tok wody, staw’ Hrin., pol. *dąbrowa*, *mech*, *olcha* i in., niekiedy z przyimkiem *pod* i *za*): Ch.: *Plawanice*, *Prudowicze*; Hal.: *Podborodice*; Prz.: *Zamschanice*; XVII w.: Kij.: *Derazicze* (ukr. *dereza*, pol. *dzieraza* ‘widłak goździsty’ SW), Siedliscze nazwane *Olszanice*; XVIII w.: Prz. *Dąbrowice*.

Ad 4. Nazwy **mieszkańców-wychodźców**, w podstawie toponimu – inna nazwa miejscowa: XVI: Ch.: *Drohiczani* (*Drohiczyn* Prz.), *Haliczany/Haliczanie* w XVIII w., *Dzdzance* (*Dzdzane*); Hal.: *Krasnostawce*, *Podmichalowcze* (*Podmichale*); Prz.: *Sanoczany* (*Sanok*); Lw.: *Haliczany* (*Halicz*), *Przemysłany* (*Przemysł*), *Uherczany* (*Uherce*); Woł.: *Braslowlany* (*Brasław*), *Haliczany*; Pod.: *Latyczowcze* (*Latyczow*), *Ploskyerowcze* (*Ploskyorow*), *Zwyahlowcze* (*Zwyahel* Woł.), *Buczniowce* (*Buczniowa*), *Czerniatynce* (*Czerniatyn*); Kij.: *Białowiesce* (*Bielowieś*).

Nazwy odsłużebne

Do odsłużebnych zaliczyłam nazwy utworzone od dawnych mieszkańców osady, którzy świadczyli usługi na rzecz księcia, feudała (komornicy, sokolnicy, świątnicy i in.) i nazwy wsi rzemieślników, którzy wytwarzali określone produkty w ramach swoich powinności (cieśle, kołodzieje i in.). Według tych najstarszych wzorców nazewniczych powstawały „nowe” nazwy odzawodowe.

Wśród nazw odsłużebnych przeważają nazwy na *-nyky*, rzadziej notowane są toponimy z suf. *-ary*, *-ce*. Niektóre formy występują na całym obszarze, np. *Rudnyky/Rudniki* w woj. kijowskim, ziemi halickiej, lwowskiej, na Wołyniu, w woj. kijowskim i braclawskim czy *Bortnyky/Bartnyky*⁸ – odnotowane w toponimii ziemi halickiej, lwowskiej, powiecie krzemienieckim na Wołyniu, woj. kijowskim i braclawskim. Wiele z nich powtarza się w nazewnictwie kilku ziem czy województw: *Kuchary* – Kij, Prz. i Hal.; *Koniuchy* (pol. *koniuch* ‘zajmujący się stadem książęcym’ SW) – Lw., Prz.; *Lysznyky* – Lw., *Lesników G.* – Kij.; *Sanniki* (por. ukr. *sany*, pol. *sanie*) – Lw., Br. (XVII w.); *Strzelniki* – Woł., Kij., Br. (XVII w.), Cz. – *Стрѣльнику*; *Strzelce/Strelcze* – Błś., Lw., Woł.; *Winniki*

⁷ W. Makarski, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej*, Lublin 1999, s. 114.

⁸ Nie objaśniam jasnych znaczeniowo toponimów.

Wynnyky (pol. *winnik* ‘gorzelnik’ SW, ukr. *vynnyk*) – Błś., Lw., Prz., Woł.; *Wodnyky(i)*⁹ – Hal., Lw.; *Złotniki* – Ch., Kij. (XVIII w. *Złotniki Słobod*).

Niektóre z nazw odslużebnych zapisano w nazewnictwie jednej lub dwóch ziem: Błś.: *Kupce*, *Zerniki* (*żerdnik*, *żernik*¹⁰; żyrdniki zajmowali się rozbijaniem książęcych namiotów¹¹); Ch.: *Drewniki* (pol. *drewnik* m. in. ‘dozorca drzewa’ SW), *Hajowniki*, *Słuski* (=Służki); Hal.: *Bobrowniki/Bobrovnyki* (ukr. *bobrovnyk* ‘myśliwy polujący na bobry’ Hrin.) (XVII w.), *Czasznyky*, *Popielniki*; Lw.: *Garczary*, *Perepelnyki* (ukr. *perepelka* ‘przepiórka’ Hrin.) i *Kuropatnyky* (por. ukr. i pol. *kuropatwa*), *Pszary*, *Sokolniki*; Prz.: *Korytniki* (pol. *korytnik* ‘ten, co robi koryta’ SW), *Łowce* (pol. *łowca* SW); Woł.: *Barmaki* (por. ukr. *barma* ‘głina z domieszką rudy żelaza’; ‘mundur’; ‘piana przy warzeniu miodu, powideł i in.’ Hrin.), *Hlinniki* (ukr. *hłynnyk* ‘wydobywający glinę’ Hrin.), *Koleszniki*, *Kolodye/Kolodzieje*, *Mielce* (nad rz. Turują), *Stadniki* (por. pol. *stadnik* ‘pasterz stada końskiego’ SłStpol.), *Szaterniki* (strus. *šaterú* ‘namiot’ SłSrezn.); Kij.: *Humienniki* (ukr. *humennyk* ‘nadzorca prac w gumnie, stróż przy gumnie’ Hrin.), *Siewniki* (pol. *siewnik* ‘siewca’ SW), *Berdniki* (ukr. *berdnyk* ‘ten, który wyrabia berda’ Hrin., pol. *berda* ‘grzebień tkacki’ SW); XVII w.: Woł.: *Kobelniki* (pol. *kobylnik* ‘pasterz koni, kobył, kobyłarz’ SW), *Dworniki* (pol. *dwornik* ‘m.in. rządcą dworski, ekonom’ SW), może *Męsary*; Kij.: *Bednarze*, *Bondary* (ukr. *bondar* ‘bednarz’ Hin.), *Dudary* (ukr. *dudar* ‘wytwarzający dudy’ Hrin.), *Lucznikami* Instr. (ukr. *łučnyk* ‘ten, który wyrabia łuki’ Hrin.), *Puskarze* (pol. *puszkarz* ‘ten, który wytwarza broń palną’ SW), *Skrzypkach* Loc., może *Piszczyki* (ukr. *pyščyk* ‘rodzaj fujarki’ Hrin.); Cz.: *Łuczniki*, *Pralnyki* (ukr. *pral’nyk* ‘wałek do prania’ Hrin.), *Мылнику* (ukr. *myl’nyk* ‘pracownik bani’ Hrin.), *Пиуцуку*.

Rzadkie są toponimy utworzone od nazwy wyznania, pozycji społecznej, pełnionej funkcji, przy czym na Podolu, woj. kijowskim i braclawskim nazwy te pojawiają się dopiero w XVII i XVIII wieku: Ch.: *Łopiennik* seu *Ziemiany*; Hal.: *Koscielniki* (zob. *kostel’nyk* ‘katolik’ Hrin.), *Bludnyky* (ukr. *bludnyk* ‘pątnik’ Hrin.); Lw.: *Chłopy*; Prz.: *Boiary*, *Chołopy*, *Koscielniki*, *Kryłłosany* (*kryłłosanie* byli członkami kryłłosów, które „pełniły pewne funkcje i kapituły, i konsystorza biskupiego”¹², por. też pol. *kryłłosanin* (z ukr. *kryłłosany* ‘śpiewak cerkiew-

⁹ Za Józefem Domańskim: wodniki – ‘ludzie, którzy zajmowali się budową dróg wodnych, utrzymywaniem brodów, regulacją koryt rzek’ (J. Domański, *Śląskie nazwy służebne*, cz. 1, „Onomastica” 1974, z. 1–2, s. 34).

¹⁰ B. Czopek, *Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej (w granicach dzisiejszego państwa polskiego)*, Wrocław 1988, s. 83.

¹¹ J. Domański, op. cit., s. 27.

¹² L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce*, [w:] *Kościół w Polsce*, t. 2, Kraków 1970, s. 805.

ny, posługacz cerkiewny' SW), *Županie* (pol. *župan* 'wyższy urzędnik, naczelnik żupy' SW); Pod.: *Boiary*, *Czerncze* (ukr. *černec* 'mnich' Hrin.); *Koscielniki*; Woł.: *Chołopoch Loc./Cholopecze*; Kij.: *Pustynniki* (ukr. *pustynnyk* 'pustelnik' Hrin.), *Chrzesciany*; Br.: *Mnichy*.

Niejednoznaczne są nazwy typu *Skomorochy/Skomrochi* (pol. *skomroch* 'wędrowny muzykant' SW) odnotowane w ziemi halickiej, woj. kijowskim i woj. bełskim, które mogą być utworzone od nazwiska (por. *Skomorochy* SSNO) oraz *Ciemierzniki* w Lwowskim (*Czemierza* SSNO i ukr. *čemera* 'wierzchnia odzież mieszkańców w Halickiem' Hrin.).

W XVIII wieku pojawiają się inne nazwy odzawodowe: Ch.: *Hurniki*, przysiółek *Smolarze* Galany nazwany; Pod.: *Tolkacze* (ukr. *tovkač* 'część stępki', *tolkaty* 'bić, tłuc; trzeć' Hrin.); Kij.: *Dzwoniki* (por. stpol. *dzwoniki/dzwnoniki*), *Kopacze*, *Szabelniki*, *Kosarze*.

Podsumowanie

1) Zapisy występują w sposób typowy dla pogranicza językowego: w polskim i ukraińskim wariantcie, niejednokrotnie notowane są dublety nazw: Woł.: *Zablotcze/Zabolotcze*; *Nowhorodeczycz G./Nowogrodziec G*.

2) Toponimia odzwierciedla chwiejną pisownię XVI wieku, stąd trudności w określeniu sufiksów i form, np. *Bereszcze*.

3) W przedstawionych grupach, które należą do najstarszej warstwy nazewnictwa, zachowane zostały dawne nazwy, por. *Psary*, *Torki*.

4) Nazewnictwo miejscowe wskazuje na typowe dla tych ziem ścieranie się kultur, np. *Koscielniki*, *Kryłosanie*, *Warwazyńce*, *Chrzesciany*.

5) Nazwy odetonimiczne i odslużebne nie podlegały spektakularnym zmianom w XVII i XVIII wieku jak inne typy nazewnictwa, pojawiały się tylko kolejne toponimy. Obok nazw służebnych powstawały, na ich wzór w XVII i XVIII wieku, nazwy odzawodowe: *Hurniki*, *Smolarze* i in.

6) Zauważyć można zmiany w formantach: suf. *-any* > *-anie*, dalej w pojedynczych formach mamy *-ana*, np. *Monastyrczany* > *Monastyrczana*. Podobne zjawiska zauważył A. Bańkowski w toponimii polskiej¹³. Ponadto toponimy danych grup sporadycznie podlegają procesom maskulinizacji (syngularyzacji) czy wymianie formantu, por. *Nahorajce* alias *Gorajec*, *Krynicyzany* als *Krynicyzyczna*. Warto wspomnieć też o tym, że niektóre nazwy z suf. *-yči* mogły być

¹³ A. Bańkowski, *Zmiany morfemiczne w toponimii polskiej*, Wrocław 1982, s. 56.

utworzone wskutek pluralizacji nazw z suf. *-ycja*, np. w XVII wieku na Wołyniu *Bereznici*, *Bystrycze* (ukr. *bystryj* Hrin. ‘o szybkim nurcie wody, wieś leży nad Słuczem’ SG) lub mogły występować jako dublety nazw z suf. *-ci*, por. *Nowosielice* w woj. braclawskim.

Wykaz najważniejszych źródeł

a) źródła publikowane:

- Litak S., *Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego w 1772 roku*, Materiały do Atlasu Historycznego Chrześcijaństwa w Polsce, Lublin 1980.
- Lustracja królewszczyzn ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy w I połowie XVII wieku*, Warszawa 1877.
- Lustracja województw ruskiego, podolskiego i bełskiego 1564–1565*, cz. I, Łódź 1992.
- Lustracja województwa ruskiego 1661–1665*, cz. I–III, Wrocław 1970–1976.
- A. Jabłonowski, *Lustracje królewszczyzn ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII w.*, Warszawa 1877.
- Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie*, t. XXIII, *Lauda sejmikowe wiszeńskie, lwowskie, przemyskie i sanockie 1731–1772*. „Polonia 1770” K. De Perthéesa, Warszawa 1987.
- Źródła dziejowe*, t. VI, *Rewizya zamków Ziemi Wołyńskiej w poł. XVI w.*, Warszawa 1877.
- Źródła dziejowe*, t. IX, A. Pawiński (red.), *Księgi podskarbińskie z czasów Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa 1881.
- Źródła dziejowe*, t. XVIII, *Ziemie ruskie. Ruś Czerwona*, cz. I, Warszawa 1902.
- Źródła dziejowe*, t. XIX, *Ziemie ruskie. Wołyń i Podole*, Warszawa 1889.
- Źródła dziejowe*, t. XX–XXII, *Ziemie ruskie. Ukraina (Kijów–Braclaw)*, Warszawa 1894–1897.
- Архив юго-западной России издаваемой Временною Коммиссиею Древних актов*, ч. 1, Киев 1959 и др.
- Волинські грамоти XVI ст.*, Київ 1995.
- Жерела до історії України-Руси*, т. I–III, V, Львів 1897–1903.
- Ділова мова Волині і Надніпрянщини XVII ст.*, Київ 1981.
- Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.*, Київ 1993.

b) źródła niepublikowane:

- Metryka Koronna (wypisy z ksiąg 1569–1673), – AGAD, ASK, dz. 56, MK, k5–k.182v.
- Rewizje, lustracje starostw, rejestry podatkowe, dóbr duchownych i in. – Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, dz. 46, 54, 56, dz. I, III–IV.
- Wizytacje dekanatów, parafii z XVII i XVIII wieku – Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy KUL-u, nr mikr.: 2969–2980 i in.

Wykaz skrótów

a) słowniki:

- Hrin. – Б. Грінченко, *Словник української мови*, т. 1–4, Київ 1907–1909.
- Hudr.U – А.П. Непокупний и др. (ред.), *Словник гідронімів України*, Київ 1979.
- SG – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, т. 1–15, Warszawa 1880–1902.

- SłBr. – A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1985.
 SłSrezn. – И.И. Срезневский, *Словарь древнерусского языка*, (Репринтное издание), т. 1–3, Москва 1989.
 SW – J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa 1908–1927.

b) jednostki administracyjne:

- Błs. – województwo bełskie
 Br. – województwo braclawskie
 Ch. – ziemia chełmska
 Cz. – woj. czernihowskie
 Hal. – ziemia halicka
 Kij. – województwo kijowskie
 Lw. – ziemia lwowska
 Prz. – ziemia przemyska
 Woł. – Wołyń

c) inne:

- Acc. – Accusativus (biernik)
 Dat. – Dativus (celownik)
 G. – Genetivus (dopełniacz)
 Instr. – Instrumentalis (narzędnik)
 Loc. – Locativus (miejscownik)
 rz. – rzeka
 stpol. – staropolski
 strus. – staroruski

Резюме

*Этнонимические названия и названия от древних профессий в топонимии
 Украины и польско-украинской пограничной зоны в XVI–XVIII вв.*

Топонимия Украины XVI–XVIII вв. отражает и актуальные процессы образования населённых пунктов, и древнерусские топонимические тенденции. Под влиянием польского языка появляются в XVII и XVIII столетиях различные варианты наименований населённых пунктов. В статье анализу подвергаются топонимы, образованные от древних профессий, и этнонимические наименования (названия племен, наций, названия жителей по месту жительства, названия переселенцев из других городов и сёл). Большой исторический материал позволил выявить древние наименования, напр.: *Torki*, *Печенеги*, *Berdniki*, *Ĵyrdniki*, показать в топонимии следы сосуществования на данной территории двух языков и религий, ср.: *Koscielniki*, *Kryłosanie*, *Warwazyńce*. В статье представлены тоже семантические подгруппы этнонимических названий, определены их форманты, показана судьба исследованных топонимов в XVII и XVIII веках и их географическая дифференциация.

Summary

Ethnic and ancillary names in the toponymy of Ukraine and in the Polish-Ukrainian frontier from the 16th to 18th century

The toponymy of Ukraine and of the Polish-Ukrainian frontier in the studied period is interesting with respect to the reflection of the contemporary settlement processes and with respect to the takeover by the 16th century toponymy of many Old Ruthenian features. These processes were accompanied by certain polonisation of writing in the 17th and 18th century. Numerous linguistic alternants are noticed. The above-mentioned phenomena are analysed in the article in ancillary and ethnic names (tribal names, ethnonyms, names of the citizens with respect to the feature of the inhabited place or names of emigrants from towns or villages). The studied groups retained their old names (the names given are source writing forms), conf. tribal names: *Kiwerce*, *Torki*, *Печенези*, etc. New forms appear indicating culture and language clash typical for these areas, i.e. *Koscielniki*, *Kryłosanie*, *Warwazyńce*. The article discusses the group development in subsequent centuries and the areas of occurrence of respective toponyms.

Andrzej Sitarski
Poznań

К вопросу об оценочном языке современной русской рекламы. На материале текстов рекламы косметических изделий

Современный этап состояния речевой деятельности концентрирует внимание на новых и наиболее обновленных видах коммуникации, в том числе и на рекламном дискурсе, который активизировался за счет социальных факторов внутрикультурного и межкультурного развития народов.

Наиболее ярко специфику массово-коммуникативных процессов отражает реклама как вид воздействующей коммуникации, опирающейся на наиболее сильные сигналы, обращенные к партнеру по общению. Это самый образно-насыщенный из жанров массовой коммуникации и наиболее актуально ангажированный вид художественной коммуникации, отражающий все изменения в социальной, ценностной, эмоциональной и эстетической сферах жизни общества.

Рекламный текст состоит из трех основных компонентов: информативного, оценочного и прагматического, которые переплетаются. Оценочный компонент – необходимый элемент хорошей рекламы. Большая часть современных реклам не обходится без аксиологического элемента – оценочной лексики, фразеологии. На этом основании с помощью оценки можно регулировать поведение людей. Следует отметить, что для рекламного текста характерны явления большего или меньшего преувеличения ценности товара, в связи с чем используются лексемы, в семантике которых заключен компонент „очень, в высшей степени”. Слова с высокой рекламной ценностью формируют образ рекламируемого предмета и позднее легко вызывают в сознании представление о нем.

В настоящей статье мы сосредоточим внимание на определении и характеристике языковых средств, которые применяются в словарной структуре русского рекламного текста как оценочного акта.

Нет сомнения, что в каждом виде рекламы (зрительной, зрительно-слуховой, слуховой и печатной) важнейшим ее составляющим компонентом является слово, потому что на нем сосредоточено внимание адресата, хотевшего получить информацию, с его помощью можно добиться необходимого результата у того, кому оно адресовано. По мнению Татьяны Космеды: „оценка – это такая мысль о предмете, которая выражает его характеристику с точки категории ценности, а ценность – это любой предмет, вызывающий чью-либо заинтересованность, желание, стремление и т.д.”¹. Желание достичь намеренной коммуникативной цели при помощи правильно отобранных языковых средств, в том числе и тех, которым свойственна аксиологическая коннотация, позволяет убедить адресата в необходимости определенного решения о выборе рекламируемого предмета, в результате чего рекламодатель достигает прагматической эффективности предлагаемого им текста рекламы.

Сегодняшняя реклама в России в значительной степени является частью мировой рекламы, которую ведут большие концерны, а ее своеобразие заключается прежде всего в ее языковой субстанции. Использование русского языка в значительной степени обусловлено приспособлением его к передаче содержания, сформулированного раньше в других языках. Часто мы имеем дело с переводами или парафразами иноязычных текстов.

Наши наблюдения мы проведем на основании отбора рекламных текстов, касающихся косметических продуктов, которые помещены в отдельных номерах журналов: „Караван историй”, „Красота & здоровье” и „Домашний очаг”.

Как замечает Е.М. Вольф: „...анализ оценки в собственно лингвистическом плане опирается на понимание субъективного и объективного аспекта значений оценочных слов и высказываний в их соотношении. В оценочных выражениях субъективное и объективное неразрывно связаны, образуя континуум, где та и другая сторона нарастают/ убывают обратно пропорционально друг другу”². Как известно, в языке, кроме объективной действительности (дескриптивная сторона языка), отражено также взаимодействие действительности и человека в различных аспектах, одним из которых является оценочный фактор. Согласно мнению Я. Пузынины, оценочность относится к сфере так называемых непредметных

---

¹ Т. Космеда, *Аксиологическая прагмалингвистика: национальные формы выражения оценки*, [в:] *Język rosyjski w konfrontacji z językami Europy w aspekcie lingwokulturoznawczym*, Katowice 2004, с. 289–297.

² Е.М. Вольф, *Функциональна семантика оценки*, Москва 1985, с. 27–28.

аргументов, т.е. признаков, поведений объектов окружающего нас быта, отношений к ним других репрезентантов быта и посредством их атрибутов к ним самим³.

Субъективизм и объективизм в содержании оценки связан с тем, какой фактор в оценке является исходным - эмоциональный или рациональный. Как справедливо замечает Е.М. Вольф: „...в естественном языке не может быть чисто эмоциональной оценки, так как язык как таковой всегда предполагает рациональный аспект”⁴. Однако, как показывает практика, неоднократно трудно дифференцировать оба вида оценки.

Оценка может быть разной: с точки зрения характера отношения говорящего к сообщению она бывает положительной, отрицательной или нулевой. Следует отметить, что используемые в тексте рекламы слова или выражения не только отличаются положительной оценочной коннотацией, но они направлены также на рационализацию содержания текста рекламы. Оценочные мнения на тему косметических продуктов должны быть прежде всего достоверными и только их умелое применение в семантической структуре рекламы может положительно стимулировать ее перлокутивный эффект.

На основании собранного нами аналитического материала можно сказать, что язык российской рекламы косметических продуктов характеризуется прежде всего продуманной тонкостью отбора лексики, в том также терминологической, синтаксического строя рекламной фразы и легкостью стиля, а наличие оценочной семантики, как утверждает Л. Н. Анипкина, объясняется тем, что рекламные предложения не только обращены к собеседнику, но и, в силу их актуального членения, сообщают ему нечто о нем самом⁵. Приведем пример: „GIVENCHY новый подход к цвету Вашего лица. Последнее слово в технологии ухода за кожей и ее безупречного тона. Новые текстуры, новые ощущения вашей кожи. Разработано для истинного удовольствия”.

Интересным с точки зрения анализа рекламного текста косметических продуктов, как оценочного акта является то, что в ее структуру попадают чаще всего два объекта. Первым является предмет рекламы, который всегда оценивается как хороший, вторым оказывается субъект – человек, который, оказавшись в поле оценки, подвергается под влиянием рекламируемого

---

³ J. Puzynina, *Wokół języka wartości*, [в:] *Język w kregu wartości*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2003, с. 29.

⁴ Е.М. Вольф, *op. cit.*, с. 40.

⁵ Л.Н. Анипкина, *Оценочные высказывания в прагматическом аспекте*, „Филологические науки” 2006, № 2, с. 58.

продукта определенным изменениям своего состояния, чаще всего внешнего вида, напр.: „Жезан – ваш путь к совершенству. Бархат розы в пальцах ветра, тень улыбки, отраженная в восхищенном взгляде, ты стремление к совершенству. Жезан – твой путь к совершенству! Потрясающая фигура без утомительных тренировок и изнуряющих диет! Жезан, широкий диапазон цен и возможностей позволяет каждой женщине быть молодой и прекрасной”. В приведенной рекламе косметический продукт оценивается как хороший. Его оценка лексически выражена меньшим количеством языковых единиц (бархат, путь к совершенству) по сравнению с оценкой пользователя данного косметического продукта (восхищенный взгляд, потрясающая фигура, молодая, прекрасная).

Следует обратить внимание на факт, что в текстах, рекламирующих косметические продукты, человек подвергается отчетливой положительной аксиологизации. Приведем пример: „Синержи свежесть. Впервые лабораториям Гарнье удалось получить Живую Воду Фруктов уникальным способом мгновенной дестилляции. Эта вода содержит все ценные свойства чистой натуральной воды фруктов, чтобы сделать Вашу кожу свежей, здоровой и полной жизни”.

Содержание и структурную схему приведенного текста рекламы можно представить в виде схемы, состоящей из двух контекстов:

Контекст А (предмет оценки) – хороший: (ценные свойства, чистойшая натуральная вода фруктов, сделано уникальным способом) → Контекст Б (субъект оценки – человек) – хороший: (кожа свежая, здоровая, полная жизни).

Наличие оценочного значения, как главного семантического признака рекламы косметических продуктов, можно объяснить одной из основных общечеловеческих ценностей, какими является здоровье и эстетика человеческого тела. Аналитический материал показывает, что в языке, рекламирующем косметические продукты, выделяются лексические единицы и словосочетания с рациональной и оценочной коннотациями. К первым можно отнести напр.: *технология ухода за кожей, новые текстуры, разработать, уникальное сочетание витаминов, увлажняющее вещество*. К второй группе можно отнести: *станьте ослепительной, глаза засияют новым цветом, великолепная свежесть, любить, радоваться, молодость, возрождение, роскошный, нежный, как весна*.

В оценочном сообщении, как замечает Н.Д. Арутюнова: „прежде всего ищут фактическую информацию, а не оценку. Фактическая информация связана со значением, а не с мнением. В случае недоверия адресат скорее

задает вопрос об источниках знания”⁶. Поэтому в текстах реклам экспертов по косметологии или работающие в косметической фирме работники: *это эксперты, специалисты мирового уровня, высочайшего класса, высококвалифицированные инженеры, высокопрофессиональная служба, профессионалы*. Результатом их фундаментальных исследований является косметический продукт например: „Серию Kanebo SENSAI специалисты называют памятью клеток. Цель серии – вернуть коже ее исконную красоту. Научный поиск средств и способов борьбы со старением кожи привел Cellar Laboratoire S.A. к созданию единственной в мире линии косметических средств, содержащих стабилизированные биоинтегральные клетки. Эксперт к клеточной косметологии: Насыщенные, сияющие и невероятно стойкие цвета линии модная коллекция. Poly Brillance оттенки, вечно прекрасные, как бриллианты. Опыт профессионалов для Ваших волос”.

Источником знаний о косметическом продукте является часто: *эксклюзивный дистрибутор, ведущий парфюмер*, напр.: „Парфюмерная коллекция LES FLORALISES. Цветущие Сады Фаберлик – признание в любви русским женщинам от ведущего парфюмера Франции Пьера Бурдона”.

Среди многих объектов оценки, выступающих в рекламных текстах косметических продуктов стоит обратить внимание на слова: *рецепт и формула*. Со словом *рецепт* сочетаются оценочные прилагательные: *лучший, старинный, уникальный*, со словом *формула*: *новая, уникальная, запатентованная, мягкая, легкая, эксклюзивная, революционная, ультракомфортная, прозрачная, инновационная*, напр.: „Лак для ногтей Sally Hansen. Эксклюзивная формула с микрокристаллическими, призматическими, отражающими частицами создает волны живого цвета при каждом движении рук.; легкая формула тоника (NIVEA Visage с алоэ вера и экстрактом ромашки) тонизирует и освежает кожу”.

Не менее важными для общей оценки косметического продукта являются компоненты, используемые в его производстве. Поэтому рекламные тексты подчеркивают и определяют их как: *тщательно отобранные, проверенные, клинически испытанные, отличные, высококачественные, биологически активные, полезные, натуральные, целебные, питательные, уникальные*.

Нет сомнения в том, что первостепенную роль в аксиологизации рекламного текста играют имена прилагательные и наречия. Среди имен

---

⁶ Н.Д. Арутюнова, *Типы языковых значений. Оценка, Событие. Факт*, Москва 1988. с. 83.

прилагательных внимание обращает слово *уникальный* в значении ‘редкий, единственный в своем роде’, напр.: „На основе комплекса из кедрового масла и лаванды был издан кедровый бальзам Total гель – двухцветная зубная паста, уникальная по своему профилактическому действию и приятная на вкус”.

Некоторые имена прилагательные, употребляемые в рекламных контекстах, развивают мелиоративную коннотацию, вырабатывая таким образом новую семантическую характеристику. Например адектив *первый* имеет значение ‘новый, только что появившийся, свежий, ранний’, а также ‘наиболее важный, самый значительный, первенствующий’ и ‘лучший из всех в каком-нибудь отношении, отличный, превосходящий всех остальных’: „Dior R 60/80. Крем для коррекции морщин. Центр новых разработок dior Science создал первый крем для коррекции морщин, основу которого составляет технология высокой концентрации R 60/80 с двойным эффектом *patch* для получения немедленного результата и долговременного действия”.

Коннотативное нейтральное слово *новый* несет в себе имплицитный аксиологический заряд, который актуализируется в речи. Прилагательное *новый* имеет значение ‘такой, который не существовал раньше, впервые созданный, выделенный, открытый только что, недавно появившийся, не бывший или мало бывший в употреблении, современный’. Достоинством рекламируемого товара является его новшество, высокое качество. Новая косметика представляет новое качество жизни. Положительные ассоциации вызывают также производные от имени прилагательного *новый* слова типа: *новинка, новшество, новизна, новость*, напр.: „Новинка. Легкий и нежный крем восстанавливает естественную способность кожи к самоувлажнению. Новшество. Дневной крем Визибл Ризалтс, совершенствующий кожу (Advanced Recovery Concentrate). Этот новейший биоактиватор клеток стал, пожалуй, подлинной революцией в косметике... ; Гамма для тела от Cltde Peau – это новость!”

Неоднократно для усиления оценочной коннотации прилагательное *новый* сочетается с наречием *абсолютно* или с префиксом *сверх-*, напр.: „Абсолютно новый крем OLAY Total Effects с уникальным витаминно-минеральным комплексом VitaNiacin создан для молодости вашей кожи.; Christian Dior представляет сверхновое косметическое оружие – тушь dior Maximeyes”.

В рекламных текстах в оппозиции с прилагательным *новый* находится адектив *обычный*. Это слово в рекламе вызывает отрицательные ассоциации, напр.: „Крем-гель L’Oreal Plenitude Hydrafresh Гидрофреш? Ничего общего с обычным кремом...”.

Главная идея рекламы косметических продуктов - это призыв трансформации человеческой внешности, и в последствии создании человека более радостным, оптимистическим. Поэтому в рекламном тексте часто употребляются прилагательные, которые определяют косметическую продукцию *волшебной* или *магической*, напр.: „Откройте для себя магическую бархатность водного геля, приближающего кожу к совершенству: идеально увлажненная, успокоенная, сияющая здоровьем, кожа словно возрождается. Перед важной встречей без новой туши Lancome Fltxtencilil не обойтись. Только она и загибает ресницы и удлиняет их так, что взгляд начинает подчинять и интриговать. Еще бы - когда ресницы такие пышные, они становятся волшебными!”.

Исходя прежде всего из семантических свойств наречий – определить характеристику, градацию качества, процесса, дать ему оценку, адвербы в современной рекламе следует признать очень выгодным средством для оформления ее аксиологической структуры. Они в значительной степени способствуют восприятию текста, соответствующего немерениям его автора. Благоприятное влияние рекламируемого продукта на организм человека определяют наречия: *нежно, бережно, благотворно, эффективно*. Приведем несколько примеров словосочетаний с адverbным компонентом, употребляемых в тексте рекламы косметических продуктов: *эффективно заживляет микрорасдины, быстро снимает воспаление, прекрасно освежает дыхание, мягко очищает волосы, нежно ухаживает - по всей длине, идеально выравнивает кожу, превосходно снимает загрязнения, макияж мгновенно придает прядям блеск, мастерски покрывает ногти*.

В заключение наших наблюдений над аксиологическим языком текста российской рекламы косметических продуктов следует сказать, что умелый подбор языковых средств с оценочной коннотацией (рациональной и эмоциональной) может образовать максимальный эффект воздействия на потенциального потребителя рекламируемого косметического продукта. Употребляемые в рекламном акте речевые средства выразительны и многообразны. С их помощью пропагандируется определенный образ жизни, а изображаемый в рекламе мир красив и богат, а также благоприятен и несложен.

Streszczenie

*O języku wartościującym współczesnej reklamy rosyjskiej.
Na materiale tekstów reklamy wyrobów kosmetycznych*

Leksyka jest jednym z ważniejszych źródeł charakterystyki językowej tekstu reklamy. Autor artykułu przeprowadza analizę tekstów współczesnej rosyjskiej reklamy produktów kosmetycznych i dochodzi do wniosku, że w języku reklamy można wyodrębnić dwa obszary słownictwa – leksykę pozytywnie wartościującą i neutralną. Odpowiedni dobór środków leksykalnych o konotacji wartościującej (racjonalnej i emocjonalnej) może wywołać maksymalny efekt oddziaływania na potencjalnego nabywcę reklamowanego produktu kosmetycznego.

Podkreślić należy, że słownictwo aksjologiczne w tekście reklamy propaguje także określony styl życia, a kreowana rzeczywistość jest zdecydowanie piękna, bogata, sprzyjająca i nieskomplikowana.

Summary

*About the adjudicating language of modern Russian advertising.
On the basis of advertisements of cosmetic products*

Lexicology may be one of the most important measures of linguistic analysis of advertising. On the basis of the analysis of texts of modern Russian cosmetic products advertising, the author concludes that the language of advertising entails two separable domains of vocabulary – valuating and neutral. A proper choice of lexical units which have the arbitrary, adjudicating connotations (rational and emotional) may have the maximum effect on a potential buyer of an advertised cosmetics product.

It needs emphasising that the axiological vocabulary in the advertisements texts propagates a certain lifestyle, while the reality created through the language of advertising is definitely beautiful, rich, benevolent and uncomplicated.

Aiła Kamałowa, Helena Dudina
Olsztyn, Sewierodwinsk

ЖИЗНЬ в рекламе (семантика и функции имени существительного в рекламе)

В современном мире реклама перестала быть просто „двигателем торговли”. Став неотъемлемой частью существования цивилизованного человека, реклама диктует модели поведения, пропагандирует определенный образ жизни, влияет на формирование жизненных идеалов и стереотипов. Реклама становится общественным институтом, который, наряду с религией и культурой, участвует в создании национального менталитета, выражает определенную идеологию. Главная черта рекламы как культурного феномена – ее внутренняя противоречивость; существующая вне желаний субъекта, она способна подчинять его сознание¹.

В данном исследовании мы не предпринимаем попытки определить понятие „реклама”, так как считаем, что толкования, характеризующие понятийное ядро данного феномена, представлены в словарях, а характеристика рекламы, отражающая ее существенные свойства и функции, должна опираться на исследования социологов, психологов, лингвистов, специалистов по рекламе. Современное представление о рекламе формируется в XX веке, в период бурного внедрения информационных технологий, когда реклама получает новые, качественно иные каналы распространения. Реклама конца XX – начала XXI века содержит такие важные компоненты, как идея, оригинальность, привлекательность (аттрактивность), направленность на целевую аудиторию, мотивация (побуждение), лаконичность, образность, эмоциональность; она претендует на увеличение своей роли в социальной и культурной составляющих цивилизации². Поскольку современная реклама продвигает разнообразные

---

¹ Ю.В. Шатин, *Построение рекламного текста*, Москва 2003, с. 23.

² Об определениях рекламы см. О.А. Феофанов, *Реклама: новые технологии в России*, Санкт-Петербург 2004, с. 55; В.И. Максимов, *Стилистика и литературное редактирование*, Москва 2004, с. 157; К. Хопкинс *Реклама. Научный подход*, Москва 2000, с. 83.

объекты, выполняет различные функции и использует различные технические возможности, естественно говорить о типологии рекламы.

В зависимости от **главной рекламной задачи** различаются: *информационная* реклама (знакомство потребителя с новым товаром, услугой); *увещевающая* реклама (формирование устойчивого предпочтения, убеждения в правильности выбора данного товара, услуги); *напоминающая* реклама (поддержание интереса потребителей к данному товару, услуге).

В зависимости от **объекта рекламы** выделяется реклама *товара, услуги*, а также реклама *фирмы* (создание имиджа фирмы), *социальная* реклама (пропаганда здорового образа жизни и прочих социально ориентированных направлений), *политическая* реклама.

По **форме функционирования** реклама подразделяется на *непосредственную*, которая содержит указание на рекламодателя и воспринимается потребителем как прямая реклама, и *косвенную* (скрытую), которая не содержит указаний на рекламодателя, а рекламная функция реализуется в завуалированной форме, например, герой кинофильма пьет сок определенной фирмы или ездит на машине определенной марки.

Наконец, по **типу рекламного носителя** различается *телереклама, радиореклама, печатная реклама* (распространяемая с помощью буклетов, листовок, брошюр и пр.), *прямая почтовая реклама, газетная, журнальная реклама, наружная реклама* (расположенная на „растяжках”, афишах, тумбах, табло, щитах, плакатах и др. носителях), *транспортная реклама, компьютеризированная реклама* (расположенная в сети Интернет), *рекламная продукция* (сувениры, подарки, открытки и пр.). Внутри каждого вида можно выделить подвиды, например, телереклама существует в форме рекламного блока, рекламы в студии во время трансляции ток-шоу, рекламы во время прогноза погоды, рекламы в виде бегущей строки, телетекста и т.п.; *газетная реклама* может выглядеть либо как отдельный рекламный модуль, либо как рекламная статья, рекламная фотография и пр.³

Типология рекламы отражает сущность рекламы как многоаспектного явления, представляющего интерес для психологии и социологии, политологии и философии, журналистики и культурологии, лингвистики и прикладной экономики, а также других областей знаний и практической деятельности. Данный факт объясняет существование различных толкований феномена рекламы.

---

³ Об см., например: Дж.А. Валладарес, *Ремесло копирайтинга*, Санкт-Петербург 2005; В.В. Кеворков, *Слоган*, Москва 2004; О. А. Феофанов, *op. cit.*; К. Хопкинс, *op. cit.*

Основные термины, используемые при описании рекламы, – это *бренд, рекламная идея, имя (название) товара, целевая аудитория, рекламный текст, слоган, рекламный дискурс*. Данное исследование опирается на рекламный слоган как часть рекламного текста. Обратимся к толкованию терминов *рекламный текст* и *рекламный слоган*.

Под **рекламными текстами** понимаются вербальные компоненты любого вида рекламы, „различающиеся тематически и стилистически и объединяемые *комплексной коммуникативной установкой*, в которой, в зависимости от жанра, в разных пропорциях сплавляются: 1) информация о товаре, 2) его утилитарная оценка, 3) побуждение к такому поступку либо мнению, которое приносит рекламодателям какую-нибудь выгоду”⁴. Любое вербальное содержание рекламы рассматривается в аспекте рекламного текста.

Разновидностью рекламного текста является слоган. Слоган (девиз, лозунг) представляет собой запоминающуюся фразу в рекламе товаров. Происхождение слова *слоган* связывают с галльским (гаэльским) *sluaghgairm* (*sluagh* – ‘враг’, *gairm /ghairm* – ‘призыв’), обозначавшим боевой клич времен войны между различными шотландскими кланами⁵. Рекламный слоган – необходимый атрибут любой рекламной кампании, во многом определяющий ее эффективность. Слоган как автономная разновидность рекламного текста обладает всеми прагматическими и стилистическими особенностями последнего, состоит из одного или нескольких предложений и находится в отношениях взаимозависимости с товарным знаком (брендом), что способствует максимальному сжатию и концентрированию рекламной информации. Например: И СКАЗАЛА ТОГДА ЗОЛОТАЯ РЫБКА: – СТАРИК, БЕЗ „МОЛОДЕЖНОГО КАНАЛА” – ТЫ СТАРИК; ЖИЗНЬ НЕСПРАВЕДЛИВА, ПОКА ВЫ НЕ ПОЛУЧИЛИ ОБРАЗОВАНИЕ; „Седьмой континент” – ВСЕГДА СВЕЖЕЕ МОЛОКО, ДАЖЕ ЕСЛИ ЭТО СГУЩЕНКА и т. д. Слоган представляет особый интерес для лингвистического анализа, поскольку в нем актуализированы основные языковые механизмы, задействованные рекламной коммуникацией.

В качестве отправной точки исследования рекламы принимается слово и его частеречная принадлежность. Семантический анализ лексического

---

⁴ Е.С. Кара-Мурза, „Найдена формула счастья”. *Проблема аргументации в рекламе*, [в:] *Журналистика и культура русской речи*, вып. 7, Москва 1999.

⁵ К.А. Иванова, *Копирайтинг. Секреты составления рекламных и PR-текстов*, Санкт-Петербург 2005, с. 113, а также О.А. Феофанов, *op. cit.*, с. 218.

пласта языка помогает познать „как саму жизнь во всех ее проявлениях, так и отношение к ней, ко всему тому, что существует и происходит в материальном мире и в духовном мире людей, в их отношениях к миру и друг к другу”. Значимость частеречных параметров для изучения лексической семантики обусловлена тезисом, согласно которому „данное самим языком деление всего словесного состава на части речи является исходным членением лексики”⁶. Транспонируя мысль Н.Ю. Шведовой в область изучения языка рекламы, можно предположить, что семантический анализ лексико-грамматических единиц позволит выявить ведущие когнитивные структуры, функционирующие в рекламной коммуникации.

В данной статье ограничиваемся описанием только одной части речи – имени существительного, при этом выдвигается следующая гипотеза: путем выявления частотных лексико-грамматических единиц, функционирующих в рекламе, и их функционально-семантического анализа возможно выявить смыслы, формирующие когнитивное ядро и базовые когнитивные структуры современной рекламы. Для решения поставленных задач используются стилистатистический метод, лингвистический эксперимент, концептуальный анализ, интерпретационное рассуждение.

Язык рекламы представляет собой совокупность функционирующих в действительности рекламных текстов, каждый из которых можно рассматривать как особый знак. Вместе с тем, общий пласт рекламных текстов также является своего рода знаком, репрезентирующим специфику вербальной составляющей рекламного феномена.

Лингвистический анализ может проводиться на уровне слогана (рекламного текста), и в этом случае возможно обнаружение функциональных и структурных особенностей языковых единиц, характерных именно для данного текста. Однако для того, чтобы выявить закономерности, характерные для рекламы в целом, считаем возможным отнестись к совокупности слоганов как к единому тексту, репрезентирующему особенности языка рекламы. Такой подход позволяет обратиться к использованию статистических методов анализа. Подобного рода исследования известны в языкознании, в частности, они применяются в функциональной стилистике. Так, И.И. Меньшиков, изучая синтаксическую структуру коммуникативной единицы, обращается к „модели

---

⁶ *Русский семантический словарь: Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений*, под ред. Н.Ю. Шведовой, т. I, Москва 1998, с. XI, VII.

контаминированных образов, которые позволяют обработать и обобщить большой языковой материал, объективно классифицировать такие явления, которые при избирательном подборе фактов остаются обычно в тени”⁷. Полагаем, что подобные методика и приемы могут быть приложимы к изучению слоганов.

Материалом нашего исследования являются 1257 русских рекламных слоганов, функционирующих на различных рекламных носителях в течение 2000–2006 годов; картотека русскоязычных слоганов создавалась с учетом материалов, представленных на специализированных страницах в сети Интернет (например: www.divo.ru).

Итак, слоганы в количестве 1257 рассматриваются как единый текст, лексический и грамматический состав которого понимается как соответствующие уровни языка рекламы (ЯР). Анализ ЯР осуществлялся этапами.

1. Составление словника-тезауруса ЯР. Цель данного этапа – выявление количественного состава лексико-грамматических единиц ЯР. Процедура составления словника-тезауруса опирается на компьютерную программу MS Excel 2000, позволяющую сортировать слова по различным основаниям – ранжировать по алфавиту или любым другим признакам, определять количество встречающихся единиц и производить математические расчеты (определять сумму, процентное соотношение и др.).

2. Распределение всех лексико-грамматических единиц по частеречной принадлежности. Цель данного этапа – определение наиболее частотной части речи ЯР. При выполнении этой операции были приняты некоторые допущения. Первое допущение: к анализу привлекаются только самостоятельные части речи в связи с тем, что при описании семантики текста первостепенное значение приобретают слова, имеющие предметно-субъектную, субъектно-атрибутную или предикатную семантику, то есть, имена и глаголы, так как „своей семантикой они покрывают две самые обширные мыслительные категории – субстанцию и признак, отразившие фактически основные сферы материальной действительности”⁸. Второе допущение: прилагательные и причастия объединяются в рамках атрибутивного класса, а наречие и деепричастие – в рамках вторично-предикативного класса, подобное объединение возможно в связи

---

⁷ И.И. Меньшиков, *Методика дифференциации функциональных стилей русского языка с помощью структурных моделей предложения*, [в:] *Языковые средства дифференциации функциональных стилей современного русского языка*, Днепропетровск 1982, с. 7–17.

⁸ А.А. Уфимцева, *Типы словесных знаков*, Москва 1974, с. 95.

с категориальной соотнесенностью названных лексико-грамматических единиц. Третье допущение: служебные части речи, иноязычные слова и аббревиатуры (*MTC, GSM*), объединяются в разряд „Другое”.

С учетом принятых допущений лексико-грамматические единицы, функционирующие в слоганах, распределены по частеречной принадлежности путем компьютерной сортировки слов по конечным морфемам. Результаты этой работы обобщены в таблице.

Таблица 1.

Части речи	Количественные показатели	
	к ол-во лексем	процентное соотношение к общему количеству лексем (%)
1. Имя существительное	1270	44,6
2. Имя прилагательное и причастие	517	17,0
3. Имя числительное	20	0,6
4. Местоимение	179	6,0
5. Глагол	575	19,0
6. Наречие и деепричастие	225	7,5
7. Другое	178	6,0
Всего	2964	100

Показатели частотности употребления той или иной части речи важны для лингвистических исследований, особое внимание им уделяется в стилистике. Так, частотность употребления имени существительного зависит от стилевой принадлежности текста, от функционально-смыслового типа речи, особенностей слога, замысла автора⁹. „Статистическая активность слова в тексте – показатель его семантической активности в языке. Частотность слова представляет собой не только его важную словарную или текстовую характеристику, но и оказывает решающее влияние на позицию слова в человеческой памяти. [...] Неодинаковое распределение слов разных частей речи в научном и художественном текстах служит показателем большей предметности языка научных текстов по сравнению с художественными”¹⁰.

⁹ И.Б. Голуб, *Стилистика русского языка*, Москва 1997, с. 214.

¹⁰ Б.А. Плотников, *Основы семасиологии*, Минск 1984, с. 186.

Высокая частотность имени существительного в ЯР объясняется знаковым характером рекламных текстов, которые словно „навешивают ярлыки” на товары, а также господствующей в рекламе функцией сообщения (номинативности), сближающей рекламу с публицистическим стилем и предполагающей называние предметов, явлений, событий, ситуаций и под.

3. **Семантическая характеристика частотных лексико-грамматических единиц** – следующий этап анализа. Обращаясь к частотным лексемам, мы следуем точке зрения А. Вежбицкой, которая считает частотность употребления слов важным признаком, связывающим лексический состав языка и культуру. Однако следует помнить, что „Частотность – это еще не все, но она весьма значима и показательна. Данные о частотности слова в языке – это не более чем общий показатель культурной значимости, их можно использовать только наряду с другими источниками информации [...]. Для того, чтобы полностью понять и правильно интерпретировать то, что они нам сообщают, цифровые показатели следует рассматривать в контексте тщательного семантического анализа”¹¹.

Таким образом, описание существительных опирается на частотные лексемы, поскольку нас интересует функциональное и семантическое разнообразие наиболее употребительных языковых средств, а не раритетные специфические единицы, которые могут быть описаны в отдельном исследовании, посвященном своеобразию языка рекламы. При определении частотности устанавливается общий условный порог – 9 употреблений. Частотной признается лексема, встречающаяся как минимум один раз в каждой тысяче словоформ (9292). Сравните данные о частотных существительных и о количестве их употреблений (Таблица 2).

Дальнейший анализ частотных имен возможен с учетом нескольких принципов. Прежде всего все самостоятельные лексико-грамматические единицы подразделяются на слова, которые называют (имена) и которые характеризуют (предикаты); собственно **имена** соотносятся со сферами бытия – *человек, дом* (онтологический параметр), а **предикаты** с категориями познания – *время, цвет* (гносеологический параметр). Далее в таблице предикаты выделены звездочкой.

При анализе имен и предикатов учитывались следующие параметры: (1) производность /непроизводность: имена в большинстве своем непроизводны: *дом, женщина, рука*; предикаты, как правило, имеют

---

¹¹ А. Вежбицкая, *Понимание культур через посредство ключевых слов*, Москва 2001, с. 35.

производную основу, являются мотивированными: *услуга* ← *услужить*, *помощь* ← *помогать*, *изделие* ← *делать*; (2) соотнесенность значения слова с категориями бытия или познания (*движение*, *время* и под.). Выявлено, что среди частотных существительных имен – 29, предикатов – 19.

Таблица 2.

№	Лексема	Колво	№	Лексема	Кол-во
1.	*Жизнь	40	25.	Место	12
2.	Мир	40	26.	Сила	12
3.	Деньги	32	27.	Страна	12
4.	*Год	26	28.	*Удовольствие	12
5.	Цена	26	29.	Глаза	11
6.	*Качество	24	30.	*Желание	11
7.	*Время	23	31.	Машина	11
8.	*Решение	22	32.	*Помощь	11
9.	Фирма	22	33.	*Пора	11
10.	Человек	22	34.	Технология	11
11.	*Работа	18	35.	*Услуга	11
12.	Вкус	16	36.	*День	10
13.	Вещь	15	37.	Дом	10
14.	Женщина	15	38.	Дорога	10
15.	Клиент	15	39.	Имя	10
16.	*Возможность	14	40.	Рука	10
17.	Мужчина	14	41.	Идея	9
18.	Реклама	14	42.	Изделие	9
19.	Автомобиль	13	43.	Одежда	9
20.	*Дело	13	44.	Опыт	9
21.	Журнал	13	45.	*Размер	9
22.	Компания	13	46.	Сеть	9
23.	Банк	12	47.	Слово	9
24.	Бизнес	12	48.	*Цвет	9

Итак, слова *жизнь, мир, время, деньги, человек* следует считать наиболее актуальными для анализа ЯР. Думается, что частотность данных слов не является случайной: реклама оперируют очень важной и значимой для человека понятийной и концептуальной системой. Далее обращаемся к описанию слова *жизнь*, которое является именем ключевого концепта любой культуры. *Жизнь* – многозначное существительное, в зависимости от значения может относиться к разряду категорий познания (жизнь как категория бытия) либо к разряду сфер бытия (жизнь человека). По шкале конкретности-абстрактности оно тяготеет к высшей степени абстракции и занимает следующее место: метафизический мир → абсолюты → жизнь и ее параметры → ЖИЗНЬ ← мир как объект веры ← невидимый мир¹².

Сведения лексикографических источников, а также исследований по семантике и функционированию слова *жизнь*, когнитивные и лингвокультурологические описания концепта „Жизнь” обобщены в виде совокупности смыслов и их отношений и представлены в схеме, где под рубрикой I заключена информация о семантической структуре слова (источник – толковые словари), под рубрикой II – взаимосвязь концепта „Жизнь” с другими концептами, под рубрикой III помещены ассоциативные смыслы, выявленные экспериментальным путем¹³.

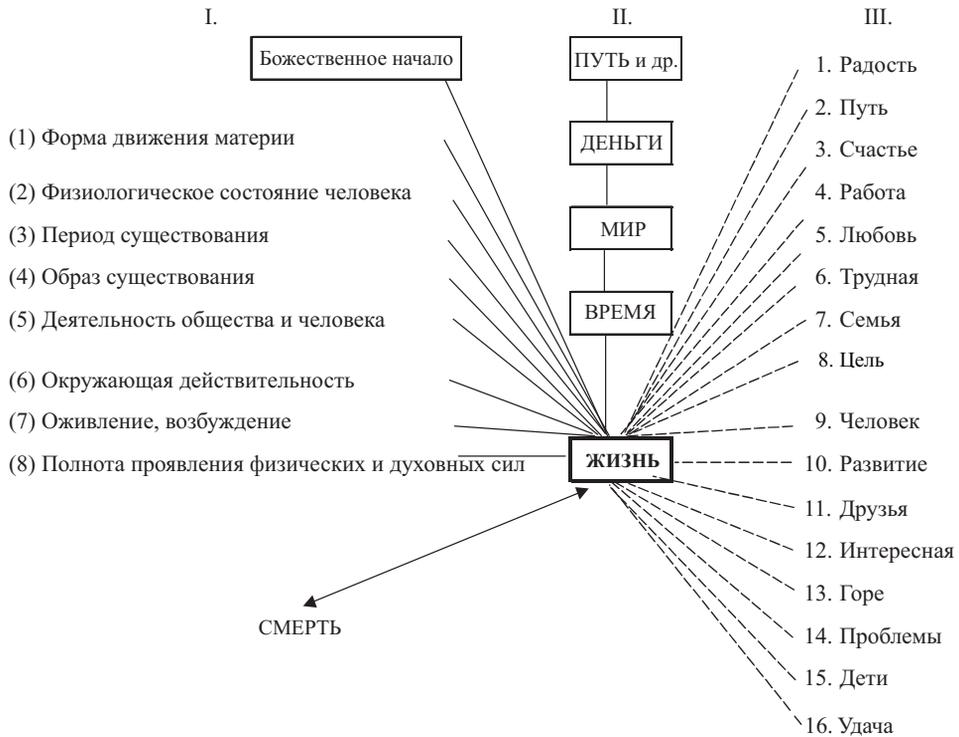
Приведенный перечень значений слова *жизнь* нельзя считать исчерпывающим, в схеме отражены факты, доступные нам на данной стадии исследования.

Дальнейший анализ семантики слова *жизнь* предполагает обращение к слоганам, при этом ставятся следующие задачи: а) выявить, какие из представленных лексико-семантических вариантов актуализируются в слоганах и какие из них наиболее частотны; б) определить, какие семантические изменения претерпевает слово *жизнь* в рекламных текстах.

---

¹² Л.О. Чернейко, *Лингво-философский анализ абстрактного имени*, Москва 1997.

¹³ Г.Г. Молчанова, *Сцепление концептов „Жизнь” и „Текст”*, [в:] *Когнитивная семантика: Материалы второй международной школы-семинара*, ч. 1, Тамбов 2000, с. 122–123; Е.А. Пименов, М.В. Пименова. *Жизнь – путь/дорога: опыт концептуального анализа*, [в:] *Язык. Культура. Человек. Этнос*, вып. 8, Landau Verlag Empirische Padagogik 2002, с. 107–123; Н.В. Деева, *Ассоциативно-смысловое поле концепта „Жизнь”*, [в:] *Мир в языке*, вып. 11, Landau Verlag Empirische Padagogik 2005, с. 89–92.

Анализ семантики слова *жизнь* в ЯР продемонстрируем на примере следующего слогана: *МИЛЛИОНЫ ЛЮДЕЙ ДОВЕРЯЮТ ЭТИМ ШИНАМ СВОЮ ЖИЗНЬ И СВОЙ АВТОМОБИЛЬ* (слоган создан для компании, производящей автомобильные шины). Интерпретируя значение данного слогана, адресат понимает, что речь не о жизни на Земле, не о жизни города, растения и под., а именно о жизни человека, об этом говорит совокупность смыслов, репрезентируемых в ряду *люди – доверять – своя – жизнь*. Таким образом, в данном тексте слово *жизнь* выступает в значении (2) 'Физиологическое состояние человека от зарождения до смерти', отраженном в I части представленной схемы.

При интерпретации смысла слогана считаем возможным обратиться к понятию „функтор”. Н.Л. Мышкина приводит в своем исследовании слова О.Э. Мандельштама: „Любое слово является пучком и смысл торчит из него в разные стороны”, а далее пишет: „Не только в поэтических текстах, но и в произведениях других стилей и жанров есть слова, которые призваны дать толчок смысловдвижению, разбудив тем самым мысль адресата. Такие слова называются функторами. [...] Функторы многозначны

и многофункциональны, вследствие этого они излучают в текстовое пространство множество смыслообразов, которые проецируются друг на друга, взаимодействуют друг с другом, вызывая приращения, зыбления и иррадиацию смыслов¹⁴. Таким функтором в анализируемом слогане является слово *автомобиль*, которое обогащает весь текст, в том числе слово *жизнь*, дополнительными смыслами, а именно: ‘движение’, ‘скорость’, ‘комфорт’, ‘престиж’, ‘дорога’, ‘безопасность’. В нашей схеме представлены ассоциации 1. *Радость* и 2. *Путь*, которые можно считать близкими с ассоциациям, репрезентируемыми словом *автомобиль*. В пучке ассоциаций, присущих слову *автомобиль*, в данном слогане ведущим является смысл ‘безопасность’, который актуализируется благодаря сочетанию *доверять жизнь*; считаем в связи с этим, что именно смысл ‘безопасность’ (а не ‘скорость’, ‘престиж’) распространяется на значение слова *жизнь* в данном тексте и становится смысловым приращением к основному его значению. Кроме того, слоган апеллирует к потребности человека в идентификации с себе подобными, этот смысл актуализируется благодаря сочетанию *миллионы людей*, причем подразумевается, что речь идет о людях успешных, обеспеченных (по крайней мере, имеющих автомобиль). Представляется, что интерпретация данного слогана может выглядеть следующим образом:

Миллионы людей доверяют свою жизнь и свой автомобиль этим шинам, я – один из миллионов, такой, как все, поэтому я тоже доверяю (могу / мне следует доверять) свою жизнь и свой автомобиль этим шинам.

Концепт „Жизнь”, функционирующий в этом слогане, находится в смысловой корреляции с концептом „Смерть”, которую создатели рекламного текста завуалировали. Проведем эксперимент, изменив высказывания: 1.**Этим шинам можно доверить свою жизнь!*; 2.**Вы могли бы доверить этим шинам свою жизнь*; 3.**Доверьте этим шинам свою жизнь!*

При интерпретации данных высказываний в сознании адресата актуализируется оппозиция *жизнь – смерть* за счет доминирующего положения слова *жизнь*, что разрушает положительный прагматический фон, необходимый для успешного функционирования слогана в рекламе. Кроме того, в текстах 1* и 2* снижен модус уверенности адресанта – субъекта речи, что проецируется на восприятие слогана; в тексте 3* использована императивная конструкция, не являющаяся предпочтительной

¹⁴ Н.Л. Мышкина, *Внутренняя жизнь текста*, Пермь 1998, с. 5.

в рекламной коммуникации. В анализируемом слогане, напротив, оппозиция стирается, становится незаметной благодаря отвлекающим смыслам, репрезентируемым с помощью компонентов *миллионы людей, автомобиль*. Таким образом, анализируемый слоган отвечает всем признакам, необходимым для реализации рекламного коммуникативного задания: слово *жизнь* позволяет рекламистам манипулировать поведением человека, в то же время общий модус уверенности и создание отвлекающих смыслов препятствуют возникновению неприемлемых для рекламы ассоциаций. Нами предлагается одна из возможных интерпретаций слогана, которая зависит от различных факторов, в том числе от ее актуальности / неактуальности для аудитории

Подобным образом были проанализированы все привлекаемые к описанию слоганы, содержащие слово *жизнь*. Результаты анализа представлены в Таблице 3, где в столбце I фиксируется номер лексико-семантического варианта значения слова (согласно вышеприведенной схеме); в столбце II – связь концепта „Жизнь” с другими концептами; в столбце III – номера ассоциативных смыслов (см. Схему выше); в столбце IV представлены иррадируемые смыслы.

Таблица 3.

№	Текст слогана	I	II	III	IV
1	МИЛЛИОНЫ ЛЮДЕЙ ДОВЕРЯЮТ ЭТИМ ШИНАМ СВОЮ ЖИЗНЬ И СВОЙ АВТОМОБИЛЬ	(2)	Человек	1. 2.	‘идентификация’ ‘безопасность’
2	ЖИЗНЬ УДАЛАСЬ!	(3) (4)	–	1. 3. 12. 16.	‘удовлетворение’
3	ОДНАЖДЫ [...] И НА ВСЮ ЖИЗНЬ	(3)	Время	–	‘постоянство’
4	ВОДКА „КОЛЫМА” – НОВЫЙ ЭТАП В ЖИЗНИ	(3) (4) (5)	Время	8. 2. 10. 12.	‘изменение’ ‘улучшение’
5	КАЖДАЯ ЖЕНЩИНА ДОЛЖНА БЫТЬ ХОТЬ РАЗ В ЖИЗНИ РЫЖЕЙ!	(3)	Время Человек	9. 12.	‘необычность’ ‘изменение’
6	ИНВЕСТИРУЙТЕ ГОД ЖИЗНИ В СВОЕ БУДУЩЕЕ	(3)	Время	4. 8. 9. 10.	‘перспектива’ ‘изменение’ ‘улучшение’

7	ИЗДЕЛИЯ – ВАШ ПРИОРИТЕТ НА ЛУЧШИЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ	(4)	–	8. 10.	‘изменение’ ‘улучшение’
8	ЖИЗНЬ В СЕГОДНЯШНЕМ МИРЕ ТРЕБУЕТ ГАРМОНИИ [...]	(1) (4) (6)	Мир Время	6. 14.	‘гармония’
9	ПРОГРЕСС КОМПАНИИ [...] ПРИВЕДЕТ К СЧАСТЬЮ ТЕХ, КТО С НЕЙ СВЯЗАН, К УЛУЧШЕНИЮ ИХ МАТЕРИАЛЬНОЙ И ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ	(5) (4)	Человек	1. 3. 10.	‘изменение’ ‘улучшение’
10	ОФИСНАЯ ЖИЗНЬ МОЖЕТ БЫТЬ ВКУСНОЙ	(4) (5) (6)	–	4. 11. 12.	‘изменение’ ‘улучшение’
11	БЛЕСТЯЩИЕ ИДЕИ НАЧИНАЮТСЯ С ПРОСТЫХ ВОПРОСОВ, ИЗМЕНИМ ЖИЗНЬ К ЛУЧШЕМУ!	(4) (6)	–	1. 10.	‘изменение’ ‘улучшение’
12	С ЛУЧШИМИ ВЕЩАМИ В ЛУЧШУЮ ЖИЗНЬ С ПОМОЩЬЮ ХИМИИ	(4) (6)	–	1. 8.	‘изменение’ ‘улучшение’
13	РЕАЛЬНАЯ ЖИЗНЬ , РЕАЛЬНЫЕ ОТВЕТЫ	(5) (6)	–	6. 14.	‘настоящая’
14	ЖИЗНЬ В НОВОМ КАЧЕСТВЕ	(4) (6)	–	10. 12.	‘изменение’ ‘улучшение’
15	ЖИЗНЬ СТАЛА ЖЕСТЧЕ, ПОЭТОМУ МЫ СТАЛИ СИЛЬНЕЕ	(6)	–	6. 14.	‘изменение’ ‘улучшение’
16	МЫ ОФОРМЛЯЕМ ПРОСТРАНСТВО ДЛЯ ЖИЗНИ	(4) (5) (6)	Пространство	7. 9.	‘удобство’ ‘комфорт’ ‘изменение’ ‘улучшение’
17	БЕГАЙ СЕЙЧАС – ВЕДЬ В СЛЕДУЮЩЕЙ ЖИЗНИ ТЫ МОЖЕШЬ РОДИТЬСЯ УЛИТКОЙ	(3)	Время Человек	1. 2. 9.	‘ценность’ ‘изменение’
18	МЫ СОЗДАЛИ ЭТИ ЧАСЫ ДЛЯ ВАС, ЧТОБЫ ОНИ СТАЛИ ЧАСТЬЮ ВАШЕЙ ЖИЗНИ . ПРОСТО МЫ ВСЕГДА ТАК ДЕЛАЕМ ЧАСЫ	(4) (6)	Время	9.	‘качество’ ‘удобство’ ‘комфорт’
19	ЖИЗНЬ БЕЗ СУЕТЫ	(5) (6) (9)	–	3.	‘спокойствие’
20	НАСЛАЖДАЙТЕСЬ ВКУСОМ, НАСЛАЖДАЙТЕСЬ ЖИЗНЬЮ .	(2) (4) (6)	–	1. 3.	‘удовольствие’

21	ЗАЧЕМ ЖДАТЬ, КОГДА ТЕБЕ СДЕЛАЮТ ПОДАРОК? КУСОЧЕК СЛАДКОЙ ЖИЗНИ , ПРЯМО СЕЙЧАС	(4) (6)	Время	1.	‘улучшение’
22	ВОДА, ВОЗДУХ, ЖИЗНЬ	(1) (2) (8)	Смерть	1. 3.	‘природа’
23	ЖИЗНЬ ТАК КОРОТКА, ПУСТЬ В НЕЙ БУДЕТ БОЛЬШЕ ИГРЫ	(3)	Время	12.	‘изменение’
24	ЦРУ ГАРАНТИРУЕТ: ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК ЗА МЕСЯЦ И НА ВСЮ ЖИЗНЬ .	(3)	Время	8. 10.	‘качество’
25	МЫ ВДОХНЕМ ЖИЗНЬ В ВАШИ СТЕНЫ.	(7)	Смерть	1.	‘удобство’ ‘комфорт’
26	ЖИЗНЬ НЕСПРАВЕДЛИВА, ПОКА ВЫ НЕ ПОЛУЧИЛИ ОБРАЗОВАНИЕ.	(6)	Время Человек	4. 8. 9. 10. 16.	‘справедливость’ ‘изменение’ ‘улучшение’
27	ИЗЫСКАННОЕ ПРОСТРАНСТВО ДЛЯ ЖИЗНИ .	(2) (6)	Пространство	1.	‘удобство’ ‘комфорт’ ‘роскошь’
28	ТИХАЯ СТАРОСТЬ? ЕСТЬ ДРУГИЕ ВАРИАНТЫ. НА ХОРОШЕЙ ПЕНСИИ ЖИЗНЬ ТОЛЬКО НАЧИНАЕТСЯ.	(3) (7) (8)	Смерть	1. 12.	‘изменение’ ‘улучшение’
29	МАКСИМУМ ВПЕЧАТЛЕНИЙ В ВАШЕЙ ЖИЗНИ – РЕЗУЛЬТАТ НАШЕГО ОБЩЕНИЯ.	(4)	–	11. 12.	‘общение’
30	ЦЕМЯЩИЕ, КАК ВОСПОМИНАНИЯ О ПРОШЛЫХ ЖИЗНЯХ .	(3)	Время	1. 12.	–
31	БОЛЬШЕ СВЕТЛЫХ ПОЛОС В ЖИЗНИ !	(2) (5) (6)	Путь, дорога	1. 2. 6. 14.	‘изменение’ ‘улучшение’
32	МОЕ УВЛЕЧЕНИЕ – ЖИЗНЬ!	(2) (7) (8)	Смерть	9. 12.	‘увлечение’
33	ФИЛОСОФИЯ ПРОСТАЯ – ПОЛУЧАТЬ УДОВОЛЬСТВИЕ ОТ ЖИЗНИ .	(2) (4) (5) (6)	Смерть	1. 3. 12.	‘удовольствие’
34	ЖИЗНЬ – ЛЕГЕНДА, ДВИЖЕНИЕ–СТРАСТЬ.	(4) (6)	–	2. 12.	‘необычность’
35	МЫ УПОРНО РАБОТАЕМ, ЧТОБЫ ОБЕСПЕЧИТЬ ВАС ПОТЯСАЮЩЕЙ ТЕХНИКОЙ, ОБОГАЩАЮЩЕЙ КАК ВАШИ ЖИЗНЕННЫЕ ОЩУЩЕНИЯ, ТАК И САМУ ЖИЗНЬ!	(4) (5) (6)	Деньги	1. 3. 12.	‘богатство’

36	ЧТОБЫ ЖИЗНЬ НЕ КОНЧАЛАСЬ!	(1) (2)	Время Смерть	1.	‘бесконечность’
37	ЖИЗНЬ , ПОЛНАЯ ПРИКЛЮЧЕНИЙ, ДОСТУПНА НЕ ТОЛЬКО АГЕНТАМ	(3) (4) (6)	–	1. 2. 12.	‘приключение’ ‘доступность’
38	ЖИЗНЬ – ХОРОШАЯ ШТУКА, КАК НИ КРУТИ.	(2) (6)	–	1. 3. 6. 14.	‘удовлетворение’
39	С [...] ПО ЖИЗНИ !	(3) (6)	Путь, Дорога	1. 2.	‘веселая’ ‘удовольствие’
40	НИКОГДА В ЖИЗНИ НЕ ПРОБОВАЛ ЧИПСОВ ВКУСНЕЕ!	(3)	Время	1.	‘необычность’ ‘удивление’

Информация, представленная в таблице, позволяют сделать следующие выводы: 1 – в рекламных слоганах слово *жизнь* чаще всего представлено лексико-семантическими вариантами ‘период существования’, ‘образ существования’, ‘окружающая действительность’; 2 – в ряду ассоциативных реакций, репрезентируемых словом *жизнь*, частотными являются смыслы ‘радость’, ‘интересная’, ‘развитие’; 3 – среди дополнительных смыслов, которыми обогащается слово *жизнь* благодаря словам-функторам, наиболее частотны ‘изменение’ и ‘улучшение’; 4 – в слоганах преобладают смысловые сцепления концептов „Жизнь” и „Время”.

Для дальнейшего описания семантики слова *жизнь* рассмотрим особенности его сочетаемости в рекламных текстах. Слово *жизнь* фигурирует в слоганах, как правило, в узуальных сочетаниях. В адъективно-субстантивных словосочетаниях: *жизнь – реальная, лучшая, материальная, духовная, хорошая, полная, офисная, сладкая, прошлая, следующая, короткая, жесткая, несправедливая*. Нами отмечено лишь одно окказиональное сочетание: *вкусная жизнь* (ср.: узуальное *сладкая жизнь*). В прономинативно-субстантивных словосочетаниях, в которых используются, как правило, местоимения *вся, своя, ваша, наша, сама*. В предикативных сочетаниях: *жизнь удалась; жизнь начинается; жизнь требует; жизнь – легенда; жизнь – увлечение*. В глагольно-субстантивных словосочетаниях: *наслаждаться жизнью, вдохнуть жизнь, доверять жизнь, изменять жизнь*. В именных предложно-падежных словосочетаниях: *образ жизни, раз в жизни, пространство для жизни, этап в жизни, жизнь без суеты, светлые полосы в жизни, год жизни*.

Итак, мы рассмотрели смысловые характеристики слова *жизнь*, указали особенности репрезентации и сочетаемости данного слова

в рекламных текстах. Наши наблюдения над реализацией слова *жизнь* в языке рекламы позволяют говорить о том, что в слоганах посредством рекламной коммуникации жизнь преподносится как радостная, динамичная, позитивная, подверженная обновлению и улучшению. Таким образом, став неотъемлемой частью существования цивилизованного человека, реклама диктует модели поведения, пропагандирует определенный образ жизни, идеалы и стереотипы.

Проведенный семантический анализ выявил поверхностные смыслы, репрезентируемые в слоганах посредством слова *жизнь*. Глубинное понимание значений возможно лишь при соотнесении текста слогана с товаром, который в нем рекламируется. С целью выяснения, какие именно группы товаров или виды услуг рекламируются при участии слова *жизнь*, мы соотнесли рекламные слоганы с объектом рекламы – товаром. Примеры сопоставления слоганов и объектов рекламы приведены в Таблице 4.

Таблица 4.

№	Текст слогана	Товар / услуга
1.	ЖИЗНЬ УДАЛАСЬ! Зрительный ряд: на толстом слое красной икры черной икрой написан текст.	Социальная реклама
2.	ЖИЗНЬ В СЕГОДНЯШНЕМ МИРЕ ТРЕБУЕТ ГАРМОНИИ...	Имиджевая реклама
3.	ОФИСНАЯ ЖИЗНЬ МОЖЕТ БЫТЬ ВКУСНОЙ	Машины для приготовления кофе Espresso
4.	РЕАЛЬНАЯ ЖИЗНЬ, РЕАЛЬНЫЕ ОТВЕТЫ	Финансовые Услуги
5.	ЖИЗНЬ БЕЗ СУЕТЫ	Элитная мебель
6.	ЖИЗНЬ В НОВОМ КАЧЕСТВЕ	Имиджевая реклама
7.	ЖИЗНЬ СТАЛА ЖЕСТЧЕ, ПОЭТОМУ МЫ СТАЛИ СИЛЬНЕЕ	Лекарственные средства и медицинские услуги
8.	ВОДА, ВОЗДУХ, ЖИЗНЬ	Минеральная вода
9.	ЖИЗНЬ ТАК КОРОТКА, ПУСТЬ В НЕЙ БУДЕТ БОЛЬШЕ ИГРЫ	Компьютерные игры
10.	ЖИЗНЬ НЕСПРАВЕДЛИВА, ПОКА ВЫ НЕ ПОЛУЧИЛИ ОБРАЗОВАНИЕ.	Образование
11.	ТИХАЯ СТАРОСТЬ? ЕСТЬ ДРУГИЕ ВАРИАНТЫ. НА ХОРОШЕЙ ПЕНСИИ ЖИЗНЬ ТОЛЬКО НАЧИНАЕТСЯ	Пенсионный фонд
12.	ЖИЗНЬ – ЛЕГЕНДА, ДВИЖЕНИЕ – СТРАСТЬ.	Автомобиль
13.	ЖИЗНЬ, ПОЛНАЯ ПРИКЛЮЧЕНИЙ, ДОСТУПНА НЕ ТОЛЬКО АГЕНТАМ	Банковская карта
14.	ЖИЗНЬ - ХОРОШАЯ ШТУКА, КАК НИ КРУТИ.	Сок

В данной таблице к сопоставлению привлекались слоганы, в которых слово *жизнь* соотносится с темой высказывания; если слово *жизнь* является компонентом ремы, оно выполняет прагматическую функцию, отражая претензию рекламы на важность, значительность для потребителя, глобальность, ср.: *Больше светлых полос в жизни!*; *Изысканное пространство для жизни*.

Жизнь, являясь частотным словом в слоганах, как реалья не является и не может являться предметом рекламы. Слово *жизнь* используется в качестве семантической доминанты для рекламы самых разных услуг и товаров, кроме того, оно активно функционирует в социальной и имиджевой рекламе. Таким образом, копирайтеры, создавая слоганы, апеллируют к ценностным установкам адресата, к самым важным жизненным понятиям. Наблюдения над функционированием концепта „Жизнь” выявили, что данный концепт как эксплицитно, так и имплицитно соотносится с другими частотными именами-концептами: „Время”, „Мир”, „Деньги”.

Представляется, что выдвинутая в начале статьи гипотеза, подтверждена проведенным исследованием. Наиболее последовательно в языке рекламы представлены существительные, относящиеся к классу „Человек как общественная сущность”. Следовательно, можно говорить о том, что апелляция к социальной стороне человеческой жизнедеятельности является приоритетной в рекламной коммуникации и позволяет реализовывать манипулятивные языковые тактики. Частотные имена существительные *жизнь, мир, время, деньги, человек* соотносятся с концептами, которые признаются базовыми для человеческой культуры. В целом данное исследование позволило выявить основные глубинные смыслы, моделируемые в рекламе, сопоставить их с важными для человека когнитивными структурами и тем самым обозначить языковые механизмы влияния рекламы на сознание и поведение человека.

Реклама вызывает неоднозначные отношение и оценки: одни ее критикуют за навязчивость, порой граничащую с агрессивностью, другие относятся с юмором, иронизируя над „идеальной реальностью”, репрезентируемой в рекламе, третьи – восхищаются яркими рекламными образами и меткими выражениями, которые с неугасимой энергией придумывают копирайтеры. Немного найдется людей, относящихся к рекламе равнодушно. Мы заняли нейтральную позицию исследователя: приоткрыли дверцу в мастерскую рекламы и обнаружили некоторые инструменты, с помощью которых она достигает желаемого эффекта.

Streszczenie

ŻYCIE w reklamie (semantyka i funkcje rzeczowników w reklamie)

Niniejszy artykuł krótko opisuje charakterystyczne cechy reklamy. Przedstawia robocze pojęcia: „tekst reklamowy” i „slogan”. Uzasadnia aktualność semantycznej analizy jednostek leksykalno-gramatycznych funkcjonujących w tekście reklamy. Badania przeprowadzono na bazie 1250 sloganów reklamowych. Trzy podstawowe kroki badawcze to: sporządzenie słownika tezaurusa języka reklamy, podział jednostek gramatyczno-leksykalnych według przynależności do części mowy, charakterystyka semantyczna najbardziej popularnych jednostek gramatyczno-leksykalnych.

Stwierdzono, że najczęściej używanym wyrazem w tekstach reklamowych jest rzeczownik „życie”, który jest podstawą praktyk manipulacyjnych i wyraża główne idee reklamy.

Summary

LIFE in the advertisement (semantics and functioning description of nouns in the advertisement)

The article discusses extension and intension of the advertisement concept. The core idea, originality, likeability (attractiveness), target population orientation, motivation (encouragement) are viewed as the main components of the contemporary advertising. For that 1250 slogans were analyzed to reveal the frequent lexical items (with regard to parts of speech). The fact that the most frequent name is LIFE is interpreted in view of streamline of publicity manipulation and ideology of advertising.

Recenzje i omówienia

Семантика: слово, предложение, текст, ред. С.С. Ваулина, Издательство Российского государственного университета им. Иммануила Канта, Калининград 2007, ss. 181.

Rosyjski Państwowy Uniwersytet im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie wydał ostatnio pracę szczególną, okolicznościową, adresowaną do szerokiego kręgu filologów, którą dedykował profesor Rozie Alimpijewej z okazji jej jubileuszu. Tom zatytułowany *Семантика: слово, предложение, текст*, czyniąc zeń pierwszą istotną informację na temat centrum twórczych zainteresowań Jubilatki, uwrażliwionej na wielorakie znaczeniowe głębie języka naturalnego. Redakcją naukową zbioru zajęła się prof. Swietłana Waulina, kierownik Katedry Historii Języka Rosyjskiego i Językoznawstwa Porównawczego Rosyjskiego Państwowego Uniwersytetu im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, zapewniając książce przejrzystość strukturalną i sporą wartość merytoryczną.

Na liczące prawie 200 stron opracowanie złożyło się 15 referatów, spis publikacji Jubilatki, wykaz dysertacji, których była promotorem, a także opinie o Pani Profesor Jej kolegów i byłych uczniów. Całość poprzedza czarno-biała fotografia Rozy Alimpijewej oraz krótka przedmowa autorstwa redaktora naukowego. W tejże przedmowie zawarto podstawowy rys naukowej i twórczej biografii Rozy Alimpijewej, będącej od wielu lat pracownikiem naukowo-dydaktycznym wspomnianej Katedry Historii Języka Rosyjskiego i Językoznawstwa Porównawczego. Jubilatka jest dzisiaj znaną w świecie lingwistką, uchodzi za wybitnego specjalistę w dziedzinie semantyki, historii i gramatyki nie tylko języka rosyjskiego, lecz także gramatyki porównawczej języków słowiańskich.

Jak zapewnia w *Przedmowie* Swietłana Waulina, charakteryzując zarazem obszary badawcze Rozy Alimpijewej, w rozprawach naukowych Jubilatki i pracach jej uczniów w sposób naturalny przewijają się kardynalne tezy współczesnego językoznawstwa o systemowej i antropocentrycznej istocie języka, o konieczności przestrzegania reguły wieloaspektowego, tj. synchronicznego i diachronicznego, badania struktur językowych, o wzajemnych powiązaniach i uwarunkowaniach zjawisk językowych w procesie ich ewolucji historycznej, o złożonych relacjach wewnętrznych pomiędzy konkretno-przestrzennymi oraz abstrakcyjno-przestrzennymi wyobrażeniami na temat form bytu.

W opinii redaktora naukowego tomu tym, co szczególnie wyróżnia Rożę Alimpijewą jako uczoną spośród innych współczesnych badaczy, jest niespoty-

kana łatwość, z jaką generuje Ona oryginalne idee naukowe i wytrwale dąży do przeprowadzania eksperymentów filologicznych, odslaniających rozległe horyzonty wiedzy Jubilatki, co w połączeniu z niezwykłą wręcz pracowitością przynosi wymierne efekty w postaci nowych opracowań badawczych. Warto zwrócić przy okazji uwagę, że stosunkowo dawna monografia prof. Alimpijewej, *Семантическая значимость слова и структура лексико-семантической группы*, wciąż cieszy się zainteresowaniem młodych oraz dojrzałych filologów rosyjskich i zagranicznych, co niezbicie świadczy o intelektualnym potencjale studium z 1986 roku.

Zamieszczone w omawianym tomie artykuły dotyczą aktualnych zagadnień leksykalnej oraz gramatycznej semantyki języka rosyjskiego w aspekcie diachronicznym, jak również lingwistyki kognitywnej i lingwistyki tekstu. Tak zakreślone pole badawcze ma za zadanie odzwierciedlać zagadnienia, które od zawsze znajdowały się i w dalszym ciągu znajdują w centrum naukowych zainteresowań profesor Alimpijewej i Jej uczniów. Większość autorów powołuje się w literaturze na jedną lub więcej prac Jubilatki. Nie jest to zapewne tylko gest grzecznościowy, lecz szczerzy sygnał o wartości Jej ustaleń naukowych, pozwalających twórczo rozwijać przedstawione przez Rożę Alimpijewą idee.

Autorzy reprezentują różne ośrodki naukowe i zróżnicowane opcje badawcze, lecz wszyscy podkreślają istotną rolę semantyki w rozumieniu dawnych oraz współczesnych zjawisk językowych. Oprócz najliczniej reprezentowanej uczelni macierzystej, w opracowaniu zamieszczono wystąpienia gości z Woroneża, Saratowa i Niżnego Nowogrodu. Zbiór otwiera Z.D. Popowa (Woroneż), która w referacie *Семантика слова в синтагматическом аспекте (к вопросу о факторах эволюции системы языка)* skupiła się na czynnikach wpływających na ewolucję systemu językowego. Z kolei M.B. Borisowa i T.W. Bierdnikowa (obydwie z Saratowa) w artykule *Семантическая осложнённость слова как способ драматизации диалога в поэзии А.А. Ахматовой* zwróciły uwagę na semantyczne uwikłania słowa i jego rolę w dramatyzacji dialogu na przykładzie twórczości Anny Achmatowej. Inny badacz, G.I. Bierestniew, w wystąpieniu *О предметных метафорах и когнитивно-метафорическом потенциале света* nawiązał do metafory i ukazał jej możliwości z punktu widzenia dociekań kognitywnych. Natomiast N.G. Babienko, prezentując tekst *Лингвистическая и литературная ипостаси культурного концепта „норма”*, zwraca naszą uwagę na kulturowy koncept „norma” z punktu widzenia lingwistyki oraz literatury.

Z wymienionymi powyżej tekstami wiążą się inne, w których rozważa się szczegółowe kwestie języka, jak modalność zdań złożonych (S.S. Waulina, N.W. Starowojtowa, *К вопросу о модальности сложных предложений*) czy konstru-

owanie własnego idiolektu (S.W. Taran, *Специфика языковой репрезентации образа города в идиостиле М. Волошина*). O semantycznych przekształceniach w utworze poetyckim pisze Ju.A. Szkurkina (*Семантические преобразования в поэтическом тексте*), a I.Ju. Kuksa przenosi swoje obserwacje nad językiem do sfery regionalnych mass mediów, wskazując na kompresję językową jako ich cechę rozpoznawczą (*Языковая компрессия как черта современных СМИ*).

„Blok translatorski” reprezentują w omawianym opracowaniu teksty S.N. Babulewicz, w którym akcentuje się wagę odpowiedniości znaczeniowej obrazu w procesie przekładu (*Проблема семантической адекватности художественного образа в процессе перевода*), oraz L.P. Klimienki (Niżny Nowogród), mówiący o desakralizacji światopoglądu jako czynnika semantycznych transformacji frazeologizmów biblijnych w języku rosyjskim (*Десакрализация мирозерцания как фактор семантических преобразований библейских фразеологизмов в русском языке*).

Artykuł I.R. Fiodorowej *Древнерусские лексемы умъ, разумъ, (недо)умети: модальный потенциал и особенности функционирования* inicjował rozważania o różniejszym stanie rozwoju języka rosyjskiego, był bowiem poświęcony zabytkom XVII–XVIII-wiecznym, co znalazło wyraz w tekstach L.W. Kołobkowej *Волеизъявление в имплицитном выражении (на материале памятников русской письменности XVII – нач. XVIII в.)* oraz O.Ł. Koczetkowej – *Модальность перфективных форм: природа и реализация (на материале памятников письменности 2-ой половины XVII – нач. XVIII в.)*. Z tezą o dialogowości jako stylistycznej podstawie budowy tekstu staroruskiego wystąpiła A.Je. Barieckaja w artykule *Диалогичность как основной стилистический принцип построения древнерусского текста*. Z kolei T.F. Kuzionnaja twierdzi, że na całościowe rozumienie duchowej kultury Słowian ma wpływ studiowanie ich najstarszych pomników literackich (*Формирование целостного понимания славянской духовной культуры при изучении древнейших памятников письменности*).

Częściami towarzyszącymi tomowi jubileuszowemu są trzy składowe.

Pierwszą stanowi spis publikacji profesor Rozy Alimpijewej, który został podzielony na cztery autonomiczne działy: 1. Monografie i podręczniki (3 pozycje z lat 1986, 1994, 1996), 2. Artykuły i tezy (83 pozycje z lat 1967–2006), 3. Prace dydaktyczno-metodyczne (11 pozycji z lat 1970–1995), 4. Wiersze i przekłady polskiej poezji, a wśród nich: *Kronika olsztyńska* Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego (Olsztyn 1990), *Odnajdywanie światła* Henryka Jakubca (Olsztyn 1994), *Слышу жизни зов: стихи на польском и русском языках* Adama

Mickiewicza (Kaliningrad 1998), przekłady i komentarze do poetyckich tekstów Juliusza Słowackiego (Olsztyn 2000, Kaliningrad 2001), tomik autorski *И всё-таки любовь...* (Kaliningrad 2007).

W kolejnym dziale zamieszczono informacje o wypromowaniu przez Jubilatkę ośmiu doktorów i przytoczono tytuły ich rozpraw.

Na dział ostatni złożyły się wypowiedzi kolegów oraz uczniów Rozy Alimpijowej, niekiedy nawet bardzo osobiste, lecz za każdym razem urzekające szczerością i ciepłem adresowanym do Szanownej Jubilatki. Swoimi refleksjami podzielili się pracownicy naukowcy, a także dziennikarze i zasłużona nauczycielka Federacji Rosyjskiej (m.in. prof. M.B. Borisowa z Saratowskiego Uniwersytetu Państwowego, prof. Walenty Piłat z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, prof. N.G. Błagowa z Murmańskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego). Wszystkie ich słowa składają się na semantycznie nasycony portret Uczzonego, Nauczyciela, Poety i Przyjaciela.

Dodajmy na koniec, że opublikowany stosunkowo niedawno przez kalininogradzkie wydawnictwo uczelniane tomik poezji i przekładów Rozy Alimpijowej o lirycznym tytule *И всё-таки любовь...* staje się na swój sposób uniwersalnym drogowskazem ku ludzkim sercom i umysłom; niewykluczone, że stanowi również sekret życiowego i naukowego sukcesu Dostojnej Jubilatki.

Grzegorz Ojcewicz (Olsztyn)

Halina Mazurek, *Dramaturdzy z Jekaterynburga. „Szkoła” Nikołaja Kolady*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007, ss. 174

Dramaturgia Nikołaja Kolady – autora znanego dziś nie tylko w Rosji, ale także poza jej granicami – od kilku już lat stanowi przedmiot badań śląskiej sławistki Haliny Mazurek. Jest ona autorką nie tylko rozlicznych rozpraw i artykułów na temat tego i innych współczesnych dramaturgów rosyjskich, ale i promotorką rozpraw doktorskich, z których część została już opublikowana, by wymienić ostatnią – Lidii Mięrowskiej: *Gra-nie w postmodernizm. Dramaturgia rosyjska na przełomie XX i XXI wieku* (Katowice 2007). Dzięki studiom Haliny Mazurek dramaturgia N. Kolady (niezależnie od kilku tłumaczeń jego sztuk na język polski) stała się dość dobrze znana.

Dramaturdzy z Jekaterynburga. „Szkoła” Nikołaja Kolady jest drugą już pozycją w dorobku naukowym H. Mazurek na temat twórczości tego autora. Tym razem badaczka nie tyle koncentruje się na pisarstwie N. Kolady, co raczej na sztukach dramaturgów, którzy wyszli z jego „szkoły”, tzn. z Instytutu Teatralnego założonego i prowadzonego właśnie przez niego. Naukowemu oglądowi poddaje utwory takich twórców młodego pokolenia, jak Oleg Bogajew, Tatiana Fiłatowa, Wasilij Sigarijew, Nadieżda Kołtyszewa, Natalia Małaszenko, Olga Bieriesniewa i Anna Bogaczowa. Książka składa się z sześciu rozdziałów, wstępu, zakończenia i niezwykle potrzebnego w tego typu rozprawach indeksu nazwisk. Każdy rozdział poświęcony jest wybranym dramatom wspomnianych wyżej dramaturgów.

H. Mazurek pisze we wstępie: „Kolada i jego uczniowie nie tylko mają wspólny obszar zainteresowań zawodowych – teatr i dramaturgia, łączy ich również wzajemna pomoc w każdej dziedzinie życia, słowa otuchy, zachęty oraz wsparcie duchowe, przyjaźń i otwarcie się na drugiego człowieka. Grupa Kolady daje przykład, jak można oprzeć się samotności i obojętności, jak uciec przed czyhającym zewsząd złem i zrobić dla innych coś dobrego” (s. 11). Ale Nikołaja Koladę i jego uczniów łączy też coś innego, co zresztą wynika z prezentowanych analiz. Przede wszystkim jest to podobne myślenie o otaczającej rzeczywistości oraz niekiedy nawet zbieżne metody artystycznego obrazowania. Jak podkreśla autorka monografii, koncentrują oni uwagę na „człowieku zapomnianym przez wszystkich, skazanym na wegetację w czterech ścianach, ale pragnącym kontaktu z drugim człowiekiem” (s. 44). Tego rodzaju bohatera znajdujemy w sztukach Olega Bogajewa, Wasilija Sigariewa (obaj znani już niemal w całej Europie), Nadieżdy Kołtyszewej i in. Młodzi dramaturdzy chętnie spożytkowują fantastykę, komizm, a nawet groteskę i absurd, a wszystko to przekazują za pomocą specyficznego, barwnego języka. Bohaterowie ich sztuk często też grają ze sobą, ze światem, tworząc coś na kształt teatru w teatrze. Szerzej na ten temat H. Mazurek pisała w swojej poprzedniej monografii zatytułowanej *Teatr, życie, gra. Studia o pisarstwie dramaturgicznym Nikołaja Kolady* (Katowice 2002).

Jak słusznie zauważa H. Mazurek, „szkołę” N. Kolady łączy też ogromna teatralność sztuk, przejawiająca się głównie w dużym profesjonalizmie, rozumieniu praw teatru i rozumnym spożytkowaniu tradycji literackich. Rzecz jasna, są to młodzi dramaturdzy. Niektórzy dopiero stawiają pierwsze kroki w literaturze i teatrze, inni – jak wymienieni wyżej O. Bogajew i W. Sigarijew – osiągnęli już bardzo dużo, ich sztuki wystawiane były bowiem z powodzeniem nie tylko na scenach rosyjskich, ale i w wielu teatrach europejskich. Jednakże, jak podkreśla H. Mazurek, tych już znanych i tych początkujących łączy to magiczne

miejsce, jakim w ich życiu okazał się Jekaterynburg i równie magiczny, kultowy już dziś „guru” współczesnej dramaturgii rosyjskiej – Nikołaj Kolada.

Rozprawa śląskiej badaczki doskonale wprowadza w ten zróżnicowany, ale jakże interesujący „pejzaż” najnowszej dramaturgii naszych wschodnich sąsiadów. Szkoda tylko, że polskie teatry ciągle niezbyt są zainteresowane tą twórczością, a przecież także w niej odzwierciedlają się podobne problemy jak w sztukach zachodnioeuropejskich czy współczesnych dramatach polskich. Nieprzypadkowo teatry zachodnie (zwłaszcza niemieckie) chętnie sięgają po tę jakże interesującą dramaturgię.

Na zakończenie chcę podkreślić, że rozprawa H. Mazurek została napisana klarownym i precyzyjnym językiem i charakteryzuje się niejednokrotnie odkrywczymi i nowatorskimi sądami. Jej lekturę ułatwia też starannie sporządzony indeks nazwisk i wykaz sztuk uwzględnionych przez autorkę. To jest niezwykle pomocne dla przyszłych badaczy tego ciekawego materiału literackiego.

Walenty Piłat (Olsztyn)

„Studia Wschodniosłowiańskie”, pod red. Haliny Twaranowicz, t. 7, Białystok 2007, ss. 427.

„Studia Wschodniosłowiańskie” to rocznik poświęcony badaniom literatury i języków wschodniosłowiańskich, wydawany przez Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. W roku 2007 ukazał się siódmy tom tego czasopisma.

W dziale *Literaturoznawstwo* zostało zamieszczonych 13 artykułów na temat badań literatury rosyjskiej i białoruskiej różnych epok. Sześć spośród nich napisano w języku białoruskim, pięć w rosyjskim, dwa pozostałe są w języku polskim.

Antonina Szielemowa w pracy *Проблема власти и самозванства в „Слове о полку Игореве” и „Борисе Годунове” А. С. Пушкина* przejrzyście przedstawiła problem samowładztwa na podstawie staroruskiego poematu opisującego wyprawę Igora. Przeanalizowała także dwojaki stosunek A. Puszkina do głównego bohatera utworu *Borys Godunow*.

W artykule *„Звуки и созвучья”. Соносфера Павловска в литературе* Irina Fiedorcuk podjęła próbę opisu semantyki dźwięku w literaturze XVII–XX wieku. Opierając się na utworach Anny Achmatowej, Wasilija Żurowskiego, Gieor-

gija Iwanowa, Osipa Mandelsztama, autorka poddała analizie teksty poświęcone Pawłowski.

Tamara Tarasawa w artykule *Экзістэнцыяльны кампанен беларускай аўтабіяграфічнай прозы (Алесь Адамовіч, „Vixi”; Максім Танк, „Дзённікі”; Сакрат Яновіч, „Не жаль пражытага”)* omówiła autobiograficzną prozę białoruską, nawiązując do jej stylu oraz sposobu przekazu materiału. Badaczka skupiła swoją uwagę na autobiograficznych utworach Maksima Tanka (*Дзённік*), Alesia Adamowicza (*Vixi*) i Sokrata Janowicza (*Не жаль пражытага*). Podkreśliła, że pisarze ci pragnęli nie tylko przedstawić losy bliskich im osób, ale i zrozumieć ich postępowanie.

Tematem artykułu Anatola Iwaszczanka *Версэт Алеся Разанава як „паэзія думкі”. Сінкрэтызм і статычнасць жанру* są teksty poetyckie Alesia Razanawa z punktu widzenia relacji semiotycznych, gatunkowych oraz stylistycznych. Autor omawia je na przykładzie „wersetów” – eksperymentalnej formy poetyckiej wykorzystywanej przez Razanowa.

Oleg Fiedotow w pracy *Пушкін і Мицкевич: или Почему Пушкин не стал переводчиком сонетов Мицкевича?* w sposób syntetyczny przedstawia tłumaczy sonetów Mickiewicza na język rosyjski, m.in. Piotra Wiaziemskiego, Iwana Dmitrijewa, Aliksieja Illiczewskiego, Iwana Kozłowa, Wasilija Szczastnogo, Wasilija Lubicza-Romanowicza, Jurija Poznanskiego i in. Autor skupia się na związkach między sonetami Mickiewicza i Puszkina (autora tryptyku sonetów) oraz na przyczynach, dla których Puszkina nie przetłumaczył sonetów Mickiewicza.

Isosif Kuffel w swoim artykule *Трагедія Николая Ставругина. Борьба добра и зла в романе Ф. М. Достоевского „Бесы”* podjął próbę ujęcia losów Stawrogina na splocie trzech tradycji: tragedii antycznej, Starego Testamentu i Nowego Przymierza.

Opracowanie Joanny Dziedzic pt. *W kręgu rosyjskiej myśli filozoficznej lat 20.-30. XIX wieku. Fiodor Tiutczew i lubomudrzy* prezentuje miejsce Fiodora Tiutczewa w rosyjskiej myśli filozoficznej pierwszej połowy XIX wieku, wpływ ideologii epoki romantyzmu na jego światopogląd i twórczość oraz podobieństwa i różnice między poglądami filozoficznymi oraz wartościami artystycznymi utworów lubomudrów i Tiutczewa.

Inna Slemniewa (*Собственное имя в жизни и художественном тексте: Скрытый смысл и расшифровка символики*) przedstawia funkcjonowanie imion własnych w tekście literackim w dwóch aspektach: jako symboliczny składnik sztuki literackiej oraz motywowany semantycznie znak, gdzie element znaczący pozostaje w ścisłym związku z formą. Autorka poddała analizie aspekt

teologiczny, społeczno-kulturowy i językowy relacji pomiędzy antroponimami a stanem duchowo-emocjonalnym bohaterów literackich. Przykłady pochodzą z utworów Gogola, Dostojewskiego, Płatonowa, Wampłowa, Majakowskiego i in.

Wieronika Biegluk-Leś w artykule *Schemat i niezwykłość w strukturze świata. „Życie owadów” Wiktora Pielewina* przedstawia tytułowy utwór jako zestawienie dwóch przenikających się wzajemnie perspektyw: schematycznej i fantastyczno-alegorycznej.

Opracowanie Ały Pietruszkiewicz *Матыў балю, бяседы-вяселля ў паэзіі Максіма Багдановіча* semantyczno-estetyczna analiza motywu balu, rozmowy oraz uczyty w utworach klasyka literatury białoruskiej Maksima Bagdanowicza.

Anna Sakowicz poświęciła swój artykuł pt. *Міхась Андрасюк – майстар адлюстравання правінцыйнай сучаснасці* twórczości znanego prozaika polsko-białoruskiego pogranicza kulturowego, tworzącego w języku białoruskim. Zwróciła uwagę na odzwierciedlenie przemian społeczno-kulturowych i mentalnych lat dziewięćdziesiątych XX wieku w jego utworach, jak również na ich warstwę obrazowo-stylistyczną oraz ewolucję gatunkową.

Joanna Wasiluk w pracy *Беларукі патрыятызм у творчасці лірніка вясковага Уладзіслава Сыракомлі* omawia twórczość Władysława Syrokomli – „lirnika wioskowego” – na tle współczesnych mu wydarzeń politycznych, społecznych i kulturowych. Podkreśla patriotyzm Syrokomli oraz jego walkę o równouprawnienie narodu i języka białoruskiego.

Natalia Dąbrowskaja w artykule *Праблема нацыянальнага адраджэння і мастацкія прыёмы яе вырашэння ў аповесцях „Лабірынты” Вацлава Ластоўскага і „Падарожжа на Буцафале” Вячаслава Адамчыка* poddaje analizie dwa opowiadania Waława Łastowskiego i Wiaczasława Adamczyka z punktu widzenia interpretacji zagadnienia odrodzenia narodowego jako jednego z czołowych tematów literatury białoruskiej od XVIII do XX wieku. Drugim aspektem badań porównawczych są środki wyrazu artystycznego. Autorka próbuje także przyporządkować oba utwory do konkretnego – historyczno-fantastycznego – gatunku literackiego.

Dział *Яęzyкознаўство* zawiera 14 artykułów, w tym pięć w języku białoruskim, pięć w polskim, a cztery w rosyjskim. Autorami zamieszczonych prac są językoznawcy z takich ośrodków naukowych, jak Mińsk, Grodno, Homel, Witebsk, Salzburg, Białystok, Gdańsk, Rzeszów, Bydgoszcz.

Zofia Czapiga w artykule *Operatory metatekstowe ze znaczeniem pozytywnych emocji w języku rosyjskim i polskim* przedstawia zagadnienie środków gramatyczno-semantycznych komunikowania stanów emocjonalno-ekspresywnych w utworach literackich m.in. Rybakowa, Bułhakowa, Tołstoja, Pasternaka i w ich polskich przekładach oraz na podstawie słowników i korpusów językowych.

Urszula Patocka-Sigłowy poświęca swój artykuł pt. *Wokół problemów przekładu terminologii Unii Europejskiej* jednemu z najbardziej aktualnych zagadnień praktyki przekładu specjalistycznego – tłumaczeniu terminów unijnych. Poddaje analizie porównawczej istniejące już w języku rosyjskim i polskim wersje terminów unijnych z uwzględnieniem adekwatności semantycznej oraz autorskie propozycje tłumaczenia nowych terminów z punktu widzenia strategii i techniki przekładu.

Bazyli Siegień w pracy *Гурч'ок, гур'чак, гурч'ьца. Аб некалькіх назвах раслін у гварках Беларускай* przeprowadza etymologiczną i lingwo geograficzną analizę nazw roślin w gwarach wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny, przy czym celem badań jest wyznaczenie homonimiczności i genetycznego pokrewieństwa leksemów o formalnie zbieżnych morfemach rdzeniowych oraz podobieństw i różnic semantycznych między nimi.

Wolga Liaszczynskaja po raz pierwszy w językoznawstwie białoruskim w artykule *Майстэрства і наватвэрства Янкі Купалы ў скарыстанні фразеалагічнага багацця беларускай мовы* omawia rolę twórczości Kupały w rozwoju białoruskiej frazeologii stylistycznej. Analizuje także poszczególne jednostki frazeologiczne stosowane przez pisarza pod kątem predeterminacji norm frazeologicznych języka białoruskiego.

Krzysztof Rutkowski w artykule *О певным спосobie definiowania лексыкі конфесыійнай* w „Словаре современного русского литературного языка” (1950–1965) porusza zagadnienie prezentowania słownictwa religijnego w leksykografii radzieckiej lat 1950–1965. Badane terminy porównywał z analogicznymi leksemami pochodzącymi z *Толкового словаря живого великорусского языка* Даля. Autor podkreśla, że w tym okresie słownictwo z zakresu religii w leksykografii radzieckiej było deprecjonowane, również poprzez stosowanie odpowiednich kwalifikatorów chronologicznych (*устар.*), ekspresywnych (*цёрк.*), manipulacji ortograficznych (np. *бог*) i ortograficznych (np. „*святость*”).

Monika Famielec w opracowaniu *Germanizmy w nazewnictwie powiatu ełckiego* przeprowadza analizę wpływu języka niemieckiego na tworzenie toponimów powiatu ełckiego w latach trzydziestych XX wieku. Wyróżnia dwa etapy zmian mikrotoponimów tego regionu, przy czym podkreśla, że w obu przypadkach proces ten został narzucony przez działania administracyjne ówczesnych władz, których celem było usunięcie z nazewnictwa elementów pochodzenia słowiańskiego i zastąpienie ich niemieckimi.

Badania Ludmiły Wasiukowicz, zaprezentowane w artykule *Лінгвадыдактычны статус вучэбнага тэксту*, dotyczą cech lingwodydaktycznych tekstu szkoleniowego, jego heterogenicznego charakteru oraz komponentów komunikacji szkolenio-

wej bazującej na tekście. Autorka proponuje podział tekstów szkoleniowych na oryginalne (autentyczne, autorskie) i teksty tworzone przez uczniów podczas nauki.

Tatiana Wierchowcowa w artykule *Синтаксис постмодернизма в публицистическом дискурсе* poddaje analizie współzależność aktualizacji konstrukcji syntaktycznych z sytuacją socjokulturową noszącą cechy postmodernizmu. Materiał badawczy wyekscerpowano z 2645 artykułów zamieszczonych w gazetach rosyjskojęzycznych ukazujących się na Białorusi.

Zagadnienia uwarunkowania socjokulturowego składni kodyfikowanego rosyjskiego języka literackiego przełomu XX i XIX wieku omawia Ludmiła Czumał w artykule *Синтаксис в культурологической парадигме*.

Tematem badań Anny Romanik są leksemy z zakresu mody. W artykule *Названия одежды, мотивированные собственными именами* autorka analizuje proces tworzenia nazw ubrań od toponimów, nazwisk i imion, nazw firm odzieżowych. Podkreśla, że zdecydowana większość wyrazów tej grupy leksykalno-semantycznej pojawiła się w postaci zapożyczeń z języka angielskiego i francuskiego, przy czym omawiane procesy zachodziły w językach źródłowych.

Małgorzata Kondratiuk w artykule *К вопросу истории славянского глагола* na podstawie materiału wyselekcjonowanego z XVIII-wiecznej Ewangelii wydanej na Ukrainie przeprowadza analizę fleksyjną form czasownika i porównuje je ze wzorcem starocerkiewnym.

Ludmiła Siegień porównuje polskie i białoruskie derywaty sufiksalne osobowych nazw subiektów, zwracając uwagę na różnorodność możliwości derywacyjnych w obu językach. Materiał do artykułu *Агульнае і спецыфчнае ў словаваральных сістэмах польскай і беларускай моў (на матэрыяле назоўнікаў, якія абазначаюць выканаўцу дзеяння)* wyekscerpowano z opisowego *Słownika polsko-białoruskiego* pod redakcją H. A. Cychuna.

Sniażana Asabina w artykule *Лексічныя варыянты фразеалагізмаў у творах Міхася Лынькова* poddaje analizie warianty leksykalne i jednostki frazeologiczne występujące w utworach Michasia Łynkowa. Materiał leksykalny badaczka podzieliła na dwie grupy: jednostki pochodzenia ogólnego oraz indywidualne leksemy i frazeologizmy autorskie.

Kolejny, trzeci dział „Studiów Wschodniosłowiańskich” nosi tytuł *Realia* i zawiera tylko jeden artykuł pt. *Nauczanie języków mniejszości narodowej w województwie podlaskim w latach 2000–2005. Stan prawny i tendencje zmian* autorstwa Zofii Trancygier-Koczuk. W województwie podlaskim prowadzone jest nauczanie trzech języków mniejszości narodowych: białoruskiego, litewskiego i ukraińskiego. W artykule przedstawiono politykę państwa polskiego wobec społeczności lokalnych zróżnicowanych pod względem narodowościowym, umocowanie prawne i admini-

stracyjne oraz warunki nauczania języków mniejszości narodowych. Omówiono programy nauczania oraz podręczniki do nauki języka białoruskiego, litewskiego i ukraińskiego, a także tendencje w nauczaniu tych języków.

Dział *Recenzje* zawiera siedem pozycji. Są to: recenzja monografii „*Kroniki Bychowca*” na tle historii i geografii języka białoruskiego Lili Citko napisana przez Bazylego Siegenia; recenzja książki Wandy Supa *Biblia a współczesna proza rosyjska* autorstwa Joanny Dziedzic; recenzja monografii Marzanny Karolczuk *Грамматическая интерференция в процессе обучения русской речи польских студентов-филологов*, której autorem jest Robert Szumila; recenzja monografii Iriny Fiedorczuk *Царское Село в русской лирике XVIII–XX века* autorstwa Haliny Twaranowicz; recenzja książki Władimira Sałamachi *Сусвет дабрыні: эсэ, артыкулы, дыялогі*, napisana przez Wolgę Szynkarenka; recenzja publikacji zbiorowej *Белорусско-российский диалог (Культура и литературы Беларуси вв.)* autorstwa Weraniki Stralcowej oraz recenzja *Словаря русских фамилий конца XVI–XVIII веков*, którą przygotowała Dorota Dziadosz.

W dziale *Sprawozdania* Joanna Chomko z Uniwersytetu w Białymstoku omówiła XIV Międzynarodową Konferencję Naukową „Droga ku wzajemności”, która odbyła się w Grodnie 26–27 października 2006 roku, a Mikołaj Kruk zdał relację ze zorganizowanej 20–21 listopada 2006 roku na Uniwersytecie w Białymstoku Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Satyra w literaturach wschodniosłowiańskich – VII”.

Iwona Borys, Irena Chowańska (Olsztyn)

***Tendencje rozwojowe współczesnego języka rosyjskiego. Materiały Pierwszej Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Methodycznej*, red. nauk. Janina Mąkosza-Bogdan, Wszechnica Polska – Szkoła Wyższa Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie, Warszawa 2007, ss. 105.**

Powołana kilka lat temu Wszechnica Polska – Szkoła Wyższa Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie swoją obecność w nauce polskiej zaznaczyła kilkoma ważnymi, także dla filologii, przedsięwzięciami naukowymi. Jednym z nich było zorganizowanie Międzynarodowej Konferencji Naukowej nt. „Tendencje rozwojowe współczesnego języka rosyjskiego”. Omawiany tom jest pokłosiem teje konferencji, która odbyła się 2 marca 2007 roku w Warszawie.

Warto w tym miejscu odnotować, że kierunek filologia rosyjska został uruchomiony w Szkole Wyższej TWP zaledwie rok wcześniej, w roku akademickim 2006/2007.

Lektura tomu pozwala na wstępie stwierdzić, że opublikowane w nim artykuły, zgodnie zresztą z tematem konferencji, grupują się wokół zmian (na różnych płaszczyznach), jakie aktualnie zachodzą we współczesnym języku rosyjskim. Jak wynika z wielu publikowanych tekstów, zmiany te spowodowały bujne procesy społeczne i polityczne po 1985 roku („pierestrojka”) i rozpadzie Związku Radzieckiego. W języku rosyjskim widoczna jest nie tylko, jak słusznie zauważa J. Mąkosza-Bogdan, liberalizacja spowodowana demokratyzacją społeczeństwa rosyjskiego, ale także rozwój nowoczesnych technik komunikowania się. Komputeryzacja spowodowała gwałtowny napływ do języka wschodnich sąsiadów zapożyczeń, głównie anglicyzmów (inna sprawa, czy to ma tylko pozytywne skutki). Zresztą te procesy są także zauważalne w języku polskim.

Omawiany tom otwiera wypowiedź Rektora Wszechnicy Polskiej, prof. Zdzisława Grajewskiego, w której podkreśla on znaczenie języka rosyjskiego we współczesnym świecie: „Bo czyż można w pełni partycypować w kulturze europejskiej, nie znając kultury rosyjskiej? Czy może być kompletna, jeśli jest pozbawiona twórczości Dostojewskiego, Tołstoja, Puszkina, Czechowa, Jewtuszenki, Bułhakowa, Okudźawy, Sołżenicyna? Czy pozbawiając się tej literatury, przeżyjemy w pełni muzykę Borodina, Musorgskiego, Rimskiego-Korsakowa, Czajkowskiego? Czy nie znając wielkiej literatury rosyjskiej zrozumiemy wybitne kino rosyjskie i fenomenalną architekturę rosyjską, powstałą ze zderzenia wpływów bizantyjskich z kulturą zachodnioeuropejską” (s. 12).

Bardzo słuszna uwaga. Obecnie mamy dość nieustabilizowane stosunki polityczne z Rosją i ten fakt na pewno niestety wpływa na zainteresowania Polaków językiem i kulturą wschodnich sąsiadów. Zatem tego rodzaju przedsięwzięcia, jak zorganizowanie konferencji naukowej na temat zmian w języku rosyjskim, wydają się ze wszech miar uzasadnione i potrzebne, gdyż wzbogacają wiedzę nie tylko specjalistów, ale – chciałoby się wierzyć – także tzw. przeciętnego odbiorcy.

Tę myśl zdaje się potwierdzać już pierwszy opublikowany w tomie tekst pt. *Zmiany leksykalno-stylistyczne w języku rosyjskim w XIX–XX wieku. Przyczyny wpływające na zmianę normy. Tendencje rozwojowe języka w XXI wieku (aspekt leksykalno-semantyczny)*, choć jego tytuł autorka niepotrzebnie aż tak rozbudowała. W swoim czasie A. Czechow stwierdził, że „Краткость это сестра таланта”. Przeto dbajmy o precyzję swoich wypowiedzi, także pisanych. W swoim wystąpieniu Natalia Mirosznikowa (Moskwa) docieka przyczyn ewolucji językowej,

zarówno w sferze polityki, jak i życia społecznego. Jej zdaniem, „niepoprawna, naturalna mowa masowo wdarła się do prasy, telewizji, praktyki urzędniczej i po prostu wyparła istniejącą normę literacką, której zastosowanie przestało obowiązywać [...]. Zmienia się cały język, a my nie mamy żadnego wpływu na to, że jego »pogorszenie« staje się normą” (s. 41). Można oczywiście dyskutować z konkluzją autorki i chyba na tym polega wartość tego tekstu, że po prostu zmusza on do dyskusji.

W kręgu podobnych problemów utrzymany został artykuł Joanny Korzeniewskiej-Berczyńskiej (Warszawa) pt. *Etnolingwistyczna refleksja nad funkcjonowaniem nowego i odrodzonego rosyjskiego słowa*. Autorka, głównie na podstawie materiału publicystycznego, wyodrębnia kilkanaście grup nowej i „odrodzonej” leksyki rosyjskiej, np. neologizmy, okazjonalizmy, rezultaty przesunięć semantycznych, neosemantyzmy, leksyka łągrowa, frazeologizmy, metafory, słowa, które wyszły ze „słownikowego niebytu”, leksyka religijna, eufemizmy i parafrazy. Jest to tekst ciekawy, szkoda tylko, że autorka nie powołuje się na prace polskich lingwistów, choćby na rozprawy Bartmińskiego (zob. tegoż *Stereotypy mieszkają w języku*. *Studia etnolingwistyczne*, Lublin 2007; *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006).

Kolejne opracowanie zamieszczone w tomie to *Języki narodowe w dobie Internetu i globalizacji* Janiny Mąkoszy-Bogdan (Warszawa). Tekst – jak się wydaje – na czasie, w ostatnich bowiem latach i ta sfera komunikowania się stała się przedmiotem badań naukowców. Swoje wystąpienie J. Mąkosza-Bogdan poprzedza cytatem z Derrika de Kerckhove, który w swoim czasie pisał, iż pogorszenie się nowego sposobu komunikacji masowej w każdym przypadku zmienia część naszego życia, nasze sposoby porozumiewania się, pracy, odpoczynku. A Internet zmienia wszystko jednocześnie (s. 55). To pewnie istotne wprowadzenie do rozważań, ale już szczegółowe objaśnianie pojęć typu „Internet”, „globalizacja” wydaje się cokolwiek zbędne, a jeśli już autorce chodziło o odpowiedniki polskie tych i innych terminów, to z pewnością należałoby szerzej w przypisach wskazać na artykuły i rozprawy naukowe rozwijające ten problem. Autorka czyni wiele ciekawych spostrzeżeń na temat przenikania języka angielskiego do leksyki internetowej i w ogóle roli tego języka w kształtowaniu słownictwa związanego z Internetem, ale już „gdybanie” typu np. gdyby „komputer” wyszedł z Rosji, to pewnie na całym świecie nazywałby się „счётчик” – nie przekonuje i jest nieco naiwne, podobnie jak powoływanie się na język czeski czy polski. W sumie jest to tekst ciekawy, aczkolwiek kontrowersyjny.

Poza kwestie ściśle językowe wychodzi artykuł autorstwa Bazylego Białokozowicza (Warszawa) pt. *Tradycja i współczesność – język rosyjski w listach*

polskich tłumaczy do Lwa Tołstoja. Z wielkim zaangażowaniem i niezwykłą znajomością rzeczy autor poddaje analizie korespondencję Polaków kierowaną do Lwa Tołstoja. Badacz skoncentrował się głównie na listach dotyczących *Zmartwychwstania*, w którym L. Tołstoj zawarł swoje credo estetyczne i filozoficzne. W charakterze materiału egzemplifikacyjnego B. Białokozowicz cytuje listy Gustawa Dolińskiego, Antoniny Zalewskiej, Aleksandra Czekalskiego i in. Również i ten artykuł w bogatej przecież bibliografii prac B. Białokozowicz wnosi wiele bardzo cennych spostrzeżeń i uwag.

Omawiany tom wieńczy dwa artykuły językoznawcze Iriny Kondariny (Moskwa). Pierwszy traktuje o tendencjach rozwojowych stylu publicystycznego (koniec XX i początek XXI wieku), drugi – o wypowiedzi argumentacyjnej w komunikacji w biznesie. Oba dość ciekawe, dotyczą bowiem sytuacji językowej ostatnich dziesięcioleci, jednakże zbyt skromnie spożytkowują literaturę naukową, a przecież zarówno w Rosji, jak i w naszym kraju na te tematy cokolwiek napisano.

Na zakończenie jeszcze jedna uwaga, jak miemam dość istotna. Wszystkie artykuły opublikowano w języku rosyjskim. Wydają się więc zbędne streszczenia w tymże języku. Wystarczą angielskie i polskie.

Walenty Piłat (Olsztyn)

Spis treści

<i>Od Redaktora</i> (Walenty Piłat)	3
---	---

Literaturoznawstwo

Tadeusz Zienkiewicz (Olsztyn), <i>Rosyjskie życie kulturalno-literackie w Pińsku 1918–1939</i>	7
Irena Betko (Olsztyn–Kijów), <i>Повість-притча Оксани Забужко „Казка про калинову сопілку” – проблема генетико-інтертекстуального підґрунтя мистецьких пошуків письменниці</i>	19
Agnieszka Gołębiowska-Suchorska (Bydgoszcz), <i>Pająk w folklorze rosyjskim</i>	31
Irena Rudziewicz (Olsztyn), <i>Гоголевские традиции в прозе Сергея Залыгина</i>	39
Beata Trojanowska (Bydgoszcz), <i>Об эволюции образа праведника в творчестве Николая Лескова и Ивана Шмелева</i>	49
Julia Czerniawska (Mińsk), <i>К проблеме „Своего” и „Чужого” – образ еврея в белорусской сказке</i>	61
Iwona Anna Ndiaye (Olsztyn), <i>Misja literatury emigracyjnej („pierwsza fala” emigracji rosyjskiej)</i>	77
Paweł Pietnoczka (Olsztyn), <i>Procesy społeczno-polityczne zachodzące na Ukrainie w świetle publicystyki Mykoły Riabczuka</i>	95
Andrzej Bazylewski (Moskwa), <i>Literatura polska w słowiańskiej bibliotece wydawnictwa „Wahazar”</i>	105
Jarosław Strycharski (Olsztyn), <i>Dramaturgia Nikolaja Kolady i jekaterynburgska bohema na łamach czasopisma „Didaskalia” w latach 2000–2003</i>	119

Językoznawstwo

Joanna Korzeniewska-Berczyńska (Olsztyn), <i>Особенности польской и российской „дороги к храму”</i>	129
Andrzej Narloch (Poznań), <i>Сравнительные конструкции с белый и черный в русском языке (в сопоставлении с польским biały и czarny)</i>	137
Maciej Nawacki, Joanna Nawacka (Olsztyn), <i>Z obserwacji nad kontekstowym rozumieniem tekstu prawnego jako podstawa translacji</i>	145
Olga Makarowska (Poznań), <i>Концептная, культурная, этническая, национальная, языковая картины мира – к вопросу о соотношении понятий</i>	161
Maria Czetyrba (Poznań), <i>Архаїзми серед споконвічної богословської фразеології</i> ...	169
Roza Alimpijewa, Swietłana Babulewicz (Kaliningrad), <i>Специфика перекодирования лексико-цветовой парадигмы лирики Сергея Есенина в польской языковой системе</i>	177

Swietina Waulina, Irina Ostrowierchaja (Kaliningrad), <i>Модальные средства экспликации „мысли семейной” в романе Льва Толстого „Анна Каренина”</i> 189	189
Teresa Pluskota (Bydgoszcz), <i>Nazwy etniczne i nazwy służebne w nazwach miejscowych Ukrainy i pogranicza polsko-ukraińskiego od XVI do XVIII wieku</i> 199	199
Andrzej Sitarski (Poznań), <i>К вопросу об оценочном языке современной русской рекламы. На материале текстов рекламы косметических изделий</i> 211	211
Ała Kamałowa (Olsztyn), Helena Dudina (Sewierodwinsk), <i>ЖИЗНЬ в рекламе (семантика и функции имени существительного в рекламе)</i> 219	219

Recenzje i omówienia

<i>Семантика: слово, предложение, текст</i> , ред. С.С. Ваулина, Калининград 2007 (Grzegorz Ojcewicz) 239	239
Halina Mazurek, <i>Dramaturdzy z Jekaterynburga. „Szkoła” Nikołaja Kolady</i> , Katowice 2007 (Walenty Piłat) 242	242
„Studia Wschodniosłowiańskie”, pod red. Haliny Twaranowicz, t. 7, Białystok 2007 (Iwona Borys, Irena Chowańska) 244	244
<i>Tendencje rozwojowe współczesnego języka rosyjskiego. Materiały Pierwszej Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Metodycznej</i> , red. nauk. Janina Mąkosza-Bogdan, Wszechnica Polska – Szkoła Wyższa Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie, Warszawa 2007 (Walenty Piłat) 249	249

Contents

<i>From the Editor (Walenty Piłat)</i>	3
--	---

Literaturoznawstwo

Tadeusz Zienkiewicz (Olsztyn), <i>The Russian cultural life in Pinsk 1918–1939</i>	7
Irena Betko (Olsztyn–Kijów), <i>The long short story parable by Oksana Zabuzhko „A fairy tale about the cranberry pipe” – the problem of the genetic-inter-textual fundament of the writer’s artistic search</i>	19
Agnieszka Gołębiowska-Suchorska (Bydgoszcz), <i>A spider in Russian folklore</i>	31
Irena Rudziewicz (Olsztyn), <i>Gogol’s traditions in Sergey Zalygin’s prose</i>	39
Beata Trojanowska (Bydgoszcz), <i>The evolution of the image of pravednik in the literary output of Nicolay Leskov and Ivan Shmelev</i>	49
Julia Czerniawska (Mińsk), <i>To the problem of „own” and „foreigner” – the image of Jew in Belarusian tale</i>	61
Iwona Anna Ndiaye (Olsztyn), <i>The mission of the emigrants’ literature („the first wave” of the Russian emigration)</i>	77
Paweł Pietnoczka , <i>Social and political processes in the Ukraine in the light of the publicism of Mykola Ryabchuk</i>	95
Andrzej Bazylewski (Moskwa), <i>Polish literature in the Slavonic library of „Wahazar” Publishers</i>	105
Jarosław Strycharski (Olsztyn), <i>The plays of Nikolaj Kolada and the Yekatirenburg Bohemians as presented in „Didaskalia” magazine in 2000–2003</i>	119

Językoznawstwo

Joanna Korzeniewska-Berczyńska (Olsztyn), <i>The specificity of the Polish and Russian „way to the temple”</i>	129
Andrzej Narloch (Poznań), <i>Comparative constructions with белый and черный in Russian language (in comparison with Polish biały and czarny)</i>	137
Maciej Nawacki, Joanna Nawacka (Olsztyn), <i>The observation of the context understanding of the legal text as the basis of the translation</i>	145
Olga Makarowska (Poznań), <i>Conceptual, cultural, ethnic, national and linguistic view of the world – an attempt to organize the terms</i>	161
Maria Czetyrba , (Poznań), <i>Archaicisms in biblical phraseology</i>	169
Roza Alimpijewa, Swietłana Babulewicz (Kaliningrad), <i>Specific peculiarities of decoding lexico-colour paradigm in Polish (based on the texts by Sergey Yesenin)</i>	177
Swietłana Waulina, Irina Ostrowierchaja (Kaliningrad), <i>Modal means expressing „family ideas” in Leo Tolstoy’s novel „Anna Karenina”</i>	189

Teresa Pluskota (Bydgoszcz), <i>Ethnic and ancillary names in the toponymy of Ukraine and in the Polish-Ukrainian frontier from the 16th to 18th century</i>	199
Andrzej Sitarski (Poznań), <i>About the adjudicating language of modern Russian advertising. On the basis of advertisements of cosmetic products</i>	211
Ała Kamałowa (Olsztyn), Helena Dudina (Sewierodwinsk), <i>LIFE in the advertisement (semantics and functioning description of nouns in the advertisement)</i>	219

Reviews and reports

<i>Семантика: слово, предложение, текст</i> , ред. С.С. Ваулина, Калининград 2007 (Grzegorz Ojcewicz)	239
Halina Mazurek, <i>Dramaturdzy z Jekaterynburga. „Szkoła” Nikołaja Kolady</i> , Katowice 2007 (Walenty Piłat)	242
„Studia Wschodniosłowiańskie”, pod red. Haliny Twaranowicz, t. 7, Białystok 2007 (Iwona Borys, Irena Chowańska)	244
<i>Tendencje rozwojowe współczesnego języka rosyjskiego. Materiały Pierwszej Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Metodycznej</i> , red. nauk. Janina Mąkosza-Bogdan, Wszechnica Polska – Szkoła Wyższa Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie, Warszawa 2007 (Walenty Piłat)	249